



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Herredømmet over Sønderjylland
1375-1404**

Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404

Studier over Hertugdømmets lensforhold
og indre opbygning
på dronning Margrethes tid

af
Esben Albrechtsen

Den danske historiske Forening
København 1981

Denne afhandling er af Det humanistiske
Fakultet ved Københavns Universitet antaget til
offentligt at forsvares for den filosofiske doktorgrad.

København, den 28. august 1980

Birger Munk Olsen

h.a. decanus

Forsvaret finder sted fredag den 22. januar 1982
kl. 14 i Anneksauditorium A, Studiestræde 6, o.g.

Udgivet med støtte af Statens humanistiske
Forskningsråd

© 1981 by Esben Albrechtsen

Ekspedition: Historisk Institut,
Njalsgade 102, 2300 København S

ISBN 87 87462 18 4

Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder

Forord

Arbejdet med den her fremlagte afhandling har på forskellig måde bragt mig i taknemmelighedsgæld til andre. Københavns Universitet skylder jeg at takke for en stor del af min uddannelse og for den treårige stipendieperiode, hvori bogen er udarbejdet. Grethe Christensen og Peter Ørsted har læst en korrektur, og rentegning af tre kort er foretaget af Karl-Erik Frandsen. Jytte Skytte har været behjælpelig med renskrivning af nogle afsnit, og oversættelse af bogens resumé til tysk har Hans Uwe Petersen taget sig af. Bevilling til trykning og oversættelse er givet af Statens humanistiske Forskningsråd, mens Den danske historiske Forening har påtaget sig at være forlag. Bogen kunne ikke tænkes uden den fortrolighed med det danske landskab og tidsdybden i folkets liv jeg lærte i mit barndomshjem, og den tilegnes Eva, min kone, med hvem jeg har så meget godt til fælles. Hjertelig tak til alle de nævnte.

Nivå i juni 1981

Esben Albrechtsen

Indholdsfortegnelse

I. Indledning	9
II. De holstenske grevers erhvervelse af Hertugdømmet og lensforholdet til Kongeriget	15
1. Overgang til holstensk styre 1375-86	17
Ingen forlening i 1376, s. 22. - Hertugdømme uden hertug, s. 39.	
2. Schauenburgsk len 1386-1404	49
Forleningen i Nyborg 1386, s. 49. - Aftalen i Assens 1396, s. 70.	
3. Sammenfatning	92
III. Fyrster og stormænd i Sønderjylland	95
1. Landsherrerne	97
Greveslægtens forhold til Hertugdømmet 1375-97, s. 97. - Ordningen i 1397, s. 103.	
2. Den holstenske adel	123
Bosættelse, s. 123. - Topografisk placering, s. 133. - Jordegods og andre besiddelser, s. 135. - Indtil 1375, s. 137. - 1375-1404, s. 157. - Højadelen, s. 166.	
3. Hertugmagtens forvaltning	179
Følge og råd, s. 179. - Sønderjyllands drost, s. 201. - Lokalforvaltningen, s. 212.	
4. Hertugmagten og Slesvig bispedømme	248
5. Hertugen og landet i 1397	266
IV. Afslutning	275
Ekskurs I. Jylland, Sønderjylland og Slesvig	279
Ekskurs II. Arven efter Segebod Krummedige og Sidsel Pedersdatter Skram	281
Ekskurs III. Adelenes rolle ved ordningen af Holstens forhold i 1390	286
Ekskurs IV. Tre mænd med navnet Wulf Pogwisch ca. 1375-1400	289

Bilag (Kildemateriale)	292
1. Holstensk adel i Sønderjylland 1375-1404, s. 292. - 2. Den indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Sønderjylland 1375-1404, s. 312. - 3. Den (til Sønderjylland) indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Holsten 1375-1404, s. 315. - 4. Fyrsternes råder, s. 317.	
Bibliografi og forkortelsesliste	319
Kilder, s. 319. - Litteratur, s. 322.	
Zusammenfassung	328
Register	350
 Stamtavler	
De sidste sønderjyske hertuger af Abels slægt	18
De mecklenburgske fyrster	20
Den holstenske greveslægt	24
Limbek	170
Limbek-Ahlefeldt-Rönnow-Pogwisch	172
v. Thinen-Krummedige-Juel-Sehested-Brejde-Split	174
 Kort	
Lokaliteter omtalt i forbindelse med den holstenske adels ældste besiddelser i Sydslesvig	141
Det sønderjyske krongods efter Kong Valdemars Jordebog	153
Sønderjyllands herreder	214

I. Indledning

For den der i dag vil beskæftige sig med Sønderjyllands fortid, er det tankevækkende at betragte historieforskningens mening som den tog sig ud for mange omkring midten af forrige århundrede. Næppe nogensinde har arbejdet med Hertugdømmernes historie fremtrådt som en så selvindlysende nødvendighed. Den nationale bevægelse rejste i Kongeriget kravet om Slesvigs frigørelse fra Holsten («Danmark til Ejderen»), mens den slesvigholstenske bevægelse ønskede at de to lande sammen skulle indgå i det nye Tyskland man så tone frem med Martsrevolutionen i 1848. Forskellige ideer virkede sammen, men i begge lejre argumenteredes ud fra den historiske ret. Historiens opgave blev at stille våben til kampen for den politiske løsning hver især ønskede sig. F. C. Dahlmann, den første forkæmper i nyere tid for den slesvigholstenske tanke, kunne i 1841 om Nyborgforleningen i 1386 skrive: »Es war ein wichtiger Tag, an dem viel Wohl und Wehe gehangen hat und ferner hängen wird«¹. Den sammenknytning af Slesvig og Holsten der skete da den holstenske greve blev hertug af Sønderjylland, det var også den slesvigholstenerne kæmpede for i 1840'erne. Hvad der var sket i middelalderen blev således et argument for den aktuelle ordning af Slesvigs og Holstens forhold. For Dahlmann var den egentlige mening med studiet af Hertugdømmernes historie at vise hvorledes de gennem tiderne var vokset sammen i forvaltning og forfatning². Rod i den slesvigholstenske bevægelse havde fremdeles A. L. J. Michelsen og G. Waitz hvis *Schleswig-Holsteins Geschichte* er et grundlæggende arbejde af interesse den dag i dag³.

Også på dansk side var mange af den opfattelse at historikerne havde en særlig opgave at udføre i den nationale kamp. Københavns Univer-

1. Geschichte von Dänemark II, s. 59.

2. A. Scharff, Wesen und Bedeutung der schleswig-holsteinischen Erhebung 1848-50, s. 11.

3. G. Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte I-II, 1851-54.

sitet udgav simpelt hen fire bind med titlen *Antislesvigholstenske Fragmenter* som indeholdt kilder og afhandlinger der alle havde til formål at vise Sønderjyllands tilhørsforhold til Danmark. En række historikere som Allen, Velschow, Wegener og Werlauf mobiliseredes samtidig med at arkæologen Worsaae skrev om Dannevirke og juristen J. E. Larsen om samforleningsspørgsmålet - altsammen noget der ansås for at være af betydning når Hertugdømmernes aktuelle stilling skulle afgøres. A. F. Krieger udgav 1. bind netop i året 1848⁴.

Efter den slesvigholstenske rejsnings nederlag og Hertugdømmernes afståelse i 1864 har spørgsmålet om den historiske ret fortonet sig. Grænsen blev i 1920 lagt på grundlag af et helt andet princip, nemlig efter befolkningens sindelag, og arbejdet med middelalderhistorien har i de sidste generationer ikke i særlig grad været præget af aktuelle politiske forhold.

Udforskningen af specielt den periode der her er tale om, er sket i en frugtbar vekselvirkning mellem danske og tyske fagfæller. Hertil bidrog at de fine slesvigholstenske historikere Dahlmann og Waitz lagde grunden til en forståelse af Sønderjyllands lensretlige stilling som Erslev og A. D. Jørgensen i hovedsagen kunne overtage. Disse var såvist ikke enøjede i national henseende, og siden da har forskellig baggrund ikke stillet sig hindrende i vejen for en saglig debat.

Den gamle slesvigholstenske tanke har forståeligt nok haft et langt liv, for den er blevet til virkelighed ved at den største halvdel af Sønderjylland i dag sammen med Holsten hører til Forbundsrepublikken. Endnu i 1951 kunne W. Carstens kalde sin syntese over Hertugdømmernes middelalderhistorie for *Beiträge zur Entstehung des schleswig-holsteinischen Staates*, og han kunne indlede den med disse ord: »Der Sinn der schleswig-holsteinischen Geschichte ist für den Schleswig-Holsteiner der Zusammenlauf der holsteinischen und schleswigschen Entwicklung, mit anderen Worten die Entstehung Schleswig-Holsteins«⁵.

Således ville en dansk historiker aldrig skrive. Selvom de fleste i dag afviser den nationalistiske tone i Jørgen Olriks afsnit om tiden 1241-1459 i Sønderjyllands historie⁶, er det ikke ensbetydende med at områ-

4. Antislevigholstenske Fragmenter udgivne efter Foranstaltning af Consistorium ved Kjøbenhavns Universitet ved Prof. A.F. Krieger I-IV, 1848-51.

5. Beiträge. s. 1.

det syd for den nuværende grænse betragtes som enhver anden del af Tyskland. Derfor vil man også i det følgende hyppigere møde den danske betegnelse Sønderjylland om det gamle hertugdømme end Slesvig, selvom begge navne var almindelige i den periode der her behandles⁷.

Historieforskningen har unægtelig i de sidste generationer som oftest søgt anden begrundelse end den nationale, men er det fortsat velbegrunderet? Ikke mindst efter afgørelsen i 1972 er det uvist om danskerne har en fremtid som folk. En tro herpå forudsætter blandt andet erkendelse af at vi er fælles om en fortid skabt både i samarbejde med og i modsætning til andre. At yde et bidrag til forståelse heraf er meningen med dette arbejde. –

Hvad der her lægges frem er et led i en kæde af historiske arbejder om Sønderjyllands middelalder. Det knytter i spørgsmålet om Hertugdømmets lensretlige stilling til ved en ældre tradition repræsenteret af Dahlmann, Waitz, Erslev og A. D. Jørgensen. Erslevs opfattelse fremtræder fyldigst som afsnit i hans bekendte monografier over dronning Margrethe og Erik af Pommern, mens A. D. Jørgensen fremførte sine synspunkter i en indgående anmeldelse af Erslevs Dronning Margrethe⁸. Erslev fejltolkede imidlertid Sønderjyllands stilling efter Valdemar Atterdags død, mens A. D. Jørgensen efter min mening overvurderede de fordele dronning Margrethe fik af Nyborgforleningen. Hvad der siden fra dansk side er skrevet om emnet er af underordnet betydning. Arup er forholdsvis uselvstændig i forhold til A. D. Jørgensen, og Lintons disputats repræsenterer ikke store fremskridt⁹. Således forekommer hans forståelse af Valdemar Atterdags sønderjyske politik mislykket.

W. Carstens' arbejder om de schauenburgske grevers opbygning af

6. Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk under Redaktion af Vilh. la Cour, Knud Fabricius, Holg. Hjelholt og Hans Lund II, 1937-39.
7. Se Ekskurs I. Jylland, Sønderjylland og Slesvig.
8. Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, 1882. Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning, 1901. Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Historie. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, 1883, s. 191-225. Genoptryk (som her benyttes) i Historiske Afhandlinger II, 1889, s. 212-255.
9. Danmarks Historie II, 1932. Michael Linton, Drottning Margareta. Fullmäktig Fru och rätt Husbonde. Studier i Kalmarunionens Förhistoria. Studia Historica Gothoburgensia XII, 1971.

deres magt og om den holstenske adels udvikling er klassiske. Uheldigvis er hans mest centrale afhandling i denne sammenhæng blevet til under vanskelige forhold. *Beiträge zur Entstehung des schleswig-holsteinischen Staates* skrev han efter at have været i krigsfangenskab, og det var ikke helt afsluttet ved hans død¹⁰. Derfor fremtræder afhandlingen fejlfuld og uden noter, og det sidste forhold betyder at det f.eks. ikke fremgår hvor afhængig Carstens var af A. D. Jørgensen i forståelsen af Hertugdømmets stilling 1375-86. Hans nytolkninger af Nyborgforleningen i 1386 og af aftalen i Assens 1396 kan jeg ikke tilslutte mig, men *Beiträge* er i sit forsøg på at overskue Sønderjyllands og Holstens historie hver for sig og indbyrdes gennem hele middelalderen et yderst inspirerende arbejde.

Enhver ny afhandling må nødvendigvis tage hensyn til tidligere behandlinger af Sønderjyllands forhold til kongeriget Danmark og grevskabet Holsten, og det første hovedafsnit bliver derfor mere end noget andet en forskningsoversigt over de holstenske grevers erhvervelse af Sønderjylland, Hertugdømmets lensretlige stilling og i den forbindelse begge landes forhold til Kongeriget. Spørgsmålet er derefter om det er muligt at nå længere end den ældre forskning har formået.

Det lader sig efter min mening gøre, især hvis den sociale forbindelse mellem Hertugdømme og Grevskab medinddrages. Derimod er det ikke frugtbart at opfatte kampen om Sønderjylland 1372-1435 som en national kamp mellem to folk. Det var en strid mellem herrer, og med fyrster, grever, bisper, riddere og svende som hovedpersoner. Det gamle danske grundlag levede i denne periode nok videre i bondestandens traditionsbundne liv der fastholdt modersmålet og et retsliv forankret i Jyske love. Der var også fortsat en dansk lavadel og borgere i de sønderjyske byer der talte dansk, omend stadig færre. Men de der rådede i Sønderjylland - fyrster sammen med verdslige og gejstlige stormænd - var næsten alle tyskere der fortrinsvis havde plattysk som administrationsprog. Det er således slående at i den nyeste udgave af diplomater vedrørende Slesvig og Holsten 1375-1400 er der ikke ét brev udstedt på

10. Die Landesherrschaft der Schauenburger und die Entstehung der landständischen Verfassung in Schleswig-Holstein. ZSHG 55, 1926, s. 288-401. Untersuchungen zur Geschichte des Adels und des adligen Gutes in Holstein im Mittelalter. ZSHG 63, 1935, s. 66-103. Beiträge zur Entstehung des schleswig-holsteinischen Staates. ZSHG 74/75, 1951, s. 1-58.

dansk. Der var store modsætninger i Hertugdømmet, men de var ikke bygget på nationalitetsforskelle. To af de ivrigste og mest indflydelsesrige forkæmpere for den danske kongemagts herredømme over Sønderjylland var kong Erik fra det nordtyske hertugdømme Pommern og slesvigbispen Johan Skondelev der stammede fra Hessen.

Ud fra disse overvejelser er andet hovedafsnit blevet til, og det er især her afhandlingen søger sin berettigelse. Det har fået titlen Fyrster og Stormænd i Sønderjylland og sigter på at belyse den indre magtstruktur med de konsekvenser for Sønderjyllands forhold til Holsten der fulgte heraf. Først skildres det holstenske grevhus i forhold til Hertugdømmet og dernæst den indvandrede holstenske adel. Dette fænomen, som formodentlig er den vigtigste nydannelse i det 14. århundredes samfundsliv i Sønderjylland, har jeg tidligere behandlet i tiden frem til 1375. Her fremlægges og bearbejdes materialet for tiden 1375-1404. Forholdet mellem hertug og stormænd søges dernæst bestemt i afsnit om hertugmagts forvaltning, forholdet til kirken og hertugen og landet.

Målet har været at denne bogs forskellige afsnit tilsammen skulle give et billede af Hertugdømmets stilling udadtil og indadtil, men jeg er mig arbejdets begrænsninger bevidst. Nogle af dem er selvvalgte. Den behandlede periode er således vel kort - omend mange forhold fra tiden både før og efter inddrages - men det håber jeg siden at rette op på ved at fortsætte skildringen efter 1404. Det var oprindelig tanken også her at behandle dronning Margrethes og Erik af Pommerns forsøg på i Valdemar Atterdags fodspor at vende den århundredgamle udvikling i Sønderjylland, men »man bemüht sich, man strebt, am Ende hat man's nicht erreicht«.

Dernæst kan det ikke nægtes at der kun er lidt at finde om fyrstemandens almindelige grundlag, om skatter, told, møntindtægter m.v. ligesom forholdet til byerne stort set er udeladt. Jeg tillader mig her for tiden frem til 1375 at henvise til Windmanns disputats og for det 15. århundrede til William Christensens indgående skildring af dansk statsforvaltning som også medtager forhold i Hertugdømmet¹¹. Mest betæn-

11. Horst Windmann, Schleswig als Territorium. Grundzüge der Verfassungsentwicklung im Herzogtum Schleswig von den Anfängen bis zum Aussterben des Abelschen Hauses 1375. QuFGSH 30, 1954. William Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 1903.

kelig er formodentlig den overfladiske behandling af den danske lavalde. Begrundelsen er alene den at jeg har ønsket at skildre de ledende politiske kræfter i Sønderjylland og at afsnittet om Hertugdømmets forvaltning viser at de sønderjyske herremænd spillede en helt underordnet rolle i styrelsen af Slesvig og Holsten.

Kildegrundlaget er derimod ikke søgt begrænset. Sigillografisk og numismatisk materiale er inddraget, men hovedgrundlaget er diplomerne. En stor fordel har det her været at bind 6 af *Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden* har foreligget siden 1971, dog uden registre¹². Ved siden af diplomerne er der grund til at nævne klager og procesakter fra de første årtier af det 15. århundrede. Striden mellem den danske konge og de holstenske fyrster har aflejret mange værdifulde retskilder, men de er en udfordring til historikeren på grund af deres karakter af partsindlæg¹³.

Blandt de berettende kilder er der grund til at fremhæve Detmars lybske krønike som med rette plejer at tillægges høj kildeværdi¹⁴. Derimod har jeg nok været mere tilbageholdende end det er vanligt med at benytte *Presbyter Bremensis*, et patriotisk værk skrevet af en holstensk præst i 1448¹⁵. Desværre foreligger der ingen egentlig undersøgelse af denne sene kilde, men man skal ikke have arbejdet længe med den før dens mange fejl og sagnagtige præg i ældre tid går op for en. Til den ældre tid henregnes også det 14. århundrede, og det betyder at kilden normalt ikke benyttes hvor den står alene¹⁶.

12. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden VI: 1376-1400. Nach Vorarbeiten von H. Kochendörffer bearbeitet von W. Carstens und in Verbindung mit dem Schleswig-Holsteinischen Landesarchiv herausgegeben von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 1962-71.
13. De talrige procesindlæg, klager og vidnesbyrd 1409-1424 er udgivet i Dipl. Flensborg. I, Antislesvigholstenske Fragm. III-IV, SRD VII, Nye Da. Mag. VI og Da. Mag. 5. r. II og IV.
14. Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert. 19. og 26. Band. Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck I-II hrsg. von Karl Koppmann, 1884 og 1899. I Ekskurs III har jeg på et vigtigt punkt kontrolleret Detmars beretning ved sammenligning med diplommaterialet og fundet den fuldstændig troværdig.
15. Chronicon Holtzatiae auctore Presbytero Bremensi, hrsg. von J. M. Lappenberg. Quellensammlung I, 1862.
16. Om denne kilde se indledningen til udgaven; R. Usinger, Zur Quellen-Literatur für schleswig-holsteinische Geschichte, s. 366; K. Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder, s. VIII f. og Waitz I, s. 197 f. og 298.

II.
De holstenske Grevers
Erhvervelse af Hertugdømmet
og Lensforholdet
til Kongeriget

Overgang til holstensk styre 1375-86

Da Valdemar Atterdag døde på Gurre slot den 24. oktober 1375 var han godt i gang med at vinde Sønderjylland for kronen. Det gamle hertugdømme var da »et navn uden politisk betydning«, opdelt i en række forvaltningsområder uden nogen stærk centralmagt. Hertugerne Valdemar Eriksen (d. 1364) og hans søn Henrik Valdemarsen (d. 1375) var svage politikere som havde måttet pantsætte betydelige dele af Sønderjylland, ja meget tyder på at Henrik ved sin død var en fyrste uden land.

Magten havde de holstenske grever af det schauenburgske hus, Henrik II, også kaldet Jernhenrik, og hans broder Klaus, endvidere mange panteherrer af den holstenske adel og endelig kong Valdemar af Danmark. Denne havde i 1375 overtaget i det mindste hovedparten af hvad de sidste sønderjyske hertuger af Abels slægt og deres gemalinder rådede over i den nordlige del af Hertugdømmet, og det var hans klare hensigt også at vinde Sydslesvig fra de holstenske grever der havde siddet som panteherrer over Gottorp len uafbrudt siden 1340¹.

Den 1. januar 1373 var kongen blevet værge for enkehertuginde Regitze (Rikardis) og hendes livgeding omfattende Als og fem herreder på fastlandet, og han kom derved i besiddelse af Sønderborg, Nordborg og Kegborg på Als og Brådeborg i Sundeved. Han forsøgte endvidere, uvist med hvilket held, at komme i besiddelse af Haderslev, men Åbenrå, Tønder og Gram er efter alt at dømme blevet besat med kongetro høvedsmænd². Rundt omkring i Nordslesvig overtog han også mindre

1. Om Valdemar Atterdags sønderjyske politik, se sidst min anmeldelse af M. Linton, Drottning Margareta, Hist. Tidsskr. bd. 77, 1977, s. 208-15. Emnet uddybes nedenfor i kapitel III,3, s. 213 ff. »Et navn uden politisk betydning« er A. D. Jørgensens betegnelse for Hertugdømmet i opløsning (s. 237).
2. E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 166 ff.; jfr. Hist. Tidsskr. bd. 77, s. 211-15. Vedrørende Gram se Caroline Emilie Andersen, Grams Historie, 1926, s. 13 f. At kongen overtog hertugelige borge fremgår ikke alene af hans forhold til Regitze (SHRU IV, 1470), men også af kejser Karls brev til høvedsmændene i Sønderjylland 1377 (SHRU VI, 135, se herom også note 28). På borgene i Tønder,

besiddelser tilhørende adelen³, men i Sydslesvig - herved forstås den del af Hertugdømmet der lå syd for den nuværende statsgrænse bortset fra Kær herred - gjorde Valdemar Atterdag derimod ikke så store fremskridt. Nok lykkedes det ham med pavens støtte at få Johan Skondelev indsat på Slesvig bispestol mod schauenburgernes kandidat, og det var ikke noget dårligt resultat. Men greverne var ikke til sinds at give afkald på deres hævdvundne pantehæredømme over Gottorp len som kongen erhvervede indløsningsretten til af hertug Henrik. Kongen forsøgte sig da på andre måder. Ejdersted underkastedes, og ligeledes i ryggen på de holstenske grever prøvede han at sætte sig fast i Haseldorfmarsken helt nede ved Elben. Det lykkedes dog ikke, og kongens død kort tid efter førte til opfyldelsen af schauenburgernes politiske hovedmål siden Gerhard III's tid: et Sønderjylland under holstensk styre.

De sidste sønderjyske hertuger af Abels slægt

Erik II Valdemarsen
1312-25, g.m. Adelheid,
d.a. Henrik I af Holsten

Valdemar III Eriksen
1325-26, 1330 (myndig
1336) - 64, g.m. Regitze
(Rikardis), d.a. grev
Gunzelin af Tecklen-
burg og Schwerin

Helvig
g.m. Valdemar Atter-
dag

Henrik Valdemarsen
1360-75, g.m. Kunigun-
de

Åbenrå og Sønderborg som nævnes i dette brev, udstedte hertug Henrik eller hans mænd breve. Tønder: 1366. 7. november (SHRU IV, 1186), 1368. 14. april (SHRU IV, 1260), jfr. 1361. 9. januar (DD 3. r. VI, 2). Åbenrå: 1366. 24. marts (DD 3. r. VII, 373). Sønderborg: 1369. 29. december (SHRU IV, 1335).

3. Reinhardt, s. 487 f.

Man kan ikke lade være med at spørge sig, hvordan det egentlig kunne gå til at det så forholdsvis let lykkedes de holstenske fyrster at erhverve Hertugdømmet efter 1375. Forklaringen er sikkert dels en god udgangsposition, dels heldige omstændigheder i nabolandene. Den gode udgangsposition skyldtes at greverne i 1375 sad inde med hele Sydslesvig som pant, og hertil tør man føje at holstensk adel allerede i den foregående periode var indvandret og havde sat sig fast i Sønderjylland. Store panthavere i Nordslesvig som Henneke og Lyder Limbek tog grevernes parti i vinteren 1375-76.

De heldige omstændigheder har med situationen i Danmark at gøre, hvor det ved Valdemar Atterdags død var ganske uvist hvem der skulle være ny konge. Albrecht (IV) af Mecklenburg fik støtte fra Mecklenburg, Holsten og kejseren, mens Olufs kandidatur fremmedes af hans moder, Margrethe, af indflydelsesrige stormænd i Danmark og indirekte af Lübeck i spidsen for en række hansestæder. Holstenerne sluttede sig til mecklenburgerne, og dronning Margrethes parti var i denne situation ikke i stand til at yde greverne noget effektivt modspil i Nordslesvig. Et forsøg på at holde Haderslev mislykkedes således.

Drivkraften i det mecklenburske tronkrav på Danmark var Albrecht II der i 1348 havde fået sit land ophøjet til hertugdømme og siden udvidet det med Schwerin. I 1364 var hans søn Albrecht (III) blevet konge af Sverige, og Albrecht II havde også ført en offensiv politik over for Danmark. Fyrsteforbundet af 25. januar 1368 sigtede slet og ret på en opdeling af Danmark. Albrecht II skulle have Sjælland, Møn og Falster, hans søn den svenske konge Skåne og Gotland og de holstenske grever Jylland, Fyn og Langeland⁴. Men da hansestæderne efter den sejrige krig alene sluttede fred i Stralsund, indgik Albrecht II den 30. oktober 1371 ligeledes en særfred med Danmark⁵. En bestemmelse i fredsftalen gik ud på at Albrecht (IV), der var søn af Valdemar Atterdags ældste datter Ingeborg og Albrecht II's søn Henrik, skulle være konge af Danmark efter Valdemar Atterdag.

Dette fik støtte af Karl IV, en af de få middelalderlige kejsere der interesserede sig for forholdene i Nordeuropa og spillede en aktiv rolle dér⁶. I forbund med Albrecht II af Mecklenburg havde kejseren i 1373

4. MUB 16, nr. 9730-31.

5. MUB 18, nr. 10229.

6. Niitemaa, s. 73 ff.; E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, især s. 155-62.

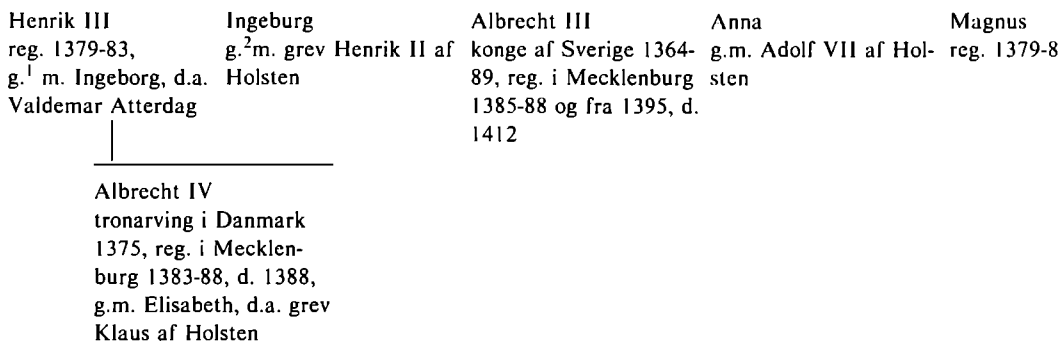
erhvervet Mark Brandenburg for sit hus, og han stiledede derefter mod at sikre Polen for sin søn Sigismund. Hertil behøvede han Albrecht II's hjælp, og derfor ser vi gang på gang helt frem til 1377 kejseren støtte det mecklenburgske krav på Danmarks krone. Militær hjælp sendte han dog ikke, og spørgsmålet er også om kejseren virkelig var interesseret i at samme fyrsteslæggt blev herrer over Mecklenburg, Sverige og Danmark. Man har antaget at når kejseren trods alt talte for Albrechts kandidatur, var det fordi han under et ophold i Lübeck 20.-30. oktober 1375 blev klar over at hansestæderne ikke ville støtte mecklenburgerens valg. Det var derfor ufarligt for ham at gå ind for det⁷.

Til dette forbund mellem Mecklenburg og Karl IV satte de holstenske grever fra efteråret 1375 deres lid. Vi vil få at se at de fik Gottorp-tolden overdraget som len den 31. oktober, og også mecklenburgerne samarbejdede greverne med. De havde stået skulder ved skulder i fyrsteforbundet i 1368, men Albrecht II havde svigtet holstenerne da han i 1371 sluttede separatfred med den danske konge.

De mecklenburgske fyrster

(efter Wigger)

Albrecht II
f. 1318, d. 1379,
hertug 1348, g.m.
Euphemia, d.a. hertug
Erik af Sverige



7. StooB, s. 210; E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 158 f.; jfr. Schäfer, s. 549 f.

De holstenske fyrster fik ved freden i Flensborg den 24. januar 1373 intet ud af sejren. De måtte opgive alle erobringer i Nørrejylland da freden blev mæglet af de mecklenburgske fyrster der nu så nye muligheder i Danmark. Ikke mærkeligt at vi året efter ser dem i hver sit nordtyske landefredsforbund⁸. Alligevel gik holstenerne og mecklenburgere i samarbejde efter Valdemar Atterdags død, selvom det ikke kan bevises at grundlaget herfor var den såkaldte Grevesmühlentraktat af 21. januar 1376 som vi snart skal komme nærmere ind på⁹.

Sandsynligvis har de holstenske grever temmelig hurtigt indset at den retslige sikring af Hertugdømmet kunne de ikke opnå af mecklenburgerne. Albrecht II's angreb på Danmark i september 1376 bragte ikke nogen løsning på tronfølgeproblemet. I de følgende år blev der stadig forhandlet herom, og kejser Karl udstedte breve til fordel for den unge Albrecht, men det kunne ikke skjule at dronning Margrethe stadig vandt terræn. Hendes sejrige spil skal ikke skildres her¹⁰. Nok er det at Karl IV døde i 1378 og Albrecht II året efter uden at Albrecht var blevet konge. Karls søn Wenzel interesserede sig ikke for den nordeuropæiske politik¹¹, og Mecklenburgs ressourcer tillod det ikke påny at føre krig mod Danmark. Ved forhandlinger var der ikke mere at opnå.

8. Prenzlaulandefreden omfattede kejseren, hans sønner de nye markgrever af Brandenburg, hertugerne af Mecklenburg og Pommern, herrerne af Werle og bispem Kammin. Det andet landefredsforbund bestod af Lübeck, Hamburg, hertugerne af Sachsen-Lauenburg og de holstenske grever (Mohrman, s. 195 ff.).
9. I overenskomsten af 21. sept. 1376 indgået i København efter det mecklenburgske tog til Øresund nævnes de holstenske grever som Albrecht II's og hans søn Henriks allierede sammen med kejseren, dennes søn og kong Albrecht af Sverige (MUB 19, nr. 10927 B). Da man fra dansk side i 1377 tilbød Albrecht (IV) et stort fyrsteden i Danmark forlangte Albrecht II at få brev på dette for at han kunne overveje tilbudet med sin søn og med sine venner grev Henrik og grev Klaus af Holsten (*ut super eis una cum filio, duce Hinrico, ac Hinrico et Nicolao comitibus Holtzacie aliisque amicis suis plenius se posset deliberare*) (HR I, 3, nr. 97, s. 83). Samme år finder vi grev Henrik og grev Adolf af Holsten til tro hånd for hertug Albrecht (II), kong Albrecht, hertug Henrik og hertug Magnus (MUB 19, nr. 11042). Endelig indgik i september 1378 hertugerne af Sachsen-Lüneburg og de mecklenburgske hertuger en ægteskabsaftale og et forbund, men dette var ikke rettet mod kejser Karl og hans søn, hertug Erik af Sachsen, grev Henrik og grev Klaus af Holsten (MUB 19, nr. 11137).
10. Erslev, Dronning Margrethe, s. 52 ff.; Linton s. 67 ff.; E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 170 ff.
11. Niitemaa, s. 96 f.

Det er G. Waitz, Kr. Erslev, A. D. Jørgensen, W. Carstens, M. Linton og E. Hoffmann der har udforsket Nordslesvigs overgang til holstensk styre 1375-86¹². Interessen har dels været rettet mod hvem der havde den faktiske magt i den nordlige del af Hertugdømmet - mod den kendsgerning at de holstenske grever opnåede kontrol med borgene - dels mod Sønderjyllands retsstilling i forhold til Kongeriget.

Hvad det første angår, er det forlængst påvist at greverne hurtigt fik herredømmet over borgene¹³. Vi skal siden i kapitel III,3 behandle de enkelte len og her blot anføre nogle få centrale forhold. Åbenrå kom i schauenburgernes hænder før 17. oktober 1376¹⁴, og lensmanden over Als og Sundeved med borgene Sønderborg, Nordborg, Kegborg og Brådeborg havde før den 9. januar 1377 sluttet sig til den mecklenburgske tronprætendent. I betragtning af det nære samarbejde mellem det holstenske og det mecklenburgske fyrstehus må man regne hans besiddelser for at være støttepunkter for det holstenske styre¹⁵. Haderslev var Henrik II's i 1378¹⁶, og grev Adolf VII var 1383 i besiddelse af Tønder¹⁷. Men direkte og indirekte har greverne kunnet regne med yderligere støtte af flere betydelige borgherrer. Allerede i november 1375 erklærede Lyder Limbek og hans sønner på Søgård at denne borg mellem Flensborg og Åbenrå skulle stå greverne åben¹⁸. Hertil kommer at den mægtige Henneke Limbek til Tørning blev »kong« Albrechts mand den 22. januar 1376¹⁹.

Ingen forlening i 1376

Det er således klart at det hurtigt er lykkedes de holstenske grever at sætte sig i besiddelse af de nordslesvigske borge eller vinde slotshøveds-

12. G. Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte I; Erslev, Dronning Margrethe; A. D. Jørgensen, Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Historie; Carstens, Beiträge; Linton, Drottning Margareta; E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376.
13. Se navnlig de nævnte arbejder af Waitz, Erslev og Hoffmann.
14. SHRU VI, 66.
15. MUB 19. nr. 10972.
16. SHRU VI, 204.
17. SHRU VI, 458.
18. SHRU IV, 1589; jfr. E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 183.
19. SHRU VI, 11.

mændenes loyalitet. Derimod har det været diskuteret med hvilken ret dette styre udøvedes. Erslev og Hoffmann har ment at de holstenske grever allerede i januar 1376 fik Sønderjylland i forlening, mens de ifølge A. D. Jørgensen, W. Carstens og til dels M. Mackeprang ved den lejlighed søgte at vinde Sønderjylland som ejendom og ønskede at indlemme det i Holsten²⁰.

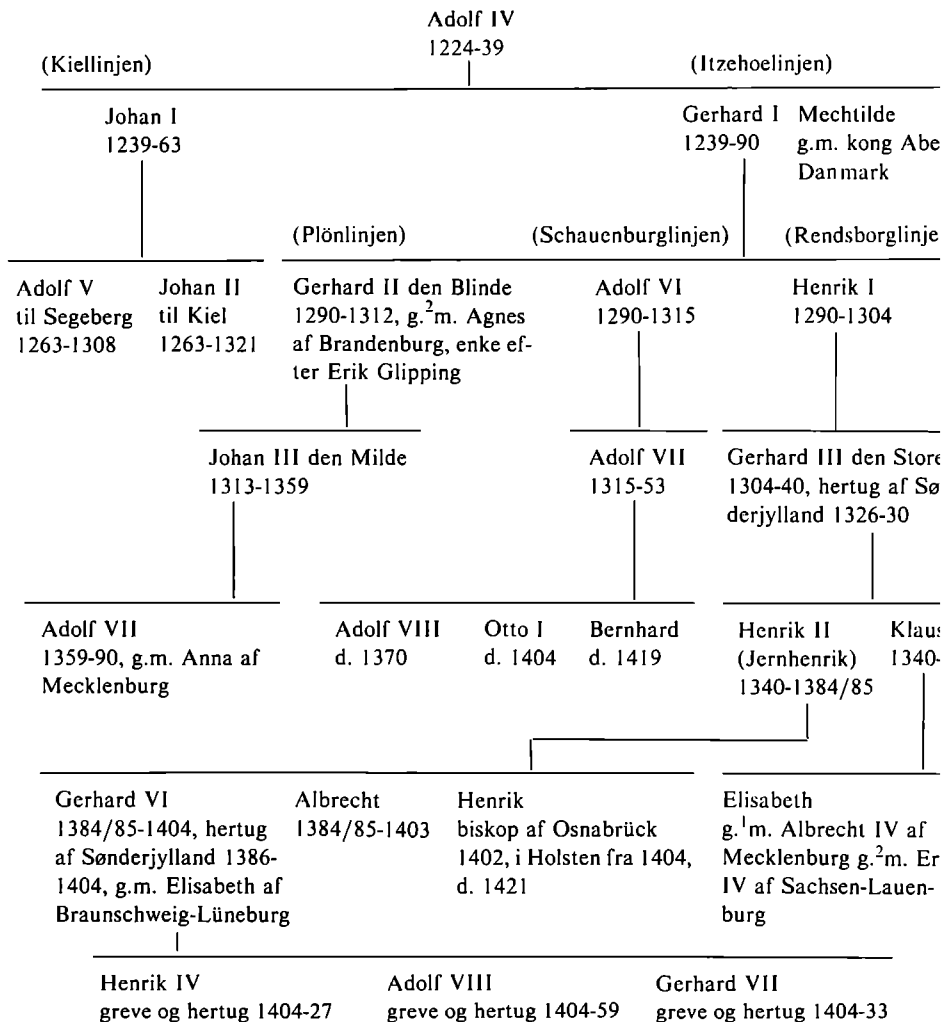
Udgangspunkt og grundlag for disse synspunkter har været de forskellige forfatteres analyse af den såkaldte Grevesmühlentraktat af 21. januar 1376 der derfor indledningsvis skal præsenteres. Traktaten bestod af fire breve som Albrecht, »konge« af Danmark, og hans nærmeste slægtninge, de mecklenburgske hertuger Albrecht, Henrik og Magnus, udstedte til Henrik II, Klaus og Adolf VII, grever af Holsten. De tre grever var på dette tidspunkt Holstens magthavere. Henrik og Klaus tilhørte den rendsborgske linje af det schauenburgske grevhus, mens Adolf som Johan III's eneste søn havde plönlinjens besiddelser i Østholsten samlet på sine hænder. Den tredie del af grevhuset, schauenburglinjen, havde i Holsten kun besiddelser mod syd ved Elben og spillede ingen nævneværdig politisk rolle.

I det første brev sluttede mecklenburgerne forbund med holstenerne med det formål at erobre hertugdømmet Jylland med Als, Langeland og den hertugelige del af Frisland til fordel for greverne. I det andet fik de tre grever overdraget hertugdømmet Jylland. I det tredie pantsatte mecklenburgerne Kolding, Ribe, Lolland og den kongelige del af Frisland til de tre grever for 30.000 mk. sølv. Dog skulle greverne i stedet for alt dette have Fyn hvis det blev erobret i krigen. I det fjerde brev

20. Kr. Erslev, Dronning Margrethe, s. 56 f. og s. 77; E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 188; ligeledes Strecker, s. 221; A. D. Jørgensen, s. 240 f.; W. Carstens, Beiträge, s. 11, 16 og 31; ifølge Linton fik greverne besiddelser i Nørrejylland (s. 69). Det skyldes en misforståelse som jeg tidligere har været inde på (Hist. Tidsskr. bd. 77, s. 210 f.). Mackeprang havde svært ved at finde sine ben i denne sag. Han mente at greverne fik Sønderjylland overdraget som ejendom, ikke som len, men at der iøvrigt herskede usikkerhed omkring denne afståelse. Det skyldes at han gjorde den gode iagttagelse at traktaten kun opbevaredes i det mecklenburgske arkiv i Schwerin og derfor ikke var ratificeret. Han stillede da det spørgsmål om den manglende ratificering er udtryk for at mecklenburgerne alligevel ikke var villige til helt at skille Sønderjylland fra riget. I stedet skulle holstenerne have opnået forlening på Hertugdømmet som det fremgår af Det mecklenburgske Stridsskrift fra 1390'erne (herom nedenfor). På trods heraf fastholdt Mackeprang dog at lensforholdet i virkeligheden var brudt indtil 1386 (Fyrstelen, s. 179).

Den holstenske greveslægt

(i uddrag efter Waitz)



garanterede de mecklenburgske fyrster frit lejde for holstenerne i den fælles krig om Danmark²¹. Hovedindholdet af de fire breve var altså at mecklenburgske fyrster sluttede forbund med de tre holstenske grever

21. SHRU VI, 7-10.

for at drage fordel af situationen efter Valdemar Atterdags død. Holstenerne skulle hjælpe kong Valdemars mecklenburgske dattersøn på tronen i Danmark. Det måtte imidlertid ske ved krig, og de holstenske herrer skulle i den forbindelse udrede eller præstere ydelser for 30.000 mk. sølv. For dem skulle de have dele af Kongeriget i pant, men desuden lovede mecklenburgerne at hjælpe holstenerne med at vinde Hertugdømmet, og de gav dem et særskilt brev herpå.

Spørgsmålet er nu i første omgang om disse breve kan tages til indtægt for det synspunkt at de holstenske grever i januar 1376 blev forlenet med Hertugdømmet som Erslev og Hoffmann har ment. Et hovedproblem i den forbindelse er knyttet til brevenes arkivalske proveniens. De mecklenburgske fyrsters fire breve er udstedt til holstenske grever, men hvorfor ligger de, som Mackeprang har iagttaget, i de mecklenburgske fyrsters eget arkiv, Schwerinarkivet? Forklaringen kan være at brevene aldrig er blevet udvekslet, at overdragelsen af Sønderjylland til de holstenske grever ikke har fundet sted. Havde de mecklenburgske fyrsters breve repræsenteret andet end urealiserede planer skulle de have ligget i det schauenburgske arkiv, mens holstenernes genbreve da ville have ligget i mecklenburgernes arkiv. Noget holstensk genbrev kendes imidlertid ikke. En anden mulig forklaring på at de mecklenburgske breve ligger i Schwerinarkivet er at de skal opfattes som kopier. Foruden de bevarede breve har begge parter udstedt et sæt der er blevet udvekslet, men både de holstenske og de mecklenburgske eksemplarer er da siden gået tabt. Er den første forklaring rigtig - har Grevesmühlentraktaten aldrig været en realitet - giver de mecklenburgske breve intet retsgrundlag for det holstenske styre i Sønderjylland. Er den anden forklaring rigtig, får grevernes herredømme over Sønderjylland en lidt højere grad af legitimitet. Lovligt kan det dog ikke hævdes at være bl.a. fordi Albrecht aldrig blev anerkendt som dansk konge.

Hvad taler nu for at Grevesmühlenbrevene repræsenterer en ratificeret traktat mellem holstenske og mecklenburgske fyrster? Hvis der var tale om en indgået traktat kunne man forvente at den fik virkning. Et argument herfor er omtalen af de holstenske grever i Københavnertraktaten af 21. september 1376. Med den afsluttedes krigen mellem kong Oluf, dronning Margrethe og deres parti på den ene side og »kong« Albrecht og hans mecklenburgske fyrstefrænder på den anden. I hertug Albrechts og hertug Henriks udfærdigelse af overenskomsten bestemmes det at bl.a. de holstenske grever skal garantere traktaten: *ok so*

*scolen de greuen van Holtzsten de sone vnd den vrede suluen wissenen*²². At den gamle hertug Albrecht her således kan anføre greverne som garanter for fredsslutningen tyder på et politisk samarbejde der meget vel kunne bygge på en traktat som den der er udfærdiget i Grevesmühlen, men ikke nødvendigvis behøver at gøre det. Der er også fortsat både i 1377 og 1378 tegn på et politisk samarbejde mellem holstenerne og mecklenburgere²³.

Andre forhold taler på den anden side imod at Grevesmühlenbrevene er kopier af en ratificeret traktat. Det kan fremføres at parterne tilsyneladende ikke har taget det så tungt med at overholde de forpligtelser som brevenes indhold indebærer. Den form for argumentation er dog naturligvis på ingen måde tvingende. At bestemmelserne ikke blev overholdt kan godt skyldes at traktaten aldrig har været ratificeret, men det kan også være et udtryk for at den hurtigt har mistet sin aktualitet og parterne derfor stiltiende har set bort fra det. Endelig kan der være tale om bevidste brud på traktaten.

Det er muligt at påvise at holstenerne på et bestemt punkt ikke har overholdt Grevesmühlenbrevens bestemmelser. I et af disse breve fik de tre holstenske grever som pant bl.a. overladt den kongelige del af Nordfrisland (kongens frisere), men den 7. januar 1377 hyldede Bøking herred, en del af det pantsatte område, grev Klaus og grev Henrik på en måde der krænker brevets indhold. Herredets indbyggere hyldede de to grever og gav sig under dem og deres arvinger til evig tid. Man vil huske at »kong« Albrecht kun havde pantsat kongens frisere, men hyldningsbrevet forudsætter ingen bagved liggende kongelig overhøjhed og pantsættelsen er end ikke nævnt. Det fortjener også at anføres at den var sket til grev Klaus, grev Henrik og grev Adolf, men Bøking herreds hyldning gælder kun de to rensborggrever²⁴.

Man kan ikke påstå at de mecklenburgske fyrster direkte handlede imod indholdet af Grevesmühlenbrevene, men de opererede med planer der var fuldstændig uforenelige med dem. Hvis de i Grevesmühlen havde pantsat Lolland til holstenerne og overdraget dem Sønderjylland og Langeland, blev det hurtigt glemt. I sommeren 1377 overvejede den gamle hertug Albrecht at modtage et tilbud om et stort dansk len for

22. MUB 19, nr. 10927(B).

23. Jfr. note 9.

24. SHRU VI, 89; jfr. Waitz I, s. 272.

sin sønnesøn bestående af Langeland, Lolland, Falster og Møn, men i efteråret samme år gjorde han et nyt forsøg på at sikre ham hele Danmark²⁵. Han fik kejseren til at udstede breve til slotshovedsmændene på bl.a. Langeland og Lolland med besked til dem om at indfinde sig for den kejserlige domstol. Hertugen havde klaget over at de pågældende hovedsmænd holdt deres borge besat mod Gud og retten trods det at riget ved arv efter Valdemar var tilfaldet hans sønnesøn²⁶.

Men vigtigst i denne forbindelse er kejserens tilsvarende brev til slotshovedsmændene i Sønderjylland og Nørrejylland. Den 12. september 1377 opfordrede Karl IV i et brev udstedt i Tangermünde slotshovedsmændene i Sønderjylland (*Sunderiucia*) og Nørrejylland til inden 18 uger at møde for den kejserlige domstol. For Sønderjylland drejer det sig om Henning Mejnstorff på Sønderborg, Nordborg, Brådeborg og Kegborg, Spiker på borgen i Åbenrå, Claus v. Emer på borgen i Tønder og måske Boltzendal og Claus Schutte på det uidentificerede *fortalicium Zonekyni*. Endelig nævnes Lyder Limbek på Søgård og Henneke Limbek på Trøjborg. Til disse og en række nørrejske slotshovedsmænd rettedes kejserens skrivelse. Den ligger i Schwerinarkivet, og man ved ikke om adressaterne har fået kendskab til den, men brevet er betydningsfuldt til forståelse af mecklenburgernes, det vil især sige den gamle hertug Albrechts, syn på Sønderjyllands stilling på dette tidspunkt.

Kejseren anfører at hertug Albrecht har klaget over at hovedsmændene mod Gud og retten voldeligt (*violenter*) og uden videre (*temere*) holder disse borge og fæstningsværker besat. Det skete på trods af at Danmarks rige med fyrstendømmer, herredømmer, borge og fæstningsværker i kraft af arveret var tilfaldet hertug Albrechts sønnesøn fordi denne var søn af den danske konges ældste datter. Dette besad kong Valdemar af Danmark i sin levetid, og de nævnte borge og fæstningsværker med deres tilliggende hørte med umiddelbar ret (*immediato jure*) under kongen og riget. Da slotshovedsmændene nu forholdt den unge Albrecht hans ret i Danmark, havde hertug Albrecht henvendt sig til kejseren for at denne skulle skaffe den rette tronfølger hans ret. Kejseren anså sig for berettiget til at påtage sig sagen, og brevets formål er som nævnt at stævne hovedsmændene inden 18 uger for den kejser-

25. Erslev, Dronning Margrethe, s. 70 f. og Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 180.

26. Da. Mag. 4. r. V, s. 73 (nr. 9b).

lige domstol. Skulle de ikke indfinde sig, ville kejseren alligevel fælde dom i sagen²⁷.

Forståelsen af dette brev rummer vanskeligheder²⁸, men det gælder

27. SHRU VI, 135. Den vigtigste passage lyder således: *Conquestus est nobis illustris Albertus senior dux Magnapolensis, comes Swerinensis et dominus in Stargard et in Rostok, princeps et consanguineus noster dilectus, quod quamvis regnum Dacie cum principatibus, dominiis, castris, fortaliciis et pertinenciis suis, prout clare memorie Valdemarus, quondam rex Dacie, illud dum viveret obtinebat, iusto successionis titulo ad illustrem Albertum, nepotem dicti ducis Magnopolensis, sit rationabiliter devolutum eo, quod genitus est de seniori filia regis Dacie supradicti, vos tamen subscripta castra et municiones pertinentia et pertinentes immediato iure ad regem et regnum predictos, videlicet in Sunderiucia et Noriucia tu Hennyng Meinerstorp castra Sunderburg, Norreburg, Brodeburg et Kegheburg, tu Spyker castrum Openra, tu Nicolae de Emer castrum Tunder, vos Boltzendal et Nicolae Schutte fortalicium Zonekyni, tu Rokit castra Rypen, Schoteburg et Vaart, tu Tuer Boson castrum Lundenes, tu Hennyng de Lancken castrum Buckgholm, tu Erice Nykesson castrum Schandelburg, tu Johannes Anderson castrum Kalfoe, tu Gerlace Tuen castrum Ekholm, tu Jacobe Olauy castrum Truzholm, tu Ludere Lembecke castrum Zegarde, tu Hennekyne Lembecke castrum Troyenburg, tu Vendelbo castrum Alburg, tu Hennynghe de Podbus iunior castrum Ructewyd, vos ReKentyn, Jesse, Gloek et Davt, tu Vykke Molteke de Kuze castrum Byornholm et tu Jacobe Nicolai castrum Halle contra Deum et iusticiam detinetis violenter et temere occupata et eciam occupatas, propter quod dux Magnopolensis prefatus, tutor nepotis sui predicti, eius tutorio nomine nobis humiliter supplicavit, quatenus tamquam Romanorum imperator, ad quem pertinet cunctis iusticiam facere, dignaremur sibi et eidem suo nepoti super premissis de congrua iusticia providere...*

28. Hoffmann har argumenteret for at de sønderjyske slotshovedsmænd der nævnes i brevet, er Valdemar Atterdags og at navnelisten stammer fra tidspunktet omkring denne konges død. Han fremhæver med rette at navnene slet ikke tyder på at det er holstenske (grevelige) adelsmænd og anfører konkret at det ikke havde nogen mening at rette henvendelse til Henning Mejnstorff i september 1377. Det fremgår nemlig af et brev af 9. januar 1377 at han allerede da støttede mecklenburgerne (Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 167). Jeg har tilsluttet mig den opfattelse (Hist. Tidsskr. bd. 77, s. 214) og yderligere anført at det også var meningsløst i 1377 at sende en lignende opfordring til Lyder Limbek der allerede i november 1375 klart sluttede sig til de holstenske grever (SHRU IV, 1589). Disse forhold tyder på at de navne mecklenburgerne har forsynet kejseren med da brevet skulle udstedes, senest stammer fra efteråret 1375 uanset at brevet er udstedt den 12. september 1377. På den anden side kan man ikke godt tvivle om brevets datering - ingen af de kyndige udgivere har da heller gjort det, og man ledes derfor til at drage disse to konklusioner: 1. Hovedsmændene er Valdemar Atterdags, og navnelisten repræsenterer tiden før den holstenske fremrykning i Nordslesvig. 2. Så sent som 12. september 1377 gør hertug Albrecht på sønnesønnens vegne krav på også at få Sønderjylland med dets borge.

ikke mecklenburgernes opfattelse af Sønderjylland. Der er ingen forskel på Sønderjyllands og Nørrejyllands stilling inden for riget. Parallelliteten understreges af at *Sunderiucia* (ikke hertugdømmet Slesvig) står ved siden af *Noriucia*, og opregningen af høvedsmændene er også delvis blandet. Efter de sønderjyske opregnes de nørrejyske, men blandt dem også to sønderjyske (Lyder og Henneke Limbek). Det sker for at sideordne de to landsdele som under kong Valdemar med umiddelbar ret hørte under kongen og riget.

Dette brev af 12. september 1377 er i direkte modsætning til Grevesmühlenbrevene af 21. januar 1376. I et af disse overlod mecklenburgerne Sønderjylland til de tre holstenske grever, men i 1377-brevet kaldes de sønderjyske slotshøvedsmænd for den kejserlige domstol med den begrundelse at de holdt deres borge besat *på trods af at de var tilfaldet Albrecht* som kong Valdemars arving. 1377-brevet gør en ret gældende for Sønderjylland som 1376-brevene havde givet afkald på. Mens det centrale Grevesmühlenbrev den 21. januar 1376 overdrog Hertugdømmet til de tre holstenske grever, anlagde mecklenburgerne i 1377 det synspunkt at Albrecht og ingen anden havde ret til Sønderjylland.

Kejserens to breve fra 1377 ligger i Schwerinarkivet, og vi ved således ikke om de mecklenburgske fyrster har gjort brug af dem. Selv i bekræftende fald er det som nævnt tvivlsomt hvad de kan vise om Grevesmühlenbrevens ratificering, men der er andre forhold der taler imod at Grevesmühlenbrevene er kopier af en ratificeret traktat. For det første ligger traktaten ikke i schauenburgernes ellers velbevarede arkiv²⁹, og der henvises heller ikke siden til dem fra holstensk side. Den holstenske vidneførsel under processen for den tyske kejser i 1424 gik jo ud på at vise at så længe nogen kunne huske havde Sønderjylland været et arveligt hertugdømme i den schauenburgske slægt. Som eksempler nævnes forleningerne i 1386 og 1396, men der henvises ikke til nogen i 1376³⁰. Ganske vist var Grevesmühlenbrevene næppe ensbetydende med en korrekt forlening, men Sønderjylland omtales dog heri som et hertugdømme som skulle tilfalde tre holstenske grever og deres arvinger. Men at Sønderjylland var et arveligt hertugdømme var netop hvad Erik af Pommern på dette tidspunkt overhovedet benægtede, og

29. Rep. IV, s. 16.

30. Dipl. Flensborg. I, s. 352-57.

derfor kunne Grevesmühlenbrevene have tjent det holstenske synspunkt i 1424. Grevesmühlenbrevene blev ikke fremlagt eller omtalt, de har næppe været i de holstenske herrers besiddelse.

Dette tyder ikke på at der er tale om en udvekslet traktat, men naturligvis kan man ikke udelukke at originale breve er gået tabt og har eksisteret i 1376. Ved valget mellem Grevesmühlenbrevene som en uratificeret traktat og som kopier af en ratificeret traktat peger imidlertid et andet forhold imod den sidste mulighed. Arkivalsk set er opfattelsen af Grevesmühlenbrevene som en uratificeret traktat den enkleste og naturligste løsning. De fire breve er kun beseglet af de mecklenburgske hertuger og deres 23 medlovere, og de ligger i Schwerinarkivet fordi traktaten ikke blev til noget. Skal brevene derimod opfattes som kopier, forudsætter det at en række breve er gået tabt: Fire udstedt af holstenerne som nu skulle have ligget i Schwerinarkivet, og fire udstedt af mecklenburgerne som forgæves eftersøges i schauenburgernes arkiv.

Spørgsmålet om Grevesmühlentraktatens ratificering kan næppe afgøres med fuld sikkerhed. Til fordel for traktatens gyldighed taler at den ville være forståelig i den politiske situation. For de mecklenburgske fyrster måtte det stå klart at Albrechts succes i Danmark ville afhænge af krigslykken, og finansieringen kunne holstenerne påtage sig mod at få overladt det i næsten to generationer eftertragede Sønderjylland foruden panter i det land der endnu ikke var erobret. Sønderjylland var den pris mecklenburgerne måtte betale for at vinde det øvrige Danmark. Hertil kommer at ikke alene passer Grevesmühlenbrevene ind i situationen, men et på anden vis dokumenteret politisk samarbejde mellem holstenerne og mecklenburgere fandt sted i tiden efter brevenes udstedelse.

Andre argumenter for at opfatte Grevesmühlenbrevene som en ratificeret traktat kan der vist ikke fremføres. Det er muligt at opfatte dem som mecklenburgske kopier af udvekslede breve, men alt taget i betragtning er det næppe den sandsynligste løsning. Når jeg ikke mener at der blev afsluttet nogen traktat i Grevesmühlen, er det ikke så meget fordi begge parter siden handlede som om de ikke var forpligtet over for modparten i nogen traktat. Brud på indgåede aftaler har unægtelig fundet sted både før og siden. Mere afgørende forekommer det at være at brevene kun findes i det mecklenburgske arkiv. Hvis Grevesmühlenbrevene er kopier, så er mange breve udstedt både af de holstenske

herrer og de mecklenburgske hertuger gået tabt. Det er en enklere løsning at regne med at traktaten aldrig er blevet udvekslet og dermed ratificeret.

Denne konklusion forekommer at være omend ikke sikker så dog sandsynlig. I det mindste må der herefter være berettiget tvivl om hvorvidt der i Grevesmühlen blev indgået et forbund med de traktatmæssige forpligtelser der fremgår af de fire breve. Alene heraf følger at en forståelse af Sønderjyllands retsstilling 1375-86 ikke fortrinsvis bør udledes af disse breve som det hidtil er sket.

Et andet punkt der gør Grevesmühlenbrevene tvivlsomme som retsgrundlag for det holstenske styre i Hertugdømmet er deres usurpatoriske karakter. Skulle de repræsentere en ratificeret traktat, fik schauenburgerne i Grevesmühlen Sønderjylland overladt af en umyndig tronprætendent og hans nærmeste mandlige slægtninge. Overdragelsens gyldighed måtte da afhænge af om Albrecht i Danmark kunne få anerkendt sit krav på tronen, og det skete som bekendt aldrig. Hvad enten overdragelsen skal forstås som en afståelse (herom i næste afsnit) eller som en forlening, kunne handlingen ikke få retskraft ved at en tronprætendent og hans slægtninge udstedte brev herom i en mecklenburgsk by.

Vigtigere end et brev på Sønderjylland udstedt under disse omstændigheder ville det være at forleningen fik lovlighed ved at ske offentligt og blive bevidnet på passende måde af mænd der ansås for værdige hertil. I 1312 udstedte 7 nordtyske fyrster i Warnemünde et brev om at Erik Menved havde forlenet junker Erik Valdemarsen med hertugdømmet Sønderjylland efter hans faders død, og de bedyrede at de selv og mange andre troværdige mænd havde overværet begivenheden (*nobis præsentibus et audientibus, et aliis pluribus fide dignis*)³¹. En nærliggende måde at skabe offentlighed omkring en forlening på var at lade den finde sted i nærværelse af rigets repræsentanter på et danehof. Således havde Gerhard III 1326 fået Sønderjylland i Nyborg, og i forleningsbrevet siges det udtrykkeligt at handlingen skete efter råd og med samtykke af bisper og råder³².

Netop dette punkt lagde man fra holstensk side vægt på. Et proces-

31. DD 2. r. VI, nr. 437.

32. DD 2. r. IX, nr. 295. *cum consilio et consensu venerabilium patrum ...*(følger 8 bispers navne) *...necnon Laurentii dapiferi/Ludewici marscalci/Kanuti Porse/Iohannis Offes sun/ac omnium aliorum consiliariorum nostrorum...*

indlæg fra 1423 fremhæver at forleningen i 1326 var fuldt ud lovlig fordi kongen og hele rigsrådet var enige herom. Det nævnes udtrykkeligt at dette bestod af ærkebiskoppen af Lund, syv danske bisper, rigets marsk og drost og 36 rigsråder³³. På samme måde fik Gerhards sønnesøn Hertugdømmet i 1386³⁴. Den holstenske vidneførsel under kejserprocessen i 1424 lagde vægt på at forleningen skete i Nyborg i nærværelse af og med udtrykkeligt samtykke af syv biskopper og alle verdslige råder i Danmarks rige (*septemque episcopis et omnibus alijs consiliarijs secularibus regni Dacie et non contradicentibus, quinymmo expresse consentientibus*)³⁵. Offentligheden omkring begivenhederne i Assens 1396 understreges ligeledes fra holstensk side som et tegn på at der var tale om en gyldig forlening. Det omtales at Gerhard offentligt (*publice*) aflagde mands- og troskabsed, og kongen bekræftede åbenlyst og offentligt (*palam et publice*) hans rettigheder³⁶. Også af det danske synspunkt på de samme begivenheder fremgår det at en forlening var noget der skete offentligt. I indledningen til Nyborgdommen 1413 hævdes det fra kongelig side at dronning Margrethe 1396 i Assens tilbød Gerhard Hertugdømmet i nærværelse af mange kongelige og hertugelige råder (*coram consiliariis regalibus et ducalibus in magno numero*)³⁷.

En offentlig forleningsceremoni i Danmark eller andetsteds kendes imidlertid ikke i 1376. I Danmark kunne det efter omstændighederne

33. Da. Mag. 5. r. IV, s. 349. Jfr. DD 2. r. IX, nr. 303-4.

34. Hvorledes en forlening af Sønderjylland som fanelen er sket fremgår af syv nordtyske fyrsters brev om Erik II Valdemarsens forlening i 1312: ... *dominus Ericus dei gratia Danorum Sclauorumque rex ... nobili principi domicello Erico ... dimisit et assignavit ducatum Sunder Iutiae cum uexillo eo modo et iure, quibus progenitores dicti domicelli duces Sunder Iutiae, a progenitoribus praedicti domini regis, regibus Danorum illustribus, ante dictum ducatum, hactenus tenuerunt, facto sibi ab eodem domicello homagio, et fidelitatis praestito iuramento ...* (DD 2. r. VI, nr. 437). Man ser at ved overdragelsen af et fanelen aflægges lensmanden mands- og troskabsed. De samme elementer fremtræder i de holstenske vidners beskrivelse i 1424 af forleningerne i Nyborg (1386) og Assens (1396). Om Nyborgforleningen siges det at det sker med nedkastelse af fanen (*cum vexillorum proiectione*) og om Assensforleningen at kong Erik offentligt modtog mands- og troskabsed af Gerhard for Hertugdømmet (*jdem dominus Ericus rex modernus a presfato quondam domino Gherardo ... in opido Assensen publice homagio et fidelitatis juramentum ratione ducatus Sleszwicensis siue Jucie predicti recepit ...* (Dipl. Flensborg. I, s. 355).

35. Dipl. Flensborg. I, s. 355.

36. Sst.

37. Dipl. Flensborg. I, s. 207.

også kun vanskeligt finde sted eftersom mecklenburgerne ikke havde magten i landet.

Der er heller ikke siden noget tegn på at det fra dansk side har været anerkendt at Sønderjylland blev forlenet eller ligefrem afstået til de holstenske grever, tværtimod. Det er et bemærkelsesværdigt faktum at dronning Margrethe 1375-76 anvendte et sekret der foruden Norges, Danmarks og folkungernes skjold også indeholdt Sønderjyllands³⁸. Så sent som den 1. maj 1386 fritog kong Oluf Slesvig domkapitel for ydelser til den verdslige magt, og ved den lejlighed trådte han direkte i de sønderjyske hertugers fodspor: *libertatibus, quas a dilectis consanguineis nostris ducibus Slesuicensibus liberius dignoscitur habuisse*³⁹. Denne formulering angiver at kongen i det mindste i forhold til Slesvig domkapitel opfatter sig som de slesvigske hertugers arvtager, og den lader sig vanskeligt forene med at Hertugdømmet skulle være forlenet til de schauenburgske grever.

Den 8. september 1383 gav ærkebiskop Magnus besøgende i Slesvig Johannes kirke aflad bl.a. hvis de bad for kong Oluf eller for grev Henrik og grev Klaus (*pro felici et prospero statu domini nostri regis Olavi seu nobilium principum dominorum Hinrici et Nicholai fratrum, Holzatie et Stormarie comitum...*)⁴⁰. Kong Oluf nævnes fordi han var rigets øverste og greverne fordi de var de faktiske magthavere det sted hvortil valfarten skulle gå. De betegnes som fyrster og herrer, derimod ikke som hertuger. Man har ikke fra dansk side anerkendt at Sønderjylland var bortforlenet, endsige da afstået, til de holstenske grever.

Det er således tvivlsomt om Grevesmühlenbrevene fra januar 1376 repræsenterer en ratificeret traktat, og det danske rige anerkendte aldrig »kong« Albrecht og hans (eventuelle) overdragelse af Sønderjylland til de holstenske grever. Alene det må medføre stærk tvivl om hvorvidt der i 1376 fandt en forlening sted som Erslev og Hoffmann har ment. Helt afgørende er imidlertid det enkle forhold som allerede A. D. Jørgensen fremførte, at hertugnavnet ikke bruges efter Grevesmühlen-

38. DKS, nr. 53; jfr. Grandjean, Det danske Rigsvaaben, s. 48.

39. SHRU VI, 642. Hertug Erik II stadfæstede i 1313 Slesvig domkaptels privilegier (DD 2. r. VII, nr. 35) og hertug Valdemar tilsvarende i 1339 (DD 2. r. XII, nr. 133).

40. SHRU VI, 484. Tilsvarende formuleringer vedrørende greverne som *principes* og *domini*: SHRU VI, 179, 585 og 604.

brevenes udstedelse⁴¹. Det skete først da Gerhard blev hertug i 1386.

Spørgsmålet om Sønderjyllands bortforlening eller ej i 1376 er først og fremmest i forskningen søgt løst på grundlag af Grevesmühlenbrevene. Tilbage står en kort omtale af det øvrige kildemateriale som imidlertid ikke formår at ændre billedet. Detmar og Holstenerpræsten (*Presbyter Bremensis*) omtaler begge 1386-forleningen, men ingen af dem kender noget til en forlening i 1376. Det gør derimod Det mecklenburgske Stridsskrift fra 1394 som har spillet en rolle for Mackesprangs opfattelse af begivenhederne i 1376⁴².

Denne kilde er et partiskrift, der vil vise de legitime rettigheder som mecklenburgeren kong Albrecht af Sverige (1364-89) havde i Norden. Han gjorde også krav på ret til Danmark efter sin brodersøn og navnefælle som vi kender fra Grevesmühlenbrevene. Denne var død i 1388, men om hans stilling som dansk tronprætendent i 1376 siger Det mecklenburgske Stridsskrift: »...og som følge af den ret (d.v.s. den ret til Danmarks trone som kejser Karl havde tilkendt Albrecht som kong Valdemars ældste dattersøn) hyldede de rette holstenske herrer ham (d.v.s. Albrecht) og blev hans mænd af hertugdømmet Slesvig som de i Grevesmühlen forlenedes med af ham som deres rette konge af Danmark. Således forholdt det sig også med andre herrer, riddere og sven-
de, både danske og tyske«⁴³.

Dette kildested ser centralt ud, men man skal ikke lade sig lokke af det. Den sandsynligste forklaring på at Det mecklenburgske Stridsskrift er i stand til at fortælle om forleningen i Grevesmühlen er efter min mening at skriftets forfatter har kendt Grevesmühlenbrevene og tolket dem i overensstemmelse med sin almindelige tendens. Den sammenhæng kildestedet indgår i viser klart i hvor høj grad Det mecklenburg-

41. S. 241.

42. Fyrstelen, s. 179; jfr. note 20.

43. *unde uppe dit recht huldigeden em de rechten Holstenheren unde worden syne manne van deme hertochdome to Slesswyk, dat se to Grevesmolen van eme to lene entfingen, also van erem rechten konighe to Dennemarken; also ok andere heren, riddere unde knechte, beyde Densch unde Dudesch* (s. 376). Skriftet er udgivet i Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert bd. 26 under titlen Mecklenburgische Parteischrift über die Ursachen des Streites zwischen König Albrecht von Schweden und Königin Margaretha von Norwegen und Dänemark vom Jahre 1394 (benyttes her) og under titlen *Libellus Magnipolensis* i *Scriptores Rerum Suecicarum* 3:1.

ske Stridsskrift bygger på breve i et mecklenburgsk fyrstearkiv. Det fremgår af denne opstilling:

Det mecklenburgske Stridsskrift,
s. 374-76

(om kong Albrecht af Sverige)

*unde ok dat ryke to Dennemarken,
dat eme anstarff van synes vedderen,
hertogen Alberdes wegen, hertogen
Hinrikes sone van Mekelenborch, des
dat ryke to Dennemarken na konygh
Woldemers dode, beyde van koningh
Woldemers beschedinge unde des
keyzers thorichtinge unde ok van des
rykes thorbrekinge, sin was.
wente koningh Woldemar de leet noch
by synes lyves wolmacht hertoge Al-
berde, hertogen Hinrikes sone, to syk
halen in Dennemarken unde behelt
ene by sik wente in synen lesten willen,
also syner eldesten dochter sone, also
he dicke vor gedan hadde, dat ryke to
Dennemarken koningliker wyse na
eme to besittende, also do levendigen
luden witlik was.*

*dar na in deme sulven jare, also he
storven was, na Godes bort 1300 unde
in dem 75. jare, do quam de leste key-
ser, Karl, in dat lant to Mekelenborch
in alle Godes billigen dage unde rich-
tede deme sulven hertogen Alberde to
dat ryke to Dennemarken an synem
apenbaren besegelden breve, den he
toschreff des rykes rade unde alle den
amptluden, allen prelaten, geistliken
unde werliken unde der gantzen
meenheit in deme ryke to Dennemar-
ken, unde settede sin ordel in deme*

Kildeforlæg
(jfr. udgaven)

Valdemar Atterdags dispositioner til fordel for dattersønnen Albrechts tronfølge i Danmark fremgår af et diplom af 30. oktober 1371 (MUB 18, nr. 10229) hvis original ligger i Schwerinarkivet. Centrale punkter heri: *were dat wy afgynghen edder storven ane erven mannesgheslechtes dy van useme lyve gheboren weren, dat nement dat ryke to Denemarken na useme dode hebben schal unde alse eyn konigh besitten schal met alme konighlykeme rechte sunder hertoghe Alberth, hertogen Hinrikes sone, unser eldesten dochter sone, vern Inghelborghe. ... Unde up desse vorscrevene degedinghe hebbe wy untfangen myt hande unde myt munde dessen vorscreven hertoghen Alberte ..., also dat na unseme dode ... nemant schal hebben, besitten unde holden dyt vorscrevene unse konighryke to Denemarken sunder ... hertoghe Alberth ..., sunder hynder, wernisse edder weddersprake van al, den dyt anroret edder van rechtes weghe anroren mach.*

Karl IV's diplom af 6. november 1375 (MUB 18, nr. 10792) findes i original i Schwerinarkivet. Inscriptio lyder således:

... universis et singulis principibus ecclesiasticis et secularibus, signanter archiepiscopis, episcopis, prelatibus, ducibus, nobilibus, capitaneis, consiliariis et communitatibus, officiatis per regnum Dacie constitutis, ad quos presentes pervenerint

breve in desseme synne: synt dat de koningh Woldemar gestorven were unde nene erven van synem lyve getelet manlikes kunne nagelaten hadde, men twe syner twyer dochter sones, de de allenen van rechtes wegen to des rykes regeringe, uppe dat dat ryke ane schedelike parthie unde ungeweret bleve, koninghliken scholden hoget werden; nach deme dat de hertoge Albrecht, hertoge Hinrikes sone, was der oldesten dochter sone, ok de oldeste sulven van jaren, so ordelde he dar van keyserlike vulmacht, dat van rechte hertoge Albrecht were to hogende koningliken to deme ryke; unde unboth en in deme sulven ryke vormydelst synen breven by keyserliken hulden, allen den jennen, den he dessen breff toschreff, dat se hertogen Alberde unde anders nemande scholden entfangen unde eme huldigen unde underdan wesen, also erem ruchten koninge unde heren. unde uppe dit recht huldigeden em de rechten Holstenheren unde worden syne manne van deme hertochdome to Slesswyk, dat se to Grevesmolen van eme to lene entfingen, also van erem rechten koninghe to Dennemarken; also ok andere heren, riddere unde knechte, beyde Densch unde Dudesch.

Samme diplom:

Verum quia ... dictus rex (æ: Valdemar) absque legitima masculini sexus de suo corpore procreata prole decessit, sintque solum de duabus filiabus suis dudum duo filii procreati, videlicet illustris Albertus, filius illustris Heinrici ducis Magnopolensis, ... ex illustri quondam Ingebork, seniore et primogenita filia dicti regis genitus, et alius junior, ex alia secundogenita filia juniore conthorali legitima illustris Hakewini, Norwegie regis, natus, quorum natorum unus censetur merito sublimandus in regem.

Samme diplom:

dignum nobis et consonum juri videtur, ut dictus Albertus, senior filius e predictis, genitus de prefata primogenita filia seniore, et non alius junior, preferendus sit regno ac suo tempore regio dyademate sublimandus.

Samme diplom:

Quapropter vos omnes ... studiose requirimus et hortamur ..., quatenus premissis rite pensatis, predictum Albertum ... in regem vestrum et regni Danorum et nullum alium effectualiter assumentes, sibi, prout ex debito tenemini, in omnibus realiter pareatis.

Heraf fremgår det at i spørgsmålet om »kong« Albrechts ret til tronen i Danmark efter Valdemar Atterdag har forfatteren af Det mecklenburgske Stridsskrift anvendt breve i et mecklenburgsk fyrstearkiv. Umiddelbart derefter finder vi i stridsskriftet omtale af de rette holstenske herrers forlening med Slesvig i Grevesmühlen. Herom findes der som bekendt et brev i Schwerinarkivet⁴⁴. Dette og andre breve i samme arkiv er sammen med forfatterens tendens tilstrækkeligt til at forklare stridsskriftets stykke om en forlening i Grevesmühlen.

44. SHRU VI, 8.

Beretningen har kun på ét punkt oplysninger der ikke fremgår af Grevesmühlenbrevet, men den indeholder nogle vurderinger som vi straks skal tage op. Det nye i forhold til Grevesmühlenbrevet er udtalelsen om at danske og tyske riddere og svende anerkendte Albrecht og fik len af ham. Denne oplysning er korrekt, og den fremgår ganske tydeligt af en række breve i Schwerinarkivet⁴⁵.

Ifølge Det mecklenburgske Stridsskrift grunder »kong« Albrechts ret til den danske trone sig på et løfte fra kong Valdemar og på kejserens kendelse. For at vise at denne ret var en realitet i samtiden anføres det at de retmæssige holstenske herrer blev hans mænd og i Grevesmühlen fik Sønderjylland som len af ham. Det styrker »kong« Albrechts legitimitet at han som lensherre bortforleener Hertugdømmet, men netop det forhold at en forlening i Grevesmühlen indgår som argument for noget andet - nemlig Albrechts ret til Danmark - er betænkeligt. Stridsskriftets forfatter har i arkivet fundet Grevesmühlenbrevet og set at det kunne bruges til at vise at Albrecht var retmæssig dansk konge. Brevet indledes jo *Wi Albrecht, van Godes gnaden der Denen und der Wende koningh*.

Forfatteren har haft et motiv til at skildre en forlening som ikke er et fastslået faktum. Hvad der står i Det mecklenburgske Stridsskrift om de holstenske herrers forlening med Slesvig i Grevesmühlen er efter min mening forfatterens fortolkning af Grevesmühlenbrevet af 21. januar 1376, og hans opfattelse har ikke krav på nogen fortrinsstilling. Han har i almindelighed ry for at forvanske indholdet af de breve han kender⁴⁶, og når talen er om forlening eller ej har man ingen garanti for at forfatteren har haft kendskab til forholdene i Danmark. Der er ingen grund til at tillægge stridsskriftet selvstændig kildeværdi i denne sag. Hvad forfatteren meddeler har som grundlag breve i et mecklenburgsk fyrstearkiv som er bevaret til vore dage.

Alle andre kilder end Det mecklenburgske Stridsskrift viser at greverne ikke blev hertuger i 1376. Indirekte synes det at fremgå da den

45. 1376 22. januar (SHRU VI, 11), Henneke Limbek. 1376 14. februar (MUB 19, nr. 10847), Benedikt Ahlefeldt og Mathias Ketelhut. 1377 9. januar (MUB 19, nr. 10972), Benedikt Ahlefeldt og Henning Mejnstorf. 1376 25. august (Da. Mag. 4. r. V, s. 65), Gødeke Bülow. 1380 2. maj (Da. Mag. 4. r. V, s. 74), Henneke Limbek.

46. Om stridsskriftets almindelige kildeværdi se den tyske udgave s. 357 f. og L.-A. Norborg, *Källor till Sveriges historia*, 1968, s. 113.

sønderjyske justitiar i 1381 bevidnede et godssalg til grev Henrik⁴⁷. Johan v. Thinen førte da den usædvanlige titel *iustitarius ducatus Sleswicensis*. Det havde før 1375 været sædvane at rettertingets domme udstedtes i hertugens navn og i justitiarens nærværelse (*coram justituario nostro, præsente justituario* o.l.). Her er det påfaldende at justitiaren selv er brevets udsteder og at han angives at være embedsmand i et territorium og ikke for en fyrste. Det kunne tyde på at der ingen sønderjysk hertug var da dette brev udstedtes.

Men først og fremmest benytter som nævnt ingen af de holstenske grever hertugtittlen. Allerede den 17. oktober 1376 udstedte grev Klaus i Åbenrå et brev som en sønderjysk hertug før ham kunne have gjort det. Han bekræftede et mageskifte mellem en adelsmand og Løgumkloster, men førte ved den lejlighed titlen *dominus Sunder Iutia*⁴⁸. Heller ikke senere fører de tre grever hertugtittlen, og tilsvarende omtales de ikke af andre som hertuger⁴⁹.

Den mest nærliggende forklaring på at grev Klaus, grev Henrik og grev Adolf ikke førte hertugtittel er at de ikke var hertuger. En mere raffineret forklaring er imidlertid givet af E. Hoffmann. Den går ud på at Sønderjylland vel blev givet til de holstenske grever i 1376 som et dansk rigslæn («in aller Form als dänisches erbliches Reichslehen»), men at greverne ikke ønskede at gøre brug af hertugtittlen fordi den politiske udvikling gjorde det uhensigtsmæssigt. I maj måned 1376 blev Oluf konge, og heller ikke Københavnertraktaten af 21. september samme år betød fremgang for den mecklenburgske sag. Derfor måtte målet for de holstenske grever være at komme til en forståelse med magthaverne i Danmark, og indtil det var sket førtes interimstitlen *dominus Sunder Iutia*⁵⁰.

47. SHRU VI, 392.

48. SHRU VI, 66.

49. Da Hertug Gerhard i 1390 udstedte et forbud mod at jord tilhørende borgere og bønder i Hertugdømmet overgik til kirken, fornyede han en ældre bestemmelse. Den var givet af konger, hertuger og grever der før ham havde haft herredømmet i Hertugdømmet. Da forbudet gælder Hertugdømmet som sådant, kan der kun være tale om grevernes regimenter i tiden 1375-86 (SHRU VI, 890). De var ikke hertuger. Ved fornyelsen af Slesvig domkapitels privilegier i 1399 henviste hertugen også til ældre privilegier givet af danske konger, hertuger af Slesvig og grever af Holsten (SHRU VI, 1505).

50. SHRU VI, 66; Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 187 f.

Som nævnt er det usikkert om Grevesmühlenbrevene repræsenterer en ratificeret traktat. Det er derfor tvivlsomt om »kong« Albrecht overhovedet har overladt Sønderjylland til de tre holstenske grever. Det kan endvidere diskuteres om Sønderjylland - Grevesmühlenbrevets retskraft forudsat - gives formelt korrekt som et dansk rigslen eller der er tale om en afståelse som det vil blive diskuteret i næste afsnit. Endelig er det meget tvivlsomt om et brev gemt hen i et mecklenburgsk arkiv kunne gøre greverne til hertuger. Dertil krævedes efter min mening offentlighed om sagen, og ingen synes i perioden 1376-85 at have kendskab til at greverne var blevet hertuger. Det er mere sandsynligt at greverne har vidst at de rettigheder Grevesmühlenbrevet måtte have givet dem i Sønderjylland, ingenlunde var tilstrækkelige til at gøre dem til hertuger. De havde ingen hertugtitel at skjule, for der var ingen hertug i Sønderjylland 1375-86.

Hertugdømme uden hertug

I det følgende skal jeg gå ind på A. D. Jørgensens opfattelse der siden i hovedsagen er overtaget af W. Carstens. Hvad han har fremført er at Sønderjylland med Grevesmühlenaftalen i realiteten blev afstået og indlemmet i Holsten, og kun det forhold at Albrecht af Mecklenburg ikke vandt kongemagt i Danmark hindrede at Sønderjylland udskiltes af Danmarks rige. At dette var aftalens hensigt mener han fremgår af grevernes adfærd i tiden efter dens indgåelse.

A. D. Jørgensen fremførte sin opfattelse i en kritisk anmeldelse af Erslevs Dronning Margrethe. Mens denne havde opfattet kampen om Sønderjylland som en lensstrid og talt om Valdemar Atterdags utvivlsomme ret til at inddrage Sønderjylland som et hjemfaldet len, lagde A. D. Jørgensen vægten på Sønderjylland som et arveland: »Hertugdømmet var med andre ord blevet arveland, det var hertugslægtens selvejendom, kun med den begrænsning som lensformen indeholdt eller kunne bringes til at indeholde. Det er derfor en misforståelse, at kong Valdemar skulle have villet »inddrage« hertugdømmet, eller at greverne på den anden side skulle have påberåbt sig en tidligere fællesforlening for deres fader«. Med overdragelsesbrevet af 21. januar 1376 giver den selvkårede konge ikke Sønderjylland i len til greverne som Erslev mente. »Han overdrager dem simpelt hen »hertugriget«, »så frit som det nogensinde har været i nogen hertugs eje«, med Als og Langeland og hvad der nogensinde har ligget til det. Der antydes ikke at det skal være

len af riget, tværtimod sættes det i udtrykkelig modsætning til andre ejendomme, som »i Danmark« kunde være tilfaldne dem i arv. ...Hvis altså Albrekt var kommen på den danske trone, vilde greverne som grever have ejet de forhen danske lande Sønderjylland med Als og Langeland, uden nogen forpligtelse til riget«.

Til støtte for denne tolkning fremførte A. D. Jørgensen som tidligere omtalt at hertugnavnet slet ikke bruges mere. »Ønskede greverne en forlening, da vilde selvfølgelig intet have været lettere for dem end at opnå den tilligemed den højere titel, eller i alle tilfælde at få løfte om den på første danehof. Men intet lå fjernere fra deres tanke: deres grevskab var bleven udvidet på det danske riges bekostning, andet vilde de ikke opnå. Derfor kalder grev Klaus sig på sit retterting i Åbenrå for »greve af Holsten og herre over Sønderjylland«, og derfor sætter greverne deres nældeblad i mønten fra Flensborg og kalder den »Holstens mønt««. Således stod sagen indtil dronning Margrethe i 1386 forlenede grev Gerhard med Sønderjylland⁵¹.

Som man ser, mener A. D. Jørgensen at Sønderjyllands stilling efter 1375 må forstås ud fra det forhold at Hertugdømmet var arveligt. I den sammenhæng fremsættes så hovedsynspunktet at meningen med Grevesmühlenaftalen i januar 1376 var hertugdømmets udskillelse af Danmark og indlemmelse i Holsten. Hvad uenigheden mellem Erslev og A. D. Jørgensen angår, er der ikke i kilderne belæg for at den danske kongemagt faktisk har gjort gældende at Sønderjylland med hertug Henriks død var et hjemfaldet len. A. D. Jørgensens opfattelse at arvekrav har spillet en rolle i kampen om Sønderjylland efter 1375 kan for så vidt tiltrædes, men det er rigtignok ikke let at måle arvekravens betydning i den politiske virkelighed.

Arvelighedsprincippet med hensyn til Hertugdømmet var så indarbejdet at der vanskeligt kunne blive tale om at betragte Sønderjylland som et hjemfaldet len, så længe der levede retmæssige arvinger efter den sidste hertug af Abels slægt⁵². I Danmark udvikledes ingen lensret med agnatisk arvefølge, og arvekrav kunne derfor rejses af selv fjerne slægtninge. I 1385 optog grev Klaus titlen sand arving til hertugdømmet Jylland (*verus heres ducatus Iucie*)⁵³. Denne schauenburgers arvekrav

51. A. D. Jørgensen, s. 240-42; Erslev, Dronning Margrethe, s. 77; Carstens, Beiträge, s. 30 f.

52. Mackeprang, Fyrstelen, s. 155 ff.

stammer fra hertug Erik II's ægteskab med grevinde Adelheid af Holsten som var grev Klauses faster og farmoder til den hertug Henrik der døde i 1375. Men arvekrav kunne rejses af langt fjernere slægtninge. I 1393 gav hertug Erik af Sachsen-Lauenburg og grev Otto af Tecklenburg afkald på deres krav på Sønderjylland⁵⁴. Disse to var nevøer af hertuginde Regitze (Rikardis) der var hertug Henriks moder og altså indgiftet i den sønderjyske hertugslægt.

Hertil kom så Olufs fortrinsstilling der ikke blot stammede fra at han var dansk konge og lensherre, men også lod sig arveretligt begrunde. Hans morfader, Valdemar Atterdag, var gift med Helvig der var den afdøde hertug Henriks faster. Den 1. maj 1386 gav kong Oluf Slesvig domkapitel privilegier, og ved den lejlighed betonedede han sit slægtskab med de sønderjyske hertuger⁵⁵.

Spørgsmålet er imidlertid om man ikke let kommer til at overvurdere betydningen af den arveretlige legitimering. Det gælder i hvert fald efter min mening når man betragter A. D. Jørgensens analyse af Grevesmühlenoverenskomsten 1376. I det brev hvormed Sønderjylland overlodes de tre schauenburgske grever, gives der overhovedet ingen begrundelse for denne disposition. A. D. Jørgensen må indrømme at grevernes arveret til Sønderjylland slet ikke omtales. Det forklares ved at Sønderjylland foruden til grev Henrik og grev Klaus blev givet til grev Adolf der ikke kunne gøre arvekrav gældende. Når også han er med, skulle det være fordi man trængte til ham som forbundsfælle. Dette forhold advarer efter min mening mod at overvurdere betydningen af arveretlig adkomst når kampen om Sønderjylland skal forklares.

Med Grevesmühlenbrevet var det efter A. D. Jørgensens mening hensigten at udskille Sønderjylland af Danmark og indlemme det i Holsten. Lad os fastholde at det er tvivlsomt om Grevesmühlentraktaten nogensinde er blevet ratificeret og at den i Danmark aldrig er blevet anerkendt fordi Albrecht af Mecklenburg ikke opnåede kongeværdighed. Derfor kan Hertugdømmet med dette brev ikke være udskilt af Danmark og indlemmet i Holsten. Noget andet er om Grevskabets udvidelse faktisk var grevernes hensigt som A. D. Jørgensen hævdede. Det skal vi herefter se på.

53. SHRU VI, 585-86.

54. SHRU VI, 1091.

55. SHRU VI, 642; jfr. ovenfor s. 33.

Han fremhæver først at hertugnavnet ikke bruges i perioden 1375-86. At hertugnavnet ikke bruges mere er rigtigt nok, men det kan have flere grunde. Det behøver ikke at betyde at Hertugdømmet så at sige er udsløttet af kortet og at greverne ikke ønskede en forlening. Det kan lige så godt skyldes at der ingen hertug var som følge af en midlertidig vakance. A. D. Jørgensen fremhæver dernæst at det ikke i Grevesmühlenbrevene nævnes at Sønderjylland skulle være et len af riget, og de rettigheder greverne får tildelt i Hertugdømmet sættes i modsætning til ejendomme som »i Danmark« kunne være tilfaldet dem i arv. Danmark stilles i modsætning til Hertugdømmet på en måde der kunne antyde at Hertugdømmet ikke var en del af riget⁵⁶.

Dette argument kan ikke uden videre afvises, der er i teksten en modsætning mellem Sønderjylland og Danmark. Greverne fik overdraget *dat ghantze hertochrike Jütlande* i den største udstrækning, med den største frihed og med de største rettigheder som nogen hertug havde haft. Skulle det virkelig også indebære at det gamle hertugdømme Jylland hermed betragtedes som udskilt af Danmark? Det mener A. D. Jørgensen, og sandsynligvis med rette. Det er nemlig ikke et synspunkt der alene kan udledes af Grevesmühlenbrevet.

I hertug Gerhards privilegium til Slesvig domkapitel fra 1399 er der tale om bøder der tilfalder kapitlet *in deme hertichrike to Sleswyck unde in dem rike tho Dennemarken*⁵⁷. Den samme opfattelse må også ligge til grund for grevernes optræden allerede i efteråret 1375. Den 31. oktober 1375 forlenede kejser Karl grev Henrik og grev Klaus med Gottorptolden beliggende i Slesvig bispedømme (*sulchen czolle, den sie haben zu Gotdorff, gelegen in dem bischtum zu Slesswik, und der von uns und dem reiche zu lehen ruret*)⁵⁸. At toldens beliggenhed angives med en betegnelse hentet fra den gejstlige administration, ikke fra den verdslige, må vel skyldes at retsforholdene i Hertugdømmet var så uafklarede på dette tidspunkt⁵⁹. Virkelig forbløffende er det imidlertid

56. Om overdragelsen anvendes udtrykket *hebben opgelaten und laten* (SHRU VI, 8) der efter den sachsiske lensret betegner den uindskrænkede besiddelse og står i modsætning til *lien, belenen* (Homeyer, s. 269 f.; jfr. Mackeprang, Fyrstelen, s. 179). Modstillingen af Danmark og Hertugdømmet fremgår af forbundsbrevet (SHRU VI, 7).

57. SHRU VI, 1505.

58. SHRU IV, 1584.

59. Hoffmann mener at brugen af ordet bispedømme måske har forbindelse med Otto

at Karl IV i sit forhold til de holstenske grever betegner Slesvig bispedømme som et len af kejserriget. Det må være udtryk for et ønske om at fjerne Sønderjylland, eller i det mindste Slesvig stift, fra det danske rige.

Slesvig bispedømmes nordgrænse gik ved Kolding som også ifølge det holstenske standpunkt under kejserprocessen i 1424 var det sted hvor Danmarks rige begyndte. Man hævdede da at fra arilds tid havde landet mellem Levensau og Kolding bro været et selvstændigt hertugdømme og nord herfor begyndte Danmarks rige (*quod territorium a flumine Leuingsowe incipiens et vsque ad pontem Coldinghen terminans, vbi regnum Dacie incipit*)⁶⁰.

Siden 1326 havde Sønderjylland været et dansk len uden egentlige forpligtelser for hertugen. Kongen havde ingen rettigheder i Hertugdømmet, og hertugerne gjorde ikke krigstjeneste⁶¹. Formelt set havde Sønderjylland en lige så fri stilling i forhold til Danmarks rige som Holsten til Sachsen, men Sønderjyllands stilling inden for riget havde ikke hidtil været draget i tvivl. Sidst havde man set hertug Valdemar og hertug Henrik deltage i det store rigsmøde i Kalundborg der førte til landefreden i 1360. Hertugerne var rigets første repræsentanter over for kongen, men de havde ingen forpligtelser ud over at de skulle lade Hertugdømmets indbyggere blive ved deres ret⁶². I Grevesmühlenbrevet drages i 1376 den yderste konsekvens af Sønderjylland som et frit len: selve områdets udskillelse af rigsfællesskabet.

Her skal der imidlertid standses, videre gik det holstenske synspunkt ikke. Det er med urette når A. D. Jørgensen og W. Carstens har hævdet

I's immunitetsbrev til Slesvig, Ribe og Århus bispedømmer i 965. Af det kunne der udledes at Slesvig bispedømme i modsætning til Hertugdømmet til en vis grad havde været bundet til riget, og på den måde udvidede kejseren nu umærkeligt det tyske rige mod nord samtidig med at han støttede de holstenske grever i deres krav på Hertugdømmet (Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 159 ff.)

60. Dipl. Flensburg. I, s. 354.

61. Stemann I, s. 138; Mackeprang, Fyrstelen, s. 171; Carstens, Beiträge, s. 9; Windmann, s. 139 ff.

62. DD 3. r. V, nr. 325. Sønderjyllands særstilling som len inden for riget fremgår af at efter kongens tilsagn til de sønderjyske hertuger (§ 1,2) følger en paragraf om hertugernes forhold til deres mænd i Hertugdømmet (1,3). Der er ikke noget direkte forhold mellem kongen og Hertugdømmets befolkning. Landefreden der ellers først og fremmest afspejler stænderstatens ideologi (Aksel E. Christensen, Kongemagt og Aristokrati, s. 195-223), er på dette punkt klart feudal.

at det således udskilte hertugdømme derefter betragtes som indlemmet i Holsten. Carstens taler lige frem om et »Grossholstein«. Man vil huske at Grevesmühlenbrevene utvetydigt omtaler Sønderjylland som et hertugdømme. Alene det burde mane til forsigtighed med at fastslå at grevskabet udvidedes med Sønderjylland. Et sådant synspunkt har de holstenske grever efter min mening ikke anlagt på noget tidspunkt. De argumenter A. D. Jørgensen har fremført til støtte for denne opfattelse er ikke holdbare.

Når grev Klaus kalder sig for *dominus Sunder Iutix* kan man ikke heraf slutte at han ikke ønskede at opnå den finere hertugtitel. Man kan se at han ikke var hertug, men det siger intet om hvorvidt han ønskede at blive forlenet med Hertugdømmet eller ej.

Et tegn på at Sønderjylland efter holstensk tankegang var ophørt at eksistere skulle det være at greverne satte deres nældeblad på mønten fra Flensborg og kaldte den for »Holstens mønt«. Der står *Moneta Holsascie* på de mønter der blev slået i Flensborg, og fra o. 1380 forsynedes de med det holstenske nældeblad, men det viser intet om Sønderjyllands forhold til Holsten. Da udmøntningen startede i Flensborg o. 1359, fik mønterne på forsiden slået *Moneta Holsascie* og hertugens våbenskjold med de to leoparder. Hertugens våben viser at det var ham der havde møntretten, ikke panthaverne eller byen. Men når *Moneta Holsascie* benyttes på et tidspunkt da hertugen var møntherre, må forklaringen på den anvendte påskrift være at der benyttes holstensk møntfod⁶³. Derfor kan påskriften ikke indgå som argument for Sønderjyllands indlemmelse i Holsten. Fra o. 1380 står der som tidligere *Moneta Holsascie* på Flensborgs mønter, men de er nu præget med nældebladet. Det viser at holstenske fyrster da var møntherrer i Flensborg og at mønten blev slået efter holstensk møntfod som mønten fra de holstenske møntsmedier. Det betyder ikke at Flensborg eller Sønderjylland lå i Holsten.

Som nævnt i indledningen har A. D. Jørgensen fået støtte i sine

63. Galster, Flensborg Mønt, s. 11. Om Flensborgs mønt generelt se samme arbejde, s. 10-14 og samme forfatter, Unionstidens Udmøntninger, s. 16 f. Man kunne måske undre sig over at hertugen var møntherre uagtet Flensborg dog lå i det pantsatte Sydslesvig. Men hertugen har altså været betragtet som den egentlige landsherre der havde ret til at slå mønt. Tilsvarende var det hertugen der gav Flensborg privilegier i 1354 (DGK I, Flensborg nr. 15-16; jfr. H. F. Schütt i Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt, s. 32).

synspunkter fra W. Carstens. Denne fremførte som et yderligere argument for at greverne stræbte mod en slesvigholstensk enhed at der fungerede en fælles drost for Slesvig og Holsten (»de gemeinsamen Rendsburger Droste für Schleswig und Holstein«)⁶⁴. Dette argument må afvises fordi der ikke kan være tvivl om at drosten og justitiaren alene var sønderjyske embedsmænd⁶⁵.

Som et sidste uholdbart argument har Carstens fremført at i de landefrede som schauenburgerne tilsluttede sig 1378 (skal være 1376) og 1382, fremstår deres slesvig-holstenske besiddelse som en enhed. Imod dette må fremholdes at det både i 1376 og 1382 direkte siges at Holstens grænse går ved Rendsborg og Levensau. De holstenske grever sluttede en landefred med andre nordtyske fyrster, Lübeck og Hamburg, og det siges da at landefreden mod nord skulle gælde *also verne also dat land to Holsten kered, also wente to Rendesborgh unde to Levedesoûwe*⁶⁶. Der kan ikke være tale om nogen slesvig-holstensk enhedsstat, og Sønderjylland er ikke indlemmet i Holsten. Begge disse breve angiver klart at Rendsborg og Levensau er Holstens nordgrænse. Al holstensk indflydelse i Sydslesvig siden 1260 - dronning Mechtildes pantsættelse af dansk krongods til sine holstenske grevefrænder, overdragelsen af landet mellem Slien og Ejderen 1325 til grev Johan III og siden 1328 til grev Gerhard III, og endelig pantsættelsen i 1340 af hele Sydslesvig til hans sønner - alt dette havde ikke ændret ved det forhold at Ejderen var Sønderjyllands officielle grænse som de holstenske grever ikke anfægtede.

Det er ikke sikkert at de holstenske fyrster og de ledende kongerigske politikere har set ens på Sønderjyllands statsretlige stilling 1375-86. Der var ingen hertug, men intet tyder på at de holstenske grever har ønsket at nedlægge Hertugdømmet og indlemme det i Holsten. Deres politiske samarbejde med mecklenburgerne havde imidlertid ikke kunnet skaffe dem den formelle anerkendelse som Abelslægtens arvtagere i Hertugdømmet.

Da Oluf og Margrethe sejrede i kampen om Danmark, holdt greverne sig derfor forsigtigt tilbage i spørgsmålet om retsgrundlaget for deres

64. Beitrage, s. 31.

65. Se kapitel III,3 nedenfor s. 210 f.

66. SHUS II, nr. 249 og sst. nr. 263; jfr. sst. nr. 232.

styre i Sønderjylland. Grev Klaus kaldte sig for *dominus Sunder Iutiae* svarende til at udtrykket *dominium* tidligere anvendtes om grevernes panteherre-domme i Sydslesvig. På samme måde førte grev Henrik og grev Klaus i 1368 titlen *comites Holsaciae et Stormarie et domini Jucie*⁶⁷. Dominustitlen betød at greverne opfattede sig som landsherrer over det pågældende område, men erkendte at de ikke formelt havde fået tildelt den officielle titel. Magten havde de forlængst, men de ønskede den korrekte forlening af folkungernes sejrende parti i Danmark. I 1385 rejste så grev Klaus kravet om en forlening med Sønderjylland da han optog titlen *verus heres ducatus Jucie*, og i 1386 fulgte den formelle anerkendelse af hans brodersøn Gerhard som hertug⁶⁸.

Dronning Margrethe var i årene fra 1375 først og fremmest optaget af at vinde og hævde kongemagten på sin søns vegne, derudover var der ikke mange kræfter tilovers. Hendes fader havde vundet bid for bid i Nordslesvig, men aldrig taget direkte stilling til, hvad der skulle ske med Hertugdømmet efter hertug Henriks død. Man kan kun sige at kongens sønderjyske politik passer ind i den antif feudale stats- og samfundsopfattelse der kendetegner Valdemar Atterdags regeringsperiode. Hans dattersønner, Albrecht (IV) af Mecklenburg og Margrethes søn Oluf, havde velbegrundede arvekrav at gøre gældende over for Sønderjylland. Deres mormoders fader var hertug af Sønderjylland. Men hvad ville Hertugdømmets stilling blive hvis deres arvekrav førtes igennem? Mecklenburgernes opfattelse fremgår tydeligt af Karl IV's interessante brev fra 1377. Sønderjylland var som Nørrejylland en dansk landsdel, og betegnelsen hertugdømme anvendes ikke om det.

Dronning Margrethe førte 1375-76 i sit sekret Sønderjyllands to leoparder og tilkendegav dermed sin arveret. Den 1. maj 1386 betegnede Oluf sig i privilegiet til Slesvig domkapitel som de sønderjyske hertugers efterfølger, og også dette krav må være arveretligt begrundet. Deraf fremgår at de ikke før Nyborgforleningen har anerkendt de holstenske arvekrav på Sønderjylland, men hvordan man nærmere i Danmark har forestillet sig forholdet mellem Hertugdømmet og Kongeriget ved vi ikke.

67. DD 3. r. III, nr. 175 (år 1349) og DGK 2 (Nørrejylland), s. 69 f. Jfr. Reinhardt, s. 435; Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 149 og Tägil, s. 301 f.

68. SHRU VI, 585-86. *Nos Nicolaus, Dei gratia verus heres ducatus Jucie, comes Holsacie et Stormarie*. Kravet på Sønderjylland understreges ved at *verus heres* står før *comes Holsacie*.

Til slut en kort sammenfatning af hvad dette kapitel har ført til. Mod Erslev og Hoffmann er der grund til at fastholde A. D. Jørgensens synspunkt at de holstenske grever ikke i januar 1376 fik Sønderjylland i forlening. Det er en kendsgerning at de ikke anvendte hertugtitlen på noget tidspunkt i årtiet 1375-86, og der er heller ikke andre forhold der afgørende taler for at de modtog forlening.

Den eneste kilde der klart siger dette er Det mecklenburgske Stridskrift fra 1394, men meget taler for at denne kilde er sekundær i forhold til en række breve i det mecklenburgske fyrstearkiv. Det gælder især den såkaldte Grevesmühlentraktat der er grundlaget for det synspunkt at der i 1376 fandt en forlening sted.

Imidlertid er det meget tvivlsomt om denne traktat nogensinde er blevet ratificeret eftersom den kun forefindes i Schwerinarkivet beseglet af den mecklenburgske part, og de holstenske grever har heller ikke siden henvist til traktaten. Ganske vist samarbejdede mecklenburgere og holstenerne i disse år, og det kunne godt være baseret på Grevesmühlentraktaten, men de tog det iøvrigt ikke så tungt med at overholde hvad der var nedfældet i disse breve. Heraf kan der derfor næppe sluttes til traktatens gyldighed.

Men selv i tilfælde af at Grevesmühlenbrevene skulle repræsentere en ratificeret traktat, kan man næppe dermed betegne de holstenske grever som hertuger. Brevene har usurpatorisk og hemmelig karakter udstedt fjernt fra Danmark, hvor der tværtimod var tradition for at forleninger fandt sted i største offentlighed og med råd og samtykke af rigets fornemste mænd. Det kunne ikke ske, og man ser da heller intet tegn på at dronning Margrethes sejrende parti i Danmark anerkendte en forlening til de holstenske grever før i 1386. Denne manglende offentlighed og den berettigede tvivl om Grevesmühlenbrevenes ratificering taler også mod E. Hoffmanns opfattelse at greverne vel formelt korrekt blev forlenet med Sønderjylland, men fandt det opportunt at skjule deres titler.

A. D. Jørgensen fremførte i sin tid den opfattelse at de holstenske grevers hensigt med Grevesmühlenaftalen var at udskille Sønderjylland af Danmarks rige og indlemme det i Holsten. Aftalen stiller faktisk Hertugdømmet i modsætning til Danmark på en måde der forudsætter at det ikke skulle opfattes som en del af Danmark. Også ved andre lejligheder 1375-1424 kan man direkte og indirekte se de holstenske fyrster stå for dette synspunkt der er den yderste konsekvens af forle-

ningen i 1326 da Sønderjylland blev et frit len.

Derimod har A. D. Jørgensen og W. Carstens uret i at Sønderjylland desuden skulle betragtes som en del af Holsten. Afgørende er det her at de holstenske grever ved deres tilslutning til de nordtyske landefrede i 1376 og 1382 pointerede at Holstens nordgrænse gik ved Rendsborg og Levensau. Der er ingen grund til at tro at greverne har fornægtet Sønderjylland som et hertugdømme, men der herskede usikkerhed der ved at både de og den danske konge gjorde krav på det. Grevernes samarbejde med de mecklenburgske fyrster havde ikke kunnet skaffe dem den formelle anerkendelse som sønderjyske hertuger, og først i sommeren 1386 var dronning Margrethe parat til at give denne indrømmelse.

Schauenburgsk len 1386-1404 Forleningen i Nyborg 1386

I sommeren 1386 afsluttedes den periode med uafklarede forhold i Sønderjylland der havde eksisteret siden Valdemar Atterdags død. Dronning Margrethe indfandt sig i Lübeck på en hansedag der indledtes den 19. juli, og her formidlede hun en overenskomst mellem Lübeck og de holstenske grever. På mødet blev der også truffet en aftale mellem dronningen og de holstenske grever om Sønderjylland¹, og følgen blev at den 15. august blev Hertugdømmet i Nyborg givet som arveligt fanelen til grev Henriks søn Gerhard.

På dette tidspunkt var »Jernhenrik« død og hans broder Klaus en ældre mand². Det sidste forklarer vel at det blev hans brodersøn der blev hertug. Til gengæld for det arvelige fanelen skulle den nye hertug gøre riget mandskab og tjeneste. Det blev fremdeles bestemt at parterne aldrig skulle føre krig mod hinanden. Mod ydre fjender ville man stå sammen, og mod røvere til lands og til vands skulle der holdes landefred. Tranekjær anerkendtes egentlig at høre til Hertugdømmet, men det bestemtes at kongen skulle beholde det i tre år mod at hertugen i en tilsvarende periode beholdt kongens frisere, d.v.s. den kongelige del af Nordfrisland.

Inden vi går over til at se nærmere på Nyborgforleningens indhold skal situationen i de vestlige Østersølande kort berøres som baggrund for overenskomsten mellem den danske kongemagt og de holstenske grever. Der er nemlig ingen tvivl om at dronning Margrethes beslutning om at give Sønderjylland i forlening netop på det tidspunkt forklares af hendes stilling mellem magterne. Der er tale om Sverige, Mecklenburg, Holsten og Lübeck.

1. Waitz I, s. 275; jfr. Erslev, Dronning Margrethe, s. 143 og Linton, s. 160 f.
2. Henrik II døde mellem 9. november 1384 (SHRU VI, nr. 554) og 16. juni 1385 da grev Klaus skænkede nonneklosteret på Holmen ved Slesvig patronatsretten til Mariekapellet i Kalleby. Det skete bl.a. *pro anima bone memorie magnifici domini Hinrici, comitis Holtsacie, fratris nostri* (SHRU VI, 586). Jfr. SHRU VI, 616.

I sommeren 1386 var dronning Margrethes største problem forholdet til Sverige hvor folkunger og mecklenburgere siden 1363 havde konkurreret om herredømmet. Albrecht (III) af Mecklenburg havde efterfulgt hendes svigerfader Magnus Eriksen (Smek), men hendes mand havde fortsat kampen fra Norge. Dertil kom at kongevalget efter Valdemar Atterdags død også i Danmark bragte folkunger i modsætning til mecklenburgere. Forholdet var til stadighed spændt og udviklede sig flere gange til krig der dog ikke bragte nogen afgørelse. Endnu i 1384 havde den svenske konge kunnet fratage dronning Margrethe slottene Øresten og Oppensten i Vestergötland³, men da optog kong Oluf i begyndelsen af 1385 titlen »sand arving til Sveriges rige«. Det var en krigserklæring på højeste ambitionsniveau.

På dette tidspunkt var vægtskålen ved at svinge ned til fordel for Danmark og Norge, og det hang sammen med dronning Margrethes succes på to punkter. Kongevalget i Danmark efter Valdemar Atterdags død havde været en fiasko for den mecklenburgske fyrsteslægt som efter Albrecht II's død i 1379 måtte opgive håbet om at se en mecklenburgsk konge i Danmark. Dronning Margrethe havde fået sagen trukket i langdrag til den blev uaktuel. Dertil kom så at i sommeren 1385 fik hun udleveret de skånske slotte som med Stralsundfreden i 1370 var blevet overladt hansestæderne. De skulle have været deres garanti for sikring af handelen, men Lübeck og de andre stæder måtte i 1385 tilbagegive slottene uden hverken at have opnået skadeserstatninger eller stadfæstelse på privilegierne i Norge efter kong Håkons død i 1380.

I Mecklenburg var efter Albrecht II hans sønner Henrik og Magnus døde i 1383 og 1384. Tilbage var deres broder, den svenske konge, og Henriks søn, Albrecht IV, der ikke fremtræder markant og iøvrigt døde allerede i 1388. Kong Albrechts stilling i Sverige var alt i alt svag. Hans finanser var dårlige, og han var underlegen i forhold til de svenske stormænd. Endnu havde han været den stærke i forhold til dronning Margrethe, men nu havde hun åbent rejst krav på Sverige for sin søn. I den situation stod Albrechts håb til en genoplivelse af angrebsforbundet af 1368 mod Danmark. Det gjaldt om at forene Sveriges, Mecklenburgs, Holstens og hansestædernes kræfter, men på dette punkt led han et afgørende nederlag. På et velbesøgt hansemøde omkring St. Hans 1385 i Stralsund tilbød han sammen med Albrecht IV hansestæderne

3. Erslev, Dronning Margrethe, s. 142.

et angrebsforbund mod Danmark⁴, men han måtte se stæderne bøje sig bovlamt for dronningen og udlevere de skånske slotte som han selv gjorde krav på⁵. Det lykkedes ham heller ikke siden at få støtte hos stæderne til en krig mod Danmark.

Hvad Holsten efter 1375 angår, er forholdet til Mecklenburg især af interesse. I 1374 indgik Mecklenburg og Holsten i hver sin politiske gruppering. Albrecht II var med i den af kejseren organiserede Prenzlaulandefredsforening der også omfattede Pommern, Brandenburg, Werle og bispedømmet Kammin. De holstenske grever derimod havde stillet sig på Lübecks side i et landefredsforbund sammen med de laenburgske hertuger og Hamburg. Det lybske landefredsforbund er blevet tolket som vendt mod kejserens fremtrængen i østersøområdet, men også mod den mecklenburgske hertugslægts aspirationer om at vinde Danmark⁶.

Prenzlaulandefreden fornyedes efter tre år i 1377, men denne gang deltog Albrecht II ikke. Uanset mecklenburgernes og holstenernes forskellige stilling i 1374 indledte de nemlig et samarbejde efter Valdemar Atterdags død. Der var i januar 1376 planer om en vidtgående traktat der skulle give mecklenburgerne 30.000 mk. lødigt sølv og holstenerne Sønderjylland og store panter i det øvrige Danmark. Som vi har set er det tvivlsomt om der er tale om en ratificeret traktat, men de holstenske grever stod dog på samme side som mecklenburgerne 1376-78⁷. Efter den tid gik kraften af den mecklenburgske politik, og der er ikke siden i tiden frem til 1386 tegn på et politisk samarbejde mellem holstenske og mecklenburgske fyrster⁸.

Lübeck havde for sin del sammen med de andre hansestæder sluttet den anden krig mod Valdemar Atterdag med freden i Stralsund og dermed sat bom for planerne om den store søndersplittelse af Danmark.

4. HR I,2, nr. 306. § 21. Erslev, Dronning Margrethe, s. 117; Nordman, Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden, s. 196 f.; Linton, s. 76 f.
5. På et møde mellem de preussiske stæder i december 1384 vidste man at den mecklenburgske hertug havde forbudt stæderne at overgive de skånske slotte da mecklenburgerne havde krav på dem (Erslev, Dronning Margrethe, s. 114).
6. Mohrmann, s. 195 ff.
7. Se ovenfor note 9.
8. De mecklenburgske fyrster stræbte april 1380 efter at få de holstenske grever med i et forbund mod Danmark, men det synes ikke at være blevet til noget (Nordman, Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden, s. 191 f.).

Da Albrecht II året efter også sluttede fred med kong Valdemar, åbnede der sig imidlertid mulighed for at en mecklenburger kunne blive konge i Danmark. Det er formodentlig rigtigt med Mohrmann i denne situation at se landefreden i 1374 som rettet mod Mecklenburg, i det mindste var den også rettet mod Mecklenburg, men forholdsvis hurtigt må forbundet have mistet dette aspekt. Da kong Valdemar døde, forløb kongeskiftet i Danmark efter Lübecks ønske. Oluf, ikke Albrecht, blev konge, og i august 1376 bekræftedes Lübecks privilegier fuldt ud.

Den holstenske politik over for Lübeck og Mecklenburg var i denne situation ikke et enten-eller. På den ene side samarbejdede man med mecklenburgerne, på den anden side knyttede man sig i landefredsforbundet til Lübeck, Hamburg og de lauenburgske hertuger⁹. Dette landefredsforbund, indledt i 1374 og bekræftet den 24. juni 1376 for to år, blev også i den følgende tid et fast element i Lübecks sikkerhedspolitik. I 1382 fornyedes det for tre år og i 1392 for fire¹⁰. Det tog sigte på at modsætte sig hindringer der blev lagt for handel og transport især over land mellem Lübeck og Hamburg, men det var også et instrument der om nødvendigt kunne bruges til krig. Der kunne rejses indtil 1080 mand med hjemmel i traktaten.

I 1380'erne var Lübeck imidlertid temmelig passivt på den politiske scene hvad der næppe var uden sammenhæng med de såkaldte slagteropstande i byen 1380 og 1384¹¹. Man lod sig ikke lokke på eventyr. Kong Albrecht af Sverige - nu også regerende hertug i Mecklenburg - kom i 1385 til sit hertugdømme, og Lübeck bidrog gerne til hans bestræ-

9. Linton mener at baggrunden for de holstenske grevers succesrige politik i disse år var deres alliance med Hamburg og Lübeck som den fremgår af landefredsforbundene. Af 1374-traktaten udleder han at de to byer havde langt større økonomiske muligheder for at stille tropper end fyrsterne. Lübeck og Hamburg kunne hver for sig stille lige så mange udrustede krigere som alle de holstenske grever tilsammen og mere end dobbelt så mange som hertugerne af Sachsen-Lauenburg (s. 67 f.). Hans Harald Hennings har herimod indvendt at disse troppestørrelser kun viser parternes økonomiske styrke under den forudsætning at de i lige grad var villige til at stille tropper. Iøvrigt påvises det at Linton har læst flere talstørrelser forkert. Hertug Erik IV skulle stille 50 mand (ikke 15), grev Henrik og grev Klaus 80 (ikke 18) og grev Adolf ligeledes 80 (ikke 18). Således kommer de to byers 120 mand til at stå over for fyrsternes 240 mand (ikke kun 81) (ZSHG bd. 100, s. 330).
10. SHUS II, nr. 232(1374), 249(1376) og 263(1382), SHRU VI 821(1389) og 1054(1392).
11. A. v. Brandt, Die Lübecker Knochenhaueraufstände.

belser på at skaffe fred dér, men byen ville ikke være med til krig mod Danmark selvom det betød at man måtte bøje sig i sagen om udlevering af de skånske slotte¹². Da det kom til stykket ønskede Lübeck og de andre stæder ikke at gribe aktivt ind i den nordiske politik.

Dette er i al korthed baggrunden for de begivenheder i 1386 vi i det følgende skal gå nærmere ind på: et fyrstemøde i Wismar, hansedagen i Lübeck i juli måned og forleningen i Nyborg den 15. august.

Den ikke just velrenommerede lübeckhistoriker Herman Korner, der skrev en generation efter disse begivenheder, er den eneste der kender til fyrstemødet i Wismar. Han fortæller under 1386 at kong Albrecht af Sverige indbød en række nordtyske fyrster, heriblandt de holstenske grever, og også repræsentanter for Lübeck og andre stæder til otte dages festligheder i byen¹³. Erslev skriver at mens dans og ringrenden afløste hinanden »er der sikkert truffet Aftaler mod Danmark«, men vi ved ikke meget om dette møde, hvornår det egentlig har fundet sted og om det fik politisk betydning¹⁴.

Efter omtalen af dette fyrstemøde fortsætter Erslev: »Dronning Margrethe var heller ikke ledig; i Sommeren det samme Aar foretog ogsaa hun en Rejse til Tyskland; ledsaget af den venligsindede Grev Adolf af Holsten besøgte Dronningen Hamburg og Stade og førtes derfra af to hamburgske Raadherrer til Lübeck. I denne By overværede hun det store Hansemøde i Juli Maaned, og medens hun her optraadte med stor Skarphed overfor Stæderne i Erstatningsspørgsmaalet, viste hun paa den anden Side de enkelte Byer megen Velvilje og mæglede bl.a. i en

12. Den lybske Krønike I, § 858 (s. 588 f.); Linton, s. 76 f.; Hamann, Mecklenburgische Geschichte, s. 194; Nordman, Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden, s. 194 ff.

13. Korner, s. 82 f. og s. 324.

14. Dronning Margrethe, s. 142. Erslev lægger mødet i Wismar før hansemødet i Lübeck fordi grev Klaus og iøvrigt også grev Adolf af Schauenburg (vel Adolf VII af Plön) var til stede i Wismar. Han antager at de fra Lübeck er rejst lige til Danmark, mens kong Albrecht har skyndt sig tilbage til Sverige (s. 467, note 8). Erslevs formulering vedrørende mødets politiske betydning opfatter jeg som en uforpligtende formodning, men Linton farer hårdt frem mod den: »Erslev har icke någon som helst täckning för att Albrecht vid denna tid ingått något förbund med dessa furster« (s. 77, jfr. s. 162). Kritikken er ikke helt uberettiget, men den kunne med større ret være vendt mod Nordman der klart udtaler at der blev indgået et forbund mellem nordtyske fyrster og byer vendt mod dronning Margrethe (Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden, s. 197).

Strid mellem Lübeck og de holstenske Grever. Disse vare selv til Stede, ligeledes Kong Albrecht, og der skal, efter hvad Krøniken paastaar, være ført vigtige Underhandlinger om Forholdet mellem Danmark og Sverige. Herom vide vi dog intet nøjere, og til et Forlig er det i alt Fald ikke kommet; thi Oluf vedblev at føre sin nye Titel. Frugten af Margrethes tyske Rejse var derimod hendes Udsoning med de holstenske Grever, der fra Festlighederne i Wismar og Lübeck fulgte med til Danmark og her modtog Forleningen med Sønderjylland af Kong Olufs Haand. ... tillige var derved Rigets Sydgrænse sikret mod ethvert Angreb, og Mecklenburgerne i Sverige og Tyskland stode næsten helt isolerede. ... Alt var forberedt af Margrethe til at føre et afgjørende Slag mod det mecklenburgske Herredømme i Norden, saa snart der maatte vise sig en gunstig Lejlighed dertil¹⁵.

Her ser vi på engang sammenhængen mellem mødet i Lübeck og den efterfølgende forlening i Nyborg og den internationale ramme det foregik i. Linton har siden suppleret Erslevs synspunkt ved at understrege betydningen af den holstenske kapital i Sverige. På den baggrund fremtræder dronning Margrethes adskillelse af de mecklenburgske og de holstenske interesser des mere betydningsfuld¹⁶.

Derimod tror jeg at han overvurderer Lübecks rolle i forbindelse med Nyborgforleningen og på den anden side undervurderer dronning Margrethes stilling. Vor kilde til hansemødet i juli 1386, lübeckeren Detmar, er i stand til punkt for punkt at opregne en aftale mellem dronning Margrethe og de holstenske herrer om fred og forlening¹⁷. Faktisk udledes heraf at det er Lübeck der har dikteret overenskomsten, men den slutning kan man ikke drage. Kildestedet viser at Detmar har været sin opgave voksen som nyudnævnt historiograf i sin by, men det indebærer ikke at Lübeck har bestemt aftalens indhold, og det hjælper ikke at henvise til hvad Waitz tidligere har skrevet herom. Denne har oplyst at aftalen blev indgået i Lübeck, men ikke heraf draget den slutning at Lübeck så også spillede en ledende rolle i denne sag¹⁸. Linton er selv af den opfattelse at Lübeck på dette tidspunkt endnu var påvirket af indre

15. Dronning Margrethe, s. 142 f. Den lybske Krønike I, s. 593 f.; jfr. Korner, s. 84 og s. 326 f.

16. S. 77 f. og s. 157 ff.

17. Den lybske Krønike I, s. 596.

18. Waitz I, s. 275.

uroligheder der faktisk hensatte byen i en svaghedstilstand i årene 1384-90. Samtidig lyser det ud af Detmars krønike at dronning Margrethe netop nu vandt afgørende i styrke. Hvilken ynke for Lübeck og hvilken triumf for Margrethe havde ikke udleveringen af de skånske slotte i 1385 været? Og hvor blev de store skadeserstatninger af som hansestæderne i flere år havde afkrævet hende? Det er meget usandsynligt at Lübeck i 1386 var i en position der tillod byen at påtvinge dronning Margrethe noget som helst.

Den danske dronning optrådte som mægler på hansemødet i en sag mellem Lübeck og de holstenske grever. Nogle holstenske adelsmænd havde deltaget i slagtersammensværgelsen i Lübeck 1384 mod byens råd, og da den var blevet afsløret, påbegyndte de en fejde mod byen. Sagen var startet på et tidspunkt da der officielt herskede en landefred i området, og derfor havde grev Adolf erklæret sig villig til at holde rettergang over sine mænd, men sagen var ikke afsluttet sommeren 1386. Tværtimod optrappedes den da Godendorferne foran Kiels mure slog Lübecks og Möllns fogeder med 15 hjælpere ihjel¹⁹.

Lübeck ønskede nu på mødet i juli de holstenske misdædere straffet, og sagen blev med de andre stæders og dronning Margrethes hjælp afsluttet venskabeligt. Et led i ordningen blev at fredsbryderne ikke skulle finde beskyttelse i Danmark.

Den danske dronnings indsats måtte vække velvilje i Lübeck der altid var interesseret i at sikre den landværts forbindelse til Hamburg. I denne sag gik de holstenske grever, den danske dronning og Lübeck sammen. Det var næppe direkte rettet mod andre, men bidrog til kong Albrechts isolation. Det blev nu lysende klart at hans politik lå i ruiner. Han kunne ikke få stæderne med til krig mod Danmark, og han kunne ikke fremtidig regne med holstenerne som forbundsfæller. Vi ved at han var til stede på mødet i Lübeck, at han året forinden på hansemødet i Stralsund havde opfordret til krig mod Danmark og at stæderne var vendt hjem med hans forslag. I sommeren 1386 forlød der intet om at de ville forbinde sig med ham til krig. Hans forhåbninger var altså blevet skuffet.

Dronning Margrethe stilede nu åbenlyst mod at vinde Sverige, men

19. UBS^tL IV, nr. 460, 481, 483, 485, 490-92. Hans Urb. IV, nr. 903; jfr. SHRU VI, 591, 699, 705, 707, 710 og 711-13. Den lybske Krønike I, s. 593 f. A. v. Brandt, Die Lübecker Knochenhaueraufstände, s. 194 f.

denne snedige kvinde ville ikke samtidig antænde flere ilde som der står hos Holstenerpræsten²⁰. Derfor besluttede hun sig til at forlene de holstenske herrer med Sønderjylland, og anledning til at tage sagen op fandt hun på hansemødet i juli 1386. Det kan gerne være at hun har set sin fordel i at mægle en aftale mellem Lübeck og holstenerne og medgive aftalen en garanti også for Danmarks vedkommende. Det skal dog ikke få os til at tro at Lübeck har kunnet diktere den danske dronning de vilkår hun kom til rette med de holstenske grever om.

Hvad der skete i Nyborg den 15. august 1386 er vi underrettet om af Den lybske Krønike (Detmar), af holstenske øjenvidner der i 1424 aflagde vidnesbyrd om begivenheden, og af *Presbyter Bremensis* der skrev i 1448²¹. Et forleningsbrev, hvori de indgåede vilkår opregnes, kendes derimod ikke og har vist aldrig eksisteret. Hovedpunkterne i de tre berettende kilder er følgende.

Den lybske Krønike beretter at dronning Margrethe tog til Jylland og mødtes med sine fjender de holstenske herrer. Hun udsonede sig fuldstændigt med dem i en evig fred. Med sin søn Oluf gav hun dem forlening på hertugdømmet Slesvig som de og deres børn skulle besidde til evig tid. De skulle modtage forleningen af riget og gøre kongen tjeneste og mandskab deraf når han forlangte det²³. Nogle kapitler senere følger denne uddybende beretning om opgørelsen: Omkring den første Frue dag (d.v.s. 15. august) deltog dronningen af Danmark og hendes søn, den unge konge, i et møde på Nyborg slot. Med dem var de holstenske herrer. Fred og forbund blev indgået, og om forleningen hedder det at de holstenske herrer arveligt fra barn til barn skulle besidde hertugdømmet Slesvig (*to dem ersten, dat de Holstenheren scholden besitten dat hertochdom to Sleswik, kindeskint to ervende*) og

20. Presb. Brem., s. 95.

21. Den lybske Krønike I, s. 589 f. og s. 596; Dipl. Flensborg. I, s. 355; Presb. Brem., s. 95.

22. Det blev ikke fremført under kejserprocessen i 1424 hvor det kunne have tjent den holstenske sag (Erslev, Dronning Margrethe, s. 130; Linton, s. 161).

23. *do toch se in Juten unde helt enen dach mit eren weddersaten, den heren van Holsten. se vorenedede sik gans mit en to ewigen vrede; se vorlenede en mit ereme sone Oleve dat hertochdom to Sleswik, en to besittende unde eren kinderen to ewiger tiid, also dat se de lenwar untfengen van deme rike, denst unde manscop deme koning dar van to donde, wan he dat esschende were*(1, s. 589).

deraf skulle de gøre riget mandskab og tjeneste (*unde dar scolden se manscop unde denst van dôn deme rike*). Men af de holstenske herrer skulle én mand regere og kaldes herre og hertug af Slesvig (*dat ander was, dat van der herscap der Holsten scolde men en regneren, de en here hete unde en hertoge to Sleswik*). Derpå følger aftaler om ikke fremtidig at gå i krig mod hinanden, om Tranekjær og kongens frisere, om gensidig hjælp i krig og om landefred.

Det holstenske vidnesbyrd er fremkaldt af hertug Henrik med henblik på processen om Sønderjylland i 1424. Hertugen lod 6 holstenske riddere og 13 væbnere fremstille og vidne for bisp Henrik af Slesvig, og de aflagte vidnesbyrd nedfældedes i et brev udstedt af bispen den 11. maj 1424. Vidnerne oplyste at hertug Gerhard for sig og sine arvinger på Nyborg slot havde opnået forlening og investitur med Hertugdømmet af kong Oluf. Det var sket i nærværelse og med udtrykkeligt samtykke af dronning Margrethe, syv biskopper og alle de verdslige rigsråder, og Sønderjylland var med alle rettigheder og med alt tilliggende givet som et varigt, arveligt fanelen (*Item secundo videlicet quod recolende memorie quondam dominus Gherardus dux Sleszwicensis, pater dominorum ducum modernorum predictorum, de ducatu predicto cum omnibus iuribus et pertinentijs suis tamquam de pheodo perpetuo et paterno ac hereditario pro se et suis legitimis heredibus nouissime a diue memorie quondam domino Olauo tunc rege Danorum, existentibus ibidem quondam domina Margareta, regina et matre eiusdem domini Olaui, septemque episcopis et omnibus alijs consiliarijs secularibus regni Dacie et non contradicentibus, quinymmo expresse consentientibus, in castro Nyuburgh fuit sollempniter cum vexillorum proiectione, ut moris est, inpheudatus et investitus*). Dette hertugdømme havde han i fredelig besiddelse resten af sit liv, og han blev almindeligt anerkendt som hertug (*jpsumque ducatum ex hoc per tempora vite sue tenuit pacifice et quiete, et pro duce habitus fuit, tentus, nominatus et reputatus palam et publice communiter et notorie*). Vidnerne oplyste at indholdet af deres beretning var offentligt kendt, men desuden var syv af dem øjenvidner til forleningen på Nyborg slot og havde set fanen blive nedkastet. Det bedyres at vidnerne udspurgtes hver for sig og bekræftede beretningen (*Et hunc quidem articulum secundum dicti testes omnes de fama et notorio verum esse dicebant, et eorum aliquj videlicet Detleuus van Alleuelde, Laurencius Hesten milites, Wolde- marus Wonsfled, Marquardus Droghedijk, Hennekinus Mystorp, Hen-*

nekinus Ratlowe et Hennekinus Ketelhud armigeri militares predicti de visu, quia tempore inphseudacionis huiusmodi in dicto castro Nyuborgh affuisse vexillorumque proiectionem vidisse se affirmarunt, diuisim ut premittitur examinati verum esse testabantur).

Holstenerpræsten (*Presbyter Bremensis*) fortæller at dronning Margrethe var en meget snedig kvinde der ikke samtidig ville antænde flere ilde. Derfor sluttede hun et fredsforbund med den gamle grev Klaus, og i Nyborg forlenede hun sammen med sin søn, kong Oluf, hans brodersøn med hertugdømmet Jylland som et arveligt fanelen til evig tid. Det skete med samtykke af rigets råder og i nærværelse af mange omkringstående bisper, prælater og adelsmænd fra Danmark og Holsten. Om forleningen hedder det derefter: Den ovennævnte Gerhard blev da gjort til hertug af Slesvig. Han bøjede knæ for kong Oluf, modtog investitur med Hertugdømmet og aflagde mands- og troskabsed til kongen og hans efterfølgere i riget for sig og sine arvinger. Troskabsed blev også aflagt af den ældre grev Klaus og af Albrecht, hertug Gerhards brødre (*sic!*) (*Dictus Gherardus, tunc dux Sleszwiccensis creatus et intitulatus, flexis genibus coram rege Olauo investitura ducatus accepta, dicto regi Olauo et regni successoribus fecit omagium pro se et heredibus suis et fidelitatis prestitit iuramentum. Consimiliter senior comes Nicolaus et Albertus, dicti Gherardi ducis fratres, iuramentum fidelitatis presterunt*).

Af de tre kilder er Den lybske Krønike hovedkilden. Den er samtidig - Detmar fik i 1385 overdraget opgaven at fortsætte Lübecks officielle bykrønike²⁴ - og nær på begivenhederne. Det er næsten helt sikkert at aftalen om Sønderjylland er indgået i juli måned i Lübeck, og i den forbindelse har Detmar da fået kendskab til hvad man var enedes om. Han har intet motiv til at give en fordrejet fremstilling og opregner da også hvad der forekommer som centrale punkter i en politisk aftale.

Den holstenske vidneforklaring fra 1424 er afgivet lang tid efter Nyborgforleningen. Erindringen kan have svigtet og synet på hvad der egentlig skete i Nyborg være undergået forandringer i den holstenske inderkreds. Man må også regne med at vidneforklaringen kun indeholder hvad der kunne tjene de holstenske grevers synspunkt under processen. På den anden side er vidnesbyrdet afgivet af kompetente personer

24. Den lybske Krønike I, s. 195; jfr. II, s. XII.

der for fleres vedkommende angives at være øjenvidner, og de afgav deres vidnesbyrd under ed. En sammenligning med Den lybske Krønike viser da også overensstemmelse på centrale punkter. De er enige om at der kun blev én regerende hertug, men de holstenske vidner omtaler ikke slægtningenes rettigheder. Der er også enighed om at forleningen var arvelig. Vidnernes påstand om at Gerhard fungerede som anerkendt hertug resten af sit liv er ligeledes en oplysning der kan kontrolleres ad anden vej.

Holstenerpræsten tillægges ikke her nogen kildeværdi. Risikoen for at han omformer ældre begivenheder efter sin egen tids forestillinger er meget stor, og hans velkendte upålidelighed fremgår alene af at han opfører grev Klaus og grev Albrecht som Gerhards brødre.

Vi har således tre berettende kilder til belysning af Nyborgforleningen, derimod er der som nævnt ikke bevaret noget forleningsbrev. Dette forhold lægger M. Linton en del vægt på i sin disputats, og det skal derfor drøftes indledningsvis. Hos Erslev havde han kunnet læse: »Mulligt er det, at Margrethe selv med velberaad Hu har undgaaet Udstedelsen af skriftlige Vidnesbyrd om Akten«²⁵. Det bliver hos Linton til at dronningen ikke har villet udfærdige et beseglet pergamentsbrev som bekræftelse på sin modparts rettigheder - iøvrigt et hovedtema i hans afhandling. Holstenerne måtte nøjes med ydre tegn på deres nye værdighed, og dronning Margrethe lod dem gennemgå en del ceremonier uden derfor at behøve at binde sig for fremtiden²⁶.

Dette kan ikke godt læses på anden måde end at der nok fandt en forlening sted, men at dronningen ikke indgik forpligtelser der kunne binde hende fremover. Det er imidlertid at se bort fra de tre bevarede kilder, og det er ikke rimeligt. Når f.eks. alle tre nævner at forleningen er arvelig, er der ikke mindste grund til at tvivle herpå. På et så vigtigt punkt blev dronningen netop bundet, for Nyborgforleningen havde mange overværet, og de kunne bevidne hvad der var sket. Når der ikke udstedtes noget forleningsbrev måtte tilstedeværendes vidneudsagn få stor vægt. Således var de holstenske øjenvidners vidnesbyrd fra 11. maj 1424 beregnet på at indgå i den holstenske procedure under processen, og noget lignende gjaldt ved Nyborgdommen i 1413. Den afsagdes

25. Erslev, Dronning Margrethe, s. 464, note 108; jfr. Daenell, Geschichte der deutschen Hanse, s. 66 f.

26. Linton, s. 161.

blandt andet på grundlag af de danske rigsrådernes vidnesbyrd om hvad der var sket i Assens 1396²⁷.

Men hvorfor blev der ikke udstedt forleningsbreve i 1386? Det kunne ikke være nogen hjertesag for schauenburgerne, men det er vanskeligt med Erslev og Linton at se hvilken interesse dronning Margrethe skulle have i ikke at udfærdige et forleningsbrev. Selve det faktum at Hertugdømmet bortforlenedes til Gerhard ville uden indskrænkende bestemmelser betyde at Hertugdømmet var et arveligt og frit len. Arveligt havde det været siden det 13. århundrede og frit siden begyndelsen af det 14.²⁸ Det ville afgjort have været en fordel for dronningen at en bestemmelse om tjenestepligt var blevet nedfældet i et forleningsbrev. Fik Gerhard Hertugdømmet uden skriftlig forpligtelse, var forleningen et almindeligt kendt faktum som mange tilstedeværende kunne bevidne og som dronningen umuligt kunne benægte. Det måtte efter sædvane betyde at han havde ret til at forvente at Sønderjylland gik i arv i hans efterslægt, at han kunne bruge Hertugdømmet uden forpligtelser over for den danske konge og at denne ingen rettigheder havde i Hertugdømmet. Det er svært at se hvad dronningen skulle tabe ved en skriftlig aftale. Hun havde alt at vinde.

Herimod kan man sige at det forhold at der ikke udstedtes forleningsbreve i 1386 kom til at gavne den danske procedure for den tyske kejser i 1424. Var sådanne breve blevet fremlagt, ville de fuldstændig have kuldkastet det danske standpunkt at der ikke fandtes arvelen i Danmark. Denne tankegang hører imidlertid helt Erik af Pommerns tid til. Under dronning Margrethe og endnu i Nyborgdommen 1413 var der ikke tale om at benægte at Sønderjylland var et len. Det kunne kun være i dronning Margrethes interesse ikke at udstede et forleningsbrev i 1386 hvis man antager at hun for fremtiden ønskede overhovedet at benægte at en forlening havde fundet sted. Det er meget usandsynligt at dette skulle have været hendes mål. Efter Den lybske Krønike - vor bedste kilde til Nyborgforleningen - var det dronningens hensigt under bibeholdelse af lensformen at få mest mulig støtte (tjeneste) fra schauenburgerne, og det kunne bedst fremgås af gensidige forpligtelsesbreve. -

27. Antislesvigholstenske Fragm. IV, hefte 14, s. 85 f. Dipl. Flensborg. I, nr. 66. Tilsvarende hævdedes det i et holstensk procesindlæg 1423 at levende vidner kunne bekræfte Nyborgforleningens gyldighed (Da. Mag. 5. r. IV, s. 348).

28. Mackeprang, Fyrstelen, s. 155 ff.; Windmann, s. 130 ff.

Så vidt jeg kan se rummer forleningen i 1386 de tre hovedspørgsmål: om forleningen var arvelig eller ej, om der var tale om individual- eller samforlening, og om der var knyttet tjenestepligt til lenet. Svaret på det første spørgsmål er allerede fremgået af det foregående. Der er som nævnt ingen tvivl om at forleningen var arvelig. Når Erik af Pommern under processen om Sønderjylland for den tyske kejser i 1424 hævdede at lenet var rent personligt, må det uden videre afvises. Alle tre kilder til Nyborgforleningen fremhæver arveligheden, og den fremgår også af et diplom fra 1392²⁹.

Mere diskutabelt er det om Hertugdømmet blev givet til Gerhard alene eller til den schauenburgske greveslægt. Med andre ord: hvad betyder det når Den lybske Krønike meddeler at de holstenske herrer arveligt fra barn til barn skulle besidde hertugdømmet Slesvig, men at kun én af dem skulle regere og kaldes herre og hertug?

Der er god grund til at fæste lid til oplysningen om at der kun skulle være én hertug i Sønderjylland. Det holstenske vidnesbyrd fra 1424 meddeler også at Gerhard og ikke andre blev hertug i 1386. Gerhard alene blev hertug, kun han førte titlen i de samtidige diplomer, og kun han optrådte som landsherre når privilegier o.l. udstedtes. I modsætning til hvad der gjaldt for Holsten var man vant til kun at have én regerende fyrste i Sønderjylland, så denne ordning var da vel et resultat af et dansk krav³⁰.

Når det nu kan betragtes som en kendsgerning at kun Gerhard i 1386 blev hertug af Sønderjylland, hvad skal man da lægge i Detmars formulering at *de holstenske herrer* skulle besidde hertugdømmet Slesvig arveligt fra barn til barn? Det betyder efter min mening at den schauenburgske slægt fik arveret til Hertugdømmet. Efter dansk ret var denne præcisering næppe nødvendig. I og med at arveligheden anerkendtes var efter almindelig dansk opfattelse både mandlige og kvindelige slægtninges arveret anerkendt langt ud³¹. Om alle de arvekrav der rejstes på Sønderjylland efter hertug Henriks død i 1375 nu også kan siges at have været i overensstemmelse med dansk ret skal jeg ikke kunne sige, men det er en kendsgerning at arvekrav kunne rejses gennem kvinder. Der var altså kognatisk succession, og selv fjerne slægtninge anså sig for

29. SHRU VI, 1039; jfr. Waitz I, s. 281 og Erslev, Dronning Margrethe, s. 130 f.

30. A. D. Jørgensen, s. 244 og Carstens, Beiträge, s. 32.

31. E. Kroman og Stig Juul, Skaanske Lov og Jyske Lov, s. XXVIII f.

berettigede til at gøre krav gældende³².

Grev Klaus der i 1385 optog titlen sand arving til hertugdømmet Jylland, må have rejst krav gennem sin faster der var hertug Henriks farmoder. Foruden schauenburgeren rejste grev Otto af Tecklenburg og hertug Erik af Sachsen-Lauenburg arvekrav på Hertugdømmet under henvisning til deres slægtskab med den sidste hertugs moder der var den enes faster og den andens moster³³. Her ses Hertugdømmet opfattet som en almindelig dansk landejendom med arveret for slægtens medlemmer i videste forstand og fjernt fra tyske lensretlige forestillinger³⁴. Man må derfor gå ud fra at når Gerhard i 1386 fik Hertugdømmet, måtte det fra dansk side opfattes således at en stor del af hans slægt dermed gjordes arveberettiget.

Anderledes kunne sagen forholde sig set med tyske øjne. Sukcessionen i Holsten var bestemt af den tyske lensret som den nedfældedes i Sachsenspiegel i begyndelsen af det 13. århundrede. Et hovedpunkt heri var at len kun arvedes af mænd i nedadstigende linje, altså fra fader til søn, men ikke fra broder til broder³⁵. Døde lensmanden uden at efterlade sig sønner, faldt lenet tilbage til lensherren³⁶. For at hindre dette og for at sikre sidelinjernes arveret fandt man på at foretage en forlening til samlet hånd (samforlening). Derved sikredes sidelinjerne den arveret som den almindelige forlening ikke gav dem³⁷. Ganske vist skal man ikke overvurdere den sachsiske lensrets betydning for Holsten i det 14. århundrede da de holstenske grever var den sachsiske lensherre overlegne i magt. Lensforholdet var givetvis stort set uden reelt indhold, ja måske var det lige så stille ved at gå i glemmebogen³⁸. Dog ser man

32. Michelsen, *Polemische Erörterung*, s. 43-52.

33. SHRU VI, 1091; jfr. A. D. Jørgensen, s. 239 og 246.

34. Mackeprang, *Fyrstelen*, s. 180.

35. *It ne erft neman nen len wan de vader op den sone*(Sachsenspiegel, *Lehnrecht*, art. 21, § 3, hrsg. von K. A. Eckhardt).

36. Sst. art. 6, § 2.

37. Waitz I, s. 125 f.; J. E. Larsen, *Samforlehnningen i Holsten*, s. 1-4; Mackeprang, *Fyrstelen*, s. 168. *Samforlehnninger i Holsten*: 1307(SHRU III, 158), 1309 (SHRU III, 201) og 1318 (SHRU III, nr. 359).

38. Waitz I, s. 265; J. E. Larsen, *Samforlehnningen i Holsten*, s. 2-5. W. Carstens formulerer lensforholdet til Sachsen således: »Die Zeit Gerhards des Grossen und Johanns von Plön hat dann auch anscheinend das noch bis dahin geübte Recht der Belehnung in Vergessenheit geraten lassen« (*Die Landesherrschaft der Schauenburger*, s. 290).

hvorledes samforleningsbegrebet fortsat var levende da de to hovedlinjer af det schauenburgske grevhus i 1390 indgik en freds- og arvetraktat. Pinneberg- og rendsborggrever enedes da om at hvis en af dem modtog len af kejseren eller af en anden fyrste eller herre, så skulle han modtage det til samlet hånd. På den måde fik enhver ret til de andres besiddelser i givet fald, og det pointeredes at alt skulle forblive til samlet hånd og være len til evig tid³⁹.

Sådanne forestillinger eksisterede altså inden for det schauenburgske grevhus, og på den baggrund er det ikke så mærkeligt at ældre forskere som Dahlmann og Waitz med støtte i *Presbyter Bremensis* er gået ind for at Sønderjylland i 1386 blev givet til den schauenburgske slægt i samforleningens form⁴⁰. M. Mackeprang har i Danmark fremført et lignende synspunkt⁴¹.

Spørgsmålet om samforlening havde været aktuelt én gang tidligere i Sønderjyllands historie, og det skal kort drøftes som baggrund for situationen i 1386. Den 25. februar 1330 fik Gerhard III i forbindelse med Kristoffer II's genindsættelse som dansk konge overladt Fyn som arvelen. Men det bestemtes at hvis hertug Valdemar døde uden retmæssig arving, skulle Gerhard og hans arvinger forlenes med hertugdømmet Sønderjylland »hvormed vi også nu har forlenet ham og nævnte junker til fælleshånden« (*quem* (d.v.s. Gerhard) *et actu cum dicto domicello in solidum in pheudaumus*)⁴². Denne samforlening gav grev Gerhard et løfte på fremtiden for det tilfældes skyld at hertug Valdemar skulle dø uden arvinger, men det gav ham efter min mening ikke andel i Hertugdømmets regering.

På trods af samforleningen aflagde Gerhard hertugtitlen som han

39. *Were ok dat unser vorbenomeden heren jenich van deme keysere eder van jenighemen anderen vörsten este heren jenich lenglūd untfenge, dat scōlde he tho unser aller sameden hand untfaen, alzo dat ed uns anderen heren vorbenomet tho neneme schaden do an der vorgenomeden anwachtinge, de unser jewelik in dem anderen heft, wente alle unse glūd scal blyven in eyner sameden hand unde leynscher were tho ewigen tiiden* (SHRU VI, 877 tekst A1, jfr. den lidt afvigende formulering i tekst A2).
40. Geschichte von Dänemark II, s. 58 f.; Waitz I, s. 276; ligeledes Fr. Frahm, Historisches Recht und geschichtliche Entwicklung in den Kämpfen um das Herzogtum Schleswig, ZSHG bd. 72, 1944, s. 18 ff.
41. Fyrstelen, s. 168 f.
42. DD 2. r. X, nr. 200.

havde ført 1326-30, men når der alligevel kan være tvivl om hans stilling hænger det sammen med at han var den unge hertug Valdemars formynder indtil den 4. marts 1336⁴³. Det indebar som en selvfølge at han i praksis deltog i Sønderjyllands styrelse ved hertug Valdemars side. Efter Mackeprangs opfattelse tog Gerhard imidlertid også del i Hertugdømmets styrelse i kraft af den samforlening der havde fundet sted⁴⁴. Han anfører at greven i 1331 kunne love en holstensk ridder fyldestgørelse i Hertugdømmets indtægter og i Tørning len⁴⁵. Dette er ganske vist et argument, men det er næppe bindende. Grev Gerhard kan efter min mening lige så godt i den forbindelse hensynsløst have udnyttet sin formynderstilling til egen fordel uden mindste ret. Hans metoder hørte ikke til de fineste. Det viser hans vej til magten i Holsten og hans fremfærd i Slesvig bispedømme der indbefattede beslaglæggelse af bispegods og paveskatter deponeret ved domkirken⁴⁶. Gerhard III førte vistnok ikke hertugtitlen efter den 25. februar 1330⁴⁷, og efter formynderskabets afsigelse i 1336 deltog greven ikke i Hertugdømmets styrelse. Svarende hertil angives hans danske lande i 1337 at være Nørrejylland, Fyn, Ærø og Tåsinge⁴⁸. Det kan også anføres at mens Gerhard i 1326-27 førte et våben med de to slesvigske leoparder i skjoldet, møder vi i 1330'erne kun det holstenske nældeblad⁴⁹.

På denne baggrund kan man efter min mening ikke hævde at den samforlening Gerhard i 1330 opnåede, gav ham ret til samregering i

43. DD 2. r. XI, nr. 278.

44. Fyrstelen, s. 173.

45. DD 2. r. X, nr. 288.

46. Allan Mohlin, Kampen om Holstein 1314-18. DD 2. r. X, nr. 162, 173, 359, 380 og 381; jfr. E. Hoffmann, Graf Gerhard III der Grosse, s. 40 f.

47. Dog siger Huitfeldt: »Anno 1337. kalder greffue Geert sig icke tutorem Voldemari, men slet og ret ducem Iutiæ, fordi hertug Woldemar den tid hafde resigneret riget. Nicolaus Limbeck vaar greffuens hans statholdere/skreff sig capitaneum Norjutia« (Chronologia III, s. 407; jfr. DD 2. r. XII, nr. 62). Denne kryptiske udtalelse kan ikke kontrolleres da Huitfeldts forlæg ikke er bevaret. Muligvis er der tale om en af de sjuskefejl Huitfeldts Danmarkshistorie er så rig på. Et enkelt eksempel er Chronologia III, s. 38 hvor han forveksler kong Olufs privilegium til Slesvig domkapitel med Valdemar III's fra 1326 (SHRU VI, 642 note 58 a). Skulle greven virkelig i 1337 have ført hertugtitlen, må dette eksempel stå over for talrige i tiden efter 1330 hvor han alene fører grevetitlen.

48. DD 2. r. XII, nr. 11.

49. DKS, nr. 143a-b; jfr. Grandjean, Det danske Rigsvaaben, s. 48.

Sønderjylland. Samforleiningen gav greven et løfte på fremtiden i tilfælde af at hertug Valdemar døde uden arvinger. På samme måde havde Gerhard III og Johan III i 1318 efter deres sejr i kampen om Holsten modtaget forleining til samlet hånd. Det betød sandelig ikke at de begyndte at regere sammen, men det skabte netop en ret til arvefølge for begge linjer⁵⁰.

Forståelsen af Nyborgforleiningen som en samforleining kan der ikke føres noget egentlig bevis for, men der kan fremføres et par argumenter som efter min mening forlener hypotesen med en vis sandsynlighed. Det er dog en forudsætning at det nøje præciseres hvad der skal forstås ved samforleining. Mackeprang skelner mellem to typer hvoraf den ene sikrer sidelinjernes arveret, men kun én af slægten optræder som den egentlige lensmand. De øvrige forlenede kan kun i enkelte givne øjeblikke gøre deres ret gældende. Den anden type samforleining bringes i anvendelse når mere end én person faktisk tager del i styrelsen. Samregering bliver da resultatet af samforleining.

I virkeligheden kan Mackeprang ikke beslutte sig for hvilken af de to typer der bragtes i anvendelse i 1386. På den ene side siger han at hele den holstenske greveslægt modtog forleining, men kun en af dem optrådte som regerende hertug. På den anden side deltog flere personer i styrelsen ligesom da Kristoffer II i 1330 gav Sønderjylland i forleining til både hertug Valdemar og grev Gerhard. Efter min mening betyder samforleiningen i 1386, ligesom i 1330, at kun én skulle være lensmand, hertug Gerhard. De øvrige fik en ret der eventuelt kunne blive aktuel, nemlig en arveret til Hertugdømmet hvis Gerhard ikke efterlod sig børn. Samforleining gav næppe ret til samregering, og når grev Klaus efter Nyborgforleiningen deltog i styrelsen af Sønderjylland var det ikke som hertug. Også i Holsten anvendtes samforleiningen især med henblik på eventuel overtagelse af arv fra sidelinjerne, og den samregering vi møder i rendsbormlinjen, er ikke et resultat af samforleining⁵¹.

50. SHRU III, 359; jfr. E. Hoffmann, Graf Gerhard III der Grosse, s. 17.

51. I 1307 og 1309 forlenede den sachsiske lensherre alle de holstenske grever til samlet hånd med henblik på arven efter den 1308 afdøde Adolf V af Segeberg (SHRU III, 158 og 201). Det blev overladt greverne at afgøre om de ville dele arven eller ej. Her åbnes der mulighed for at anvende samforleiningen som grundlag for samregering, men det møder vi ikke siden. I 1318 modtog Gerhard III af Rendsborg og Johan III af Plön samforleining på deres besiddelser (SHRU III, 359), men det var netop med henblik på arv, for i 1316 havde de delt Kiellinjens besiddelser (SHRU III,

Det første argument for at 1386-forleningen skal forstås som en samforlening er hovedkilden Detmars formuleringer om begivenheden. Både i krønikens kapitel 859 og 870 er det helt klart at dronning Margrethe forsonede sig med de holstenske herrer og derefter forlenede dem med Hertugdømmet. Det ene sted står der at hun mødtes med sine fjender *den heren van Holsten. se* (d.v.s. dronningen) *vorende sik gans mit en to ewigen vrede; se vorlenede en mit ereme sone Oleve dat hertochdom to Sleswik, en to besittende unde eren kinderen to ewiger tiid, also dat se de lenwar untfengen van deme rike*. Som man ser er der hele tiden tale om de holstenske herrer som en gruppe, Gerhards særstilling anføres ikke. Det andet sted formuleres det således at Hertugdømmet gives til de holstenske herrer arveligt fra barn til barn (*to dem ersten, dat de Holstenheren scholden besitten dat hertochdom to Sleswik, kindeskind to ervende*). Først derefter anføres det at kun én af de holstenske herrer skal være regerende hertug. Flere holstenske herrer opnåede rettigheder i forbindelse med Hertugdømmet, men hvem det er får vi ikke at vide⁵². Det er de tilstedeværende medlemmer af slægten, ikke kun Gerhard og hans arvinger der placeres på en fremtrædende plads i aftalen⁵³.

At der i 1386 var tale om en samforlening finder støtte i en passage i den fredstraktat som dronning Margrethe i 1392 indgik med grev Klaus, hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik. Det hedder heri

329) og i 1317 modtaget særskilte forleningsbreve af lensherren (SHRU III, 332-33). Det var starten på selvstændig territoriedannelse i de to delgrevskaber, ikke på samregering. Også i 1390 var arvehensynet det afgørende, se formuleringen i note 39 (SHRU VI, 877).

52. Korner oplyser at det foruden Gerhard drejede sig om grev Klaus og grev Adolf, men da han iøvrigt i denne sag bygger på Den lybske Krønike, går jeg ud fra at disse navne er udtryk for gætterier (s. 329).
53. Korner har opfattet Nyborgforleningen som en samforlening. Han er sekundær i forhold til Detmar, men til forståelse af en senere tids syn på Nyborgforleningen har dette sted interesse: *quodque senior comes de Holtzacia succedere debebit defuncto duci Sleswicensi, si in casu defunctus dux liberos post se non reliquerit* (s. 329, jfr. s. 86). På samme måde må man vurdere beskrivelsen hos *Presbyter Bremensis*. De holstenske vidner i 1424 nævner ikke nogen samforlening, men holder sig til at Gerhard blev hertug. Det vil jeg forklare ved at hovedspørgsmålet for holstenerne i 1424 var Hertugdømmets arvelighed som gav schauenburgerne ret til Sønderjylland. Arvegangen var gennem Gerhard og rettigheder i kraft af samforlening var ikke aktuelle da kejserprocessen fandt sted.

at aftalen ikke skal skade dronning Margrethe i den ed, hyldning og det løfte som de førnævnte herrer tidligere har aflagt⁵⁴. Man kan vanskeligt forestille sig at der her sigtes til nogen anden begivenhed end forleningen i 1386. Det der er så bemærkelsesværdigt er den ligestilling som grevhusets enkelte medlemmer synes at indtage i traktaten bortset fra at Gerhard alene fører hertugtitlen⁵⁵. Og denne ligestilling går ikke på deres stilling som grever af Holsten - Holsten var ikke et dansk len - men på deres forhold til hertugdømmet Sønderjylland: Alle herrer har aflagt ed, hyldning og løfte. Der er grund til at tage dette som et tegn på at Nyborgforleningen var en samforlening.

Imod dette synspunkt vendte sig ganske vist W. Carstens i 1951 da han hævdede at Nyborgforleningen var en individualforlening. Gerhard alene blev hertug, og der var ikke tale om en samforlening som Frahm nogle år i forvejen havde hævdet⁵⁶. Når Carstens afviste tanken om en samforlening i 1386 skyldes det sandsynligvis at han mente at denne forleningsform indebar samregering. Med rette afviste han over for Dahlmann, Waitz og Frahm de argumenter for samforlening der kan udledes af den sene *Presbyter Bremensis*⁵⁷, men han kommer i vanskeligheder over for 1392-traktaten der ligestiller schauenburgerne i forhold til Sønderjylland.

Ovenfor tolkedes dette kildested således at grevhusets enkelte medlemmer på lige fod havde aflagt lensed. Da Gerhard alene blev hertug, kan hans slægtninges ed ifølge Carstens ikke have været en lensed, der var derimod tale om en personlig troskabsed som intet havde med forlening at gøre. Hans slægtninge blev, som det tidligere havde været tilfældet med visse andre nordtyske fyrster, den danske konges *man unde denere*.

Denne opfattelse kan næppe direkte modbevises, men den bærer ikke sandsynlighedens præg. Carstens fremfører at hans forklaring er i over-

54. *Vortmer so scolen desse vorecrevenen deghedinge der vorebenomeden kōninghynne Margreten unde eren erven unde nakōmelingen nerghen ane schaden edder hinderen in deme eede, huldeghinge unde lovede, de desse vorebenomeden heren unde ere erven der vorebenomeden kōninghynnen unde eren erven to voren sworn, hūldighet unde lovet hebben* (SHRU VI, 1039).

55. A. D. Jørgensen, s. 245 f.

56. Beiträge, s. 32 f.

57. Se note 40.

ensstemmelse med det synspunkt på begivenhederne i Assens han siden fremfører. Argumentet forudsætter altså at man akcepterer hans forklaring på disse begivenheder, og det gør jeg ikke. Han henviser dernæst til at Gerhards broder, grev Albrecht, i 1389 blev taget til fange i Vestergötland da han i slaget ved Åsle kæmpede på kong Albrechts side mod dronning Margrethes hær. Af dette forhold sluttes at grev Albrecht ikke i Nyborg blev medforlenet, en sådan optræden var utænkelig hvis han havde aflagt lensed. Men hertil er vel intet andet at sige end at det både før og siden er set at politikere har brudt indgåede aftaler. Er der forøvrigt stor forskel på grev Albrechts handlemåde i de to situationer?

Motivet for Albrecht (og Henrik) til ikke at aflægge lensed til den danske konge, men blive hans mand og tjener, måtte være at få sold for sin tjeneste. Men Albrecht gik netop ikke i dansk, derimod i svensk-mecklenburgsk tjeneste. Albrecht er efter min mening både gået i svensk tjeneste og har modtaget den samforlening der i givet fald kunne gøre ham selv eller en af hans efterkommere til hertug.

1392-traktaten sidestiller schauenburgerne, og det fremgår ikke af den at de skulle stå i forskelligt forhold til den danske dronning. Jeg vil derfor tro at Sønderjylland blev givet som len til samlet hånd for det holstenske grevhus, eventuelt kun for den rendsborgske linje. Det måtte især få betydning for hertug Gerhards yngre brødre der dermed blev arveberettigede til Hertugdømmet og måske engang kunne bruge samforleningen som grundlag for krav om samregering eller deling af Hertugdømmet. –

Det tredje hovedspørgsmål i 1386-overenskomsten er Detmars meddelelse om at de holstenske herrer skulle gøre riget mandskab og tjeneste når kongen forlangte det. Det ville unægtelig have været betryggende om vi havde haft kendskab hertil fra mere end en enkelt berettende kilde, uanset hvor anset den er. Vi har ikke viden om at der ydedes tjeneste af Sønderjylland på noget tidspunkt efter 1326 da Gerhard blev hertug, med mindre hertug Valdemars og hertug Henriks tilstedeværelse på rigsmødet i Kalundborg i 1360 skal opfattes som tjeneste. Men vor hovedkilde Detmar siger altså at aftalen i 1386 indbefattede at der skulle ydes tjeneste af Hertugdømmet. Det kan ikke afvises, og her har vi måske forklaringen på Detmars vurdering af aftalen mellem dronning Margrethe og schauenburgerne. Den lybske Krønike vurderer Nyborgforleningen som en stor politisk gevinst for dronningen på linje med generhvervelsen af de skånske slotte. Det tyder på at forleningen efter

hans opfattelse har haft et reelt indhold.

Detmar siger at de holstenske herrer skulle gøre kongen mandskab og tjeneste når han forlangte det, men vi hører ikke siden om praktiske udslag af en sådan forpligtelse. Den tidligere nævnte traktat mellem dronning Margrethe og greverne af Holsten og hertug Gerhard af 12. juli 1392 om ikke at forhindre hinanden i deres besiddelser og holde fred, kender intet til lensmandens tjenestepligt. De holstenske vidner i 1424 kender heller intet til en bestemmelse om mandskab og tjeneste af Sønderjylland i 1386. Til belysning af just dette spørgsmål kan denne kilde egentlig ikke siges at være dårlig. Da det for holstenerne i 1424 drejede sig om at bevise at Sønderjylland var et arveligt len, ville præsteret tjeneste have været et udmærket argument for at der i 1386 etableredes et lensforhold. Det nævnes imidlertid ikke⁵⁸. Det må i hvert fald konstateres at skønt hertugen i 1386 forpligtedes til krigstjeneste, er der intet tegn på at det er blevet efterkommet i praksis. Gerhard hjalp ikke Margrethe i kampen om Sverige, ja hans broder Albrecht blev endog i 1389 dansk krigsfange fordi han støttede kong Albrecht af Sverige⁵⁹.

Gerhard VI's forlening med Hertugdømmet i 1386 er blevet vurderet forskelligt i forskningen. I fortsættelse af Waitzes opfattelse så Erslev både fordele og ulemper ved denne aftale set fra dronning Margrethes synspunkt. Den arvelige forlening til en udenlandsk slægt var den store indrømmelse dronningen måtte gøre for at hindre at det vedvarende holstenske styre i Sønderjylland uden dansk anerkendelse skulle skille det fra Danmark. Hun stod i den situation at hvis hun ikke anerkendte grevernes ret til Sønderjylland, var der risiko for at også lenshøjheden gik tabt. Blev greverne derimod vasaller, sikrede hun, i det mindste formelt, riget mod angreb og kunne måske gøre en tjenestepligt gældende. Afgørende i denne sag var efter alt at dømme at en opgørelse med de holstenske grever gav dronningen frie hænder til at gennemføre den nordiske politik der skulle føre til kalmarunionens dannelse⁶⁰.

A. D. Jørgensen gjorde helt Detmars opfattelse til sin. Nyborgforle-

58. Dipl. Flensborg. I, s. 355.

59. Grev Albrechts fangenskab fremgår af Visbykrøniken, SRS 1:1, s. 45 f. og Korner, s. 86 f.

60. Waitz I, s. 274 ff.; Erslev, Dronning Margrethe, s. 129 ff.

ningen betød at Sønderjylland igen blev en del af Danmark efter at det havde været besat af holstenerne der ligefrem havde betragtet det som indlemmet i deres grevskab. Nu blev Hertugdømmet påny et dansk kronlen med tjenestepligt for lensmanden⁶¹. Arup har i sin Danmarks Historie tilsluttet sig A. D. Jørgensens synspunkt med den karakteristiske afvigelse at det var Henning Podebusk der havde æren af denne sejr over holstenerne⁶². Det er der nu ikke noget kildegrundlag for.

Linton afviser at tage stilling til om Nyborgforleningen var en sejr eller et nederlag for dronning Margrethe. I stedet vil han lægge vægten på at det skete ved en dansk tilslutning til Lübecks handelspolitik over for schauenburgerne⁶³, men det er usandsynligt at Lübeck har spillet en afgørende rolle for dronning Margrethes opgørelse med de holstenske grever.

Hvad den ældre forskning angår, indbyder Waitzes og Erslevs vurderinger til tilslutning, mens A. D. Jørgensens forekommer for ensidige. Jeg mener i et foregående kapitel at have påvist at de holstenske grever aldrig har betragtet Sønderjylland som indlemmet i Holsten. Derfor er forskellen på Sønderjyllands stilling ifølge Nyborgforleningen og dets stilling i tiden 1375-86 ikke så stor som A. D. Jørgensen vil gøre den til. Endvidere er det ikke muligt at se konkrete udslag af den tjenestepligt der etableredes med aftalen i 1386. Det kunne tyde på at de praktiske fordele af Nyborgforleningen var små. Forleningen i 1386 var derfor ikke en ubetinget sejr for dronningen, den var et politisk kompromis.

Med hensyn til den formelle forleningsform forekommer det rimeligt på linje med Dahlmann, Waitz og Mackeprang at opfatte Nyborgforleningen som en samforlening. Det betød ikke samregering, men samforleningen sikrede arveretten både for Gerhards efterslægt og for sidelinjerne.

Aftalen i Assens 1396

Aftalen i Assens er ikke på samme måde som Nyborgforleningen ti år tidligere fremkaldt af en international situation, derimod af et kongeskifte i Danmark. Alligevel vil vi indlede med at se på Sønderjylland mellem magterne, og det vil da fremgå at Hertugdømmet under sin

61. S. 243 ff.

62. Danmarks Historie II, s. 166.

63. S. 160.

schauenburgske herre står meget selvstændigt i forhold til Kongeriget. Det har interesse for vurderingen af lensforholdets reelle indhold efter 1386, men også for forståelsen af Hertugdømmets lensretlige stilling som den fremtræder i Assens 1396.

Nyborgforløningen var et led i en fredsftale mellem dronning Margrethe og de holstenske grever. I Detmars referat siges det at der ikke mere skulle være krig mellem parterne⁶⁴. Fjendskab skulle afløses af fred og et positivt forhold mellem parterne i modsætning til tiden før 1386⁶⁵. Der skulle ikke længere være krig og videre endnu: I nød skulle den ene efter anmodning følge den anden i krig. Denne formulering dækker mere end hertugens tjenestepligt over for lensherren for der er her tale om et gensidigt forhold. Man aftalte også hvordan brud på freden skulle bilægges, og dertil kom en almindelig landefred til lands og til vands mod røvere. Kort sagt, der tilstræbtes fred indadtil og udadtil.

Denne overenskomst er blevet overholdt af dronning Margrethe, derimod ikke af de holstenske herrer. Der er intet der tyder på at hertugen har opfyldt en lenspligt ved at hjælpe dronning Margrethe i kampen om Sverige, og med sikkerhed ved vi at grev Albrecht kæmpede på den svenske konges side i slaget ved Åsle der førte til hans fangenskab. I modsætning til sin navnebroder blev den holstenske greve dog hurtigt løsladt.

Som bekendt trak spørgsmålet om kong Albrechts løsladelse og dronning Margrethes erhvervelse af Stockholm længe ud og flere forhandlinger med hanseslædernes deltagelse fandt sted. På et sådant forhandlingsmøde i Vordingborg i juli 1392 forelagde dronningen et udkast til en løsning⁶⁶. Forslaget blev ikke akcepteret, men det gav anledning til at forholdet til schauenburgerne på ny blev aktuelt. I udkastet siges det at dronningen skulle optage grev Klaus, hertug Gerhard og de holstenske herrer, hertugdømmet Slesvig og landet Holsten og alle de to landes indbyggere i denne fred og forsoning, men således at parterne selv garanterede for den⁶⁷.

64. *dat dridde, dat se to beiden siden scolden nyn orloge meer hebben edder tosteden* (Den lybske Krønike I, s. 596).

65. Om indholdet af de middelalderlige begreber fejde (og krig) og fjendskab over for fred og venskab se Brunner, Land und Herrschaft, især s. 20 f.

66. MUB 22, nr. 12430; Erslev, Dronning Margrethe, s. 178 f.; Linton, s. 221 f.

67. *Vortmer so nympyt use* (d.v.s. kong Albrechts) *suster, konighinne Margareta, greve*

»Genom fördragets formulering ville hon även klarlägga Slesvig-Holstens förhållande till Danmark, de båda hertigdömenas hertigar (sic!) och innehållare skall innefattas i freden som Margaretas undersåter«. Således tolker Linton udkastets bestämmelse om Slesvig og Holsten, men ikke med rette⁶⁸. Traktaten tager sigte på en fredsslutning mellem kong Albrecht og hans *suster* dronning Margrethe, og i den forsoning skal hun optage de holstenske herrer. Det kan kun opfattes således at de har stået på kong Albrechts side. Desværre er vi ikke i stand til at belyse dette punkt nærmere, og det må stå hen om der ligger mere i det end grev Albrechts deltagelse i krigen 1389 til fordel for den svenske konge. Margrethe skulle udsonne sig med de holstenske herrer, hertugdømmet Slesvig og landet Holsten og alle *de to landes* indbyggere. At forsonne sig med de holstenske fyrster er det samme som at slutte fred med to lande. Der er på ingen måde tale om at landenes indbyggere skal indbefattes i freden som Margrethes undersåtter. For Holstens vedkommende er det en umulig påstand, men heller ikke Sønderjyllands indbyggere er her dronningens undersåtter.

Den forudsatte udsoning mellem holstenerne og den danske dronning fandt faktisk sted. To dage senere indgik dronning Margrethe en traktat med grev Klaus, hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik⁶⁹. Indholdet var en fornyelse af 1386-aftalens afsnit om indbyrdes fred og sikring af landefred. Gensidigt forpligtede parterne sig til på ingen tænkelig måde at hindre hinanden i deres besiddelser. Dronningen, hendes arvinger, hendes mænd og alle bosat i de tre riger skulle afholde sig fra at lægge hindringer i vejen for hertugen og greverne, tilføje dem skade eller rejse sag mod dem og deres arvinger i hertugdømmet Slesvig og i landet Holsten⁷⁰. Modsat lovede de holstenske fyrster at holde sig

Clawese, hartagh Gherde unde de Holsten heren unde dat hertoghrike to Slesewich unde dat land to Holsten unde alle der twier lande ynnewonere in desse vorbenomede ewighe sone unde vrede, lik sik sulven, eren mannen unde landen, doch so, dat se sulven vor desse sone wissen scholen.

68. S. 222.

69. SHRU VI, 1039.

70. *alzo dat de vorbenomede konyngynne unde ere erven unde nakomelynghe unde ere man unde alle, de in den dren vorbenomeden ryken wonaftich sint, unde alle de ere scolen de vorbenomeden heren unde ere erven unde nakomelynghe nycht hynderen, arghen unde nycht opsaken to ewyghen tyden edder bywerren in deme hertochryke to Sleswik vorbenomet unde in deme lande to Holsten unde in alle den landen unde sloten, de se nu in eren weren hebben* (tekst A).

fra alle tre kongeriger.

Det er ganske klart hvordan Hertugdømmet her henvises til sit eget liv sammen med Holsten. Dronningen havde ikke noget at gøre der og overlod det til sin egen skæbne i endnu højere grad end i 1386. Der er ingen direkte bestemmelse om mandskab og tjeneste af Hertugdømmet, men Margrethe sikrede sig, så godt man nu kan ad retslig vej, mod at de holstenske fyrster støttede kong Albrechts tilhængere i det der nu måtte blive en fortsat kamp. Både udkastet af 10. juli og traktaten af 12. juli 1392 efterlader det indtryk at Sønderjylland var et selvstændigt land ligesom Holsten. Margrethes rettigheder i forhold til Sønderjylland fremgår dog af en bestemmelse om at traktaten ikke satte den ed, hyldning og det løfte ud af kraft som de holstenske herrer tidligere havde aflagt til dronningen. Hermed forbeholdt hun sig sin ret, men bestemmelsen står til sidst i traktaten der har et andet hovedformål. Margrethe ville som i 1386 sikre sin sydflanke og afstod fra at befatte sig med Sønderjylland. Det er ikke så mærkeligt at de slesvigske hertuger i 1423 i et procesindlæg anførte dette brev som bevis på at dronning Margrethe havde anerkendt deres faders ret til Hertugdømmet⁷¹.

Traktaten af 12. juli 1392 betød at Hertugdømmets orientering fortsat blev mod syd som også andre forhold viser. I 1389 optoges Sønderjylland i et landefredsforbund som Holsten havde været tilsluttet siden 1374. I 1374 blev Lübeck, Hamburg, hertugerne af Sachsen-Lauenburg og de holstenske grever enige om at indgå et forbund til sikring af landefreden⁷². Det var rettet mod magter uden for forbundet, men det tog frem for alt sigte på at sikre freden inden for de forbundnes område. Landefreden var rettet mod røveri, brand og vilkårlig tilfangetagelse, og fredsbrudere skulle være fredløse med mindre fredsbruddene var sket på lovlig måde (*ut ghenomen openbare orloghe der heren edder stede*). Traktaten indeholder detaljerede bestemmelser som der ikke her er grund til at fordybe sig i⁷³. I 1376 fornyedes traktaten uændret, og i 1382 skete bekræftelsen med visse tilføjelser⁷⁴. Men i 1389 ser vi den ændring at Sønderjylland nu formelt optoges i forbundet⁷⁵. Røvere og

71. Da. Mag. 5. r. IV, s. 348 ff.

72. SHUS II, nr. 232.

73. Jfr. analysen hos Mohrmann, s. 202-04.

74. SHUS II, nr. 249 og 263.

75. SHRU VI, 821.

misdædere skulle forfølges på denne side Elben så langt Holstens grænse når, nemlig til Rendsborg og Levensau. Men var der nød at afhjælpe i hertugdømmet Slesvig, så skulle herrerne og stæderne ride sammen og tale om hvor langt og hvor stærkt de ville optage forfølgelsen ind i Hertugdømmet.

Det fremgår af landefreden, hvor mange bevæbnede mænd der skulle stilles, og vi ser samtidig hvilke fyrster og byer der stod sammen i denne sag.

Hertug Erik d. Æ. af Sachsen-Lauenburg	10 mand
Hertug Erik d. Y. af Sachsen-Lauenburg	50 mand
Hertug Gerhard af Slesvig og grev Klaus tilsammen	80 mand
Grev Adolf af Holsten (Plön)	80 mand
Grev Otto af Schauenburg	20 mand
Lübeck og Hamburg tilsammen	120 mand

Disse tal kunne om nødvendigt fordobles eller endog tredobles. Det er interessant at hertug Gerhard her har overtaget sin faders plads ved siden af grev Klaus. Med Hertugdømmets optagelse i landefredsforbundet var territoriet udvidet, men det gav ikke anledning til at de rendsborgske grever skulle stille flere mænd end tidligere.

I denne gruppering indgik Sønderjylland også i den følgende tid. Detmar omtaler under 1391 et ellers ukendt forbund om gensidig støtte indgået for 4 år mellem hertugerne af Sachsen-Lauenburg, de lüneburgske herrer, hertugen af Slesvig og grev Klaus af Holsten⁷⁶. Bemærkelsesværdigt er det at de holstenske herrer tog det forbehold at forbundet ikke skulle være rettet mod dronningen af Norge, hertugen af Berg og greven af Schauenburg⁷⁷. Heller ikke landefreden af 1392 der skulle gælde for fire år, bringer overraskelser i forhold til tidligere. Vi kender ikke traktaten, kun Detmars omtale af den⁷⁸. Som deltagere anfører han de to lauenburgske hertuger, hertug Gerhard af Slesvig og grev Gerhard (vistnok fejl for Otto) af Schauenburg, Lübeck og Hamburg. Grev Klaus er ikke nævnt hvad der vel blot er en lapsus.

76. Den lybske Krønike II, s. 45 (§ 955).

77. Daenell henviser til at dette er i overensstemmelse med den fredstilstand der aftaltes i forbindelse med Nyborgforløningen (Geschichte der deutschen Hanse, s. 66).

78. Den lybske Krønike II, s. 49 (§ 969).

Tiden efter 1386 var en rolig periode for Slesvig og Holsten. Stort set opretholdt de holstenske fyrster et godt forhold til dronning Margrethe som vi har set det i 1391 og 1392. Hun på sin side var interesseret i fred med magterne syd for Danmark og mæglede også villigt i 1387 i sagen mellem Lübeck og de holstenske grever⁷⁹. Holstenerne stod som venteligt i et godt forhold til deres fæller i landefredsforbundet. I 1393 gav hertug Erik (III) d. Æ. af Sachsen-Lauenburg således på Urnehoved landsting afkald på sine rettigheder til det sønderjyske hertugdømme til fordel for de schauenburgske fyrster⁸⁰, og både Adolf VII og grev Klaus havde et godt navn i Lübeck. De samarbejdede i landefredens ånd med byen om fredens opretholdelse⁸¹, og om dem begge hed det ved deres død at de var en ven af byen⁸².

På denne udramatiske baggrund skal aftalen i Assens 1396 ses. Grunden til at den fandt sted var alene at Erik af Pommern var blevet konge af Danmark. Et kongeskifte nødvendiggjorde en fornyelse af forleningen for at den skulle have gyldighed. I fasten 1396 mødtes kongen med hertugen i Assens, men hvad der skete ved den lejlighed er danske og holstenske vidner uenige om uagtet der foreligger øjenvidneberetninger fra begge sider. Vi ser først på de danske kilder. Det er otte rigsråders vidnesbyrd, Nyborgdommen 1413 og Erik af Pommerns udtalelser 1416 under en forhandling med hansestæderne.

Et vidnesbyrd er aflagt af otte danske rigsråder med bisperne Peder af Roskilde og Johan af Slesvig i spidsen. De meddeler at kong Erik i Assens mødtes med grev Klaus og dennes tre brodersønner. Mere end to gange tilbød kongen de fire at få Hertugdømmet i forlening, da han gerne havde set at de var blevet hans mænd og tjenere. Dette afslog de imidlertid og ville i stedet have sold for deres tjeneste hvad en del af brevet udstedere lovede dem. Enden blev da at grev Klaus og hans broder grev Henriks tre sønner ikke modtog land i forlening, men fik penge for deres tjeneste⁸³.

Den anden danske kilde der omtaler Assensforleningen er Nyborg-

79. UBStL IV, nr. 490-92; jfr. sst. nr. 481, 483 og 485.

80. SHRU VI, 1091.

81. Den lybske Krønike II, s. 28 f. (§ 905 og 907).

82. Den lybske Krønike II, s. 35 (§ 926) og 91 (§ 1041).

83. Antislesvigholstenske Fragm. IV, hefte 14, s. 85 f.

dommen 1413 hvormed Hertugdømmet frakendtes hertuginde Elisabeth og hendes sønner til fordel for kong Erik. Her beskrives det i indledningen hvordan hertug Henrik af Lüneburg mødte op i Nyborg som værge for sin søster Elisabeth og sine tre nevøer. Han henviste til at drengenes fader, hertug Gerhard, havde været kongens og rigets lensmand i Sønderjylland, og derfor ville han anmode om at de nu på samme måde modtog forleningen. Hertil blev der fra kongens side svaret at dronning Margrethe i Assens havde tilbudt Gerhard forlening med Hertugdømmet, og mange både kongelige og hertugelige råder havde overværet dette, men han afslog dengang at modtage lenet. Da hertug Henrik benægtede dette, hævdede kongen selv at han ville bevise det. Det fremgik nemlig klart af at hr. Gerhard foretrak at tjene kongen for en sum penge fremfor at få Hertugdømmet i forlening. I overensstemmelse hermed modtog han penge for trofast at gøre riget tjeneste, men han gjorde i meget ringe grad nytte for disse penge⁸⁴.

Et tredje vidnesbyrd om det danske synspunkt på Assensforleningen er nedfældet i et beslutningsreferat fra et hansemøde der blev holdt i København 1416. Man drøftede bl.a. nogle røverier i Sønderjylland som den danske konge betegnede som sit eget land, sit rette len og et len af Danmarks rige, og dette punkt gav kong Erik anledning til følgende redegørelse: Hans moder, dronning Margrethe, havde tilbudt grev Klaus og hans brodersønner forlening således at de skulle modtage lenet af kong Erik af Danmark (*dat sin moder, konynghinne Margrete, boden hedde to lenende greve Clawese unde sines broder kinderen, greve Hin-*

84. ... *dictus dominus dux Luneborgensis, se gerens pro tutore sororis sue, generose domine, domine Elisabet, relicte dominj Gerhardi, ducis Sleswicensis, et nepotum suorum, ut asseruit, nomine dicte tutele proposuit et dixit, quomodo dictus dominus Gerhardus, pater nepotum suorum, fuisset homo ligius et omagialis dicti dominj regis et regni Dacie de dicto ducatu, jta desiderarent esse et filij. Ad que pro parte dicti dominj regis fuit responsum, quod ducatus Sleswicensis per dominam Margaretam reginam clare memorie fuisset exhibitus dicto domino Gerhardo jn opido Asnes in pheodum coram consiliariis regalibus et ducalibus in magno numero, quem pro tunc in pheodum recipere recusavit; dicto domino duce Henrico hoc negante, jpse dominus rex asseruit, se istud sufficienter probaturum, et addidit, istud ex eo clarescere, quia dictus dominus Gerhardus maluit pro vna certa pecuniarum summa ipsius serenitatibus regalibus jn eorum gwerris seruire, quam dictum ducatum jn pheodum recipere, prout eciam dictas pecunias pro complendo fideliter huiusmodi seruicio ex parte dicti regni habuit et pro eisdem minime seruiuit (Dipl. Flensborg. 1, s. 207 f.).*

rikes, dat se dat to lene entfanghen scholden van dem heren koning Erike, koning to Dennemarken). Hertil svarede grev Klaus at de ikke ville modtage hertugdømmet Slesvig som len af en pommersk herre (*hir up antwerdede greve Clawes unde sede, dat se dat hertochdüm to Sleswik nicht to lene entfanghen wolden van eme Pomerschen heren*). Til bevis fremførte kongen et brev med 16 segl som hans riges råd havde givet ham derpå. Det var sket for 24 år siden (*Do bewisede de here koning myd eme breve, den em synes rykes rad dar up gheven hedde, myt 16 ingheseghelen, unde dat were schén aver 24 jaren*⁸⁵).

Vi går derefter over til at se på det holstenske synspunkt som fremgår af to kilder. Fyldigst er det fremsat i et vidnesbyrd udstedt den 11. maj 1424 på den daværende hertug Henriks foranledning. Udsteder var biskop Henrik af Slesvig, og formålet var at fremskaffe udsagn til støtte for det holstenske synspunkt under processen for kejser Sigismund. Dette vidnesbyrd indeholder et helhedssynspunkt på Hertugdømmet: Sønderjylland er et selvstændigt hertugdømme - først ved Kolding bro begynder Danmarks rige! - givet som et varigt, arveligt len fra fader til søn (*in pheodum perpetuum ac paternum et hereditarium*) af den danske konge til hertug Henriks forfædre så længe nogen kunne huske det. Schauenburgerne havde haft det i fredelig besiddelse indtil kong Erik begyndte krig. Til bevis herpå skildres først Nyborgforleningen, og dernæst følger denne beretning om begivenhederne i Assens:

Efter Olufs død fulgte kong Erik. Af hr. Gerhard modtog han offentligt i byen Assens mandsed (*homagium*) og troskabsed (*fidelitatis iuramentum*) for Hertugdømmet, og højtideligt og offentligt bekræftede han alt hvad hans forgængere, Danmarks konger, havde indrømmet hertug Gerhard og hans arvinger med hensyn til Hertugdømmet (*et omnia per predecessores suos reges Dacie sibi domino Gherardo duci et suis heredibus circa ducatum facta et concessa sollempniter confirmavit palam et publice*). Vidnerne bedyrede at dette var almindeligt kendt, men otte navngivne holstenske adelsmænd erklærede desuden at de var til stede på torvet i Assens da lenseden blev aflagt og bekræftelsen foretaget (*quia tempore prestacionis homagij et confirmacionis huiusmodi in dicto opido Assensen et in loco scilicet in foro se presentes fuisse*). De havde set klæder udbredt og forhøjningen sat (*cum*

85. HR I, 6, nr. 246 § 51.

*pannorum extencione et tribunalis posicione se vidisse dicebant*⁸⁶.

At Gerhard havde været den danske konges lensmand gik man også ud fra på holstensk side under lensprocessen i Nyborg 1413. Henrik af Lüneburg optrådte som formynder for sin søster, enkehertuginde Elisabeth, og hendes sønner og gjorde ved den lejlighed gældende at ligesom Gerhard havde været den danske konges og det danske riges lensmand således anmodede han nu om at hans sønner måtte blive det (*dixit, quomodo dictus dominus Gerhardus, pater nepotum suorum, fuisset homo ligius et omagialis dicti dominj regis et regni Dacie de dicto ducatu, jta desiderarent esse et filij*⁸⁷).

Inden vi går over til at vurdere og udnytte disse kilder, vil det være rimeligt at undersøge om de to parter synspunkter fremtræder entydigt. Den holstenske opfattelse fremgår tydeligt af vidnesbyrdet fra 1424, og der er ingen uoverensstemmelse i forhold til Henrik af Lüneburgs kort fremsatte opfattelse i 1413. På torvet i Assens aflagde Gerhard normal mands- og troskabsed¹ og fik bekræftelse på hvad der tidligere var indrømmet ham og hans arvinger med hensyn til Hertugdømmet. Handlingen har efter 1424-vidnesbyrdet karakter af forlening omend det ikke anføres at fanen nedkastes til lensmanden⁸⁸.

Den danske opfattelse er knap så entydig. Alle tre kilder (de 8 rigsrådernes udaterede vidnesbyrd, kong Eriks henvisning i 1416 til et brev med 16 segl fra rigsrådet og Nyborgdommen 1413) er enige om at man fra holstensk side nægtede at modtage forleningen, men ellers er der flere uoverensstemmelser mellem dem. I de 8 rigsrådernes beretning var det kong Erik der tilbød Hertugdømmet i forlening. I Nyborgdommen og i kong Eriks påstand i 1416 var det dronning Margrethe der fremsatte tilbuddet. De 8 rigsråder og kong Erik i 1416 er enige om at Sønderjylland blev tilbudt grev Klaus og hans brodersønner, mens Ny-

86. Dipl. Flensburg. I, s. 355 f.

87. Dipl. Flensburg. I, s. 207. På danehoffet i Nyborg 1413 fremførte hertug Henrik af Lüneburg den 25. juli sine søstersønners klagepunkter mod kongen, og de betegnes allerede da alle tre uden videre som *Herzogen zu Schleswig* (Da. Mag. 5. r. II, s. 95). Det tyder på at holstenerne har taget Hertugdømmets arvelighed for givet.

88. Ifølge forleningsbrevet 1312 skete en forlening ved at lensherren som tegn på lenets overdragelse overrakte en fane. Den holstenske kilde fra 1424 bruger i forbindelse med Nyborgforleningen udtrykket nedkastelse (*projectio*) om denne handling. Fanen overrækkes fra den højerestående person (lensherren) til den laverestående (lensmanden). Til gengæld aflagde lensmanden mands- og troskabsed. Se note 34.

borgdommen taler om at Hertugdømmet kun blev tilbudt hr. Gerhard. De 8 rigsråder og Nyborgdommen er enige om at det ikke kom til nogen forlening fordi man fra holstensk side foretrak at gøre tjeneste mod sold. Efter kong Erik skal forleningen være strandet på at holstenerne ikke ville tage Sønderjylland til len af en pommersk herre. Begivenhederne i Assens er i rigsrådernes vidnesbyrd hensat til året 1396, i Nyborgdommen nævnes intet år, mens kong Erik i 1416 hævder at det skete i 1392.

Disse afvigelser kan dog næppe anses for betydningsfulde. Det må have været underordnet om det var kong Erik eller dronning Margrethe der tilbød Hertugdømmet i forlening. Uoverensstemmelsen mellem kilderne med hensyn til hvor mange schauenburgere der fik tilbudt forlening kan forklares. Det er Nyborgdommen der taler om at Hertugdømmet blev tilbudt Gerhard, men her er det af betydning at se på den sammenhæng oplysningen indgår i. Henrik af Lüneburg mødte op i Nyborg sommeren 1413 for at anmode om at hans søstersønner måtte blive forlenet med Hertugdømmet. Det skete ud fra den ofte fremførte holstenske opfattelse at Sønderjylland var et arveligt hertugdømme i den schauenburgske slægt. Drengenes fader havde været hertug, og derfor måtte nu hans sønner være berettigede til at efterfølge ham. Da arveligheden er hovedpunktet bliver forleningen til Gerhard det centrale, mens hans slægtninges stilling i den forbindelse er ligegyldig. Derfor går svaret fra kongelig side også kun på Gerhards stilling i 1396, for det var den der blev påberåbt i 1413.

Årsagen til at det ikke kom til nogen forlening i 1396 var ifølge to kilder at man fra holstensk side kun ville tjene kongen for sold. Derimod fremfører kong Erik i 1416 at grev Klaus havde erklæret at de ikke ville modtage Hertugdømmet i forlening af en pommersk herre. Derefter henviser kongen til rigsrådernes brev. Ret beset er der ikke tale om nogen ægte modsætning mellem de to forklaringer, den ene udelukker ikke den anden. Derimod stilles man over for et valg når kong Erik i 1416 siger at begivenhederne i Assens fandt sted for 24 år siden, mens rigsråderne anfører fasten 1396. Det åbenlyst fejlagtige 1392 har været en skrubtudse i kongens mund, eller man har fra hanseatisk side misforstået hvad kongen sagde.

Vi ønsker at vide om der 1396 i Assens fandt en forlening sted, i givet fald hvor mange schauenburgere der modtog forleningen og hvilke vilkår Hertugdømmet blev bortgivet på. Til belysning af disse spørgsmål står de ovenfor referede kilder til rådighed grupperet omkring de hol-

stenske fyrsters og den danske konges synspunkt. Det er næppe overdrevet efter almindelige kildekritiske overvejelser at betegne disse kilder som problematiske, for der er tale om modstridende, sent nedfældede partiindlæg fra retssagerne om Sønderjylland i 1413 og 1424.

Denne påstand kræver uddybning, og i det følgende skal først tidsfæstelsen af kilderne og siden deres karakter af partiindlæg tages op. Det holstenske synspunkt fremtræder i kilder der ikke er vanskelige at tidsfæste, nemlig i Nyborgdommen 1413 og i et særskilt udstedt brev af 11. maj 1424. I Nyborgdommen møder vi også det danske synspunkt, og det fremtræder desuden i et udateret brev fra 8 rigsråder og i kong Eriks udtalelser fra 1416. De to sidste kilder må vi se nærmere på.

Erslev afviste at rigsrådernes udaterede vidnesbyrd kunne være samtidigt med begivenhederne i Assens. At kongen nævnes som konge af Sverige, den manglende datering og enkelte udtryk viste for ham klart at der er tale om et senere vidnesbyrd. Formodentlig er det først udstedt i Margrethes sidste år, om ikke ved selve herredagen i 1413⁸⁹. A. D. Jørgensen har ment at kilden er blevet til ret kort tid efter begivenheden, måske i 1404, men har ikke fremført argumenter herfor⁹⁰. I »Erik af Pommern« overvejede Erslev sagen påny og var inde på den mulighed at dette vidnesbyrd først er udstedt efter Nyborgdommen⁹¹. Svarende hertil sættes dateringen i Repertoriet til 1415(?)⁹².

Når Erslev overvejede denne mulighed, er det fordi han mente der først henvises til kilden i 1416, men på dette punkt har han vistnok uret. Den kilde der i 1416 henvises til er formodentlig en anden kilde. Under forhandlingen med hansestæderne i 1416 fremførte kong Erik sin opfattelse af begivenhederne i Assens i 1396, og derefter står der i recessen: *Do bewisede de here koning myd eme breve, den em synes rykes rad dar up gheven hedde, myt 16 ingheseghelen, unde dat were schen aver 24 jaren*. Det her omtalte brev må være et andet vidnesbyrd end det bevarede. Ellers har hanseaterne helt misforstået hvad kongen har sagt. Kongen omtaler jo 16 segl, mens det bevarede vidnesbyrd er udstedt af 8 eller 7 personer (det findes i to udfærdigelser). Endvidere siger kong Erik at det er sket for 24 år siden, d.v.s. 1392, hvor de 8 rigsrådernes

89. Dronning Margrethe, s. 500, note 49.

90. S. 247.

91. Erik af Pommern, s. 442, note 4.

92. Rep. III, U 447.

vidnesbyrd har det rigtige år 1396. Der må sandsynligvis have foreligget et andet - nu tabt - brev med et indhold der kan forklare 1416-kildens afvigelser i forhold til de ottes vidnesbyrd. Men hvornår det er udstedt ved vi ikke ⁹³.

Kong Eriks omtale i 1416 af et brev han har fået af rigsråderne om forleningen i Assens kan således næppe indgå som argument for en sen datering af de 8 rigsrådernes vidnesbyrd. Hertil kommer at det faktisk er muligt at nævne et forhold der afgørende taler imod en datering af denne kilde til efter Nyborgdommen. En af udstederne, Folmer Jepsen Lunge, omtales sidst som levende den 25. april 1411 og var død før den 4. april 1413⁹⁴.

Derimod er der god mening i Erslevs oprindelige synspunkt at rigsrådernes vidnesbyrd hører hjemme i dronning Margrethes sidste år og står i forbindelse med processen i 1413. Kongen har ladet de endnu levende rigsråder aflægge vidnesbyrd om at schauenburgerne nægtede at modtage lenet i 1396 fordi det ville undergrave deres ret til Hertugdømmet. Dette synspunkt indgik sammen med andre i Nyborgdommen 1413.

Der kan ikke føres et egentligt bevis for Erslevs synspunkt at rigsrådernes vidnesbyrd er fremkaldt med henblik på processen i 1413, men det forekommer sandsynligt. Den slags vidnesbyrd afgives med et bestemt formål for øje, de skal bruges til noget. De to udfærdigelser blev afgivet til kongen, og i indhold svarer de nøje til det synspunkt han anlagde under Nyborgprocessen. Det er en meget nærliggende tanke at de 8 rigsrådernes vidnesbyrd er fremkaldt til brug i processen, og man bestyrkes i denne opfattelse ved at se på de to bispers stilling.

Først blandt de 8 udstedere står roskildebispens Peder Jensen Lodehat og slesvigbispens Johan Skondelev. Bisp Peder var Nyborgprocessens dommer, og i dommen indgik det samme synspunkt på begivenhederne i Assens som de 8 rigsråder fremførte. At Johan Skondelev var medudsteder af rigsrådernes vidnesbyrd er let forståeligt hvis man antager at vidnesbyrdet er fremkaldt til processen, men det er vanskeligere at forklare hvis det skulle være udstedt kort efter begivenhedsforløbet i Assens. Johan Skondelev omtales i Nyborgdommen som kongens råd,

93. HR I, 6, nr. 246 § 51.

94. Rep. III, nr. 5147, Da. Mag. V, 43. Hans hustru, Elisabeth Hansdatter Podebusk, var enke den 4. april 1413 (Rep. III, nr. 5249); jfr. DAA 1902, s. 307 f.

og anklagerne mod holstenerne for de forurettelser de havde påført slesvigbispen spiller en betydelig rolle i Nyborgdommen. Efter hertug Gerhards død i 1404 gik Johan Skondelev entydigt ind for dronning Margrethes og kong Eriks sønderjyske politik. Derfor er det op imod 1413 naturligt at finde ham sammen med roskildebispen og de danske rigsråder der er hans medudstedere. Det ville være mere overraskende at finde ham i dette selskab i tiden omkring Assensmødet. I 1389 havde han måttet gå ind på at blive grev Klauses og hertug Gerhards vasal, og ganske vist havde han været i konflikt med hertug Gerhard i 1390'erne⁹⁵, men i tiden før 1404 møder vi ikke slesvigbispen i dronning Margrethes følge, hverken i Kalmar eller ved andre lejligheder.

De kilder der belyser begivenhederne i Assens 1396 er ikke alene sene, men også belastet af at være partiindlæg. Den danske konges synspunkt blev fremsat under processen om Sønderjylland i 1413, og det var til indlysende fordel for ham selv. Hvis ikke Gerhard havde modtaget Sønderjylland i forlening i 1396, så havde hans sønner mindre ret til Hertugdømmet i 1413. Da kunne dette forhold sammen med andre tale for kongens opfattelse at den holstenske grevelægt ingen ret havde til Sønderjylland.

Det fyldigste indtryk af det danske standpunkt får man af de 8 rigsrådernes vidnesbyrd som ovenfor dateredes til tiden umiddelbart inden Nyborgdommen. De danske rigsråder påstår at selvom Hertugdømmet blev tilbudt schauenburgerne flere gange, afslog disse at modtage forleningen. I stedet fik de sold for deres tjeneste. Omstændighederne omkring denne kilde indgyder ikke tillid. Ikke fordi der er grund til at underkende rigsrådernes krav på at være øjenvidner, det fremgår af et andet brev at en af dem var til stede i Assens i fasten 1396⁹⁶. Men hvis nu deres beretning benægtes, har den da nogen modstandskraft? Ikke efter min mening, for den mistanke kan ikke afvises at man har anfægtet den ret til Sønderjylland som måtte være tilstået Gerhard i Assens, med det formål at kongen i 1413 kunne få tilkendt Sønderjylland. Man kan ikke i den forbindelse lade være med at tænke på de horrible vidneudsagn Erik af Pommern fremlagde under processen om Sønderjylland i 1424. Af dem fremgik det at Sønderjylland aldrig havde været et arvelen.

95. Se s. 252 f.

96. Niels Iversen Rosenkrantz (SHRU VI, 1236).

De holstenske vidners stilling i 1424 svarer til de danske rigsrådere, også deres udsagn tjener et ganske bestemt formål. I 1413 var Hertugdømmet blevet frakendt deres herre som et forbrudt len, og kejseren havde oven i købet stadfæstet Nyborgdommen. I 1424 benægtede kong Erik endog at Sønderjylland nogensinde havde været et arvelen. Her over for måtte det holstenske synspunkt være at Sønderjylland var et selvstændigt hertugdømme tilhørende den schauenburgske slægt. Begivenhederne i Assens indgår i det holstenske vidnesbyrd som eksemplificering af det holstenske grundsynspunkt: Slesvig har fra arilds tid været et hertugdømme, og schauenburgerne har fået det som et varigt arvelen. I overensstemmelse hermed skildres Nyborgforleningen og fornyelsen i 1396 der bekræftede Gerhard i hvad han tidligere havde fået. Han aflagde mands- og troskabsed og opnåede bekræftelse på alt hvad der tidligere var indrømmet ham. Bortset fra at lensfanens nedkastelse ikke omtales er der intet der antyder at der ikke skulle være tale om en normal forlening. Hjemmelsmænd er også i dette tilfælde mænd der hævder at have overværet begivenhederne.

Den kilde kan heller ikke uden videre akcepteres. Man må være berettiget til at mistænke de holstenske vidner for at have undladt at meddele forhold der kunne bringe Assensforleningens gyldighed i tvivl. Situationen er da den at påstand står mod påstand angående begivenhederne i 1396. Blev der ydet sold for tjeneste var Hertugdømmet kun knyttet til Kongeriget ved rene formaliteter om overhovedet ved nogle. Skulle der derimod ydes tjeneste af Hertugdømmet uden vederlag forekommer lensbåndet anderledes reelt. Efter det danske vidnesbyrd skete der ingen forlening, ifølge det holstenske fandt der en normal, eller næsten normal, forlening sted. Alle kilder er sent nedskrevet, og på begge sider optræder øjenvidner. Både holstenske stormænd og danske rigsråder har et motiv til at give en fordrejet skildring af begivenhederne, hvad da? Her må det være på sin plads at se på de løsninger den tidligere forskning har fremført.

Allerede F. C. Dahlmann skrev i 1843 i sin danmarkshistorie kort, men centralt om emnet⁹⁷. Greverne tilbød at tjene kongen, men mod sold, og da de holdt fast ved det blev det akcepteret. Man så dem aflægge troskabsed, men ingen fane blev hverken overrakt, udstrakt eller nedkastet. Da Sønderjylland som andre fyrstelen traditionelt for-

97. Geschichte von Dänemark III, s. 88 f.

lenedes med fanen som symbol på lensmandens fyrstelige rettigheder, forstår man let hvordan vurderingen af hvad der egentlig var foregået, siden kunne falde så forskelligt ud. Dahlmann har således som den første gjort opmærksom på det vigtigste punkt at heller ikke den holstenske kilde omtaler overrækkelse af fanen. Iøvrigt gik dronning Margrethe foreløbig ikke videre. Hun besværede ikke schauenburgerne i deres besiddelse af Hertugdømmet, men hun havde antastet dets retsgrundlag. Dahlmanns opfattelse bygger på iagttagelser som alle siden har måttet tage hensyn til, og hans vurdering af hvad der skete fik også stor betydning, først for Waitz.

Denne akcepterede den danske påstand om at der ikke fandt nogen forlening sted. Gerhard aflagde mands- og troskabsed og fik bekræftelse på hvad der tidligere var tilstået ham. Hermed stillede greverne sig tilfreds og anså ikke en fornyet forlening for nødvendig. Danskerne lod ganske vist greverne foreløbig have deres besiddelser uantastet, men af hvad der siden fulgte, ser man at de ikke uden hensigt havde handlet som de gjorde. Bisperne (ovenfor omtalt som de 8 danske rigsråder) udstedte straks efter et vidnesbyrd som kunne tjene videre planer⁹⁸.

Waitz kombinerede de 8 danske rigsrådernes vidnesbyrd med hvad de holstenske vidner i 1424 berettede. Når danskerne siger at det ikke kom til nogen forlening, modsvares det af at holstenerne ikke omtaler at lensfanen overrækkes. En indvending mod Waitzes kort fremsatte opfattelse er at han næppe har ret i at det danske vidnesbyrd er udstedt lige efter begivenhederne i Assens. Det kan derfor ikke tages til indtægt for det synspunkt at de danske planer om at frakende holstenerne Sønderjylland er så gamle.

Dateringen af de 8 danske rigsrådernes vidnesbyrd skyldes Erslev. Mens han i sin »Dronning Margrethe« på linje med Dahlmann og Waitz havde pointeret at de danske og holstenske kilder ikke var aldeles ufornelige, fæstede han i »Erik af Pommern« i højere grad lid til den holstenske fremstilling. Det hedder efter rigsrådernes omtale af at de holstenske fyrster nægtede at modtage Sønderjylland: »Hvorvidt dette er fuld Sandhed, er rigtignok meget tvivlsomt; noget senere fremkom der fra holstensk Side Vidnesbyrd af andre tilstedeværende om, at Hertug Gerhard i Assens havde aflagt Mandsed for Hertugdømmet til Kong Erik og af denne modtaget Stadfæstelse paa Lenet, og dette

98. I, s. 282.

stemmer unægtelig bedre med det Faktum, at Hertugen lige til sin Død sad ubestridt som Hertug i Slesvig, endda i venskabeligt Forhold til Dronning Margrethe. Nogen Uklarhed og Strid har der dog vel nok været i Assens, og ved at tage dette Punkt op kunde man fuldstændig undergrave Slægtens Ret til Hertugdømmet⁹⁹. Det er Erslevs fortjeneste at have vist at der i årene efter 1396 har været et godt forhold mellem den danske kongemagt og greveslægten.

I traditionen fra Dahlmann og Waitz befandt sig også A. D. Jørgensen. Heller ikke han anså den danske og den holstenske forklaring på begivenhederne i Assens for egentlig uoverensstemmende. Tilsammen viser de at Sønderjylland i 1396 blev et frit len, den tjeneste der skulle ydes blev mod sold. Ved Nyborgforleningen fik dronning Margrethe gennemført tjenestepligt af lenet, men på dette centrale punkt bøjede hun sig i 1396 for de holstenske krav om sold¹⁰⁰.

Dahlmann, Waitz, Erslev og A. D. Jørgensen har i vid udstrækning været enige om at det der i 1396 skilte parterne, var spørgsmålet om der skulle gøres tjeneste eller ej, men i 1951 førte W. Carstens diskussionen ind i nye baner. Han hævdede at et dansk krav om at alle fire rendsborggrever skulle aflægge lensed og gøre tjeneste af Hertugdømmet var stridens kerne.

Nyborgforleningen var i hans øjne en individualforlening der alene havde tildelt Gerhard hertugmagten. Hans mandlige slægtninge havde ingen lensed aflagt, kun en personlig troskabsed som andre nordtyske fyrster fra tid til anden. Erfaringen havde imidlertid vist dronning Margrethe at denne form var utilfredsstillende, bl.a. havde den ikke hindret Gerhards yngre broder Albrecht i at deltage i kampen om Sverige i 1389. Ved en samforlening ønskede den danske dronning nu i 1396 at binde alle schauenburgere til sig ved en lensed. Derved ville hun hindre en holstensk politik med fordelte roller som det måske skete i 1389. Gerhards brødre ville blive forpligtet til lenstjeneste og kunne ikke gøre krav på sold. Endelig betød den forpligtelse schauenburgerne påtog sig ved at aflægge lensed at krig mod lensherren var feloni som medførte lenets fortabelse. Albrecht og Henrik ønskede imidlertid ikke at indgå på disse vilkår og som følge heraf nægtede dronning Margrethe at foretage forleningen. Gerhard aflagde da alene troskabsed til den dan-

99. Dronning Margrethe, s. 391 f.; Erik af Pommern, s. 6 f.

100. S. 246-48.

ske konge¹⁰¹.

Den tolkning er næppe holdbar. Det er rigtigt, som Carstens fremhæver, at det flere gange i de danske rigsrådets vidnesbyrd nævnes at kongen tilbød alle fire schauenburgere at modtage forleningen. Det er der intet overraskende i for den der mener at Nyborgforleningen var en samforlening, omend af en anden art end Carstens forbinder med dette begreb. I Assens drejede det sig jo om en bekræftelse på den. Når kongen gentagne gange tilbød de fire schauenburgere forlening, står det efter min mening for at tydeliggøre at man fra dansk side var villig til at bekræfte forleningen og at det ikke var det sagen strandede på. Der spores ingen uenighed mellem schauenburgerne, i fællesskab afviste de at modtage lenet og forlangte penge for deres tjeneste. Denne tolkning er forenelig med kong Eriks beretning fra 1416 hvorefter grev Klaus talte på alle schauenburgeres vegne. I begge kilder er hovedsagen at det ikke kom til forlening, ikke hvor mange lensmænd der skulle være.

Det er næppe troligt at bekræftelsen på forleningen strandede som følge af rivalisering mellem Gerhard og hans yngre brødre. Det er svært at se hvorfor specielt Albrecht og Henrik ikke skulle ønske samforlening. Året efter ved grev Klauses død viste de deres utvetydige interesse i at få andel i Slesvig. I bedste fald kunne en samforlening åbne adgang til samregering eller deling af Hertugdømmet, og i hvert fald indebar den at de og deres arvinger opnåede arveret til Hertugdømmet efter de tyske lensretlige forestillinger.

To danske kilder viser at de fire schauenburgere enigt afviste de tilbudte forleningsvilkår. Når holstenske vidner i 1424 omtaler at kun Gerhard aflagde lensed, er det efter min mening fordi Gerhards sønner da udledte deres ret til Sønderjylland af det forhold at de var deres faders arvinger.

Det tyder også på enighed mellem de fire schauenburgere at man fra dansk side i 1409 udtalte at grev Henrik havde hyldet kong Erik, og det benægtede holstenerne ikke¹⁰². Den sandsynligste fortolkning heraf er at Gerhard ikke alene i 1396 er trådt i forhold til den danske konge.

En fornyet gennemgang af kildematerialet har ikke gjort det muligt for mig at føje noget afgørende nyt til de resultater den tidligere forskning

101. Beiträge, s. 33-36.

102. Nye Da. Mag. (2. r.) VI, s. 14.

har nået. I det følgende gøres et forsøg på at sammenfatte og udbygge hvad der står til troende med hensyn til begivenhederne i Assens 1396. Man vil da se at de afgørende landvindinger allerede er nået af Dahlmann, Waitz og Erslev.

Som udgangspunkt tages den modsætning der er mellem den danske og den holstenske opfattelse af hvad der skete. Efter det danske synspunkt kom det ikke til nogen forlening fordi holstenerne kun ville gøre tjeneste mod at få sold for den. Efter den holstenske kilde fra 1424 modtog hertug Gerhard bekræftelse på alt hvad han tidligere havde fået tilstået, og han aflagde lenseden. Derimod omtales det ikke at en fane nedkastedes som tegn på lenets overdragelse.

Det holstenske synspunkt svarer udmærket til at der efter 1396 fandt et samarbejde sted mellem dronning Margrethe og hertug Gerhard. Endvidere er der intet der tyder på at man fra dansk side i årene efter begivenhederne i Assens anfægtede hertugslægtens ret til Sønderjylland. Et holstensk procesindlæg fra 1423 fremfører som argument for schauenburgernes ret til Hertugdømmet at Gerhard og hans sønner i mange år havde det i besiddelse uden at man fra dansk side gjorde indsigelse herimod¹⁰³. Andre kilder bekræfter dette.

Som påpeget af Erslev stod Gerhard i et godt forhold til dronning Margrethe. Han henvendte sig således 1401 til højmasteren for Den tyske Orden for at støtte hendes forsøg på at genvinde Gotland¹⁰⁴. Det kan opfattes som et led i lenstjenesten eller som et resultat af den tjeneste han var forpligtet til som følge af den modtagne sold. Det viser ikke hvad man blev enige om i Assens, men det tyder på at man har truffet en ordning der ikke har ødelagt forholdet mellem de to parter.

Det er klart at Gerhard 1396-1404 har opfattet sig og fungeret som hertug, og på samme måde tituleredes hans enke efter 1404 som hertuginde af Slesvig, en titel som man også i den følgende tid benytter fra dansk side¹⁰⁵.

Det er også sigende at hertuginde Elisabeth i 1406 bekræftede dronning Margrethes skødning af gårdene Grødersby og Paverød til Slesvig domkirke. Det var besiddelser som dronningen havde købt af Seheste-

103. Da. Mag. 5. r. IV, s. 348 f.

104. Sv. Dipl. I, nr. 110; jfr. nr. 117-19; Erslev, Dronning Margrethe, s. 392; Erik af Pommern, s. 7.

105. Sv. Dipl. I, nr. 502.

der og Pogwischer, selv havde enkehertuginde ikke rettigheder i dem. Det var almindeligt at hertugmagten bekræftede store gaver til kirken, og Elisabeth var hertugmagtens repræsentant i denne sag. Hun er *Elisabet mit godes gnaden Hertochynne to Sleswich*, og hun bekræfter skødningen på egne vegne, sine børns og arvingers¹⁰⁶.

Endnu i 1409 under forhandlingerne mellem dronning Margrethe og kong Erik på den ene side og enkehertuginde Elisabeth og hendes svoger, grev Henrik, på den anden er der ikke tale om at benægte den holstenske greveslægts ret til Hertugdømmet. Kong Erik klagede i september over den skade og uret der var tilføjet ham og hans undersåtter *van deme hertogen unde van der hertoginnen to Sleswick*¹⁰⁷. Det er først i 1410 at vi fra dansk side møder den opfattelse at greveslægten ingen ret havde til Hertugdømmet¹⁰⁸.

Man må således sige at den holstenske redegørelse for hvad der skete i Assens udmærket lader sig forene med udviklingen i de følgende år hvor greveslægts ret til Hertugdømmet tages for en selvfølge. Et forhold nævnes imidlertid ikke af de holstenske vidner, spørgsmålet om tjenestepligt af lenet eller tjeneste mod sold. Dette er til gengæld et hovedpunkt i den danske opfattelse. Netop det forhold at de holstenske herrer ville have sold for deres tjeneste betød at forhandlingerne strandede og at der ikke fandt nogen forlening sted. At holstenerne ville have sold for deres tjeneste og at det blev resultatet tror jeg de danske kilder har ret i af en ganske bestemt grund som ikke tidligere har været fremført. Det er bemærkelsesværdigt at den holstenske kilde i 1424 ikke nævner at Gerhard ydede tjeneste af lenet. I 1413 havde holstenerne på danehoffet mødt det synspunkt at Gerhard ikke i Assens fik Sønderjylland i forlening, og den holstenske procesførelse i 1424 imødegik dette. I Nyborg var Gerhard blevet forlenet med Sønderjylland, og i Assens stadfæstedes dette, men det anføres ikke at Gerhard vederlagsfrit havde gjort tjeneste af Hertugdømmet. Det ville dog have været et godt tegn på at en forlening havde fundet sted eftersom den danske påstand i 1413 forudsatte at forlening indebar tjenestepligt.

Jeg vil således betragte det som sandsynligt at Gerhard og hans slægtninge *ikke* i 1396 indgik en forpligtelse til at gøre tjeneste af lenet.

106. Stemann III, nr. 25.

107. Da. Mag. 5. r. II, s. 85.

108. Erslev, Erik af Pommern, s. 5; Dipl. Flensborg I, nr. 50.

Da Gerhard faktisk siden støttede Margrethe er det sikkert rigtigt hvad der hævdes fra dansk side at Gerhard gjorde tjeneste mod sold (kong Eriks beklagelse i 1413 af at man ikke havde fået meget for pengene kan vi dog ikke kontrollere). Dette forhold har der ikke set med holstenske øjne været noget som helst mærkeligt i. De holstenske herrer var små fyrster som kunne gå i større fyrsters tjeneste. Det bekendteste eksempel er grev Henriks deltagelse i Hundredeårskrigen, men der kunne nævnes flere andre¹⁰⁹. At der ikke skulle gøres tjeneste af Sønderjylland havde man allerede set et eksempel på i 1326 da Gerhard III modtog forlening. Men heller ikke da de holstenske fyrster og dronning Margrethe for nylig ved traktaten i 1392 havde forpligtet sig over for hinanden, havde der været tale om nogen tjenestepligt af Hertugdømmet.

Når der nu ikke knyttedes nogen tjenestepligt til lenet, var der da overhovedet tale om en forlening? De danske kilder siger at det var der ikke. Det holstenske procesindlæg fra 1424 meddeler at Gerhard aflagde mands- og troskabsed, men omtaler ikke overrækkelse af lensfanen. Det er meget påfaldende fordi man netop i samme kilde under Nyborgforleningen pointerede investitursymbolets overrækkelse. Det tyder på at en formelt korrekt forlening ikke fandt sted. En anden holstensk kilde der hidtil kun perifert har været inddraget, bekræfter dette. I 1423 udarbejdedes et holstensk procesindlæg der næppe blev anvendt under processen for kejseren, men det har sin interesse derved at det koncentrerer sig om de rettigheder schauenburgerne mente at have til Hertugdømmet. Det fremføres heri at Sønderjylland var et arvelen og havde været det i slægten siden 1326. Endvidere anføres Nyborgforleningen, forbundstraktaten af 12. juli 1392 og endelig Gerhards og hans sønners langvarige faktiske besiddelse af Sønderjylland¹¹⁰. Ikke med ét ord omtales begivenhederne i Assens, og det er i denne sammenhæng meget påfaldende. Der har været tvivl om hvorvidt de kunne bruges som bæredygtigt argument for hertugslægtens ret til Sønderjylland.

Der var ikke i 1396 tale om en formelt korrekt bekræftelse på forleningen, men man har indgået en aftale der har dannet grundlag for

109. Det er i den sammenhæng man skal se bestemmelsen i Bornhövedopgørelsen af 28. august 1397 om rendsborrgrevernes tilgodehavende hos kongen af England, kongen af Sverige og de mecklenburgske herrer (SHRU VI, 1345-46).

110. Da. Mag. 5. r. IV, s. 348 f.

samarbejde i de følgende år. Gerhard forpligtede sig til at gøre tjeneste mod sold og har regeret sit hertugdømme som et frit len. Han har støttet dronning Margrethe i Gotlandsspørgsmålet, og omvendt viser små træk frem til 1410 at man ikke fra dansk side har anfægtet hertugslægtens rettigheder i Sønderjylland. –

Den forlening der i 1396 forhandlede om var en samforlening. De danske rigsråders vidnesbyrd siger herom at kong Erik mødtes med grev Klaus og dennes brodersønner, og mere end både en og to gange tilbød kongen de fire at få Hertugdømmet i forlening, men det afslog de. I 1416 sagde kong Erik at hans moder havde tilbudt grev Klaus og hans broder Henriks børn forlening, men grev Klaus havde svaret at de ikke ville modtage hertugdømmet Slesvig af en pommersk herre.

Jeg kan ikke se noget motiv fra dansk side til på dette punkt at skildre forholdet anderledes end det var. For danskerne var det et spørgsmål om der havde fundet en forlening sted eller ej. Var det ikke tilfældet, ville det støtte den kongelige bevisførelse i 1413, men havde der fundet en forlening sted kunne det være underordnet om en eller flere var blevet forlenede. I 1413 drejede det sig om gyldigheden af den forlening som Gerhard søgte bekræftet i Assens, for det var hans sønner der rejste krav på forlening. På det tidspunkt var grev Klaus og grev Albrecht forlængst døde, og grev/bisp Henrik var ikke inde i billedet omkring Nyborgprocessen.

Herimod kan man ganske vist fremføre at det både i Nyborgdommen og i det holstenske vidnesbyrd fra 1424 angives at det var Gerhard der i 1386 blev hertug og i 1396 opnåede stadfæstelse. Andre nævnes ikke. Det kan efter min mening fyldestgørende forklares ved at hovedpunktet i den holstenske opfattelse var arveligheden af det sønderjyske hertugdømme, og arvegangen var gennem Gerhard.

Der forhandlede om samforlening, men resultatet blev ikke en bekræftelse på Nyborgforleningen. Det ser imidlertid ud til at de fire schauenburgere alle omfattedes af den aftale der blev truffet. Grev Klaus forlangte på egne og på sine brodersønners vegne at få betaling for at gøre den danske konge tjeneste. Det blev da resultatet, og de fik *ghelt vor eren denst*¹¹¹. At aftalen omfattede andre end hertug Gerhard synes også at fremgå af at man i 1409 fra dansk side hævdede at grev Henrik havde hyldet kong Erik. Efter det bevarede referat af ordveks-

111. Antislesvigholstenske Fragm. IV, hefte 14, s. 86.

lingen mellem de to parter benægtede grev Henrik ikke dette¹¹².

Konklusionen må da blive at Nyborgforleningen ikke blev formelt korrekt bekræftet i Assens. I stedet blev der indgået en aftale om at grev Klaus og hans tre brodersønner skulle tjene den danske konge mod at få sold for det. Retsgrundlaget for hertug Gerhards fortsatte udøvelse af hertugmagten var derfor tvivlsomt, men i praksis anerkendte den danske kongemagt endnu i mange år at Sønderjylland administreredes som et frit len.

112. Nye Da. Mag. (2. r.) VI, s. 14; jfr. Erslev, Dronning Margrethe, s. 500, note 49.

Sammenfatning

Dette hovedafsnit har først og fremmest handlet om det sønderjyske fyrstelens formelle stilling, dets placering mellem magterne og specielt forholdet til det danske rige, men man kommer ikke uden om at det sete afhænger af øjnene der ser. Derfor er det heller ikke muligt uden videre at tale om Sønderjyllands lensretlige stilling - der har givetvis været spillerum for parternes fortolkninger af de overenskomster de har indgået. Vi vil derfor til sidst forsøge at se på det sønderjyske fyrstelens stilling først med den holstenske greveslægts øjne og derefter fra den danske kongemagts synspunkt.

Jeg mener at have vist at de holstenske grever aldrig har været af den opfattelse at Sønderjylland var indlemmet i Holsten, tværtimod har de anset det for at være et selvstændigt hertugdømme. Den eneste gang der kan være tvivl er da kejseren den 31. oktober 1375 gav grev Klaus og grev Henrik Gottorptolden i forlening og den da blev omtalt som beliggende i Slesvig bispedømme. Gottorp lå i et område som de to grever havde haft i pant i 35 år, og Sønderjylland var opdelt som følge af kong Valdemars fremtrængen i Nordslesvig og adelens mange panterhvervelser. Derfor kan man ikke helt udelukke den mulighed at greverne ved at benytte udtrykket Slesvig bispedømme har ønsket at opgive tanken om et selvstændigt hertugdømme. Det betød dog ikke at nogen del af Hertugdømmet har været anset for indlemmet i Grevs-kabet. Landefredene i 1374, 1376 og 1382 viser klart at Holstens nordgrænse gik ved Ejderen.

Grevesmühlenbrevene fra 1376 afspejler den opfattelse af Sønderjylland som vi siden gang på gang ser fra holstensk side. Sønderjylland er et frit hertugdømme uden forpligtelser over for Kongeriget, og det stilles i modsætning til Danmark således at man får det indtryk at der er tale om to lande. Denne ligestilling af Hertugdømmet og Kongeriget måtte de holstenske herrer ganske vist opgive for i 1386 at få deres erhvervelse af Sønderjylland legitimeret. Ved forleningen i Nyborg fremtræder Sønderjylland som et hertugdømme med tjenestepligt over-

ladt til den holstenske greveslægt. Hvor Grevesmühlenbrevene viser Sønderjylland som et frit len, vistnok ligefrem udskilt af Danmark, synes Nyborgforleningen igen at have bragt Hertugdømmet i et underordnet forhold til Kongeriget som i det 13. århundrede.

Meget tyder dog på at der var tale om en indrømmelse greverne måtte give i situationen og som ikke fik virkning på længere sigt. Vi møder ikke den sønderjyske hertug i årene efter 1386 i færd med at forrette lenstjeneste, f.eks. i forbindelse med dronning Margrethes erhvervelse af Sverige. I 1392-traktaten mellem dronningen og de schauenburgske fyrster fremtræder Sønderjylland som et land, og i hertug Gerhards privilegium til Slesvig domkapitel i 1399 står Hertugdømmet på samme måde i modsætning til Danmark. Om holstenerne også i denne periode ligesom i 1424 ville påstå at Danmarks rige begynder ved Kolding bro får stå hen, men det hovedindtryk man får er at de schauenburgske fyrster betragter Sønderjylland som et frit len. Kun i 1386 tales der om lenstjeneste af Sønderjylland, og der er ikke spor af at det er blevet efterkommet. Den tjeneste hertug Gerhard præsterede efter aftalen i Assens i 1396 var efter al sandsynlighed mod sold og altså ikke et resultat af lensforholdet til den danske kongemagt.

Ser vi på fyrstelenet fra den danske kongemagts side måtte sagen tage sig temmelig problematisk ud. Man kan få det indtryk at Sønderjylland i hertug Henriks tid var ved at ophøre som hertugdømme. Ved fredsslutningen i 1373 efter den anden krig mod Valdemar Atterdag nævnes den sønderjyske hertug kun i forbigående, og Sønderjylland var ved hans død et navn uden politisk betydning opdelt i forskellige forvaltningsområder. Valdemar Atterdags sønderjyske politik havde ikke taget hensyn til Hertugdømmet som politisk-juridisk enhed, men tog sigte på en erhvervelse len for len, gård for gård.

På samme måde havde dronning Margrethe søgt at bevare Haderslev len, men hun havde måttet se Nordslesvig gå tabt, og i de første mange år rejste hun ikke lensspørgsmålet. Men skulle Sønderjylland overhovedet fremtidig være et len? Det er interessant at se de mecklenburgske hertugers syn herpå i 1377 da Albrecht II fik Karl IV til at udfærdige et brev til de sønderjyske og nørrejyske høvedsmænd. Heri opfattes Nørrejylland og Sønderjylland som to fuldstændigt sideordnede danske landsdele som Albrecht(IV) skulle overtage i kraft af sin arveret efter Valdemar Atterdag. Man kan også pege på at dronning Margrethe selv 1375-76 førte Sønderjyllands leoparder i sit våben og på kong Olufs

privilegium til Slesvig domkapitel i 1386. Heri optræder han som de sønderjyske hertugers rette arving, men det er som konge. Det er muligt at tolke dette som om Sønderjylland hørte under den danske krone.

Disse prætentioner blev opgivet med Nyborgforleningen der gav Hertugdømmet i arvelig forlening til de holstenske herrer, men mod tjenesteplicht. Som sagt er det tvivlsomt om det har fået praktisk betydning, og også i traktaten af 1392 fremtræder Sønderjylland som et land dronningen ikke vil hindre schauenburgerne i besiddelsen af. Der er dog ikke tale om at dronningen opgav de formelle rettigheder over Hertugdømmet som fremgik af Nyborgforleningen. Derimod tror jeg ikke at det i Assens lykkedes dronningen at opretholde Nyborgforleningens tjenesteplicht som heller ikke er omtalt i 1392-traktaten.

Det korte af det lange er at de holstenske grever efter at have opnået den formelt korrekte forlening så vidt man kan se med held frigjorde sig fra forpligtelser over for det danske rige. Dronning Margrethe fandt sig deri for at kunne sætte sine kræfter ind i den nordiske politik men uden formelt at opgive kongemagtens rettigheder over det sønderjyske fyrsteden.

For Hertugdømmet betød udviklingen 1375-1404 en orientering mod syd i et fællesskab med Holsten og dets politiske samarbejdspartnere. Men ligesom Sønderjylland i denne periode var afgrænset mod nord gælder det samme i forhold til Holsten. Der er formelt tale om to lande, man kan ikke med rimelighed tale om et Slesvig-Holsten, men bånd mellem dem blev knyttet af allerstørste betydning. I årene efter 1375 fik holstenske grever højheden over hele Hertugdømmet, og i 1386 blev en af dem hertug. Hertil kommer at gennem generationer var holstenske stormænd indvandret i Sønderjylland og havde bosat sig der. Således opbyggedes en social og politisk struktur i Hertugdømmet som gjorde dets selvstændighed illusorisk, selvom den var formelt uantastet. Om disse stærke kræfter i Hertugdømmet handler andet hovedafsnit.

III.

Fyrster og stormænd i Sønderjylland

Landsherrerne Greveslægtens forhold til Hertugdømmet 1375-1397

Fra 1340 og i de mange år frem til den tid der her behandles, havde grev Henrik II og grev Klaus styret den rendsborgske halvdel af Holsten uden at dele det. Siden 1273 havde Holsten været splittet op, men Gerhard III's to sønner gik altså ikke videre ad den vej. Efter hertug Henriks og kong Valdemars død i 1375 stod de to brødre fremdeles side ved side¹, og de har øjensynligt forstået at komme i et godt forhold til Adolf VII der som søn af grev Johan III (den Milde) sad inde med den bedste halvdel af Holsten omkring Plön og Kiel. Han havde tidligere støttet Valdemar Atterdag men var gået imod den danske konges forsøg på at sætte sig fast i Haseldorfmarsken, og Grevesmühlenbrevne af 21. januar 1376 viser grev Adolf på linje med de to rendsborggrever i forholdet til de mecklenburgske fyrster.

Gottorp len sad grev Klaus og grev Henrik ligeledes sammen inde med fra 1340. Valdemar Atterdag havde nok i 1374 fået overdraget indløsningsretten til dette pant af hertug Henrik, men Sydslesvig blev ikke indløst². Da nu greverne efter kongens og hertugens død i 1375 også kom i besiddelse af Nordslesvig, betød det at Henrik og Klaus optrådte som landsherrer i Hertugdømmet, undertiden sammen³, undertiden hver for sig⁴. Med sikkerhed kan det ikke afgøres om grev Henrik og grev Klaus har delt deres erhvervelser i Nordslesvig mellem sig i praksis, men en formel deling er der i hvert fald ikke tale om. Fra begyndelsen har greverne forholdt sig til Sønderjylland som en helhed,

1. Carstens mener at især grev Henrik synes at have stået for en danskfjendtlig politik (Beiträge, s. 31). Det bygger på at greven skulle have ført titlen *dominus Sunder Iutiae* i 1376 og dermed markeret sit ønske om at Sønderjylland indlemmedes i Holsten. Det beror imidlertid på en misforståelse, for det var grev Klaus der i 1376 førte denne titel (SHRU VI, 66), jfr. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 187.
2. SHRU IV, 1527.
3. SHRU IV, 1589; SHRU VI, 89 og 484.
4. SHRU VI, 66; sst. 176, 204 og 392.

ikke blot som en række forvaltningsområder. Herpå tyder det at grev Klaus i 1376 førte titlen *dominus Sunder Iutiaë*.

Deres magt i Hertugdømmet var begrænset navnlig af forskellige panteherrers besiddelser, som vi siden skal se. Her skal desuden blot peges på den ejendommelige stilling som Adolf VII indtog i Tønder. Der opholdt han sig i 1383 da han tog Løgumkloster under sin beskyttelse, og tre år senere gav greven ligefrem privilegier til byen⁵. Grev Adolf optræder med andre ord ligesom sine slægtninge som landsherre, men øjensynligt over et afgrænset område. Det er muligt at han har fået Tønder som sin andel i kraft af en aftale med de to rendsborrgrever, men vi ved intet herom. Selvom grev Adolf således synes at have haft en position i Tønder, er det dog i tiden efter 1375 ellers altid grev Henrik og grev Klaus der nævnes som fyrster i forbindelse med Sønderjylland⁶.

Jernhenriks død på et tidspunkt mellem 9. november 1384 og 16. juni 1385 betød at hans sønner, først og fremmest den ældste søn, Gerhard, trådte i hans sted og sammen med grev Klaus frem til 1397 regerede den rendsborgske del af Holsten - hvortil i 1390 den plönske del føjedes. Med Sønderjylland skete der imidlertid den ændring at Nyborgforleningen gjorde Gerhard til regerende hertug. Han ses første gang at have ført titlen den 5. marts 1387⁷, men forleningen betød ikke at grev Klaus ophørte med at tage del i Hertugdømmets styre. At han fortsat var med til at regere Sønderjylland kan have flere forklaringer, men det må ikke overses at uanset hvem der var indsat som hertug, havde grev Klaus arve- og panterettigheder i Sønderjylland at støtte sig til. Det er sandsynligt at vi her har en grund, men ikke den eneste, til at han udøvede myndighed i sønderjyske forhold. Der er i hvert fald antydninger af at grev Klauses regeringshandling især var knyttet til visse områder han har stået i et særligt forhold til.

Det gælder det sydslesvigske pant, Gottorp len, som grev Klaus sammen med sin broder i 1340 havde fået i pant for 12.000 mk. lødigt sølv. Til dette len hørte Eckernförde og Dänischwohld, og mellem Slien og

5. SHRU VI, 458 og 663; jfr. Waitz I, s. 273.

6. Sigende er ærkebiskop Magnuses brev af 8. september 1383 hvormed der loves aflad til dem der i Johanneskirken på Holmen ved Slesvig beder for kong Oluf eller for grev Henrik og grev Klaus (SHRU VI, 484).

7. SHRU VI, 688.

Ejderen havde allerede grev Klauses oldefar, Gerhard I, af sin søster, Mechtilde, overtaget tidligere kongeligt gods som arvegods⁸. Hvordan det gik med Gottorp len efter grev Henriks død fremgår ikke direkte af nogen opgørelse, men sandsynligvis har hans tre sønner i fællesskab arvet faderens rettigheder, mens grev Klaus har beholdt sine. Da denne døde, afstod hans datter, Elisabeth, pantbesiddelse som Klaus og Henrik i fællesskab havde haft, til sin fætter Gerhard. Grev Klauses fortsatte rettigheder i Gottorp len fremgår også af at han i 1391 oppebar den årlige bedde af Flensborg på 200 mk.⁹ og af at hans datter overtog Stenbjerg sogn i Angel¹⁰. I 1391 bevidnede Klaus endelig sammen med Gerhard at gården Mårkær i Angel blev overdraget antonitterordenen¹¹.

Det er også sandsynligt at grev Klaus havde særlige rettigheder i Åbenrå len der omfattede Sdr. Rangstrup og Rise herreder, måske i kraft af erobring. I 1376 udstedte han her et diplom, i 1392 ses det at han sammen med hertug Gerhard havde pantsat Bedsted sogn i Sdr. Rangstrup herred, og endelig sad hans datter, Elisabeth, i 1411 inde med Åbenrå by og borg der sammen med andre besiddelser udgjorde hendes livgeding¹². Åbenrå len står i 1411-diplomet ved siden af indtægten af Flensborg by som Elisabeth beviseligt havde overtaget efter sin fader. Det var sket ved en ordning indgået i 1391, og meget betegnende udstedtes der brev herom i Åbenrå¹³.

Der er således ingen tvivl om at grev Klaus havde rettigheder i bestemte dele af Sønderjylland og heller ikke om at han der var med til at styre. Spørgsmålet er om han generelt har opfattet sig som hertugens sideordnede medregent. Det mener jeg, alt taget i betragtning, ikke har været tilfældet. Ganske vist ser man slesvigbispens i 1389 love både Gerhard og Klaus troskab og bistand, og højmesteren for Den tyske Orden henvendte sig ligeledes samme år til hertug Gerhard og grev Klaus i fællesskab i anledning af at stormanden Henneke Limbek havde

8. Om de holstenske erhvervelser i Sydslesvig 1260-1375 se nedenfor s. 217 ff.

9. MUB 22, nr. 12299.

10. Dipl. Flensborg. I, nr. 55 (s. 176).

11. SHRU VI, 956.

12. SHRU VI, 66 og 1042; Dipl. Flensborg. I, nr. 55.

13. MUB 22, nr. 12299. I overenskomsten i 1409 om Nyhus og Flensborg omtales det at hun og fru Helene af Haderslev tilsammen havde 300 mk. lb. i årlig rente af byen (Dipl. Flensborg. I, nr. 47-49; jfr. sst. nr. 54).

beslaglagt et skib¹⁴. De to breve vidner om grev Klauses indflydelsesrige position i Hertugdømmet også ud over de områder han i snævrere forstand var knyttet til, men der er alligevel ikke tvivl om den formelle forskel på de to fyrsters stilling. Gerhard var den der repræsenterede Hertugdømmet udadtil og indadtil.

På Sønderjyllands vegne tiltrådte han landefredene i 1389 og 1392, og sidstnævnte år indgik han traktaten med dronning Margrethe¹⁵. Det betyder ikke at hertug Gerhard ikke ved sin side havde grev Klaus, men formelt optrådte denne aldrig på Sønderjyllands vegne med hertugtittel. Der er også en anden forskel på de to fyrster. Grev Klaus optrådte aldrig alene i spørgsmål vedrørende regeringen af Sønderjylland, altid var grev Gerhard ved hans side. Modsat er der en tendens til at grev Klaus ikke deltog i Hertugdømmets regeringssager når det drejede sig om almene bestemmelser, privilegier o.l. I 1390 udstedte Gerhard således alene et forbud mod at bønders og borgeres gods overgik til kirken. I 1394 pantsatte Gerhard alene Gram herred til Henneke Limbek, mens grev Klaus og grev Albrecht kun optrådte som garant for dispositionen. Endelig var det alene hertug Gerhard der fornyede Slesvigs og Haderslevs privilegier i 1395 og 1397¹⁶. Privilegiet til Slesvig by er særligt oplysende. Hertugen bekræftede ved den lejlighed ældre privilegier udstedt af hans forgængere, sidst af hans fader og hans farbroder. Men uanset at farbroderen dog endnu levede i 1395, blev privilegiet denne gang kun udstedt af Gerhard. I spørgsmål vedrørende Sønderjyllands styre efter 1386 var forholdet altså det at hertug Gerhard selv var i stand til at disponere, mens grev Klaus kun handlede sammen med hertugen.

Grev Albrecht og grev Henrik havde i sammenligning med grev Klaus kun ringe indflydelse i Sønderjylland. De var sandsynligvis begge unge - Henrik betegnes endnu i 1390 som junker - og de førte aldrig hertugtittel¹⁷. De var imidlertid medudstedere af to breve vi må tage stilling til. Den 25. november 1389 erkendte de tre brødre at skyldte deres kusine, grev Klauses datter Elisabeth, 400 mk. penge, og for dem pantsatte de hende Kværn sogn i Angel på den betingelse at det igen

14. SHRU VI, 830; HR I, 3, nr. 441 (s. 454).

15. SHRU VI, 821, 1039 og 1054.

16. SHRU VI, 890, 1108, 1178 og 1298.

17. SHRU VI, 874.

skulle tilfalde dem hvis hun indgik et nyt ægteskab. Som garant optrådte grev Klaus¹⁸. Den 25. maj 1391 udstedte Gerhard, Albrecht og Henrik et andet brev af beslægtet indhold. De overlod nu Elisabeth 200 mk. årligt *in unser stad thu Flensborch* som livgeding hvis hun overlevede sin fader. Da brevet udstedtes, oppebar grev Klaus hvert år dette beløb som bede af Flensborg¹⁹.

Anledningen til disse to breve var at Elisabeth i 1388 blev enke efter et ægteskab med Albrecht IV af Mecklenburg. Med dem påtog de holstenske fyrster sig at forsørge enkehertuginde hvad der især kunne være en bekymring for grev Klaus. For det første brev var han garant, og i det andet skulle Elisabeth efter hans død overtage den bede af Flensborg som han hidtil havde haft. At en kvinde som Elisabeth skulle forsørges standsmæssigt var kun rimeligt, også at alle tre brødre af greveslægten måtte bidrage hertil når det åbentbart ikke kunne ske i Mecklenburg. Men hvordan kan det være at forsørgelsen fandt sted i Hertugdømmet og at de tre udstedere kan tale om Flensborg som deres by samtidig med at grev Klaus var den der faktisk fik indtægten af byen?

En mulig forklaring herpå er at alle fire grever har ment at de havde ret til Hertugdømmets ressourcer. Om Waitz har tænkt på disse kilder kan ikke påvises, men han skriver et sted at greverne anså Sønderjylland for deres fælles besiddelse. De delte ikke Hertugdømmet, alle havde en umiddelbar ret til det som de udøvede i fællesskab²⁰. I betragtning af at Nyborgforleningen udtrykkeligt kun gjorde Gerhard til regerende hertug forekommer en anden forklaring dog mere sandsynlig. I begge breve var alle tre brødre udstedere, og i begge tilfælde drejer det sig om indtægter i Gottorp len som deres fader sammen med deres farbroder havde haft i pant. Det forekommer derfor nærliggende at de her disponerede over deres fælles fædrearv sammen med grev Klaus.

Gerhard var Sønderjyllands hertug, og han fremtræder i den egenkab som den dominerende i kildematerialet, men et par ting til forståelse heraf må med. Ved sin side havde han i styrelsen af Holsten grev Klaus og sine yngre brødre. I de sønderjyske sager deltog farbroderen også, omend på en mindre fremtrædende plads og vistnok især i de

18. MUB 21, nr. 12150.

19. MUB 22, nr. 12299.

20. I, s. 278.

områder hvori han havde særlige rettigheder. Hertil kom så det hensyn Gerhard måtte tage til sine yngre brødre i Gottorp len.

En ting er imidlertid hvem der udstedte breve, noget andet hvem der var hjernen og viljen bag dem. To forhold tyder på grev Klauses store indflydelse også på de sønderjyske forhold. I kong Eriks omtale i 1416 af begivenhederne i Assens 1396 anførte han at han havde tilbudt lenet til de holstenske herrer. Herpå svarede grev Klaus at de ikke ville modtage Hertugdømmet af en pommersk herre²¹. Da det drejede sig om bekræftelse på Nyborgforleningen, noterer man at den ordførende ikke var den regerende hertug, men grev Klaus. Endnu mere sigende er imidlertid det forhold at de rendsborgske grever holdt sammen og stod skulder ved skulder så længe grev Klaus levede. Han og hans broder Henrik var aldrig udadtil i noget modsætningsforhold. Efter grev Henriks død trådte Gerhard og i mindre grad Albrecht og Henrik i faderens sted i samarbejde med grev Klaus. Forleningen i 1386 ændrede formelt forholdet mellem Klaus og grev Gerhard i Sønderjylland, men de har fortsat arbejdet nært sammen. Så døde grev Klaus i 1397, og straks opstod der strid mellem hans tre brodersønner. Noget tyder på at grev Klaus har været en mand der med autoritet ledede det schauenburgske grevhus²².

Det synspunkt der i dette afsnit er anlagt på den holstenske greveslægts forhold til Sønderjylland afviger fra Waitzes. Han mente at greverne anså Sønderjylland for slægtens fælles besiddelse også efter 1386. Herimod er fremført træk der synes at vise at greveslægten i mangt og meget har overholdt Nyborgforleningens bestemmelse om én regerende hertug. Efter min mening har grev Klaus, grev Albrecht og grev Henrik nok haft indflydelse i Hertugdømmet, men den var begrundet i ældre rettigheder etableret før Nyborgforleningen og i grev Klauses uformelle, men faktiske autoritet. Nyborgforleningen gav alene Gerhard hertugmagten i hænde, kun han førte i praksis hertugtitlen. Heraf har jeg ovenfor i kapitel II,2 ikke draget den slutning at Nyborgforleningen var en individualforlening. Andre grunde taler for at den var en samforlening, men det betød kun at de samforleuede fik arveret til Hertugdømmet, ikke en ret til formel udøvelse af hertugmagten.

21. Se ovenfor, s. 77.

22. Jeg ser her bort fra de lovprisninger *Presbyter Bremensis* bringer (kap. 28, s. 94-99).

Ordringen i 1397

Før 20. maj 1397 døde grev Klaus²³, og hvorledes arven efter ham skulle fordeles blev nu et spørgsmål der krævede sin løsning. Problemet var delikat fordi hans besiddelser både lå i Hertugdømmet og i Grevskabet, og fordi hans arvinger havde forskellige rettigheder at gøre gældende. Grev Klaus fungerede som greve af Holsten 1340-1384/85 sammen med sin broder Henrik og fra 1384/85 - 1397 sammen med dennes sønner Gerhard, Albrecht og Henrik. Endvidere var Klaus på samme måde siden 1340 sammen med sin broder panthaver i Sydslesvig og ejer af familiegodser. Efter 1375 synes han også at være kommet i besiddelse af Åbenrå len. Arvinger til alt dette var hans tre brodersønner og hans datter Elisabeth.

Selvom Gerhard efter 1386 alene var hertug, måtte grev Klaus' død således nødvendigvis give anledning til en ordning af både Holstens og Sønderjyllands forhold. En sådan blev da også tilvejebragt, men det skete i et kompliceret politisk spil omkring Grevskabets og Hertugdømmets stilling som aldrig er blevet fyldestgørende forklaret. Grev Albrecht og grev Henrik rejste krav på en deling af både Holsten og Sønderjylland. Det første lykkedes, men hertug Gerhard afviste dem i Hertugdømmet og opnåede desuden selv at få overladt Elisabeths rettigheder.

Først vil vi se på forholdene i Holsten og bliver da nødt til at gå nogle år tilbage i tiden. I 1390 døde Adolf VII som den sidste greve i delgrevskabet Plön, og dermed åbnede der sig en mulighed for at Holsten igen kunne blive til en enhed. Grev Adolf døde uden at efterlade sig børn, og hans mænd hyldede da grev Klaus på Viert ved Bornhöved. Adolfs søster gav snart efter afkald på arv efter ham til fordel for grev Klaus og hertug Gerhard, og hans enke lovede at stå dem bi med de midler hun havde til rådighed. Dermed havde plönlinjen af den schauenburgske greveslægt udspillet sin rolle i Holstens historie²⁴.

Arven gik over til rensborggreverne der nu alene var herrer i Holsten sammen med medlemmerne af schauenburglinjen (pinnebergerne) hvis hovedbesiddelse var slægtens stamland ved Weser. Pinnebergerne måtte give afkald på en deling af Adolfs besiddelser, hvad den i og for sig var berettiget til. Grev Otto og grev Bernhard meddelte i et særskilt

23. Den dag omtales han som død (SHRU VI, 1312).

24. Den lybske Krønike II, s. 35 f.; SHRU VI, 867 og 872.

brev adelen i Holsten at de afstod fra arv efter Adolf VII til fordel for grev Klaus og hertug Gerhard og hans brødre, og de opfordrede adelen til at hylde dem²⁵. En freds- og arveoverenskomst af 17. april 1390 mellem de to linjer var meget fordelagtig for rendsborggreverne, mens greverne af Schauenburg på den anden side foruden en erstatning i penge kun opnåede mindre territoriale udvidelser. Deres besiddelser nord for Elben fik derved stort set det omfang der siden bar navnet herredømmet Pinneberg. Med henblik på fremtiden sikrede begge linjer deres rettigheder: uddøde den ene linje uden rette arvinger, d.v.s. mandlige, skulle den anden arve al dens herredømme og alt dens gods. Denne bestemmelse skulle senere få betydning ved ordningen i 1460.

Af særlig interesse for os er det her at konstatere at der ikke i denne »huslov« for hele det schauenburgske grevhus skete nogen udtrykkelig omtale af hertugdømmet Sønderjylland. Ganske vist lovede rendsborggreverne at alt deres herredømme og gods skulle tilfalde schauenburgerne (pinnebergerne) hvis de selv uddøde i mandslinjen, og det kunne opfattes som Sønderjylland var indbefattet heri. Parterne lovede også hinanden i traktaten at len de i fremtiden måtte få af kejseren, af en anden fyrste eller herre skulle modtages til samlet hånd og deres gods være len til evig tid²⁶. I disse formuleringer er der visse muligheder som pinnebergerne aldrig har udnyttet for Sønderjyllands vedkommende. Der var imidlertid ikke i overenskomsten udtrykkeligt tale om rettigheder for dem til Hertugdømmet, og deres ret blev ikke styrket ved en officiel samforlening²⁷.

Da nu grev Klaus døde i 1397 var således næsten hele Holsten forenet. Rendsborggreverne havde ikke hidtil delt deres part af Holsten. Henrik og Klaus havde regeret i fællesskab, og efter Henriks død havde den sønneløse grev Klaus også styret sammen med sine brodersønner uden at det var kommet til en deling. Heller ikke mellem de tre brødre indbyrdes var der sket anden opgørelse end at grev Albrecht i 1394 havde fået indrømmet Segeberg slot²⁸. Hertug Gerhards to yngre brød-

25. SHRU VI, 871 og 874-75.

26. Carstens har gjort opmærksom på det påfaldende i at den vigtigste lensherre af dem alle, den danske konge, ikke nævnes (Die Wahl König Christians I, s. 234).

27. SHRU VI, 877; jfr. Waitz I, s. 279.

28. SHRU VI, 1148; jfr. Waitz I, s. 284. Segeberg havde hans fader i sin tid haft (SHRU VI, 1345-46).

re kunne med henvisning til traditionen hævde en utvivlsom ret til samregering af de holstenske lande eller til en deling af dem, og det skete da også.

I sommeren og efteråret 1397 blev der ligeledes truffet en ordning af forholdene i Sønderjylland som fik virkning til hertug Gerhards død i 1404. Men inden vi går ind herpå først nogle bemærkninger om den ret de enkelte medlemmer af greveslægten havde eller hævdede i Hertugdømmet forud for opgørelsen i 1397.

Grev Klauses særlige rettigheder i Sydslesvig og Åbenrå len har vi tidligere været inde på. Men han havde ikke alene faktiske besiddelser, han har også stået for det synspunkt at alle mændene i den rendsborgske linje af det holstenske grevehus havde en arveret til Hertugdømmet. I 1385 havde han selv rejst krav på Sønderjylland ved at optage titlen *verus heres ducatus Iucie*. Hans arvekrav må være begrundet med det forhold at den afdøde hertug Henriks farmoder var grev Klauses fater²⁹. Nyborgforleningen betød nok at han veg for Gerhard i spørgsmålet om hertugtitel, men det betød ikke opgivelse af hans faktiske indflydelse og heller ikke af synspunktet om slægtens arveret til Hertugdømmet. Nyborgforleningen var efter min mening en samforlening, og andre forhold viser også at *slægten* med grev Klaus i spidsen har anset sig for at have rettigheder uanset at Gerhard alene blev hertug. Det er tidligere nævnt at traktaten af 12. juli 1392 ligestillede grev Klaus, hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik med hensyn til lenseden af Hertugdømmet. Tilsvarende ser vi den 18. oktober 1393 hertug Erik III af Sachsen-Lauenburg på Urnehoved ting give afkald på alle sine krav på hertugdømmet Slesvig til fordel for grev Klaus, hertug Gerhard og grev Albrecht³⁰. Endelig blev aftalen i Assens sandsynligvis også indgået mellem den danske konge og de fire rendsborggrever.

Hvad der er sagt om grev Klauses forhold til Hertugdømmet gælder

29. Det er tvivlsomt om Klaus eller andre af det rendsborgske grevehus har kunnet drage nytte af den samforlening som grev Gerhard i 1330 opnåede (DD 2. r. X, nr. 200). Waitz skriver ganske vist i den forbindelse: »Es sind schlechtere Rechte durchgefochten worden als diese (I, s. 269), og Carstens har også ment at en ret kunne grundes herpå (Beiträge, s. 31 f.). Gerhard fik dengang tildelt en ret til Hertugdømmet for det tilfædes skyld at hertug Valdemar døde uden arvinger. Det gjorde han jo imidlertid ikke (Reinhardt, s. 485), og brevet ses da heller ikke siden fremlagt under lensprocesserne til støtte for rendsborggrevernes ret til Hertugdømmet.

30. SHRU VI, 1091.

for en stor del også for Gerhards yngre brødre. De førte ikke hertugtittel, men var blevet medforleuede i 1386 og stod sideordnede i 1392-trakta-ten. Albrecht var også ligestillet med Gerhard ved hertug Eriks arveaf- kald i 1393. Hertil kom så de fælles rettigheder i Gottorp len.

Endelig var der Elisabeth. Til Holsten havde hun ingen arveret, dér kunne hun højst håbe på et anstændigt underhold, men i Sønderjylland var hendes situation anderledes³¹. Efter hertug Henriks død i 1375 havde det vist sig at selv meget fjerne slægtninge mente at have en ret til Hertugdømmet. De rettigheder den lauenburgske hertug og greven af Tecklenburg afstod fra i 1393, var efter hertuginde Regitze der var indgiftet i hertugslægten ved sit ægteskab med hertug Valdemar Erik- sen. På den baggrund kan det ikke undre at også Elisabeth i 1397 ansås for at have rettigheder til Hertugdømmet. Der var ikke tale om at hun skulle have del i regeringsmagten, men givetvis om rettigheder til Her- tugdømmet som kunne nedarves i hendes efterslægt.

Dette var noget man i 1397 måtte tage i betragtning. Nok var hun siden 1388 enke, men muligheden af at hun indgik nyt ægteskab drøf- tedes i forbindelse med hendes livgeding. Som vi siden skal se, har hun haft en anerkendt arveret til faderens pant- og arvebesiddelse i Hertug- dømmet, men også en ret til Hertugdømmet som sådan. Denne sidste mente Waitz i sin tid var en følge af samforleeningen i 1386 og måske med rette³². En arveret til Hertugdømmet ser vi i hvert fald grev Klaus hævde flere gange selvom han ikke optrådte som regerende hertug. Men denne ret adskiller sig fra hans ret til de panter og det arvegods han fra gammel tid havde sammen med sine slægtninge i Sønderjylland. Hertug Gerhard lagde med hensyn til Elisabeths arv i begge tilfælde vægt på

31. F. C. Dahlmann har som den første gjort opmærksom på den forskellige arvefølge i Slesvig og Holsten (Geschichte von Dänemark III, s. 199 ff.), og Michelsen har udviklet synspunktet (Polemische Erörterung, s. 43 ff.). I Slesvig var der allodial arvefølge som ikke udelukkede kvinder, mens lensretten i Holsten indebar agnatisk succession. Denne sidste begyndte imidlertid allerede før år 1400 så småt at vakle. Således ser man kvinder af plönlinsen i 1388 og 1390 give afkald på deres arveret til Grevskabet (SHRU VI, 788 og 867) som Carstens har gjort opmærksom på (Die Wahl König Christians I, s. 234). Både greveslægten »huslov« af 17. april 1390 (SHRU VI, 877) og Bornhövedoverenskomsten af 28. august 1397 (SHRU VI, 1345-46) regner dog kun med at Elisabeth havde krav på underhold.
32. »selbst Clausens Tochter Elisabeth schien hier nicht allen Rechts zu ermangeln, da die Belehnung wenigstens von den Schauenburgern so betrachtet wurde, als gebe sie dem männlichen und weiblichen Geschlecht ein Erbrecht« (I, s. 284).

at sagen skulle ordnes efter landets lov. Her kan der ikke godt tænkes på andet end Jyske lov som gav kvinder arveret efter deres fader, og det var således også helt i overensstemmelse hermed at Elisabeth havde arveret til faderens sønderjyske besiddelser³³.

Dette er baggrunden for begivenhederne der udspandt sig efter grev Klauses død. Det blev da afgjort om der fortsat skulle være samregering i Holsten eller om Grevskabet skulle deles. Hans død gav også anledning til at grev Albrecht og grev Henrik rejste krav på en deling af Hertugdømmet, hvad man ikke kan undre sig over. Fra Holsten var de vant til at de enkelte grever var sideordnede, og også i forhold til hertugmagten har vi netop set træk der pegede i samme retning. Kunne det da ikke være rimeligt at de ligeledes fik del i magten i Hertugdømmet? Begivenhederne i 1397 er karakteriseret ved hertug Gerhards skarpe afvisning af denne opfattelse. Han var i 1386 den eneste der fik hertugtitel, og der var ikke foretaget nogen deling af Hertugdømmet. Således ønskede han at det fortsat skulle være. Det var ikke for ingenting at han havde anbragt leoparderne på den fornemste plads i sit våben på bekostning af nældebladet³⁴. Grev Klauses død blev derfor signalet til strid mellem brødrene.

Detmar siger herom at i pinsen (o. 10. juni) kom mange fyrster og landsherrer sammen i Oldeslohe for at forlige de tre brødre der var grever af Holsten, for *se kiveden umme dat hertichdome tho Sleswik unde umme andere land*³⁵, men det var forgæves. Tværtimod at søge mod et kompromis med sine brødre ville hertug Gerhard sikre mest muligt for sig selv som det også hurtigt fremgik af hans forhold til Elisabeth.

Det lykkedes ham den 15. juni at blive hendes formynder. På Osterhof, den gamle grev Klauses gård nær Itzehoe, udstedte hun brev herpå bevidnet af en række gejstlige der stod hertug Gerhard nær. Elisabeth indsatte Gerhard til sin formynder således at han i hendes levetid skulle beskytte og beskærme hende selv, hendes borge, købstæder, lande og mænd og alt hendes gods (*also dat he vns seluen vnde vnse slote, stede, land vnde lude, vnde al vnse gud, wor wi dat hebben, voredeghedingen*

33. Jyske lov, I,4.

34. Leoparderne anbragtes i det firdelte skjolds I. og 4. felt, mens nældebladet måtte nøjes med 2. og 3. felt. DKS, nr. 148; jfr. Grandjean, Det danske Rigsvaaben, s. 49.

35. Den lybske Krønike II, s. 91.

*vnde bischermen scal*³⁶. Elisabeths besiddelser beskrives kun som det fremgår af citatet. I brevets intitulation betegnes hun som hertuginde af Mecklenburg og datter af den afdøde grev Klaus af Holsten, og der er for så vidt ingen grund til at betvivle at dispositionen er fremkaldt af grev Klauses død, men det fremgår ikke af brevet at hendes besiddelser skulle være arv efter faderen. De fremtræder blot som noget hun har, og hvor de ligger får vi ikke at vide.

To dage efter udstedte Gerhard på Gottorp et brev hvis formulering viser at det er et genbrev til Elisabeths brev. Hertugen meddeler heri at han er blevet hendes formynder og tager hendes livgeding under sin beskyttelse³⁷. Formuleringen er den samme som i Elisabeths brev, men tydeliggjort således at besiddelserne betegnes som hendes livgeding. Hertugen vil beskytte og beskærme *se vnde ere slote, stede, lande vnde lude vnde al ere gud, dat ere liifghedinge is, woor se dat heft*. Heraf fremgår det ganske vist ikke med sikkerhed om det kun er hendes *gud* (i betydningen jordegods) der tilhører livgedinget eller om det også omfatter *slote, stede, lande vnde lude*. At det sidste er tilfældet ses imidlertid af en senere formulering i brevet. Det slutter med at også selvom Elisabeth giftede sig igen, ville hertugen fortsat beskytte hendes livgeding. I den forbindelse defineres det som hendes borge, købstæder, lande og mænd: *so schole wi vnde willen iodoch allike wol se vnde al ere gud eres liifghedinges, also vorescreuen is, also ere slote, stede vnde land vnde lude, voredghedingen unde bischermen*³⁸. Denne formulering tyder på at *gud* skal forstås i vid betydning, og det kan passende oversættes ved besiddelse; *gud* er det overordnede begreb der nøjere bestemmes ved *slote, stede vnde land vnde lude*.

36. Dipl. Flensborg. I, nr. 34, s. 133. Jeg opfatter *land vnde lude* som identiske med *manschop* og *leen*, jfr. 1397. 30. september: *alle manschop, alle leen, alle slote, alle stede* (SHRU VI, 1357).

37. MUB 23, nr. 13135 (SHRU VI, 1324).

38. I sammenhæng lyder teksten således: (Vi Gerhard) *sin gheworden voremünder vnser vorebenomeden leuen vedderken, also dat wi scolen vnde willen se vnde ere slote, stede, lande vnde lude vnde al ere gud, dat ere liifghedinge is, woor se dat heft, voredghedingen vnde bischermen in guden truwen gheliik vns seluen, alle de wile dat se nenen heren nympt to der ee. Were ok dat se enen heren neme to der ee, also vore screuen is, so scole wi vnde willen iodoch allike wol se vnde al ere gud eres liifghedinges, also vorescreuen is, also ere slote, stede vnde land vnde lude voredghedingen vnde bischermen in guden truwen liik vns seluen, alle de wile dat se leuet in desser werlde* (MUB 23, nr. 13135).

Det fulde omfang af det livgeding der her omtales kender vi ikke. Det fremgår siden at en del af det lå i Holsten³⁹. I Sønderjylland bestod det efter min mening at Åbenrå by og borg med Sdr. Rangstrup og Rise herreder og det halve af landet (øen) Barsø. Endvidere af de kongelige birker Varnæs (nu i Lundtoft herred), Søderup og Alslev (nu i Rise herred). Hertil kom Kværn og Stenbjerg sogne i Ny herred, 200 mk. årlig rente af Flensborg by og anden ret i samme by. Alle disse besiddelser pantsatte Elisabeth og hendes nye mand, hertug Erik IV af Sachsen-Lauenburg, i 1411 til dronning Margrethe for 3.000 mk. lb⁴⁰. Det anføres ikke ved den lejlighed at der er tale om Elisabeths livgeding som vi finder det omtalt i 1397, men gode grunde taler for at det er tilfældet. Kværn sogn og renten af Flensborg by udlagdes til livgeding for Elisabeth i 1389 og 1391, og grev Klauses tilknytning til Åbenrå er også tidligere omtalt⁴¹. Når dertil kommer at et brev af 30. september 1397 viser at Elisabeths livgeding bestod af hendes fædrenerav, er det næppe for dristigt at slutte at også Åbenrå har været livgeding⁴². Breve herpå og på det øvrige livgeding (bortset fra Kværn sogn og renten af Flensborg) er ikke bevaret, men de omtales sandsynligvis et par gange⁴³.

39. 1404. 19. januar (Michelsen, Polemische Erörterung, nr. 10, s. 93 f.).

40. Dipl. Flensborg I, nr. 55.

41. MUB 21, nr. 12150 og MUB 22, nr. 12299. Om Åbenrå len, se s. 229 f.

42. Den 30. september overlod Elisabeth, hertuginde af Mecklenburg og grev Klauses datter, hertug Gerhard *alle manschop, alle leen, alle slotte, alle stede, alle breve unde vort allent, dat dat uns anegheervet is van unsen leven vader greven Clawewe ... unde uns unde unsen erven dar nictes ane to biholden ane dat liifgheding, dar wii mede biliiftuchtet zint, unde de breve, de wii oppe dat liifgheding hebben, de holde wii bi al erer vullen macht unde vorlaten de nicht bette alzo langhe, dat uns de breve oppe unse liifgheding gheholden werden alze de utwizen* (SHRU VI, 1357).

At Elisabeths livgeding bestod af hendes faders tidligere besiddelser svarer til normal praksis i Holsten. Ved Grevskabets deling den 28. august 1397 bestemte hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik at døtre skulle forsørges af deres fædres besiddelser: *Vortmer were dat unser dryggheer brodere een vorstorve unde dochtere nalete, de schal men erliken biraden to erem ghenoten van eres vaders unde heren ghude, alze eer dat vorstenlik unde erlik is* (SHRU VI, 1345-46, s. 928).

43. Brevet af 30. september (se note 42) omtaler ubestemt hendes breve på livgedinget, men af 1404-brevet (se note 39) fremgår det at hun har breve på sit livgeding af Klaus og Gerhard. Brevene på Kværn sogn og renten af Flensborg er udstedt af Gerhard, Albrecht og Henrik. For Gerhard kan der endvidere være tale om hans brev af 17. juni 1397 (se note 38), eventuelt det af 28. august s. å. (SHRU VI, 1347. Med det må Gerhard have tilbagegivet Elisabeth alle hendes besiddelser, også livgedinget

Men hvorledes skal man opfatte bestemmelsen i Gerhards værnebrev om at selvom Elisabeth indgik nyt ægteskab ville han fortsat beskytte hendes livgeding? Det kan opfattes som en velvillig anerkendelse af at hun kunne beholde sit underhold selv efter at man skulle synes at grundlaget for det var bortfaldet. Som vi har set beholdt hun da også rent faktisk en række besiddelser frem til 1411 selvom hun i mellemtiden var blevet gift med den lauenburgske hertug. Den mulighed at et nyt ægteskab for Elisabeth ikke nødvendigvis betød opgivelsen af det livgeding hendes holstenske slægtninge havde udlagt til hende, har man således regnet med i 1397. Den fremgår også af Elisabeths brev af 30. september s.å.⁴⁴. Men hvis Elisabeth beholdt sit livgeding efter at have indgået nyt ægteskab, lovede Gerhard altså fortsat at beskytte de besiddelser livgedinget bestod af. Den form for beskyttelse kan bedst opfattes som fortsat kontrol med hvad Elisabeth havde fået udlagt til sit underhold. Der er nemlig ingen grund til i denne sag at tænke godt om Gerhard. I 1404 lod han sin kusine give afkald på at få penge udbetalt af sit livgeding, og hun måtte love at det efter hendes død alene skulle tilfalde ham⁴⁵. Hertil kommer, som vi snart skal se, at Gerhard hurtigt ligefrem har formået Elisabeth til at overdrage sig al ret hun havde fået efter sin fader.

Alt tydede således på at Elisabeth ikke kunne eller ønskede at lægge hindringer i vejen for Gerhard. Anderledes problematisk forekom Gerhards forhold til Albrecht og Henrik. De tre brødre kunne tydeligt nok ikke enes, og nabofyrsternes mægling mislykkedes. Men da tog landets adel ifølge Detmar initiativet til en ordning på et nyt møde⁴⁶.

som hun den 30. september udtrykkeligt forbeholdt sig da hun igen overlod Gerhard sin arv) og andre vi ikke kender. Breve fra Klaus til Elisabeth er ikke bevaret.

44. I dette brev afstod Elisabeth fra sin arv bortset fra livgedinget som hun ønskede at beholde til sin død, dog kunne der i følgende tilfælde også blive tale om at opgive det: *edder wi biraden worden eneme heren na unsem willen unde wii biliiftuchtet worden van deme heren, dar uns ane noghede unde uns unde unsem vedderen hertich Gherde des duchte, dar wi wol ane vorwaret weren, zo scholen alle desse slote unde lant unde breve vorbinomet, dar wii mede biliiftuchtet zint, wedder anfallen an unsen vedderen hertichen Gherde vorbinomet unde in zinen rechten erven mid aller rechticheyt ...* (SHRU VI, 1357).
45. Michelsen, Polemische Erörterung, nr. 10. s. 93 f. Det er i den forbindelse nærliggende at tænke på de 200 mk. der udbetaltes Elisabeth i årlig rente af Flensborg.
46. *do de landesheren se nicht konden sceden, dat en nøghede, do legeden de guder*

På Viert ved Bornhöved, den holstenske adels mødested, skred man den 28. august 1397 til en deling af Holsten, og der blev truffet en foreløbig afgørelse med hensyn til Sønderjylland⁴⁷. Delingen af Holsten betød at Gerhard fik Plön med det nordøstlige Vagriem, Glambek med Femern, Hanerau (ind mod Ditmarsken) og Haseldorf i syd. Den anden del kom til at bestå af Kiel med Neumünster, Trittau med Oldeslohe, Stormarn, Itzehoe og Osterhof. Endelig skulle den tredje del omfatte Segeberg, Sydøstvagriem, Rendsborg og Tielenburg. De yngre brøders andele holdtes dog fremover samlet. Undtaget fra delingen skulle vasallerne være, de blev så at sige det bånd der holdt Holsten sammen. I en enkelt vigtig bestemmelse fremgår endvidere det bemærkelsesværdige at vasallerne udgjorde en enhed bestående af mænd fra Holsten, Stormarn og Hertugdømmet⁴⁸. Her ser man et håndgribeligt resultat af den holstenske adels indvandring i Sønderjylland som vi siden skal vende tilbage til.

Ellers er der i de to breve tale om en adskillelse af Holstens og Sønderjyllands forhold som det fremgår af følgende. Den ene af de tre dele hvori overenskomsten opsplittede Holsten, skulle som nævnt bestå af Segeberg, Sydøstvagriem, Rendsborg og Tielenburg. Hvad der havde ligget hertil fra gammel tid skulle vedblive at gøre det bortset fra hvad der lå i de to andre dele og i Hertugdømmet⁴⁹. Det betyder at der tidligere har ligget noget af Sønderjylland administrativt knyttet til et eller flere af de nævnte steder, og her er det i praksis kun Rendsborg eller Tielenburg der kan komme på tale. En del af Hertugdømmet er altså blevet administreret fra Holsten, men det skal holde op nu. Det må være hertug Gerhard der har fået dette punkt indføjet i overenskomsten, for denne overenskomst var en sejr for ham for så vidt som den tillod ham foreløbig at beholde Hertugdømmet for sig selv. Albrecht og

hande lude des landes enen anderen dach; dar scolde nemant anders to komen, mer Holsten (Den lybske Krønike II, s. 91).

47. SHRU VI, 1345-46.

48. *Ok schal in dessen vorbinomeden landen to Holsten, to Stormeren unde in dem hertichrike de manschup unghedelet unde unghetweyghet bliven, unde scholen uns heren alle dren vorbinomet huldichen ...*

49. *unde dit schal wezen dat drūdde deel, alzo alze desse lant, stede unde slotte in al eren scheden oldinghes to den vorbinomeden steden unde sloten hebben gheleghen, jodoch utghenomen wes in de vorbinomeden twe deel ghevallen is, alze vorschreven is, unde wat in deme hertichrike to Sleswich licht* (SHRU VI, 1345, s. 927).

Henrik gik ind på at Gerhard skulle beholde Sønderjylland uantastet i ni år, men begge parter opretholdt deres rettigheder, og i overensstemmelse hermed skulle sagen til sin tid afgøres af vasallerne. Der er overhovedet ikke tale om at lensherren eller Danmarks rige omtales.

Den ordning der blev truffet i Bornhöved den 28. august blev til på foranledning først og fremmest af råderne i Slesvig og Holsten. Dens hovedindhold var en deling af Holstens amter, men ikke en deling af adelen. For Sønderjylland opretholdtes status quo, og afgørelsen af grev Albrechts og grev Henriks eventuelle ret blev udskudt til ni år senere⁵⁰. Blev sagen da rejst af dem skulle adelen træffe en kendelse på grundlag af de rettigheder enhver af de tre havde på det tidspunkt da ordningen i Bornhöved blev truffet, d.v.s. den 28. august 1397.

De tre brøders pengegæld blev opgjort idet man så bort fra den gæld der var ydet pant for. Hertug Gerhards beløb sig til 25.400 mk. lb., mens Albrechts og Henriks samlede gæld udgjorde 2.600 mk. Det aftales at hvis Albrecht og Henrik efter de ni år fik tilkendt ret til Hertugdømmet, skulle de påtage sig to trediedele af Gerhards gæld, mens han på den anden side skulle hæfte for en trediedel af deres gæld. Denne opgørelse af de tre brøders pengegæld indgår som en bestemmelse i Bornhövedoverenskomsten lige efter afsnittet der tilkendte Gerhard Hertugdømmet for ni år, men der er desuden af de tre implicerede udstedt et særskilt brev om sagen den 20. september. Det er bevidnet af ni råder og giver den nye oplysning at grev Klauses gæld indgik i hertug Gerhards, velsagtens fordi denne i de følgende ni år skulle have Hertugdømmet⁵¹.

Man lægger mærke til at de tre brøders pengegæld knyttes sammen med opgørelsen omkring Hertugdømmet. Der tales i begge diplomer om hvad der skulle ske med brødrenes gæld når de ni år var gået. Den lighedeling af gælden vi møder er bemærkelsesværdig. Af den fremgår det at brødrene har anset sig for ligeberettigede med hertugen i forhold til Hertugdømmet. Deres krav kunne tænkes at sigte på samregering, men snarere har der været tænkt på en deling af Hertugdømmet ligesom i Holsten i tre lige store dele. Dette er i så fald første gang i Sønderjyllands historie at tanken om deling af Hertugdømmet mellem forskellige

50. Carstens, Beiträge, s. 36.

51. SHRU VI, 1351.

medlemmer af samme fyrsteslægt omtales. Det skulle ikke blive sidste gang.

På samme dag - den 28. august - blev der i Plön udstedt et andet brev der efter min mening skal ses i sammenhæng med Bornhövedbrevet. Flere riddere og svende bevidnede heri at hertug Gerhard igen overgav Elisabeth al rettighed og alt hvad hertuginde tidligere havde overladt ham af hvad der måtte være tilfaldet hende efter hendes fader grev Klaus og eventuelle andre. Det gjaldt besiddelser i hele hertugdømmet Slesvig og i Holsten, Stormarn og på Femern eller i andre lande og uanset om det var arve- eller pantebesiddelser, gejstligt eller verdsligt⁵².

Her er der ikke som den 17. juni specielt tale om Elisabeths livgeding, men i almindelighed om hendes fædrearv der har omfattet mere end livgedinget som det en måned senere skulle vise sig. Det fremgår af brevet at Elisabeth tidligere havde overladt Gerhard retten til denne arv, og det må efter sagens natur være sket kort forinden. Hvad er nu forklaringen på at Gerhard først har fået overladt Elisabeths rettigheder for derpå kort tid efter igen at give afkald på dem?

Hvad Gerhard her den 28. august gav Elisabeth tilbage, har han erhvervet *efter* grev Klauses død, og han har fået det på bekostning af sine yngre brøders rettigheder. I det mindste måtte de føle det som en tilsidesættelse at hertugen både var blevet Elisabeths formynder, havde taget hendes livgeding under sin beskyttelse og fået overdraget hendes fædrearv. Princippet i Bornhövedoverenskomsten var for Hertugdømmets vedkommende at enhver af de tre brødre opretholdt de rettigheder de havde da overenskomsten blev indgået, d.v.s. da der skulle skiftes efter grev Klaus. I den forbindelse måtte det fremstå som en urimelighed at Gerhard alene havde overtaget Elisabeths besiddelser. Det har

52. Hertugen *wedderled unde opled myd hande unde myd münde der hoghebornen vorstinnen unde vrowen vrow Elisabeth, hertoghinnen van Mekelenborg, greven Clawes dochtere, myd voller macht alle de rechticheyt unde allent, dat de vorbenomede hertoghinne eme vore ghelaten edder opghelaten edder ghegeven hadde van alle deme, des er anvellich mochte wezen van ereme vadere greven Clawewe vorbenomet zeliger dechnisse edder van wemen er dat anders mochte angevallen wezen edder noch mach anvalen an dem ganzen hertichrike tu Sleswik unde in den landen to Holsten, tu Størmeren unde to Vemereren edder in anderen landen wor de anders beleghen zin, dat were er angevallen van erves wegghen edder van pandes wegghen edder anders in welker mate er dat mochte anvellich wezen, edder ok ander wegghen, wor er dat anvellich was, dat were ghestlik edder werlik, alzo alle desse vorscrevenen land binnen eren ende scheden beleghen zind* (SHRU VI, 1347).

været en forudsætning for Bornhövedoverenskomsten at hertugen gav Elisabeth hendes arv tilbage, for dermed var de tre brødre på dette punkt stillet som ved grev Klauses død. Denne ordning blev til i Plön, og beviset på den er udstedt, ikke af hertugen, men af en række riddere og svende, her i blandt flere af landenes mest indflydelsesrige politikere. Flere af udstederne i Plön nævnes også som vidner i Bornhövedoverenskomsten. Der er derfor god grund til at fæste lid til Detmars oplysning om at det var adelen der tilvejebragte ordningen af 28. august 1397⁵³.

Snart skulle det imidlertid vise sig at Gerhards afkald til Elisabeth har været en indrømmelse han måtte give i situationen. Den var ikke alvorligt ment. Han satsede fortsat på at sikre Sønderjylland for sig selv, og Elisabeth var fremdeles et middel til at fremme disse planer. Den 30. september overlod hun Gerhard og hans rette arvinger *alle manschop, alle leen, alle slote, alle stede, alle breve unde vort allent, dat dat uns anegheervet is van unsen leven vader greven Claweze*. Hun gav ham al sin arv undtagen livgedinget, men det angives ikke i detaljer hvilke besiddelser det drejede sig om⁵⁴. Ja, også livgedinget skulle tilfalde Gerhard efter hendes død eller hvis hun forsørgedes tilfredsstillende gennem et nyt ægteskab. Man må tro at overdragelsen den 30. september har vedrørt besiddelser i både Sønderjylland, Holsten og på Femern. Det siges ikke udtrykkeligt, men den 28. august defineredes overdragelsen sådan, og den 30. september overdrog hun al sin arv bortset fra livgedinget. Men hvad Gerhard lagde vægt på - og det der var stridens æble - var besiddelsen af Sønderjylland, og derfor lod han udtrykkeligt den 6. oktober Elisabeth afgive sine rettigheder dér. Det skete med brugen af hvad der bedst kan betegnes som tykke syvtommersøm.

På enhver tænkelig måde sikres det i tre breve at alle de rettigheder til og i Hertugdømmet der var tilfaldet Elisabeth efter hendes fader og andre, overdrages til hertug Gerhard uanset det afkald hun allerede

53. Fem adelsmænd nævnes som tilstedeværende både i Bornhöved og i Plön på samme dag (28. august) (Hinrik og Owe van Siggem, Claus Rönnow, Henrik Ahlefeldt og Schack Rantzau). Plönbrevet er dateret *halfweghes tu myddaghe*, og i betragtning af afstanden mellem de to lokaliteter (ca. 20 km) er det ikke nogen urimelig tanke at de har kunnet være begge steder samme dag. Spørgsmålet om adelens indflydelse drøftes nærmere nedenfor i kapitel III,5.

54. SHRU VI, 1357. Formuleringen viser at livgedinget har været en del af arven, jfr. note 42.

havde foretaget den 30. september. Dette var udstedt uden vidner, men på det sønderjyske landsting samledes hvad der må karakteriseres som en fyldig repræsentation for Hertugdømmets stænder, og i tre breve udstedt den 6. oktober bevidnede de hvad der var gået for sig⁵⁵.

I det ene erklærede udstederne at de havde været til stede på Urnehoved landsting i Sønderjylland hvor hertug Gerhard havde sat sit ting efter landets lov (*alzo unse Densche lantrecht utwiser*) og der overværet at Elisabeth gav hertug Gerhard og hans arvinger skøde på hele hertugdømmet Slesvig og Sønderjylland med alle lande, borge og købstæder, med alle øer, med alt tilhørende, både gejstligt og verdsligt, og desuden med alle friserne. Alt hvad der deri var tilfaldet hende efter hendes fader grev Klaus eller fra hvem det ellers var tilfaldet hende, det være sig som arv eller pant (*dat gphantze hertichrike tu Sleswik unde to Sunder Jütlande myd allen landen, sloten unde steden, myd allen øelanden, myd allen tobehoringhen beyde ghestlik unde werlik unde dartho myd alle den Vresen ... allent des er darane anghevallen was unde is van eren vadere greven Clawese vorescreven zeligher dechnisse edder van wemen er dat anders mochte anghevallen wezen edder noch mach anvallen, dat were in ervegude edder in pantgude*).

Dernæst bevidnes det i brevet at Elisabeth tilskødede Gerhard alle andre lande, borge, købstæder og øer i og uden for Hertugdømmet (*unde dar tho zo schotede zee deme vorbenomeden hertoghen Gherarde unde sinen rechten erven ... alle andere land, slote unde stede unde øeland, wo de beleghen zin, dat zy binnen deme hertichrike edder buten deme hertichrike, myt alle eren tubehoringhen*). Alt dette og mere til gav hun fuldstændig afkald på til fordel for Gerhard og hans arvinger⁵⁶.

Med dette brev afstod Elisabeth altså til ejendom al den hende tilfaldne ret efter faderen og andre i Hertugdømmet og andetsteds. Det formuleres indledningsvis således at hun gav afkald på Hertugdømmet

55. SHRU VI, 1361-63. Nedenfor omtalt i rækkefølgen 1362, 1361 og 1363.

56. *Alle desse vorescreven land, slote unde stede, alzo de in beyden erveschoten begrepen sin, alzo vorscreven is, de scal de vorbenomede hertoghe Gherard unde sine rechten erven tu rechtem erve tu ewighen tyden besitten, allent des (... a)nvallich was unde is edder noch anvallen mach, van jenigherleye dinghen de de vorscreven zin, edder ok van anderen dinghen, wilkerleye de zin, dar ze recht ane hadde edder recht ane heft edder noch recht ane hebben mach, unde scal de hebben unde erfliken beholden tu ewighen tyden brukeliken tu besittende, myd alleme rechte unde myd aller rechticheyt tu eneme ewighen erve.*

som sådant, og derefter konkretiseres arten af de besiddelser der var tale om. Der opregnes derimod ikke konkrete områder, det var hendes rettigheder i almindelighed der blev afstået.

En række formuleringer i dette brev går tilbage til Gerhards afkald den 28. august på de rettigheder han nu igen overtog den 6. oktober. Det er heller ikke så mærkeligt i betragtning af at det drejede sig om samme sag. I Gerhards afkald af 28. august skete der ingen omtale af Elisabeths livgeding, mens problemet behandles omhyggeligt i Elisabeths afkald af 30. september. Her den 6. oktober berøres spørgsmålet ikke, og grunden må være at det blev anset for løst med brevet af 30. september. Uanset afkaldet af 6. oktober beholdt Elisabeth nemlig sit livgeding som det fremgår af hendes brev af 19. januar 1404⁵⁷.

Men hvad mon der menes med at Elisabeth skødede besiddelser uden for Hertugdømmet? Da der tidligere i brevet er tale om Sønderjylland med tilliggende øer, tænkes der næppe på besiddelser i tilknytning til Hertugdømmet, snarere er der tale om Holsten med Stormarn og Femern. Man vil huske at i brevet af 28. august tilbagegav Gerhard Elisabeth hendes besiddelser i Slesvig, Holsten, Stormarn og Femern. Elisabeth må altså have haft besiddelser dér efter faderen. I brevet af 6. oktober nævnes det også at der kan være tilfaldet Elisabeth arv fra andre end hendes fader. Dette spørgsmål skal vi straks vende tilbage til.

Der er imidlertid ikke tvivl om at hovedsigtet i dette dokument er Sønderjylland. Retsforhandlingen finder sted på Sønderjyllands landsting, og alle vidnerne er sønderjyder, mens Holsten ikke er repræsenteret. Der lægges vægt på at det er en overdragelse efter dansk lov, d.v.s. i form af et skøde og en retshandling overværet af stænderne på et lovligt ting. Man lægger mærke til at overdragelsen sker alene til Gerhard og hans arvinger til evig tid. Hans brødre er ikke til stede og nævnes ikke i dokumentet.

I et andet brev udstedt samme dag bevidnede landstinget at Elisabeth gav Gerhard skøde på pantbesiddelse i og uden for Hertugdømmet. Hun overlod ham den hende tilfaldne ret i al den besiddelse som havde stået eller endnu stod i pant for grev Klaus, grev Henrik og grev Adolf eller andre. Det være sig lande eller mænd, borge, købstæder, øer, Frislande eller andre besiddelser (*alle de rechticheyt, de er anghewallen was unde is edder de er noch mach anvallen in alle deme pantgude, dat*

57. Michelsen, Polemische Erörterung, nr. 10, s. 93 f.

ereme vader greve Clawese edder eren vedderen greven Hinrike edder greven Alue zeligher dechnisse tu pande stan heft edder noch to pante steyt edder van wemen dat anders unde in welkerleye wis dat tu pande stan heft edder noch tu pande steyt, dat zin lande edder lude, slote edder stede edder øelande edder Vreslande edder wilkerleye ander gud dat zy).

I det foregående brev var der tale om Elisabeths rettigheder i almindelighed. I dette lægges hovedvægten på at hertugen ved en skødning kom i besiddelse af først og fremmest de panter der var tilfaldet Elisabeth i eller uden for Hertugdømmet, men hvad hun havde fået i arv nævnes også siden i brevet. Her er der tale om konkrete besiddelser som faderen har haft. Hvad hun havde fået i arv må vistnok opfattes som hendes arvegods, og i så fald vel sagtens gods i landet mellem Slien og Ejderen.

Af det netop citerede stykke fremgår det at grev Klaus, grev Henrik og grev Adolf havde haft og havde pant i Sønderjylland. Det må forstås således at i det mindste nogle af de ældre panterrettigheder fortsat stod ved magt selvom grev Henrik var død 1384/85 og grev Adolf i 1390. Elisabeth havde i 1397 rettigheder i faderens sønderjyske panter, men naturligvis havde hun ingen rettigheder efter sin farbroder Henrik der jo havde efterladt sig tre sønner. Alligevel overlod hun tilsyneladende sin fætter Gerhard panterrettigheder ikke alene efter sin fader, men også efter sin farbroder. Det tager jeg som et tegn på at diplomets sigter til et pant Henrik og Klaus havde i fællesskab, og her falder tanken straks på Gottorp len som de to brødre sammen havde haft siden 1340. Det er en nærliggende tanke at diplomets først og fremmest tager sigte på dette forhold omkring Gottorp len, men det må rigtignok indrømmes at det ikke udtrykkeligt fremgår af teksten.

Elisabeth overlod tillige Gerhard sin ret til pantbesiddelse efter grev Adolf. Plönlinjens rettigheder var i 1390 overgået til rendsborglinjen, så der er vel ikke noget mærkeligt i at Elisabeth har ret til panter efter grev Adolf gennem sin fader, men det er en ny oplysning at han skulle have haft pantbesiddelse i Hertugdømmet. Det siges der ganske vist heller ikke med absolut sikkerhed. Der tales om besiddelser i hertugdømmet Slesvig eller uden for Hertugdømmet, eller hvor det ellers ligger (*yd zy belegghen in deme hertichrike tu Sleswik edder buten dem hertichrike edder wor dat anders belegghen zy*). Formuleringen kan både gå på områder der var knyttet til Hertugdømmet uden formelt at være en del

af det, f.eks. Als og noget af Frisland, eller Holsten. Fastholder vi at sigtet med landstingets vidnesbyrd først og fremmest er Sønderjylland, bliver spørgsmålet hvilke besiddelser grev Adolf dér kan have haft. I 1383 havde han Tønder, og i 1386 gav han byen privilegier⁵⁸. Måske er det et herredømme over dette område der hentydes til, men der kan kun blive tale om en antagelse.

De på Urnehoved ting forsamlede gejstlige, riddere, svende og rådmænd udstedte den 6. oktober endnu et tredje brev hvori de bevidnede at hertuginde Elisabeth overdrog hertug Gerhard sine rettigheder i Sønderjylland. De to føromtalte breve var arveskøder hvorved Elisabeth uden modydelse overdrog Gerhard sine rettigheder til Hertugdømmet i almindelighed efter faderen og til hans pantegods. Denne gang erkendte hun at skyldte sin fætter 400.000 mk. lødigt sølv af kølnsk vægt som var blevet hende betalt fuldt ud. Hun lovede at betale den nette pantesum tilbage på engang, og indtil det skete skulle hertugen have hendes rettigheder i Sønderjylland efter faderen som brugeligt pant. Disse defineres stort set som i det førstomtalte af de tre breve af 6. oktober, men der er dog ikke i pantsættelsesbrevet tale om besiddelser uden for Hertugdømmet.

Dette pantebrev minder om dengang Kristoffer II i 1332 pantsatte Nørrejylland og Fyn til grev Gerhard III⁵⁹. Da skulle pantesummen være 100.000 mk. og ligeledes falde på engang. I 1397 er konklusionen endnu klarere. Pantesummen er svimlende høj - til sammenligning tjener at hele Sønderjylland, ikke kun Elisabeths rettigheder, den 23. juni 1340 blev pantsat for ialt 32.000 mk. lødigt sølv⁶⁰. Som i 1332 har meningen været at gøre pantet uindløseligt.

De tre breve af 6. oktober bærer i fællesskab vidne om at Elisabeth afstod sine rettigheder til fætteren Gerhard, men ellers er det mest forskellene der springer i øjnene. I det førstomtalte afstod hun sin ret til Hertugdømmet og andet efter sin fader. I det andet gav hun afkald, ikke på sine rettigheder til hele Hertugdømmet, men på sin ret til den pantbesiddelse hun havde arvet efter sin fader og andre. I det tredje ikke skødede, men pantsatte hun al sin ret i hele Hertugdømmet. Hvorledes skal man nu forstå disse forskellige måder hertug Gerhard ønske-

58. SHRU VI, 458 og 663.

59. DD 2. r. X, nr. 348.

60. DD 3. r. I, nr. 47-48.

de at sikre sig på?

Elisabeth har for det første haft en arveret i almindelighed til Hertugdømmet efter sin fader. Vi har set at han hævdede en sådan ved flere lejligheder, og den er altså gået i arv til datteren. Når kvinderne i greveslægten selv i forhold til Holsten var begyndt at give afkald på deres arverettigheder⁶¹, er der intet mærkeligt i at Elisabeth har været anset for at have en arveret til Sønderjylland. Men den afstod hun nu for sig og sine arvinger til Gerhard.

Dernæst afstod hun specielt sine rettigheder til faderens pantbesiddelse. Det har været noget for sig der har fordret et særskilt brev. Men når Elisabeth uden forbehold overdrog ham både sin ret til pantbesiddelsen og til hele Hertugdømmet som ejendom, er den ejendommelige pantsættelse da ikke unødvendig? Waitz talte i den forbindelse om overflødige afkald, men konstaterede dog at de forskellige former for adkomst i hvert fald betød at Gerhard havde sikkerhed for at ingen kunne afkøbe Elisabeth hendes ret således som kong Valdemar og dronning Margrethe forsøgte over for de to sidste hertugers enker⁶².

Imidlertid er det et spørgsmål om den pantsættelse der ser så grotesk ud, ikke har god mening i situationen. En enkelt sætning hos A.L.J. Michelsen i 1840 viser at han er inde på den forklaring der må være den rigtige. Han betegner Elisabeths afkald som proformaforretninger der skulle sikre Gerhard Hertugdømmet og udelukke hans brødre⁶³. Intet tyder på at hertug Gerhard så nogen fare fra Danmark. Netop i sommeren 1397 viste mødet i Kalmar hvor optaget dronning Margrethe var af den nordiske politik, og snart skulle Gerhard ligefrem støtte dronningen i hendes bestræbelser på at vinde Gotland. Kort før disse breve udstedtes, er det imidlertid en kendsgerning at hertugen havde et dårligt forhold til sine brødre. De ønskede at få andel i Sønderjylland, Gerhard havde fået det afværget, men om ni år skulle sagen afgøres efter de rettigheder parterne kunne gøre gældende. Faldt kendelsen da ud til Gerhards fordel, var det yderligere en betryggelse at være i besiddelse af de to skøder hvormed Elisabeth gav ham alene ejendomsret

61. Se ovenfor note 31.

62. I, s. 288.

63. »Man ersieht daraus, wie die Herzogin Elisabeth, mit ihrem Vormunde, dem Herzog Gerhard, einverstanden, unverkennbar dabei auch mit ihm Scheingeschäfte einging, um ihm persönlich für die Dauer ein Recht auf den Besitz des Herzogthums, seinen Brüdern gegenüber, zu verschaffen (Polemische Erörterung, s. 47).

til sin fædrearnv i Sønderjylland. Men hvad nu hvis der til sin tid blev indrømmet de yngre brødre ret i Sønderjylland således at det skulle deles? Da ville Gerhard med henvisning til pantsættelsesbrevet kunne hævde at Elisabeths rettigheder i Sønderjylland sad hun virkelig selv inde med, han var kun panthaver. Derfor kunne der ikke være tale om at dele dette pant som han alene var i besiddelse af og havde ret til, eftersom pantebrevet angiver at han fuldstændigt havde betalt de 400.000 mk.

Gerhard kunne ikke vide hvordan konkurrencen om Sønderjylland ville falde ud, men han sikrede sig så godt han kunne mod brødrene. Fik Albrecht og Henrik ni år senere tilkendt en andel i Sønderjylland, ville han hævde at denne part i hvert faldt ikke gjaldt Elisabeths besiddelser, for dem havde hun pantsat til ham. I så fald ville han kunne fremlægge pantebrevet og lade arveskøderne blive i brevkisten. Og var dette pantebrev ikke også udformet således at det ingen risiko indebar for Gerhard? Elisabeth eller hendes eventuelle arvinger ville aldrig blive i stand til at indløse pantet. En bedre retslig sikring kunne næppe tænkes.

Den ordning der blev truffet i Hertugdømmet i 1397 efter grev Klausens død var således rig på detaljer og komplikationer. Hertug Gerhard fik med adelens støtte lov til alene at sidde inde med Sønderjylland i de følgende ni år uanset de rettigheder grev Albrecht og grev Henrik kunne fremføre. Denne afgørelse var i sig selv til Gerhards fordel, men hertil kom at han med udelukkelse af de yngre brødre blev grev Klausens arving i Hertugdømmet ved at overtage de rettigheder der tilfaldt Elisabeth ved faderens død. Michelsen var inde på at Elisabeths afkald den 6. oktober til fordel for Gerhard var hertugens forsøg på at udelukke Albrecht og Henrik fra Hertugdømmet. Hele begivenhedsforløbet juni-oktober 1397 kan efter min mening forstås under den synsvinkel. Kronologisk tegner det sig således:

Grev Klausens død blev signal til strid mellem hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik, og nabofyrster forsøgte forgæves at mægle mellem parterne i pinsen (o. 10. juni). Midt i juni blev Gerhard Elisabeths formynder og kunne nu tage hendes livgeding under sin beskyttelse. Samtidig overtog han hendes øvrige fædrearnv i Slesvig, Holsten, Stormarn og på Femern. Da brødrene ikke kunne enes, påtog adelen sig at gennemføre en ordning der indebar at Holsten den 28. august i Bornhoved deltes mellem dem, mens Gerhard fik tildelt Slesvig forelø-

big i ni år. I forbindelse med denne ordning tvang stormændene samme dag i Plön Gerhard til at tilbagegive Elisabeth hendes arv for ikke at stille Albrecht og Henrik ringere når kendelsen om Sønderjylland til sin tid skulle falde.

Denne afgørelse ville hertugen imidlertid ikke acceptere, og den blev omgjort da Elisabeth den 30. september på ny overlod ham sin fædre-arv. Specielt for Sønderjylland understregedes overdragelsen da stænderne på Urnehoved landsting den 6. oktober bevidnede at Elisabeth gav hertug Gerhard to skøder og et pantebrev på sin ret til Hertugdømmet og på den derværende pantbesiddelse. Hermed blev Gerhard alene grev Klauses arving i Hertugdømmet, mens Albrecht og Henrik overhovedet ikke er omtalt. Det ene skøde var en overdragelse til Gerhard af Elisabeths arveret til Hertugdømmet i almindelighed. I det andet overdrog hun ham specielt den pantbesiddelse hun havde arvet, mens pantebrevet tog sigte på den situation der ville opstå, hvis Gerhard ni år senere af adelen blev tvunget til en deling af Hertugdømmet. Med dette pantebrev ville han kunne hindre at Elisabeths arv indgik i delingen.

Ordningen i 1397 var således i overvejende grad til fordel for Gerhard. Det bestemtes at han skulle beholde Sønderjylland uantastet i ni år, men der var tale om en foreløbig, ikke om en absolut sejr over de to yngre brødre. Der blev ikke taget stilling til hvorvidt deres krav på Sønderjylland var berettigede eller ej, men de blev således heller ikke afvist.

Gerhard opnåede derimod med forbigåelse af sine brødre at blive grev Klauses arving i Hertugdømmet ved at udnytte sin stilling i forhold til Elisabeth. Til slut overtog han som ejendom hendes arveret til Hertugdømmet efter faderen og i et særligt brev specielt hans pantbesiddelse som efter min mening bestod af hans ret i Gottorp len. Samtidig fik Gerhard også det hele i pant for en mægtig sum.

Elisabeths livgeding bestod sandsynligvis af Åbenrå len med to herreder og tre birker, to sogne i Ny herred og en årlig rente på 200 mk. af Flensborg by foruden ukendte besiddelser i Holsten, og det var også en del af hendes fædre-arv. Livgedinget fik Gerhard kontrol med ved at blive Elisabeths formynder kort efter hendes faders død, og også i den sag så han på sin egen fordel. I 1397 hed det sig at han skulle overtage det efter hendes død eller hvis hun forsørgedes tilfredsstillende gennem et nyt ægteskab. I 1404 gentoges den første bestemmelse, og desuden

måtte Elisabeth afstå fra pengeudbetalinger af sit livgeding. Det er sandsynligt at hun har hørt med lettelse om Gerhards død i Ditmarsken, for selvom hun indgik nyt ægteskab beholdt hun sit livgeding frem til 1411 da dronning Margrethe fik det i pant for 3.000 mk.lb. Pantsættelsen omfattede da også den årlige rente af Flensborg på 200 mk. så bestemmelsen fra 1404 om at hun ikke mere skulle have penge af sit livgeding fik ikke gyldighed.

1397-ordningen af Sønderjyllands forhold kom ikke til revision ni år efter som forudsat i Bornhövedoverenskomsten. I 1402 gled grev Henrik foreløbig ud af billedet ved at blive biskop af Osnabrück, og i 1403 faldt grev Albrecht mod ditmarskerne. Året efter fandt hertug Gerhard selv døden ved Süderhamme i et forsøg på at undertvinge Ditmarsken. For det holstenske grevehus var det en frygtelig katastrofe der kuldkastede alle planer. Gerhard efterlod sig en ung enke, Elisabeth, og to drenge, Henrik og Adolf, hvortil kom Gerhard der fødtes efter faderens død.

Den holstenske adel

I forrige kapitel har emnet været de holstenske fyrster i Sønderjylland ud fra det synspunkt at de udgjorde den ene væsentlige magtfaktor i Hertugdømmet på denne tid. Den anden var den indvandrede holstenske adel som dette kapitel vil skildre. Der vil her, så godt det lader sig gøre, blive gjort et forsøg på at bestemme grundlaget for adelens indflydelse. Vi vil undersøge hvilke personer den holstenske adel i Sønderjylland bestod af, deres jordegods og andre besiddelser, deres slægtskabsforbindelser og formelle stilling (riddere og væbnere), altsammen med det formål at indkredse en indflydelsesrig del af adelen som vi kan kalde højadelen. Disse stormænds betydning i politik og administration vil da siden blive behandlet i et kapitel om hertugmagtens forvaltning.

Bosættelse

I perioden frem til 1375 har jeg i en tidligere afhandling detaljeret fulgt den holstenske adels indvandring i Sønderjylland¹. Det konstateredes at de første spor ses omkring midten af det 13. århundrede og at de første slægter bosatte sig i årtierne omkring 1300. De indvandrede reproducerede sig, og nye slægter fandt vej over Ejderen og Levensau. I perioden 1340-75 er det kommet så vidt at vi kan anse ca. 30 holstenske slægter - ialt ca. 60 personer - for bosat i Sønderjylland. I det mindste har de pågældende på et eller andet tidspunkt i perioden 1340-75 boet i Hertugdømmet.

Nedenfor vises en oversigt over indvandringen frem til 1375, og desuden hvilke holstenske slægter der findes i Sønderjylland 1375-1404. Tabel 1 viser fire undersøgte perioder, således at periode I omfatter

1. Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13. og 14. århundrede. Hist. Tidsskr. bd. 74, 1974, s. 81-152. Om samme emne Harald Voigt, Die Einwanderung des holsteinischen Adels in das Herzogtum Schleswig und Königreich Dänemark bis zum Jahre 1375. ZSHG 82, 1958, s. 51-138.

tiden indtil 1325, periode II 1325-40, periode III 1340-75 og periode IV 1375-1404².

Tabellen viser 46 slægter, men inden vi ser nærmere på dem er det nødvendigt at tage visse forbehold, f.eks. over for slægtsbegrebet. I nogle tilfælde er der tvivl om hvorvidt et navn er et slægtsnavn eller et tilnavn³, i andre kan der være tvivl om nationaliteten. Det kan undertiden være svært at skelne holstenske adelsmænd fra andre tyske, og afgrænsningen til den sønderjyske herremandsstand af dansk rod volder også problemer⁴.

1. Bosat holstensk adel i Sønderjylland ca. 1250-1404

(?) efter slægtsnavnet angiver tvivl om dets selvstændighed	I -1325	II 1325- 1340	III 1340- 1375	IV 1375- 1404
Ahlefeldt	x			x
Bardewik			x	
Barsebek			x	
Bisticse			x	
Blixen		x		
Blok		x	x	
Brejde				x
Buchwald				x
Buntsing			x	

- For periode I henvises til det behandlede materiale i min ovennævnte afhandling s. 83 f., for periode II sst. s. 95-98 og for periode III sst. s. 109-15. Periode IV bygger på materialet i bilag 1, nedenfor s. 292 ff.
- Når en væbner kaldes Hasse Detsmersche, er der næppe tale om et slægtsnavn. Detsmersche angiver vel blot at han er ditmarsker. I andre tilfælde er der forbindelse mellem navn og landsby. Navnet Henneke af Treja (en landsby ved Slesvig by) kan ikke afvises som slægtsnavn selvom manden måske har tilhørt en mere kendt slægt. Som det siden vil fremgå, er det sandsynligt at de tidligst kendte holstenske adelsløgter i Hertugdømmet normalt tog navn efter en lokalitet. Men er Darghede, v. Monnigh, Nagel og Swanow slægtsnavne?
- Er Nagel, Swanow og Walkendorff holstenske? De to førstnævnte er regnet for holstenerne, den sidste har jeg med Bobé (DAA 1928, s. 229 f.) tidligere regnet for mecklenburgsk (Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 149), men måske med tvivlsom ret. Er Buntsing og Vote (Fod) holstenske eller danske slægter? Jeg har regnet dem for holstenske på grund af de tyskklingende fornavne.

(?) efter slægtsnavnet angiver tvivl om dets selvstændighed	I -1325	II 1325- 1340	III 1340- 1375	IV 1375- 1404
---	------------	---------------------	----------------------	---------------------

Darghede(?)			(x)	
Detmersche(?)				(x)
Dosenrode				x
Godendorp				x
Gortze			x	
Hagen			x	
Ketelberg				x(?)
Knoop	x	x	x	x
Krummedige		x	x	x
Kule			x	x
Latendorp			x	
Limbek (Lembek)	x	x	x	x
Marschalk				x(?)
Meinstorf				x
Metzeke			x	
Monnigh(?)				(x)
Nagel(?)			(x)	
Pogwisch			x	x
Porsfelt				x
Rantzau			x	x
Reventlow		x	x	
Rutze		x	x	
Rönnow			x	x
Sehested	x	x	x	x
Skinkel (Schinkel)	x	x(?)	x	x
Split				x
Stake			x	x
Stamp			x	x
Storm			x	x
Swanow(?)			(x)	
Tedinghusen				x
Thinen				x
Treja(?)				(x)
Vote			x	
v.d. Wisch			x	x
Wulf		x	x	x(?)
Wunsfleth			x	
46	5	10 (9)	30 (27)	29 (23)

Når man skal vurdere tabellen, må også tilfældigheder tages i betragtning. Opføres en slægt som bosat i Sønderjylland i 3 eller måske i alle fire perioder er dens tilknytning til Hertugdømmet klar, men man kan ikke nødvendigvis slutte modsætningsvis. At en slægt måske kun nævnes i et par af perioderne kan skyldes kildematerialets tilfældige overlevering og den måde periodeinddelingen er foretaget på. En vis fluktuation i form af udvandring og dødsfald (Den sorte Død!) kan man sikkert heller ikke se bort fra.

For bosatte regnes de holstenske adelsmænd der i en periode har besiddet eller erhvervet gods eller indtægter som ejendom eller pant. De der har været lensmænd eller pantelensmænd, og de der har pantsat eller afhændet gods eller indtægter. Endelig kan særlige forhold tyde på en så fast tilknytning til landsdelen at det regnes for bosættelse. Om den holstenske adels tilstedeværelse i Sønderjylland benyttes således udtrykkene bosættelse og tilknytning svarende til stormændenes forskellige stilling. Nogle slægter har her i slutningen af det 14. århundrede boet 3-4 generationer i Hertugdømmet som f.eks. Limbekkerne. Andre er først senere indvandret, eller måske har de fået ejendomme i Sønderjylland samtidig med at de har beholdt hvad de havde i Holsten, det gælder f.eks. Pogwischerne. I så fald kunne man tale om slesvig-holstensk adel, og det vil da være rimeligt kun at tale om tilknytning til Hertugdømmet. Denne distinktion fremtræder dog ikke i tabellen.

Med de nødvendige forbehold viser tabel 1 at der fra ca. 1250-1375 er sket en forøgelse af de bosatte holstenske adelsslægter. Sammenligner man periode III (1340-75) med periode IV (1375-1404) er der tale om en stabilisering af tallene. Perioderne er vel ikke helt lige lange, men faktisk ligger tallene tæt op ad hinanden. Hvor der i periode III er tale om 30 slægter eller lidt mindre, er der i periode IV 29 (eventuelt kun 23). Ser vi på antallet af personer, indbefatter de ca. 30 slægter i periode III ca. 60 personer, mens de 29 slægter i periode IV består af højst 57 personer.

Sammenligningen skal ikke strækkes for vidt, for et hurtigt blik på tabellen vil vise at det kun i halvdelen af tilfældene er de samme slægter der optræder i de to kolonner. Dog er der ikke tvivl om at de 14 slægter vi møder i begge perioder rummer »kerneslægterne« - de dominerende indvandringsslægter i tiden frem til 1375. Til dem vil jeg regne Knoop, Krummedige, Limbek (Lembek), Pogwisch, Sehested, Skinkel (Schinkel), v.d. Wisch og Wulf. Påfaldende er det også at tallet på indvandre-

de holstenere efter 1375 stagnerer på trods af at kildemængden er større.

Går vi lidt mere i detaljer med hensyn til de 57 bosatte holstenere i perioden 1375-1404, fremgår det af nedenstående tabel hvorfor de er anset for bosat.

2. Bosatte 1375-1404

	Besiddelse eller erhvervelse af gods eller indtægter	Panterhvervelse	Pantelensmand	Lensmand (høvedsmand, foged)	Pantsættelse	Salg	Andet
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1. Benedikt Ahlefeldt III (?)							x(?)
2. Benedikt Ahlefeldt IV (?)							x(?)
3. Claus Ahlefeldt	x		x				
4. Henrik Ahlefeldt			x				
5. Hartvig Brejde						x	
6. Henneke Rike Brejde	x					x	
7. Markvard Rike Brejde						x	
8. Grote Henneke Buchwald							x
9. Hasse Detsmersche(?)						x	
10. Siefert Dosenrode							x
11. Godske Godendorp							x
12. Henning Ketelberg(?)							x(?)
13. Volrad Knoop	x						
14. Hartvig Knoop	x						
15. Burchard Krummedige(?)							x(?)
16. Erik Krummedige	x						
17. Hartvig Brøger Krummedige			x				
18. Johan Wittekop Krummedige			x				
19. Segebod Krummedige	x	x					
20. Eggert Kule				x			
21. Blixen Limbek	x						
22. Klaus Kudy Limbek(?)							x(?)
23. Claus Limbek	x						
24. Claus Limbek	x(?)						

Tabel 2 (fortsat)

	Besiddelse eller erhvervelse af gods eller indtægter	Pant erhvervelse	Pantelensmand	Lensmand (hovedsmand, foged)	Pantsættelse	Salg	Andet
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
25. Emeke Limbek	x						
26. Godskalk Skjerv Limbek						x(?)	
27. Hartvig Limbek						x	
28. Henneke Limbek	x	x	x			x	
29. Henneke Limbek	x					x	
30. Iven Limbek						x	
31. Lyder Limbek	x						
32. Lyder Limbek						x	
33. Wulf Marschalk(?)							x(?)
34. Henning Mejnstorff				x			
35. Johan v. Monnigh(?)							x
36. Hartvig Pogwisch	x						
37. Wulf Pogwisch IV	x						
38. Hartvig Porsfelt							x
39. Henneke Rantzau		x				x	
40. Claus Rönnow (Kerl)	x			x			
41. Blixen Sehested							x
42. Hartvig Sehested	x						
43. Reimer Sehested(?)							x(?)
44. Henneke Skinkel						x	
45. Henrik Split						x	
46. Balthasar Stake						x	
47. Claus Stamp(?)							x(?)
48. Eler Stamp						x	
49. Lyder Storm							x
50. Godske Tedinghusen	x						
51. Markvard Tedinghusen							x
52. Johan v. Thinen						x	
53. Henneke v. Treja(?)						x	
54. Arnd v.d. Wisch	x						
55. Markvard v.d. Wisch	x						
56. Wulf v.d. Wisch(?)							x(?)
57. Markvard Wulf(?)							x(?)
57 (44)	20 (19)	3	5	3	0	17 (16)	18 (8)

Disse tal kan næppe siges at være overraskende. De viser at de holstenske riddere og svende først og fremmest var bosat i Sønderjylland som jordbesiddere, men det fremgår ikke hvor meget de ejede. De fleste kolonner i tabel 2 tager sigte på de normale godstransaktioner mellem samfundets store jordejere. Det er køb og salg, undertiden i form af pant, men det har næppe større interesse at anstille betragtninger over forholdet mellem erhvervelser og afhændelser som udtryk for de holstenske stormænds indvandring og styrke i Sønderjylland.

Antallet af bosatte er som nævnt nogenlunde lige stort i perioderne 1340-75 og 1375-1404 både hvad mængden af slægter og personer angår. Der er ganske vist i 1375-1404 17 personer fra 14 slægter der ikke tidligere har været konstateret bosat i Sønderjylland⁵, men til gengæld er der slægter kendt i tidligere perioder som ikke påtræffes 1375-1404. I nogle tilfælde betyder nye navne sikkert ikke at de pågældende først da er indvandret. Deres forfædre kan også have boet i Sønderjylland, det har blot ikke sat sig spor i kilderne. Man må nok forestille sig at der har været en vis bevægelse frem og tilbage over Ejderen som gør at en slægt undertiden findes i én periode, ikke i en anden. Tallene tillader *ikke* den slutning at den holstenske adel udvidede og forbedrede sin stilling i Sønderjylland 1375-1404, men denne var i forvejen stærk. Der kan ikke godt være tvivl om at den holstenske adel i høj grad, hvad betydning angår, var identisk med adelen i Hertugdømmet. Naturligvis var der stadig en sønderjysk lavadel af danske herremænd, men meget få fremtræder som store jordejere, og næsten ingen havde politisk indflydelse, som det senere vil fremgå.

For bosatte regnes også lensmænd og pantelensmænd, men der er her tale om bosættelse af en anden art end når talen er om godsejere. Løsest knyttede til Sønderjylland er de egentlige lensmænd der sidder på deres herres nåde. Anderledes forholder det sig hvis lensmanden desuden er jordejer. Claus Rönnow med tilnavnet Kerl var hertug Gerhards hovedsmand på Ærø men dertil ejer af Ejsbøl, og hans efterslægt forblev sønderjyder. En stærk tilknytning til landet gav i flere tilfælde også pantelen som forblev uindløst over meget lang tid. I 1344 havde Johannes Limbek fået Lundtoft herred i pant af hertug Valdemar, men da hans broder Lyder overtog pantet havde han desuden Søgård som fri

5. Brejde (3), Buchwald, Detsmersche, Dosenrode, Godendorp, Ketelberg, Marschalk, Meinstorf, v. Monnigh, Porsfelt, Split, Tedinghusen (2), Thinen og Treja.

besiddelse. Siden kunne begge dele gå over til Claus Ahlefeldt og fortsætte i hans efterslægt i 300 år. På samme måde er der grund til at tro at Henneke Limbeks bosættelse i Sønderjylland har sit udgangspunkt i Tørning len.

18 (eventuelt kun 8) af de holstenske stormænd i tabel 2 er opført i kolonne 7 (Andet), og det kræver en nærmere forklaring. Nogle få af dem er mænd om hvem der i kilderne udtrykkeligt siges at de har hjemme i Slesvig stift. Da dettes sydgrænse faldt sammen med Hertugdømmets, tager jeg det som tegn på bosættelse i Sønderjylland. De fleste af de 18 er imidlertid mænd der i 1397 var til stede på Urnehoved ting, hvor de bevidnede at grev Klauses datter overlod sin fædrearnv til hertug Gerhard. Det var en betydningsfuld begivenhed bl.a. fordi vi her ser hvad der må opfattes som en repræsentation for Sønderjyllands befolkning, og i så fald har deltagerne boet mellem Skodborg å (Kongeaen) og Ejderen⁶.

Da jeg har til hensigt at benytte listen i anden sammenhæng, vil det være nødvendigt nærmere at argumentere for at der faktisk er tale om en stænderrepræsentation for Hertugdømmet, ganske vist uden bønder. Gejstligheden var på Urnehoved ting repræsenteret af abbederne for Løgumkloster og Ryd kloster, af tre kanniker fra Slesvig, to fra Ribe (Ribe stift gik jo ned til Tønder) og tre fra Haderslev. Fremdeles nævnes rådene i Flensborg og Slesvig og en enkelt repræsentant fra Sønderborg. Hertil kommer ca. en trediedel af adelsmændene hvis navne og besiddelser viser at de tilhørte den danske herremandsstand i Sønderjylland⁷. I alle disse tilfælde er det sikkert at der er tale om folk fra Sønderjylland, men gælder det samme stormændene med holstenske navne?

Der er ovenfor i kapitel III,1 gjort rede for hvordan de tre breve der udstedtes den 6. oktober 1397, skal forstås som hertug Gerhards forsøg på alene at hævde magten i Hertugdømmet. Tydeligt nok lægger man vægt på at det er et sønderjysk anliggende der hører under dansk lov (de tilstedeværende er mødt op *op deme landesdinghe tu Vrenhouede in Sunder Jutlande ... dar de dorluchteghe vorste unse gnedighe here hertoghe Gherard ... sin rechterding ghezettet hadde in voller macht, alzo unse Densche lantrecht utwiset ...*). Alligevel er der ingen tvivl om at Gerhard er initiativtageren, og man må derfor værgе sig mod den

6. SHRU VI, 1361-63. Om betydningen af ordet repræsentation se nedenfor s. 267.

7. Gregersen, Plattysk, s. 132-35; jfr. nedenfor s. 268 f.

mistanke at de holstenske stormænd der optræder ved den lejlighed, blot har været hertugens ledsagere og i øvrigt ikke behøver at have boet i Sønderjylland.

Når det drejer sig om de andre stænder har der været udvist omhu med at sikre at repræsentanterne er fra Hertugdømmet. Det gælder også indkaldelsen af den danske adel der ellers så at sige aldrig deltog i styrelsen af hverken Slesvig eller Holsten. Spørgsmålet er nu hvordan man skal forholde sig til den holstenske adel der er opstillet i denne liste:

3. Holstenske stormænd tilstedeværende på Urnehoved landsting den 6. oktober 1397

Vidnesbyrd om bosættelse i Sønderjylland
(kildehenvisninger i bilag 1)

Benedikt Ahlefeldt (III)	Ingen.
Benedikt Ahlefeldt (IV)	Ingen.
Claus Ahlefeldt	Til Søgård.
Henrik Ahlefeldt	Pantelensmand på Haderslevhus.
Godske Godendorp	Knyttet til Henneke og Claus Limbek og deres besiddelser i Sønderjylland og Kongeriget.
Henning Ketelberg	Ingen (andre med dette navn havde dog tilknytning til Sønderjylland, således Marine der 1402 var nonne i Slesvig Johannes kloster (Westphalen III, 375) og Berta nævnt 1409 som jordbesidder på Svansen (Da. Mag. 5. r. II, s. 86)).
Burchard Krummedige	Ingen (deltog dog 1404 i Claus Limbeks fejde mod englændere og hollændere).
Erik Krummedige	Til Runtoft m.m.
Henneke Limbek	Til Tørning m.m.
Wulf Marschalk	Ingen.
Wulf Pogwisch (IV)	Medejer af Grødersby.
Henneke Rantzau	Havde besiddelser på Tøndereggen.
Claus Rönnow (Kerl)	Til Ejsbøl.
Blixen Sehested	Hans fader ejede Hütten (mellem Slien og Ejderen).
Hartvig Sehested	Medejer af Grødersby.
Reimer Sehested	Ingen med sikkerhed, men det er muligt at han havde Maaslev (på Svansen).
Claus Stamp	Ingen (men Eler Stamp (hans fader?) ejede Holmelen).

Lyder Storm	Pantsatte 1361-62 jord i Angel (Hist. Tidsskr. bd. 77, s. 148).
Godske Tedinghusen	Ejede jord på Haderslevegnen.
Markvard Tedinghusen	Synes knyttet til Henneke Limbek.
Wulf v.d. Wisch	Ingen.
Markvard Wulf	Ingen.

22

Af disse 22 mænd må 10 anses for med sikkerhed at være bosatte i kraft af deres besiddelser⁸, og 3 mænd kan sandsynligvis anses for bosatte⁹. I 9 tilfælde er der ingen direkte vidnesbyrd om tilknytning til Sønderjylland omend antydninger og muligheder¹⁰. Her må man forsigtigvis erkende at der nok i de fleste tilfælde er tale om velafhjlede slægter i Sønderjylland (Krummedige, Sehested, Stamp, v.d. Wisch og Wulf), men at vi intet med sikkerhed kan påstå om de pågældende enkeltpersoner.

Det er klart at vi her befinder os i metodiske vanskeligheder. Man kan ikke hævde at når de fleste tilstedeværende holstenere har ejet jordegods i Sønderjylland, så har de øvrige nok også gjort det. På den anden side forekommer det overforsigtigt at fraskrive de 9 mand tilknytning til Hertugdømmet. Hele situationen den 6. oktober tyder på at de tilstedeværende var mænd der retmæssigt hørte under det sønderjyske landsting. Hovedsigtet i de tre vidnesbyrd er Elisabeths arv i Hertugdømmet, og alle repræsentanter for gejstligheden, byerne og de sønderjyske herremænd bor i Sønderjylland. Stillet over for dette har jeg placeret de 9 mand som bosatte, men med et spørgsmålstegn bag efter.

8. Claus Ahlefeldt, Henrik Ahlefeldt, Erik Krummedige, Henneke Limbek, Wulf Pogwisch (IV), Henneke Rantzau, Claus Rönnow, Hartvig Sehested, Lyder Storm og Godske Tedinghusen.
9. Godske Godendorp, Blixen Sehested og Markvard Tedinghusen.
10. Benedikt Ahlefeldt (III), Benedikt Ahlefeldt (IV), Henning Ketelberg, Burchard Krummedige, Wulf Marschalk, Reimer Sehested, Claus Stamp, Wulf v. d. Wisch og Markvard Wulf.

Topografisk placering

Den holstenske adel er ikke bosat i alle egne af Sønderjylland. Placeringen fremgår af nedenstående tabel der ganske vist ikke i enhver henseende er pålidelig, men dog skulle kunne give et indtryk der i hovedsagen må være rigtigt. De bosatte personer er opført i de egne hvor de erhverver eller afhænder gods og hvor de er lensmænd. Selvfølgelig kan man ikke sætte lighedstegn mellem godsomsætning og bosættelse, men det er her forudsat at godsomsætning normalt sker i tilknytning til bosættelse. Til uddybning af billedet er tallene for perioden 1375-1404 sat side om side med de tilsvarende tal for perioden 1340-75.

4. Den holstenske adels topografiske placering 1340-75 og 1375-1404¹¹

	1340-75	1375-1404
Landet mellem Slien og Ejderen med Dänischwohld	21	3
Svensen	10	5
Angel	11	16
Midtsydslesvig	0	1
Vestsydslesvig	1	0
Sydslesvig ialt	43	25
Als	8	0
Østnordslesvig	8	15
Midtnordslesvig	0	3
Vestnordslesvig	4	3
Nordslesvig ialt	20	21
Utland	0	0
Ukendt sted	2	17
Sønderjylland ialt	65	63

11. For tallene i perioden 1340-75 henvises til Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 116 f. 1375-1404 indgår følgende personer i tabellen: *Landet mellem Slien og Ejderen*: Hasso Detsmersche, Eler Stamp og Henneke v. Treja. *Svensen*: Hartvig Brejde, Henneke Rike Brejde, Markvard Rike Brejde, Arnd v. d. Wisch og Markvard v. d. Wisch. *Angel*: Volrad Knoop, Hartvig Knoop, Erik Krummedige, Segebod Krummedige, Eggert Kule, Emeke Limbek, Hartvig Limbek, Iven Limbek, Lyder Limbek, Johan v.

I tabellen er der til dels anvendt kunstige egnsbetegnelser som behøver en forklaring. Ved Midtsydslesvig tænkes på Vis, Ugle og Arns herreder og ved Vestsydslesvig på Gøsherrederne. Midnordslesvig omfatter Gram, Nr. Rangstrup, Slogs og Kær herreder, og i betegnelsen Vestnordslesvig indgår Hviding, Lø, Tønder og Højer herreder. Opdelingen er ikke uden sammenhæng med landskabets geologiske særpræg¹², mens der ikke er taget hensyn til administrative opdelinger. De gamle sysler omfattede ikke hele Hertugdømmet og havde på dette tidspunkt kun virkelig betydning i den gejstlige administration af Slesvig bispedømme. Herredet er for lille en enhed når det drejer sig om at beskrive landsdele, mens vanskeligheden ved at bruge lenet skyldes at vi kun i grove omrids kender deres grænser som formodentlig også har skiftet fra tid til anden.

Man gør sikkert klogt i at optræde varsomt når det gælder at konstatere udvikling på grundlag af dette materiale. I perioden 1340-75 så det ud som om de sydlige egne af Hertugdømmet meget tydeligt rummede størstedelen af den indvandrede holstenske adel. Således tegner det sig ikke 1375-1404 selvom Angel træder klart frem ligesom i den foregående periode. Det er påfaldende, og næppe repræsentativt, at vi møder så få i området syd for Slien-Dannevirke. I Nordslesvig ser det mærkeligt ud at der slet ikke optræder holstenere på Als hvor de dog forekom tidligere mellem den danske lavadel. Det store antal holstenere som ikke kan placeres i nogen bestemt egn, gør det også vanskeligt at udtale sig præcist.

På ét punkt er det ikke nødvendigt at tage forbehold. Det er tydeligt

Monnigh, Hartvig Pogwisch, Wulf Pogwisch (IV), Hartvig Sehested, Henrik Split, Lyder Storm og Johan v. Thinen. *Midtsydslesvig*: Henneke v. Treja. *Østnordslesvig*: Claus Ahlefeldt, Henrik Ahlefeldt, Hartvig Brøger Krummedige, Henneke Wittekop Krummedige, Blixen Limbek, Claus Limbek (nr. 23), Claus Limbek (nr. 24), Henneke Limbek (nr. 28), Henneke Limbek (nr. 29), Lyder Limbek, Henning Mejnstorf, Claus Rönnow, Henneke Blixen el. Skinkel, Balthasar Stake og Godske Tedinghusen. *Midnordslesvig*: Henneke Blixen el. Skinkel, Henneke Limbek (nr. 28) og Henneke Rantzau. *Vestnordslesvig*: Henneke Limbek (nr. 28), Henneke Limbek (nr. 29) og Henneke Rantzau. *Ukendt sted*: Benedikt Ahlefeldt (III), Benedikt Ahlefeldt (IV), Grote Henneke Buchwald, Siefert Dosenrode, Godske Gøddorp, Henning Ketelberg, Burchard Krummedige, Claus Kudy Limbek, Godskalk Skjerf Limbek, Wulf Marschalk, Hartvig Porsfelt, Blixen Sehested, Reimer Sehested, Claus Stamp, Markvard Tedinghusen, Wulf v. d. Wisch, Markvard Wulf.

12. Se kortet i Sønderjyllands historie I, ved s. 16.

at i begge perioder har den østlige del af Hertugdømmet med den frugtbare lermuld især tiltrukket indvandrerne, mens midterlandets ringere jord ikke i særlig grad har lokket. Nordfrisland (Utland) helt mod vest berøres slet ikke af bosættelsen i modsætning til Tønderegnet hvor der dog forekommer enkelte eksempler.

Jordegods og andre besiddelser

På denne tid kan man ikke sige meget med sikkerhed om den holstenske adels jordegods i Sønderjylland. Ingen enkeltmands arkiv er bevaret, ej heller fremtræder et eneste adelsgods i nogen jordebog. Bevaret er kun nogle skøde- og pantebreve og enkelte arveoverenskomster som ikke kan sidestilles med fuldt specificerede skiftebreve. Det normale er således at vi kun lærer adelens jordegods at kende stykkevis og delt, nemlig når der disponeres over en eller anden ejendom eller indtægt hvis plads i stormandens samlede besiddelse vi ikke kender. Lidt kan man dog sige om besiddelsesformen og om hvorfra adelen fik sine ejendomme. Undertiden nævnes også en stormand til en navngiven ejendom, men det er umuligt at sige hvor mange gårde adelen i det hele taget har haft, og vi ved kun lidt om deres størrelse og driftsform. Af den grund er der næppe kildegrundlag for at vurdere virkningerne af den senmiddelalderlige krise specielt for den holstenske adels vedkommende¹³.

Adelens jordegods møder vi først og fremmest i forbindelse med den almindelige godsomsætning mellem jordejerne. Riddere og svende købte og solgte (evt. i form af pant) hele landsbyer eller enkelte bondegårde hvis værdi og størrelse angives med en pris (som regel mark lybsk), i bol, i mark guld eller med den årlige ydelse. Der er her ofte tale om besiddelser som ikke kan placeres i nogen sammenhæng og derfor kun har interesse for så vidt som de er vidnesbyrd om navngivne personers tilknytning til stedet. Hvis en mand f.eks. sælger lidt jord i en landsby og der ikke oplyses andet, er vi ude af stand til at afgøre hvilken betydning det har for hans stilling som jordejer. Måske har han med dette salg afhændet alt hvad han ejede og er sunket ned i bondestanden. Men måske har han blot i stedet købt anden jord eller været så velstående at salget ikke i synderlig grad har påvirket omfanget af hans jordegods.

I andre tilfælde påkalder adelens besiddelser sig større interesse. Stormanden kan være nævnt i forbindelse med lokaliteter der siden

13. Jfr. mine generelle bemærkninger i Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 120 ff.

kendes som betydningsfulde godser. Dette lader ane en kontinuitet gennem tiderne selvom navnene kan dække forskellige realiteter. Der kan også være grund til at diskutere hvad det betyder når en adelsmand nævnes til en lokalitet der både kan være navn på en landsby og et gods. Endelig kommer adelen i besiddelse af jordegods af ubestemt størrelse, f.eks. det krongods der lå i et pantelen.

Den jord den holstenske adel erhvervede mellem Skodborg å (Kongeaen) og Ejderen fik den som ejendom og pant, aldrig som len. De holstenske riddere og svende indtog altså en lignende stilling i Hertugdømmet som den indfødte adel. Der er ingen eksempler på lensgodser som i Østholsten, og landet mellem Slien og Ejderen danner ingen undtagelse i den henseende.

Da Holsten i 1397 deltes mellem grev Henriks tre sønner, gennemførte landets adel den ordning at vasallerne i Holsten, Stormarn og i Hertugdømmet fremtidig skulle være udelt og hylde alle tre herrer. Derefter står der i overenskomsten at enhver af de tre skal forlene mænd fra Holsten og Stormarn med deres gods, men uanset dette skal vasallerne hylde alle tre grever¹⁴. Når der i forvejen har været tale om vasallerne i Holsten, Stormarn og *Hertugdømmet*, og det derefter hedder at de fra Holsten og Stormarn skal have deres gods i forlening, tyder det på at der ikke var lensgodser i Hertugdømmet. Lige derefter behandles spørgsmålet om vakante len, og det viser sig på samme måde at de ligger i Holsten, Stormarn og på Femern, men ikke i Hertugdømmet¹⁵.

At adelen i Danmark ikke har haft len i europæisk forstand har man sådan set ikke betvivlet, men Windmann har argumenteret for at landet mellem Slien og Ejderen skulle danne en undtagelse herfra¹⁶. Det har jeg tidligere imødegået, og det er der grund til at fastholde. Den holstenske adel bosat syd for Slien og Dannevirke har frit ejet sin jord, og den

14. *unde to welk unser enem dat de ut deme lande to Holsten unde to Stormeren komen, de schal ym eer ghud lenen, unde welk man zin leen untfeyt van eneme unser vorschrevenen heren de schal uns heren alle dren to like huldichen unde unsen erven* (SHRU VI, 1345-46).

15. *Vortmer wat leen ghestlik edder werlik edder ghud dat in dessen vorbinomeden landen to Holsten, to Stormeren unde in Vemereren loes stervet, dat schal in unser drygghe heren unde brodere enen und in zine erven vallen, in den dar yt in zinen dele loes ghestorven is.*

16. Windmann, s. 176 og 193.

enkelte har kunnet disponere over den med arvingernes samtykke¹⁷. Et par gange siges det ligefrem at skødningen sker på dansk vis eller efter kongeriget Danmarks ret og love¹⁸. Intet tyder på nogen begrænsning i adelens dispositionsret over besiddelserne mellem Slien og Ejderen.

Indtil 1375

I det følgende vil vi først se på den holstenske adels godser i Sønderjylland fra indvandringen tog sin begyndelse og søge forklaringen på at den adelige besiddelse ofte har samme navn som en landsby. Vi vil fremdeles søge belyst i hvilken udstrækning godserne var befæstede, se på forholdet mellem dem og hertugmagtens gods, med andre ord stille spørgsmålet hvorfra adelen fik sine besiddelser, og endelig vil vi gerne vide noget om godsernes størrelse.

I mangel af nyere undersøgelser drøftes godsernes opståen med udgangspunkt i H. N. A. Jensens klassiske topografi over Angel fra 1844. Efter hans opfattelse har adelens besiddelser ved midten af det 13. århundrede været ret små. Stormændene selv boede i landsbyerne blandt bønderne, men deres gårde plejede at være befæstede og omgivet af en grav. Voldsteder i terrænet og stednavnene viste ham hvor adelen havde boet. Han mente at tilføjelsen *gård* eller *hof* ved de enkelte bol ofte tydede på at de havde været adelige gårde, men de var ikke større end bondegårde, og sådanne blev de for det meste siden igen¹⁹. De problemer der ligger heri vil vi i det følgende tage op og altså spørge: Er det rigtigt at adelen boede i landsbyerne blandt bønderne og at deres godser var befæstede, men små?

Undersøgelsen gælder i det følgende kun den holstenske adel der som bekendt kom til Sønderjylland, den er ikke autokton. Det betyder at dens besiddelser fra årtierne o. 1300 blev erhvervet ved køb, pant, nyopdyrkning og giftermål og først siden ved arv. Dermed er situationen helt anderledes end f.eks. for højadelen på Sjælland hvor vi allerede på Valdemarstiden har meget store arvegodser først og fremmest i Hvide-

17. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 86. Kildegrundlaget er DD 2. r. XI, nr. 249; sst. XII, nr. 12; sst. 3. r. III, nr. 424; sst. VI, nr. 356 og 364; SHRU IV, 601 og 1549; sst. VI, nr. 27, 446 og 504.

18. DD 2. r. XII, 12 og SHRU IV, 1549.

19. Angeln, s. 204 f.

20. Poul Nørlund, Jorddrotter paa Valdemarstiden. Festskrift til Kristian Erslev, 1927. For den senere udvikling se E. Ulsig, Danske Adelsgodser i Middelalderen, 1968.

slægtens eje²⁰. Hvordan forholdene har været for den oprindelige danske adel i Sønderjylland får stå hen. Modsat H. N. A. Jensens opfattelse er det siden fremført at den har haft ret store besiddelser som dog opsplittedes i det 14. århundrede²¹.

Men nu først de nyopdukkende holstenske stormænds forhold til landsbyen. Det kan straks konstateres at den almindelige opfattelse er at indvandrerne tog navn efter de landsbyer de slog sig ned i²². Slægterne Sehested, Skinkel (Schinkel), Knoop, Limbek (Lehmbek) og Ahlefeldt skal således have taget deres navne efter de tilsvarende stednavne lige nord for Ejderen. Det drejer sig om tyskere og altså indvandrere, det viser deres fornavne klart. Imidlertid kunne man godt forestille sig at personerne havde givet stederne navn og ikke omvendt.

I Holsten skete det ofte at stormændene tog navn efter deres hjemsteder²³. Hvis derfor den indvandrede holstenske adel har ført navnene med til Sønderjylland, må disse i det mindste i nogen udstrækning repræsentere holstenske stednavne. Ahlefeldt, Knoop og Sehested findes imidlertid ikke i Holsten²⁴. Lehmbek indgår i et par holstenske stednavne²⁵, og Schinkel forekommer også²⁶, men det er ikke nødvendigvis ensbetydende med at navnene er ført til Sønderjylland. Stamfæd-

21. Fangel, Slægten Emmiksen, s. 33.

22. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 208; Voigt, s. 76; Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 83 f.

23. E. Hermberg, Zur Geschichte des älteren holsteinischen Adels. Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. Reihe VI, 1916.

24. W. Laur, Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein, 1967, og Johs. v. Schröder u. Herm. Biernatzki, Topographie der Herzogthümer Holstein und Lauenburg, 1855-56. Den opfattelse er fremført at slægten Sehesteds navn er ældre end stedets (H. v. Rumohr, Slotte og Herregårde syd for Grænsen, s. 365 f.). Det fremføres at man forgæves søger efter den sø der kunne have givet stedet dets navn. Slægten førte et våben med tre søblade (åkandeblade), men endnu i 1390 beseglede Lüdeke Tötting af Sehestedslægten med det våben de da uddøde mægtige herrer af Westensee havde ført. Derfor skulle Sehestederne være kommet fra Westensee der lå 10 km sydøst for Sehested, og have kaldt den nye borg nord for Ejderen ved deres eget navn. Dette kan efter min mening kun være en ikke særlig sandsynlig mulighed. Mens herrerne af Westensee bar et navn som er en geografisk realitet, ligger der ikke noget Sehested ved Westensee.

25. Noget øst for Hamburg fandtes et kobbel ved navn Lehmbekburgshaideland, og mellem Eutin og Oldenburg en Lehmbeksau. Se v. Schröder u. Biernatzki, s. 241 og 465.

26. I Münsterdorf og i Neuenbrook sg. (H. v. Oldekop, Topographie des Herzogtums Holsteins, s. 111).

rene til slægterne Ahlefeldt, Knoop og Sehested må have taget navne efter de allerede eksisterende sønderjyske stednavne. Om det også er tilfældet med Limbek og Skinkel kan næppe afgøres.

Under alle omstændigheder er der tale om en nær forbindelse mellem stormand og landsby. Allerede meget tidligt betegnede adelsmænd sig i forhold til lokaliteten, og det er mænd der ikke bærer hvad vi vil kalde slægtsnavne. I Dänischwohld træffer vi i 1259 *Sibernus de Ghetdorpe* (Gettorf)²⁷ og i 1274 *Helerus de Slabbenhagen* (Dänischenhagen sogn)²⁸. Også en dansker som Niels Jensen betegnes i 1349 af Ulsnæs (*de Vlfsnees*)²⁹, men på samme måde forholder det sig inden for de ældste indvandringsslægter. Her møder vi 1287 *Thetlauus de Sestath*, 1280-85 Johannes og Gerhard de *Avelde* eller *Anevelde* og 1322 *Lupus de Knope*³⁰ og tilsvarende ofte siden.

Dette af (*de, van*) må betyde at adelsmanden har boet det pågældende sted uanset om han har taget navn efter stedet eller givet det navn. Siden forekommer det jævnligt at disse navne bruges uden af, således 1313 af slægterne Sehested, Limbek og Skinkel³¹. Det skal sikkert forklares ved at stormændene da har fået andre besiddelser og ikke nødvendigvis længere har tilknytning til den lokalitet der indgår i deres navne³². På den måde dannes der hurtigt faste slægtsnavne.

Forbindelsen mellem stormand og lokalitet betegnes ved af (*de, van*), men det sker også på anden måde. Otto Sehested betegnes 1349 som *morans in Maaslev* (på Svansen)³³, Albert v. d. Wisch 1356 tilsvarende *Knope commorans*³⁴ og 1358 på samme måde Hartvig Skinkel *morans in Schinkele*³⁵. Disse betegnelser kan kun betyde at de pågældende personer bor de nævnte steder, men der er ingen grund til at tro at der med udtrykkene betegnes andet end af (*de, van*). I årene 1362-63 omtales Hartvig Skinkel nemlig både som *morans in Hesel, de Hesele og van Hesel*³⁶. Det tyder på at udtrykkene er synonyme.

27. SHRU II, 175.

28. Kieler Stadtbuch aus den Jahren 1264-1289, hrsg. von P. Hasse, 1875, 300.

29. DD 3. r. III, nr. 186.

30. DD 2. r. III, nr. 264; Bobé, Ahlefeldt I, s. 4 f.; SHRU III, nr. 490.

31. DD 2. r. VII, nr. 84.

32. Jfr. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 208.

33. DD 3. r. III, nr. 175.

34. SHRU IV, 709.

35. DD 3. r. V, nr. 173.

36. DD 3. r. VI, nr. 232 og sst. VII, nr. 263.

De steder de ældste indvandrere bosatte sig forblev i flere tilfælde adelige besiddelser uanset hvilke personer og slægter der siden kom til at eje dem. Endnu i det 19. århundrede hørte landsbyen Sehested under godset Sehested, og landsbyen Schinkel under godset af samme navn³⁷. I tilfældet Knoop er der dog foruden godset kun tale om en gruppe huse med dette navn³⁸. En tilsvarende sammenhæng mellem gods og landsby kan derimod ikke påvises for Ahlefeldts og Lehmbeks vedkommende.

Ved siden af disse navne på de ældste holstenske godser i Sønderjylland møder vi i tiden frem til 1375 også andre. Det drejer sig om Bukhavn (Buckhagen), Bülk, Maaslev (Maasleben), Hütten og Hesel³⁹. Med hensyn til Sehested, Skinkel og Knoop så vi at de siden var navne både på landsbyer og godser, og det må tages som et tegn på at godset er vokset ud af landsbyen. Det samme gælder Bukhavn som nedenfor omtales i anden forbindelse, Hessel og sandsynligvis også Hütten⁴⁰. Mere usikkert forholder det sig med Bülk og Maaslev⁴¹. Det er imidlertid en kendsgerning at landsbyer er forsvundet. De kan være opgivet i forbindelse med den senmiddelalderlige krise eller nedlagt på et eller andet tidspunkt i sammenhæng med godsernes opkomst. Derfor skal man sikkert ikke lægge vægten på at vi i nogle tilfælde mangler kendskab til landsbyerne. Vigtigere må det være at fastholde de omtalte

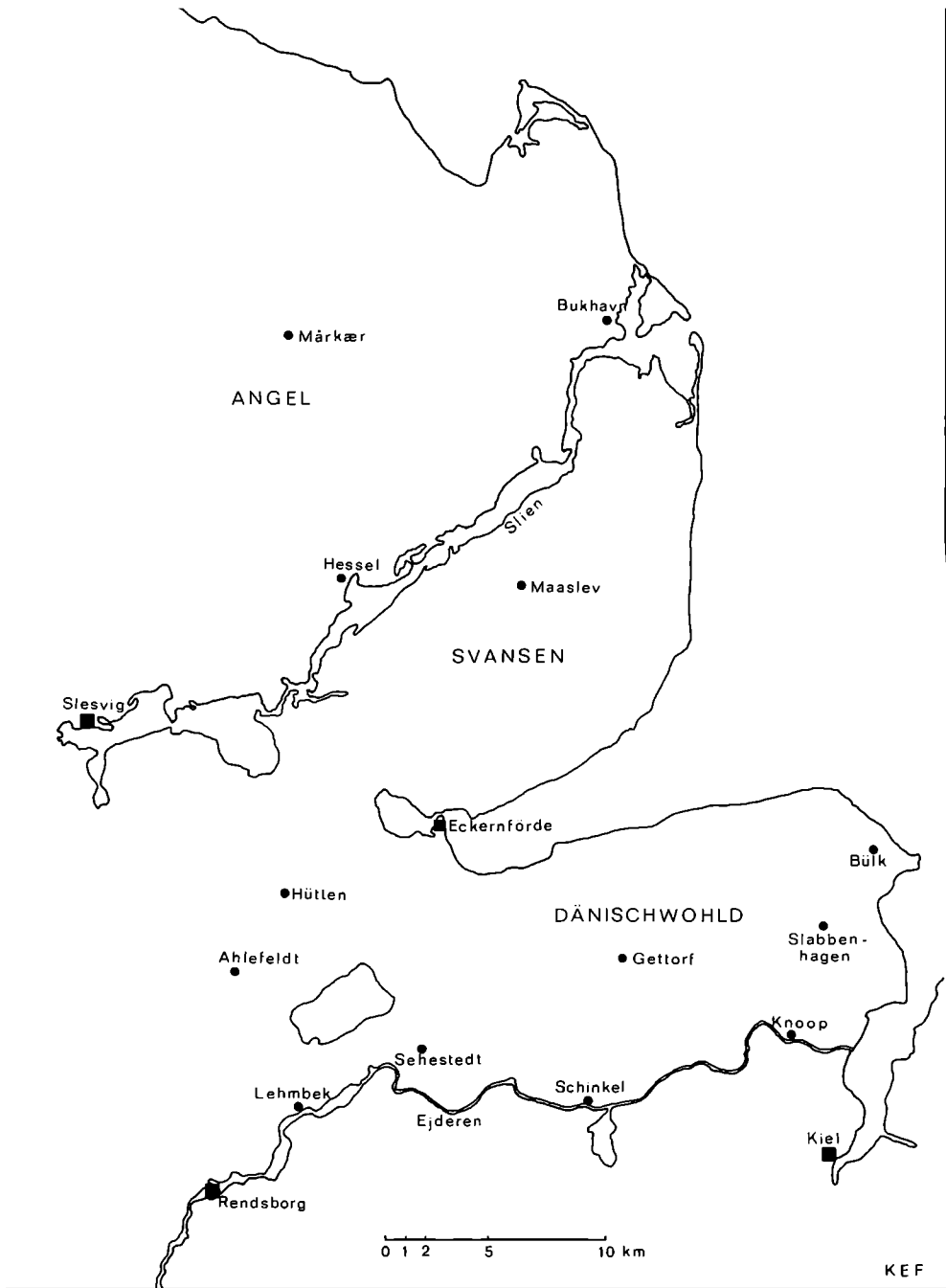
37. Trap, Slesvig II, s. 663 f. og 659.

38. Laur, Historisches Ortsnamenlexikon, s. 132.

39. SHRU IV, 601 (Bülk); DD 3. r. VI, nr. 356 (1363 Markvard Sehested *de Hutten*).

40. Landsbyen Hesel lagdes øde under krigen mellem Danmark og Holsten i første trediedel af det 15. århundrede (C. A. Christensen i Hist. Tidsskr. 11. r. VI, s. 192). Hartvig Skinkels gods genfinder vi sandsynligvis i Slesvigbispens Jordebog (1462) når det her hedder at bispens havde to ejendomme i landsbyen Hesel, men at borgens indehavere havde beslaglagt dem (*In villa Hesel dominus episcopus habet II bona; illa sunt confusa per illos de castro, qui uillas desertas et terras circumiacentes indifferenter vi colunt ad allodium suum* (Quellensammlung VI, s. 212 f.; jfr. Hist. Tidsskr. 11. r. VI, s. 192). 1504 erhvervede Slesvig kapitel Hessel (Trap, Slesvig II, s. 527 f. og v. Schröder, Slesvig, s. 206)). Spor af gården er bevaret (Kuhlmann, Angeln, s. 260). - Hütten var kirkeby (Lauer, Historisches Ortsnamenlexikon, s. 122), men kendes o. 1500 som et gods (Trap, Slesvig II, s. 603 f.).

41. Vi kender ikke siden en landsby ved navn Bülk, men nok Bülkerhuk (Trap, Slesvig II, s. 660). Beskrivelsen af godset Bülk i 1353 kunne dog måske tyde på at der dengang også var en landsby af dette navn. Til gården (*den hof to Bülleke*) lå den halve mølle i Bülk (*de halve møle tho Bülleke*), jfr. note 47. - I det 19. århundrede fandtes et Maaslev parcell-distrikt, men ingen egentlig landsby (Trap, Slesvig II, s. 647 f.).



Lokaliteter omtalt i forbindelse med den holstenske adels ældste besiddelser i Sydslesvig.

eksempler på sammenfald mellem gods og landsby. I det mindste de tilfælde tyder på at godser har udviklet sig af landsbyer. Om andre fra starten har haft en isoleret beliggenhed, som det forekommer i Kongeriget, kan ikke udelukkes, men det er ikke undersøgt nærmere⁴².

Man må således konstatere at H. N. A. Jensen havde helt eller delvis ret når han mente at vide at adelen var knyttet til landsbyen. Det samme gælder samtidens terminologi med hensyn til stormandsbesiddelserne. *Gård* og *hof* i datidens kilder kunne efter hans mening tyde på adelige ejendomme. Selv kaldte han dem for *Edelhöfe*, et udtryk som andre siden har anvendt i samme betydning⁴³. Det er kun i ganske få tilfælde at vi kender den holstenske adels godser i det 14. århundrede som andet end navne, men det holder stik at de tysksprogede kilder der her kommer på tale, bruger betegnelsen *hof*, hvorimod f.eks. hovedgårdsbegrebet ikke benyttes⁴⁴. De få eksisterende eksempler omtales i det følgende.

Mårkær nævnes i 1391 som *hof* da Emeke Limbeks sønner afhændede godset til antonitterordenen, og Emeke Limbek har da haft den før dem. Han er måske endda ikke den første holstenske ejer, for i 1391 siges det at Emeke Limbek og hans sønners forfædre har ejet denne besiddelse⁴⁵. Overdragelsen omfattede *den hof to Moerker, dat velt to Spentinghe* (Spending) *unde dat velt to Bukstorpe* (Bustorp). De to landsbyers marker lå altså til Mårkær, men det er næppe muligt at angive årsagen hertil. Man har forestillet sig landsbyernes nedlæggelse som en følge af Den sorte Død, men der er også andre muligheder som

42. Det er tankevækkende at Hans Stiesdal om det 14. århundredes danske voldsteder oplyser at selvom mange lå i landsbyer var de fleste dog at finde uden for byer og landsbyer. Det indebærer at også mange godser må have ligget uden for landsbyerne eftersom kombinationen *castrum-curia* var normal (Hans Stiesdal, *Types of Public and Private Fortifications*, ms. s. 9. ff.; jfr. *Danske Voldsteder*. Tisted amt, s. 19-21). Hvad der i den forbindelse savnes er en specifik undersøgelse af de sønderjyske forhold og en nøjagtig datering af de enkelte voldsteder. Først da ville det måske ved en jævnførelse med diplommateriale i enkelte tilfælde være muligt at afgøre om godsets isolerede beliggenhed i forhold til landsbyen var oprindelig eller skyldtes en senere udflytning.
43. F.eks. Kuhlmann, *Angeln*, s. 97.
44. Om hovedgårdsbegrebets (*curia principalis* eller *capitalis*) udvikling i Kongeriget se E. Ulsig, *Danske Adelsgodser*, s. 134 f.
45. SHRU VI, 956. Emeke Limbek fik allerede i 1335 sammen med sine brødre tilskødet den tidligere kongsgård i Slesvig by (DD 2. r. XI, nr. 225).

f.eks. et bevidst forsøg på at skabe hovedgårdsdrift⁴⁶.

Stordrift på godserne som forudsætter samlede besiddelser og hoveri, er det nu ellers ikke muligt at påvise på denne tid. I 1353 solgte Ivan Reventlow Bülk i Dänischwohld lidt nord for Kiel til Wulf Pogwisch (I). Til gården (*den hof to Bülleke*) lå den halve mølle i Bülk, fire jordstykker i Strand (Dänischenhagen sg.) ejerens andel i Gowens (Neuenkirchen sg. i Holsten), en andel i Berbenmüre skov (sandsynligvis Birkenmoor i Dänischenhagen sg.), jord i Schönkirchen (i Holsten lidt nordøst for Kiel) og 10 mark guld i Gettorf⁴⁷. Her er det tydeligt at godset bestod af spredtliggende besiddelser i Dänischwohld, men også i Nordøstholsten - altså på begge sider af landegrænsen!

Grødersby (*de veste und den Hoff*) bestod kort efter 1400 af landsbyen Grødersby og fæstegods i 5 landsbyer hvoraf tre ligesom Grødersby lå i Ravnkær sg. og en lå i nabosognet Borne. Paverød, der hørte under Grødersby, havde fæstegods i de samme to sogne. Det er dog indlysende at man ikke kan generalisere på grundlag af disse få eksempler⁴⁸.

Efter således kort at have berørt problemerne omkring godsernes forbindelse med landsbyen, de betegnelser der anvendes på dem og deres driftsform, kommer vi nu til den militære side af sagen. H. N. A. Jensen mente at stormændene i det 13. århundrede plejede at have en sædegård der var befæstet eller i det mindste omgivet af en grav. Ofte var der dog tale om to grave, idet først en rund grav omgav en mindre plads hvorpå der har stået et tårn. Udenom har en større grav omgivet de øvrige bygninger⁴⁹. Dette er hvad den lokalkendte forfatter i sin tid

46. H. N. A. Jensen, *Angeln*, s. 188; Trap, *Slesvig II*, s. 519; Kuhlmann, *Angeln*, s. 91.

47. *de halve mølle tho Bülleke unde veer worde uppe dem Strande, also se in erer stede oc gheleghen stat, unde dat del, dat ic hebbe in deme Gowense, unde dat holt to dem Berbenmüre, also it na huvetale to dem hove beleghet is unde thobehoret, unde menliken wat ik in dessen vorenomeden stücken hebbe, also se to deme (hove) gheleghet sint, vor dat gut tho der Sconenkerken unde teyn marc gholdes to Ghettorpe* (SHRU IV, 601). Det er iøvrigt interessant at se guldvurderingen anvendt så langt syd på som i Gettorf i Dänischwohld.

48. Se fremdeles nedenfor, s. 158 ff. med henblik på Grødersby. Der kan her være grund til at minde om C. A. Christensens konstatering at det slesvigske kildemateriale kun undtagelsesvis giver oplysninger om gårdenes driftsøkonomiske organisation, og hans baggrund er endda det fyldigere kildemateriale til kirkegodsets historie (*Hist. Tidsskr.* 11. r. VI, s. 241). Med hensyn til terminologi se også nedenfor s. 162 (Jels) og note 115 (Johan v. Thinens besiddelser).

nåede frem til for Angels vedkommende, og det lader sig ganske godt forene med Hans Stiesdals karakteristik af den almindeligste type danske borge anlagt i det 14. århundrede: »De er i princippet tvedelt, idet de består af to banker, en mindre, højere, med cirkulær eller kvadratisk grundplan, den egentlige borgbanke, og en større, lavere, forborgen, hvis grundplan forekommer i mange varierende former, tilsyneladende ofte dikteret af det forhåndenværende terræn. Disse to hovedbestanddele af borgen er normalt omgivet af og indbyrdes adskilte ved en voldgrav«. Andetsteds inddeles de danske voldsteder i tre hovedtyper: a) det enkle motte-anlæg (en keglestubformet banke med et tårn på), b) dobbeltvoldstedet og c) den senmiddelalderlige herregårdsplads⁵⁰.

Vanskeligere kan det være at indpasse iagttagelser gjort af H.J. Kuhlmann der har skildret Angels bebyggelsehistorie. Han mener at der findes mindst to forskellige borgtyper. Den ene består af en forholdsvis lille høj med en diameter på ca. 30 m, mens den anden måler ca. 70 m⁵¹. Rigtig indsigt får man ikke før behjertede arkæologer begynder at grave i de gamle voldsteder bl.a. med henblik på at få dem tidsfæstet. Særlig interessant ville en undersøgelse være af voldstederne ved de gamle godser Bukhavn⁵², Grødersby⁵³, Runtoft⁵⁴, Gelting⁵⁵ og måske ved Bülk⁵⁶.

Meget bedre er vor viden om de middelalderlige voldsteder i andre dele af Hertugdømmet ikke. Mange steder ligger de i terrænet, men udgravninger er kun undtagelsesvis foretaget, således af tomterne fra de centrale nordslesvigske borge Trøjborg, Solvig og Nørrevold⁵⁷. Hvad de

49. Angeln, s. 204.

50. Hans Stiesdal, Nørrevold, Sønderjysk Mdskr. 11/12 1979, s. 427 f.; Danske Voldsteder. Tisted Amt, s. 13.

51. Angeln, s. 100 f.

52. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 210; H. v. Rumohr, Slotte og Herregårde, s. 70. Lidt syd for den nuværende gård ligger en lille banke omgivet af grave.

53. Jfr. Kuhlmann, Angeln, s. 101.

54. En middelalderlig tårnborg skal have ligget på en lille holm i sumpet terræn bag hovedbygningen (H. v. Rumohr, Slotte og Herregårde, s. 35).

55. Ca. 300 m nordvest for den nuværende herregård ligger et lille voldsted med en diameter på 10-11 m. Det omgives af 3 m brede grave og en ydre ca. 5½ m bred, lav vold (H. v. Rumohr, Slotte og Herregårde, s. 52).

56. Trap, Slesvig II, s. 661.

57. Jfr. note 65 og 74. Solvig; Skalk, 1967, nr. 1, s. 8 ff. og Johs. Hertz, The excavation

øvrige angår, er hovedproblemet også her at få dem tidsfæstet og sat i forbindelse med diplomernes mange adelsmænd. Det er næppe nogen farbar vej i større udstrækning at drage slutninger ud fra voldstedernes typologi. Der regnes ganske vist med at motten og det tidligere omtalte tvedelte castrum-curia anlæg ikke tilhører det 15. århundrede, hvor vi i stedet især møder en kun svagt befæstet »herregårdsplads«, et ret stort firesidet anlæg som har rummet både beboelses- og avlsbygninger⁵⁸. Men hvordan så det normale gods ud i det 14. århundrede?

Både H. N. A. Jensen og siden Kuhlmann har ment at adelens sædegårde plejede at være befæstede, i hvert fald i et vist omfang⁵⁹. Det er muligt, men det er ikke bevist. I langt de fleste tilfælde kender vi slet ikke adelens sædegårde før 1375. Vi kender en række navne på riddere og svende fra diplomerne, men vi ved kun i få tilfælde hvor de har boet. Ofte er det således vanskeligt eller umuligt at knytte forbindelsen mellem voldstederne og de skriftlige kilders vidnesbyrd⁶⁰. I og for sig kan man ikke godt tvivle om at herremændene overalt i Danmark fra o. 1300 byggede borge og befæstede gårde⁶¹, og der findes mange voldsteder hvis navn i datiden vi nu ikke kender⁶². Men det er ganske umuligt at sige om den befæstede gård har været det normale, eller om befæstningen kun gælder for de godser der har tilhørt den fremstående del af adelen. En analogi med forholdene i Nordjylland kunne tænkes. I pub-

at Solvig, a Danish Crannog in southern Jutland; a preliminary report. Chateau Gaillard VI, 1973, s. 83-95.

58. Hans Stiesdal, Types of Public and Private Fortifications, ms. s. 13; jfr. Danske Voldsteder. Tisted amt, s. 13-23, KL XX, sp. 234 og Fangel, Herremænd på Haderslev Næs, s. 6 ff.

59. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 204; Kuhlmann, Angeln, s. 97 og 100.

60. Et eksempel herpå er Søndervold i Arrild sogn. Her har Lis Jakobsen på grundlag af C. A. Christensens forskning kombineret diplomoplysninger med sagn (Lausten-Thomsen, En Sagnkreds fra Arrild Sogn. Sønderjysk Månedsskr. 1950) om voldstederne Nørrevold og Søndervold (Fortid og Nutid X, 1933-34, s. 232-42). Resultatet forekommer ikke vellykket, jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 136 og 146; Gregersen, Plattysk, s. 73 f.; C. A. Christensen, Arnsholm og Valdemar Sappi, s. 39.

61. H. Stiesdal, Types of Public and Private Fortifications, ms. s. 8 ff.; jfr. § 27 i Valdemar III's håndfæstning: *Item. quilibet miles uel armiger seu alius quisquam liberam habeat licentiam. edificia lignea aut lapidea in sua propria curia. et ciues in sua ciuitate construendi* (DD 2. r. IX, nr. 273); jfr. også Margrethes forordning af 24. jan. 1396 der forbyder opførelsen af flere borge og barfrede (Den danske Rigslovgivning indtil 1400, udg. af Erik Kroman, nr. 35-36, § 3).

62. Se f.eks. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 206 f.

likationen Danske Voldsteder regner man med at herremændenes borge og faste gårde i Thisted og Hjørring amter ikke har udgjort mere end 25-33% af det samlede antal sædegårde⁶³. Det formodes at disse borge og befæstede gårde normalt har været ejet af den fremstående del af adelen hvis position skyldtes godsrigdom og familieforbindelser på lokalt plan eller betydningsfulde politisk-administrative poster⁶⁴.

Der kan således ikke gives tilfredsstillende svar på spørgsmålet om i hvilken udstrækning godserne som helhed var befæstede. I det følgende må vi derfor begrænse os til enkelte betydningsfulde borge der også træder markant frem i de skriftlige kilder. Foruden på Valdemar Sappis Nørrevold⁶⁵, tænkes der i tiden før 1375 især på Tørning, Søgård og Trøjborg der alle var kommet på den holstenske adels hænder.

Tørning var et vigtigt støttepunkt i Hertugdømmets administration som det endnu ses i 1340, men siden er det som pantelen kommet adelen til gode⁶⁶. I 1372 var det på Henneke Limbeks hænder og omtales da i Den lybske Krønike som *een hus in Jutlande, dat het Dorne*⁶⁷. Hus er ofte betegnelsen for det faste hus, men også Detmars omtale af en belejring viser tydeligt at Tørning var en borg.

63. Thisted amt 25-30 %, Hjørring amt højst 33%. Danske Voldsteder. Tisted Amt, s. 27; Hjørring Amt, s. 16.

64. Danske Voldsteder. Tisted Amt, s. 27.

65. I Arrild sogn ca. 10 km nord for Løgumkloster møder vi voldstederne Nørrevold og Søndervold. Efter den nyeste undersøgelse af de skriftlige kilder er Søndervold ødelagt 1351 af Valdemar Atterdag da det tilhørte Valdemar Sappi. Denne byggede siden Nørrevold der i samtiden ligesom Søndervold bar navnet Arnsholm. Denne borg ødelagdes 1368 af kong Valdemars fjender eftersom Valdemar Sappi var blevet den danske konges mand (C. A. Christensen, Arnsholm og Valdemar Sappi). Samtidig hermed er der i et samarbejde mellem Haderslev museum og Nationalmuseet 1974-78 foretaget udgravninger i Nørrevold (Hans Stiesdal i Sønderjysk Mdskr. 11/12, 1979, s. 427-38, jfr. Nordslesvigske Museer VI, 1979, s. 67-68. Der er tale om et castrum-curia anlæg med to forborge og på den egentlige borgbanke et muret kvadratisk tårn med en udvendig side på 7 meter. Særlig interessant er fundet på den østre forborg af bygningstømmer og andre rester fra træbygninger som formodentlig vil kunne belyse byggeskikken. Hans Stiesdal tilslutter sig den historiske ramme C. A. Christensen har indsat borgen i, og det må betyde at udgravningerne enten har bekræftet de skriftlige kilders vidnesbyrd eller i det mindste ikke taler imod dem.

Om Haderslev se nedenfor s. 223 ff.

66. Se nedenfor s. 237 ff.

67. Den lybske Krønike I, s. 547.

Søgård, der på reformationstiden var et af Hertugdømmets største godser⁶⁸, fremtræder 1357 som Lyder Limbeks ejendom⁶⁹, og han havde det ligeledes i 1375 sammen med sine sønner. Da lovede de nemlig grev Henrik og grev Klaus at Søgård skulle være grevernes åbne borg (*open sclod*), og to år senere betegnes det tilsvarende i Karl IV's brev til de jyske slotshovedsmænd som et *castrum*⁷⁰. Sammenhængen og terminologien viser at vi har med en borg af betydning at gøre.

Trøjborg omtales første gang 1347 da der her holdtes hertugeligt retterting⁷¹. Året efter pantsatte hertug Valdemar Rømhø, Visby sogn og landsbyen Sølsted til Johannes (Henneke) Limbek⁷², og man må gå ud fra at når hele Visby sogn nævnes, er Johannes Limbek også kommet i besiddelse af Trøjborg som lå i det. Visby sogn lå siden til Trøjborg, og Johannes Limbeks brodersøn nævnes 1377 og 1379 til Trøjborg⁷³. Det betegnes i 1377 som et *castrum*, men selve navnet Trøjborg og omtalen i 1347 sandsynliggør at vi allerede før 1375 kan regne med Trøjborg som en borg. Det passer også med den arkæologiske datering.

Hvordan det nu mere konkret forholder sig med disse borge ved vi ikke så forfærdelig meget om, navnlig ville vi gerne vide mere om byggeskik og om beboelses- og ladegårdsbygninger som led i det fortifikatoriske anlæg. På Trøjborg har den middelalderlige borg ligget på en kunstig holm i et sumpet terræn under de nuværende ruiner af Peder Rantzaus renæssanceslot. Holmen var 30 x 30 m og havde som hovedelement et mægtigt firkantet tårn med udvendige mål på 13 x 13 m. Udgraveren mener at de middelalderlige fund tyder på at borgen er anlagt i første halvdel af det 14. århundrede⁷⁴.

68. Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, s. 424 ff.; jfr. Gregersen, Plattysk, s. 78.

69. I en arkivregistratur fra 1598 hedder det *den hoff Sehgarten und andere seine guetere, die ehr mit rechte an sich gebracht*. Gården omtales særskilt i forhold til pantet Lundtoft herred (DD 3. r. V, nr. 36).

70. SHRU IV, 1589; SHRU VI, 135.

71. DD 3. r. II, nr. 332.

72. *terram nostram dictam Riim, parochyam nostram dictam Wysteby et willam nostram dictam Silfsted* (DD 3. r. III, nr. 69).

73. SHRU VI, 135 og 270.

74. Johannes Hertz, Skatte du samler og borge du bygger. Skalk 1965, nr. 6, s. 3-7; jfr. Trap bd. 25, 5. udg., s. 676 f. Ligesom Trøjborg blev Solvig bygget på en kunstig ø som tilflugtssted og værn i ufredstid, men hvor Trøjborg havde murstenstårn stod der et græstørvshus på Solvig! Solvig dateres til 1300-tallet (Skalk 1967, nr. 1, s. 8 ff. (Johs. Hertz).

Som Tørning ligger hen nu tyder voldstedet på et meget stort og velplaceret fæstningsanlæg. Det er 200 m langt og 150 m bredt og ligger på en bakkehalvø der strækker sig ud i Haderslevdalen. Halvøen er afskåret til to forborge og en hovedbanke og må have frembudt et glimrende forsvar. Der er fundet en prægtig søjle fod af gotlandskalk som er dateret til 1300 tallet, men i øvrigt er netop tidsfæstelsen et problem. Da Tørning også spillede en betydelig rolle i det 15. århundrede, ved vi ikke fra hvilken tid anlæggets nuværende form skriver sig⁷⁵.

Det ældste Søgårds udseende vil måske aldrig blive afsløret. Da lan-devejen mellem Flensborg og Åbenrå blev anlagt i 1847, førtes den tværs gennem voldstedet efter det gamle Søgård der lå på en holm nær søens sydlige bred⁷⁶. Dette Søgårds bygninger synes opført i løbet af 15.-16. århundrede⁷⁷.

Af det foregående fremgår det uden videre at Tørning og Trøjborg er hertugelige besiddelser der er overgået til adelen. Det er endvidere en ret nærliggende mulighed at Søgård er opstået af tidligere kongeligt gods. Klipleve var kongelev ifølge Kong Valdemars Jordebog⁷⁸, og det lå i Lundtoft herred som Johannes Limbek i 1344 fik i pant af hertug Valdemar og som Lyder Limbek overtog i 1357⁷⁹. Sammenhængen mellem den holstenske adels besiddelser og det tidligere krongods er i det hele taget ikke til at tage fejl af⁸⁰.

Forudsætningen herfor er den specielle stilling først kongerne og siden hertugerne indtog som godsejere i Hertugdømmet. Kong Valdemars Jordebog viser at der i Valdemarstiden lå meget kongeligt gods i Sønderjylland, og i landet mellem Slien og Ejderen og i Angel må det have indtaget en helt dominerende stilling⁸¹. Fra 1285-86 stammer fremdeles en liste over det sønderjyske krongods udarbejdet i forbindelse med danehoffets afgørelse af striden mellem konge og hertug⁸². An-

75. Trap bd. 24, 5. udg., s. 281 f. (Hans Neumann).

76. Gregersen, Aabenraa-Flensborg chausséen og ødelæggelsen af det gamle Søgård. Sønderjysk Mdskr. 1959, s. 90 f.

77. Trap bd. 26, 5. udg., s. 999; J. Ahlefeldt-Laurvig, Det ældre Søgaard. Sønderjysk Mdskr. 11/12 1977, s. 393.

78. I, s. 26.

79. DD 3. r. II, nr. 34; sst. V nr. 35-36; Gregersen, Plattysk, s. 77-79.

80. Det blev først iagttaget af Michelsen (Rundhof, s. 7 f.) og H. N. A. Jensen (Angeln, s. 209).

81. Kong Valdemars Jordebog I-III udg. af Sv. Aakjær, s. 7-10 og s. 26 f.

82. DD 2. r. III, nr. 139 og 170; jfr. Hørby, Status, s. 65.

givelserne er imidlertid i begge opgørelser undertiden ubestemte, og der er ikke absolut sammenfald mellem de to fortegnelser. Efter den tid har vi ingen samlede opgørelser over det sønderjyske krongods så vi kan se hvor meget gods hertugmagten beholdt.

Navnlig hertug Valdemar Eriksen pantsatte nemlig meget krongods foruden hertugens indtægter af sogne og herreder. Dette krongods gik først og fremmest over til den holstenske adel og dette forhold fik stor betydning for dennes indvandring og konsolidering i Hertugdømmet. Her gennemførtes nemlig aldrig de godsreduktioner og pantindløsninger der i Kongeriget kendes under Valdemar Atterdag og dronning Margrethe. I nogle tilfælde er det muligt at knytte forbindelsen mellem det pantsatte krongods og senere adelsgodser, men undertiden fremtræder det kun som en mulighed man må regne med. Krongods der nok kom på adelens hænder, men ikke synes at have udviklet sig til mere permanente sædegårde er Elsholm i Rise herred⁸³, Elstrup på Als⁸⁴, Varnæs⁸⁵ og Holmelen syd for Slien⁸⁶.

83. Elsholm var navnet på noget gods (*quedam bona*) i Rise herred med huse og bygninger i Bolderslev (Bjolderup sg.) og en otting jord i Barsmark (Løjt sg.). Hertug Valdemar tildømte i 1351 Markvard Rutze det i forhold til en borger i Tønder, men gav samtidig afkald på *sin* ret (DD 3. r. III, 502). Kong Valdemars Jordebog opfører kongeligt arvegods i Barsmark (I, s. 8).
84. 1344 pantsatte hertug Valdemar for 400 mk. lb. til Markvard Swanow *bona nostra in Elstorp/Alsie sita/ualencia tres lastas cum duabus oris annone in redditibus annuatim.cum colonis inibi residentibus/agris/pratis/pascuis/siluis/aquis/redditi-bus certis et incertis/et plane cum omni iure/ac utilitate* (DD 3. r. II, nr. 89). Også her er der tale om gammelt krongods (SHRU I, 655; jfr. Windmann, s. 168-70). I 1348 pantsatte hertugen for 150 mk. lb. til Markvard Gortze *bona nostra in uilla et campo Elstorp. uidelicet duas marchas et sex oras annone in redditibus annuatim cum omni iure comodo utilitate ac libertate cum redditibus pratis agris pascuis siluis et aquis* (DD 3. r. III, nr. 33). Denne pantsættelse gælder altså ligeledes jordegods i Elstrup, men da pantsummen og de årlige ydelser er mindre er der måske ikke helt sammenfald mellem de to pantsættelser.
85. Godskalk Barsebek fik af hertug Valdemar krongodset i Varnæs med møllen i Blaa i pant for 406 mk. sølv og ti engelske skilling, som det fremgår af en klage fremsat af Erik af Pommern på Godskalks søn Ludvigs vegne. Han skal have haft det i sit væрге i over 40 år før sønnen overtog det. Denne stod i kong Valdemars tjeneste da godset angiveligt blev frataget ham af de holstenske grever (Da. Mag. 5. r. II, s. 93; jfr. Sø. Årb. 1891, s. 34). Varnæs blev siden livgeding for grev Klauses datter Elisabeth (Dipl. Flensborg. I, nr. 55, s. 176). Det står opført med 96 mk. guld i Kong Valdemars Jordebog (I, s. 9).
86. I 1327 solgte Gerhard III for 700 mk. lb. til Hasse Krummedige *bona nostra*

Fortegnelsen over det sønderjyske krongods i Kong Valdemars Jordebog viser som nævnt at det især var koncentreret i Angel og i landet mellem Slien og Ejderen. Desværre er angivelserne i denne kilde og i den senere opgørelse 1285-86 ofte upræcise, og det gør det vanskeligt i detaljer at følge overgangen fra krongods til adelsbesiddelse. Især er det et problem i landet mellem Slien og Ejderen, hvor der f.eks. i bred almindelighed i Jordebogen står at Jernved (Dänischwohld) var kongeleg. Når man ved at Dänischwohld siden blev et kerneområde for hollandsk adel i Sydslesvig, må det betyde at krongods er overgået til adelse, men hvordan det nærmere er sket ved vi ikke.

Oplysningerne om krongodset i Angel er mere detaljerede, og vi har derfor i nogle tilfælde lettere ved at følge processen som det fremgår af det følgende. Den første efterretning om Bukhavn (Buckhagen) er fra 1339. I dette år pantsatte hertug Valdemar til sin vasal Sigfred Sehested alt sit gods i Gammelby, en trediedel af landsbyen Lose (begge steder på Svansen), halvdelen af møllen i Snave, 2 bol i Gelting og sjattedelen af Geltingskov, landsbyen Lebak og *Bukhauen cum molen-dino et insula Gaath*. Pantessummen var 2.000 lødemark og 600 mk. lb.⁸⁷. Indbyggerne i Bukhavn forbeholdtes ret til at fælde træer i Geltingskov, og derfor må Bukhavn på dette tidspunkt opfattes som en landsby. H. N. A. Jensen fortalte i 1844 at lidt syd for det daværende gods Buckhagen lå der et voldsted, og ved siden af det en landsby der siden nedlagdes. I hvert fald var der hér en bevoksning ved navn Bye-

*Holmisleen nuncupata que quidem bona hec nomina in se continent specialia. uidelicet. Fleckebyu. Holm. Ghøtebyu. et Hauerkamp. cum omnibus suis iuribus. iudiciis. iusticiis. fructibus. utilitatibus pertinenciis. prouentibus. libertatibus ... (DD 2. r. IX, nr. 434). Der er her tale om tidligere kongeligt gods som er kommet i greveslægtens besiddelse. Formuleringen tyder på at godset har bestået af fire landsbyer, og det bekræftes da Ivan Krummedige i 1351 for 900 mk. lb. til væbneren Timme Buntsing solgte *de dorp tome Hauerkampe. Vleckeblū. Holm. vnde Ghūteblū. mit al erno rechte des grūteren eder des minneren. vnde mit alder nūt de dar af risen mach. vnde mit alerne tūlaghe also de vere dorp an sich beleghen sūnt. an velden/wolden/blūschen/holte vnde an vruchten des holtes/an wūrden/ weyde vnde wischen/an ackere buwent vnde vnghebuwet. he ligghe an velden. eder an broken. an tūwassinghe/weghen eder vnweghen/an watere/strūmen/mūlen. seen vnde an steuwinghe. vnde mit alerer scede vnde ende. also de vere be nūmeden dorp. an erer scede beleghen sūnt/vnde deghe mit aller nūtticheyt/eghendom vnde vriheyt. ewighen tū eruende* (DD 3. r. III, nr. 424). I 1381 købte grev Henrik Holmelen som således igen kom til greveslægten (SHRU VI, 392).*

87. DD 2. r. XII, nr. 191.

sted, og det er en rimelig antagelse at navnet betegner den nedlagte landsby Bukhavn. Man kan i hvert fald ikke godt tvivle om at i Bukhavns tilfælde har en oprindelig landsby udviklet sig til et gods. Den oprindelige landsby fremgår også af et bevaret matrikelkort⁸⁸. Det store pant indløstes ikke, og besiddelsen forblev længe hos Sehestederne.

88. H. N. A. Jensen, *Angeln*, s. 210; jfr. Michelsen, *Rundhof*, s. 8 f.; Kuhlmann, *Angeln*, s. 259.

Det sønderjyske krongods efter Kong Valdemars Jordebog

- | | | |
|-----|--|--------------------------|
| ⋮⋮⋮ | Krongodskomplekser med stor tæthed | Patrimonium (arvegods) |
| | Krongodskomplekser med mindre tæthed | • \leq 3 mark guld |
| | | • 4-9 mark guld |
| | | ● 10-20 mark guld |
| | | ● \geq 20 mark guld |
| ▲ | Kongelev (embedsgods) størrelse ikke angivet | ■ størrelse ikke angivet |

1 mark (mk.) guld (g.) svarer til 8 mark sølv. Herredsinddelingen fremgår af kort s. 214.

Mellem Slien og Ejderen: 1. Kamp. - 2. Jernved. - 3. Fredslet. *Dominus rex habet inter Slæ et Eyder cccc houæ et xx.* - 4. Svansø *xxvi aratra* (plove) *et dim. et preter hoc multas silvas.* - 5. Hedeby, tre fjerdedel heraf hører til kongelevet, en fjerdedel til Hertugdømmet.

Strukstrup herred: 6. Grumby og Tved $7\frac{1}{2}$ mk. g.

Slis herred: 7. Dyt næs 6 mk. g. - 8. Notfeld $2\frac{1}{2}$ mk. g. og 16 ørtug sølv. - 9. Bredbøl 6 mk. sølv. - 10. Sønder Brarup 6 mk. g. - 11. Dollerød $4\frac{1}{2}$ mk. g. - 12. Fovlløk. (en fjerdedel). - 13. Grødersby, det hele. - 14. Bøl 5 mk. g. - 15. Skæggerød 5 mk. sølv. - 16. Ravnkær $14\frac{1}{2}$ mk. g. - 17. Tøstrup 22 mk.g. - 18. Skørdrup (det hele) 37 mk. g. -

Ny herred: 19. Vippetorp 36 mk.g. - 20. Runtoft 6 mk. g. - 21. Gelting er dels opført i kongelevslisten, dels i hovedlisten således: *Gyæltung xxx mr. puri. Nota quod Røst, Grouæ, Fornæs, Mynnesby, Rackæthorp, Tolægarhd, Fughælsnæs, Gyælyng et Wækærbol, omnia ista uocamus Geltyng.*

Ugle herred: 22. Bistoft 40 mk. g. - 23. Hanved.

Kliplev herred: 24. Vilsbæk 2 mk. g. - 2 mk. sølv. - 25. Kliplev. - 26. Hostrup $13\frac{1}{2}$ mk. sølv. - 28. Ensted 2 mk. g. og $\frac{1}{2}$ mk. sølv.

Sundeved: 27. Bovrup. - 30. Varnæs 96 mk. g.

Rise herred: 29. Hessel og Årslev $6\frac{1}{2}$ mk. g. - 31. Søderup, opført i kongelevslisten, og i hovedlisten opføres under Rise herred 2 mk. sølv af Søderups fæstebønder. - 32. Åbenrå $2\frac{1}{2}$ mk. g. - 33. Barsmark 1 mk. g.

Haderslev herred: 34. Kestrup 6 mk. sølv. - 35. Vilstrup 1 mk. g. - 36. Fredsted 10 mk. g. - 37. Haderslev $7\frac{1}{2}$ mk. g. - 38. Rovstrup (?) 5 mk. g. - 39. Bramdrup 2 mk. g.

Tyrstrup herred: 40 Kobbersted 5 mk. g. - 41. Heils 13 mk. sølv. - 42. Vejstrup 1 mk. g. - 43. Agtrup 1 mk. g.

Gram herred: 44. Holm 2 mk. g. - 45. Jels 3 mk. g. - 46. Gram 10 mk. g. - 47. Møjbøl 3 mk. sølv. - 48. Endrup mølle (halvdelen). - 49. Brøns.

Lø herred: 50. Kummerlev 15 mk. g. - 51. Svanstrup 16 mk. g.

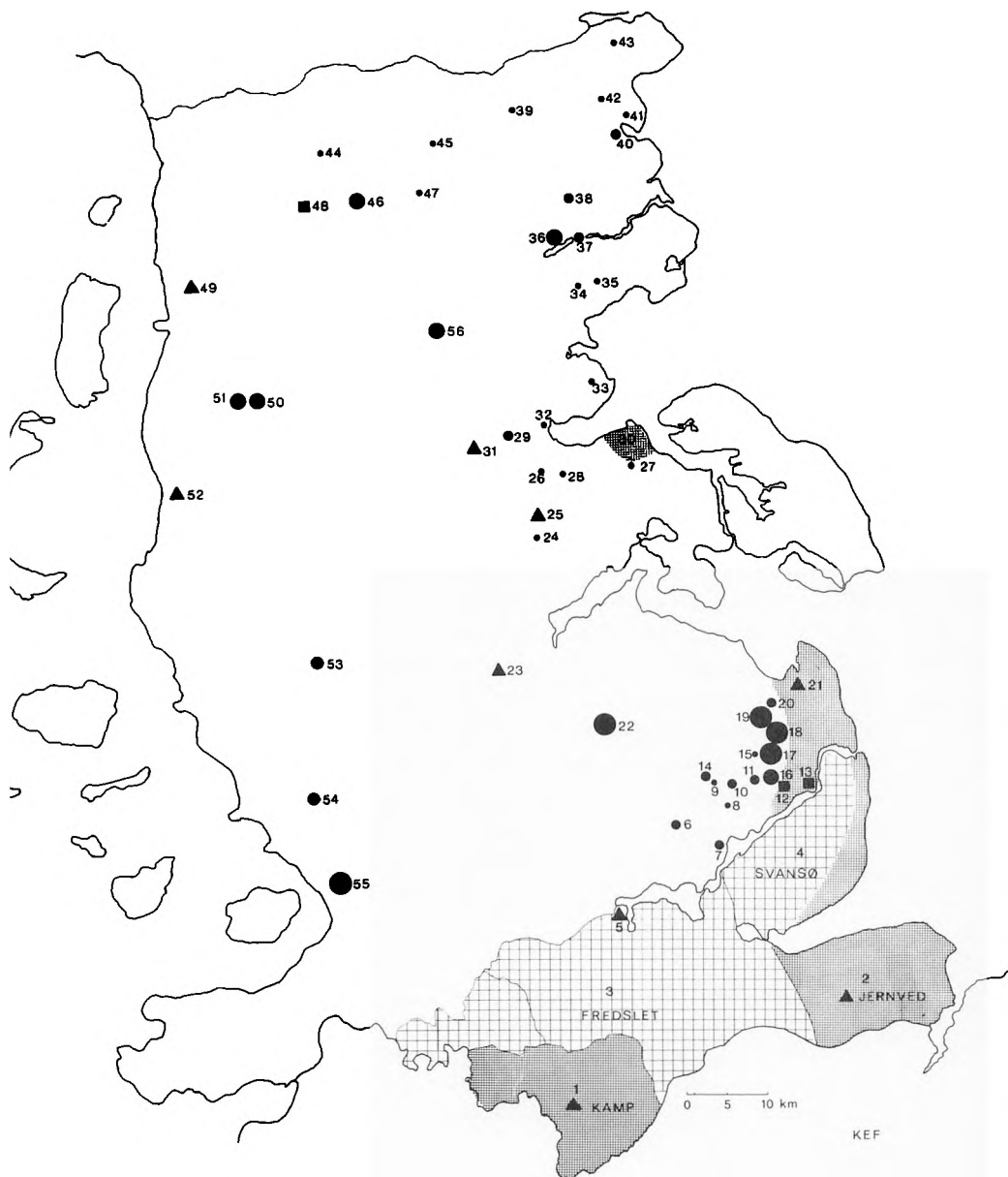
Højer herred: 52. Højer.

Kær herred: 53. Læk 12 mk. g.

Nørre Gøs herred: 54. Bredsted 18 mk. g.

Sønder Gøs herred: 55. Hatsted 30 mk. g.

Rangstrup herred: 56. Rangstrup 12 mk. g.



Gelting var i Valdemarstiden et stort krongodsområde⁸⁹, men hvornår der er opstået et adeligt gods ved navn Gelting er uvist. H. N. A. Jensen gættede på at det var sket endnu tidligere end Bukhavn fordi der til det kun lagdes en sjettedel af Geltingskov. Endvidere var allerede i 1285-86 en vis Kalle Svenningsen i besiddelse af Wackerballig (*Wakærbol*) der ifølge Jordebogen også var kongeligt arvegods som en del af Gelting-komplekset⁹⁰.

I samme egn har vi også Røst der i Valdemarstiden hørte til det kongelige gods Gelting, men hvornår det er blevet en adelig besiddelse vides ikke med sikkerhed⁹¹. Hvad Runtoft (*Rundhof*) angår, er der bevaret en efterretning fra 1465 om at Segebod Krummedige fik det med Cecilie Skram, datter af Peder Skram⁹². Ifølge Kong Valdemars Jordebog havde kongen 6 mk. guld i Runtoft, men 1285-86 opføres det ikke længere blandt krongodset⁹³.

Flere eksempler kender jeg ikke i den ældste periode, men det er også nok. Der er ingen tvivl om at den holstenske adels overtagelse af krongods i Hertugdømmet har haft betydning for indvandringen og godsernes etablering. –

Endelig skal spørgsmålet om godsernes størrelse kort berøres. Vi ved at store mængder jord fra 15. - 17. århundrede samledes, men her drejer det sig om den holstenske adels ældste godser i Sønderjylland. Det er allerede fremgået at en række af de tidligst kendte kun er navne for os. Der er noget spændende ved her i det 14. århundrede at møde nogle af de godser der i de følgende århundreder skulle komme til at spille en så stor rolle i Hertugdømmernes liv. Men som helhed er vi temmelig uvidende om hvad disse navne nærmere står for, og det har ofte ingen mening at spørge om godsernes størrelse. Tilbageslutninger er farlige bl.a. fordi vi ikke kender virkningerne af den senmiddelalderlige krise.

I denne gruppe af ukendte gårde falder Sehested, Schinkel, Knoop,

89. KVJ I, s. 9.

90. Angeln, s. 219 (årstallet angives her forkert til 1284).

91. KVJ I, s. 9. H. N. A. Jensen antog at medlemmer af familierne Abildgaard og Limbek var de første der havde Røst i besiddelse (Angeln, s. 227), men kildegrundlaget er for usikkert at bygge på (Voigt, s. 110). Kuhlmann formoder at der har været en gammel bebyggelse på det sted hvor godset kom til at ligge (Angeln, s. 259).

92. Stemann III, nr. 63.

93. I, s. 9; DD 2. r. III, nr. 139 og 170; jfr. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 237 f.

Lehmbek, Ahlefeldt, Maaslev, Hessel og Hütten. Bukhavn var som påpeget i 1339 en landsby af uvis størrelse. Den var sammen med flere andre besiddelser pant for en stor sum, men da pantet bestod af flere enkeltdele kan man ikke heraf slutte noget om deres værdi og størrelse. Hvor stor Runtoft var kan heller ikke afgøres. Det opførtes i Kong Valdemars Jordebog til 6 mk. guld, men allerede 1285-86 synes det ikke længere at have tilhørt krongodset⁹⁴. I det hele taget kan størrelsen let have undergået forandringer i tiden frem til midten af det 14. århundrede da Segebod Krummedige overtog det. Mårkær omtales først i 1391 da to landsbymarker lå til det, men det har også eksisteret som gods i denne periode. Om det spredtliggende tilliggende til Bülk skal betegnes som stort eller lille må bero på et skøn der vanskeliggøres af at brevet ingen salgssum nævner. Efter min mening må Bülk regnes for en ikke ubetydelig besiddelse, og det samme gælder Mårkær.

Tilbage står Tørning, Søgård og Trøjborg. Det er ovenfor pointeret at de først og fremmest fremtræder som borge, vi kender dem næsten ikke som godskomplekser. De har afgjort været anselige, behersket som de var af indflydelsesrige stormænd og med politisk-administrativ betydning. Det vil ikke føles naturligt at betegne Søgård, Trøjborg og Tørning som små. Vi har set hvordan Søgård var centrum for pantelenet Lundtoft herred. Til Trøjborg må Visby sogn have ligget helt tilbage til 1348, og i 1407 lå Lø herred til denne borg hvis pantenum da beløb sig til 4.000 mk. Også Tørning var centrum for et pantelen, og visse fingerpeg om Tørnings gods har vi.

Der findes et kildemateriale i kronens skatte- og jordebøger fra reformationstiden, spørgsmålet er hvad det kan bruges til. Naturligvis kan disse fiskale kilder fra 1540'erne ikke vise f.eks. Tørnings tilliggende 150-200 år tidligere, på den anden side ligger der her et materiale det vil være urimeligt helt at se bort fra. Vi ved at Henneke Limbek til Tørning havde Gram herred i 1394 og at hans søn Claus i 1421 havde et len centreret om Tørning bestående af Gram, Hviding, Frøs og Kalvs-lund herreder⁹⁵. Det står også fast at disse fire herreder udgjorde Tørning len efter at det i 1494 var overgået til kronen⁹⁶. Skatte- og jorde-

94. Sv. Aakjær har beregnet at 1 mk. guld svarede til 6 tønder land (Nordisk Kultur XXX, s. 232). Det giver et begreb om størrelsesforholdene.

95. Stemann III, nr. 30, s. 38.

96. Trap bd. 24, 5. udg., s. 91.

bøgerne viser at Tørning foruden i de fire herreder havde en del gods i Tyrstrup, Haderslev, Nr. Rangstrup, Sdr. Rangstrup og Rise herreder, men det betydeligste gods lå i Gram herred hvor kronen ialt havde 257 gårde. Flest finder vi i egnen omkring Tørning hvor der i fem sogne (Hammelev, Maugstrup, Jegerup, Skrydstrup og Vedsted) lå ialt 153 gårde⁹⁷.

I 1456 ejede Tørning betydeligt gods i Hammelev og Vedsted sogne⁹⁸, og i Claus Limbeks klage over kongen fra 1421 omtaler han sine fæstere bl.a. i Ringtved (Maugstrup sg.), Styding (Hammelev sg.), Vojens (Jegerup sg), Kastrop (Gram sg.), Hoptrup (Hoptrup sg.), Hajstrup (Øsby sg.) og Råde (Øsby sg.). Men han nævner også sine bønder i Hviding, Frøs og Kalvslund herreder⁹⁹. Der er derfor god grund til at regne med en vis sammenhæng mellem kronens gods i Gram herred på reformationstiden og Tørnings tilliggende sammesteds i det 14. århundrede. Det ældste eksempel på Tørnings gods møder vi i 1417 da Claus Limbek på Haderslev næs skænkede 9 fæstegårde og 3 større gårde til Haderslev kapitel¹⁰⁰. Bag en så generøs gave står store midler. I dette tilfælde ser vi Claus Limbek afhænde arvegods, og svarende hertil omtalte de slesvigske hertuger i 1422 hans besiddelser som *alle herde, kerspele vnde ghudere... dat were pandes edder to erue*¹⁰¹.

Der er grund til at antage at Tørning, Søgård og Trøjborg har været store, betydelige besiddelser, men hvad de øvrige angår hersker der stor usikkerhed. I det foregående er omtalt 10-15 gårde tilhørende den hollandske adel frem til 1375, men alene i tiden 1325-75 kan man regne med ca. 80 bosatte adelsmænd i Hertugdømmet¹⁰². Allerede heraf fremgår det at et meget stort antal adelige sædegårde har vi slet intet kendskab til. Ikke alle har haft egen sædegård, men det er dog vel rimeligt at antage at det gælder hovedparten. Alle disse mange ukendte godser har de været små? Det kan man godt gætte på og dermed betjene sig af en art *silentio bevis*, men det forekommer mig dog at man her snarere fægter sig frem i blinde. Bedre må det være at vedgå at godsernes størrelse kender vi med enkelte undtagelser stort set ikke.

97. Fangel, Ejsbøl, s. 119 f.; jfr. kort sst., s. 123.

98. Bobé, Ahlefeldt II, bilag s. 3; jfr. Fangel, Ejsbøl, s. 119.

99. Da. Mag. 5. r. II, s. 110 ff.

100. Aarsberetninger II, Tillæg, nr. 12; jfr. Fangel, Ejsbøl, s. 118 f. og 124 f. (kort).

101. UBSL VI, 427; jfr. Da. Mag. 5. r. II, s. 108.

102. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 96 og s. 110, jfr. bilag sst. s. 141-49.

Sammenfattende om godserne frem til 1375 gælder det da at det var besiddelser indehaverne havde som ejendom og pant, derimod ikke som len. Godserne træffer vi i tilknytning til landsbyerne som de i mange tilfælde må anses for at være vokset ud af. Et antal besiddelser er hertugeligt gods som adelen har overtaget under hertugmagtsens krise i det 14. århundrede. Vi har kendskab til enkelte betydelige borge, men om befæstning har været et normalt fænomen eller forbeholdt den fremstående del af adelen kan ikke afgøres. Vigtige borge på adelens hænder var Tørning, Søgård og Trøjborg. Bülk og Mårkær har næppe været ubetydelige, og det samme gælder måske Bukhavn og Runtoft, men der er her tale om gæsteri uden sikkert kildegrundlag.

1375-1404

Hvad der ovenfor er meddelt om adelens godser i tiden frem til 1375 skal ikke blot ses som baggrund i al almindelighed. Af en bestemt grund er det absolut nødvendigt at fastholde al den tilvejebragte viden om de ældste godser. Forholdet er nemlig det at vort sparsomme kildemateriale medfører at den enkelte lokalitet kun sjældent omtales og da normalt med store tidsintervaller. Det er således kun et mindretal af de ovenfor nævnte adelsbesiddelser vi genfinder i kilderne i perioden 1375-1404, men deraf kan man slet ikke slutte at disse godser er ophørt at eksistere. Det fremgår af at de siden i mange tilfælde igen træder frem.

I tiden før 1375 omtaltes foruden Tørning, Søgård og Trøjborg 12 lokaliteter som sædegårde på et eller andet tidspunkt, nemlig Sehested, Lehmbeek, Schinkel, Knoop, Ahlefeldt, Maaslev, Hütten, Hessel, Bukhavn, Runtoft, Mårkær og Bülk. Hertil kom så godskomplekserne Elsholm, Elstrup, Varnæs og Holmelen. Af dem møder vi, bortset fra navne der forekommer som personnavne og de tre pantelenscentre, kun Holmelen, Mårkær og Runtoft i tiden 1375-1404. Holmelen købte grev Henrik i 1381 og genvandt dermed for slægten det gods som hans fader i 1327 havde afhændet, men dermed taber det interessen som adelsbesiddelse¹⁰³.

103. Hermed kom det arvegods som Gerhard III i 1327 solgte til Hasse Krummedige igen tilbage til greveslægten. I 1327 var salgssummen 700 mk. lb. (DD 2. r. IX, nr. 434). I 1351 var summen steget til 900 mk. lb. da Timme Buntsing købte det af Ivan Krummedige (DD 3. r. III, nr. 424). Men i 1381 fik Eler Stamps enke kun 350 mk. lb. for det, hvad grunden så kan være hertil (SHRU VI, 392).

På baggrund af det forrige afsnit og med det nye materiale efter 1375 vil vi nu søge at belyse to spørgsmål af betydning for adelens position i Hertugdømmet. Det ene er om man ud fra jordbesiddelser, panter og anden kapital kan udskille nogle personer og slægter som særligt fremtrædende. Det andet mål er en uddybning af det forhold der tidligere er konstateret, nemlig sammenhængen mellem den holstenske adels besiddelser og tidligere krongods.

Med Runtoft er vi kommet til et betydeligt navn i Hertugdømmernes historie. Som tidligere nævnt havde Segebod Krummedige fået det med sin hustru, Sidsel (Cecilie) Skram, formodentlig omkring midten af det 14. århundrede, og han var øjensynligt interesseret i at forøge denne besiddelse. Af Slesvig domkapitel forpagtede han 1377 gods i landsbyen Tranbøl der i det 16. århundrede blev nedlagt og indgik i Runtoft¹⁰⁴, og tre år senere købte han Rurup mølle i nabosognet Nørre Brarup¹⁰⁵. Næste gang vi hører om Runtoft er i 1391 da Henrik Split og hans hustru, Elsebeth Krummedige, indgik en arveoverenskomst med hendes broder Erik Krummedige. De afstod fra deres ret i Runtoft og fra Gelting gods og skov der lå til Runtoft¹⁰⁶. Siden træffes der i samme brev bestemmelse om Grødersby og herom anvendes betegnelsen *dat güt tho Grødresbü*. I dette brev møder vi altså ikke mindre end tre navne på godser, Runtoft, Gelting og Grødersby.

Hvor stort Runtoft har været ved vi ikke nøjagtigt. Det Runtoft der opførtes som kongeligt gods i Kong Valdemars Jordebog, var kun på 6 mk. guld, men deraf kan man næppe slutte meget. Ej heller vil jeg lægge særligt vægt på det forhold at der til Runtoft i 1460 lå ca. 100 bøndergårde¹⁰⁷ - det kunne jo f.eks. være et resultat af Erik Krummediges indsats. Derimod forekommer det bemærkelsesværdigt at det pengebeleb der i 1391 nævnes i forbindelse med Elsebeth Krummediges arvepart, er på 600 mk. 1b. Hvis hun havde krav på en sådan sum, kan Runtofts og Geltings tilliggender ikke have været ubetydeligt.

Til Runtoft lå i 1391 ifølge arveoverenskomsten gods og skov i Gelting. Henrik Split og fru Elsebeth afgav deres ret *in deme ghüde unde*

104. SHRU VI, 117; jfr. Michelsen, Rundhof, s. 4.

105. SHRU VI, 304.

106. *van Runntofte ofte wy jenigherleye recht hedden dar ane unde in allem ghüde, dat dar belegghen is, alzo in deme ghüde unde in deme wolde tho Gheltynghe, dat ligghe vor dat ligghe, dat tho Runntofsten belegghen is ...* (SHRU VI, 978).

107. Reg. Chr. I, s. 143-45 (nr. 91).

in deme wolde tho Gheltynghe. Gelting er i Kong Valdemars Jordebog opført med 30 mk. rent, men forståelsen vanskeliggøres af at Gelting både er en fællesbetegnelse for en række besiddelser og navnet på en af disse¹⁰⁸. Den nære forbindelse mellem Runtoft og Gelting som vi møder i dette diplom, synes fortsat at have været en realitet. I 1539 blev der indgået en overenskomst om at bønder fra Tranbøl der hørte under Runtoft, havde græsningsret på Lebæk mark under Gelting. Omvendt havde bønder i Gelting en tilsvarende ret på Runtofts jord¹⁰⁹.

Mens Gelting således hørte med til Erik Krummediges del, tilfaldt Grødersby hans søster Elsebeth. I tilfælde af at hun ikke efterlod sig levende børn og børnebørn skulle det overgå til Erik Krummedige, men da skulle hendes mand have overladt 600 mk. 1b. I denne sum må vi se gårdens minimumsværdi. At der var tale om en stor besiddelse fremgår også af at de slesvigske hertuger i 1421 blandt deres klagepunkter mod den danske konge fremførte at dronning Margrethe foruden Trøjborg og Skinkelsborg m.m. havde købt Grødersby¹¹⁰.

Da Grødersby i 1406 solgtes til dronning Margrethe, var dets ejere medlemmer af familierne Pogwisch og Sehested. Pogwischerne ejede 8/9, mens Sehestederne kun havde 1/9. Andetsteds er der argumenteret for at Sehestedernes part var arv efter Segebod Krummedige og Sidsel Pedersdatter Skram, altså Elsebeths forældre, mens Pogwischerne's ejendomsret næppe kan påvises at være arv efter dem¹¹¹. Det tyder på at Grødersby også har været opsplittet i fru Elsebeths tid og at hun kun har haft en del af det, men det kan man ikke læse ud af arveoverenskomsten. Her tales der uden indskrænkninger om *dat güt tho Grødersbü unde dat dar tho beleghen is* som hendes og Henrik Splits.

Ligesom ved Gelting bruges ordet *güt* om Grødersby, og der tales i 1391 også om dets tilliggende. Hvori det bestod er vi godt underrettet om, for det fremgår af flere breve i forbindelse med gårdens overgang til Slesvig domkirke i 1406¹¹². Det drejede sig om borgen og gården

108. *Gyæltung xxx mr. puri. Nota quod Røst, Grouæ, Fornæs, Mynnesby, Rackæthorp, Tolægarhd, Fughælsnæs, Gyæltung et Wakærbol, omnia ista uocamus Gelytung* (KVJ I, s. 9).

109. Michelsen, Rundhof, s. 4.

110. Det fremgår af kongens svar på hertugernes klage (Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 262). Klagen fremførtes på ny i 1423 (Dipl. Flensborg. I, nr. 79, s. 295).

111. Ekskurs II.

112. Stemann III, nr. 24-26 og Rep. III, 4805.

Grødersby og gården Paverød med tilhørende landsbyer, jordegods og fæstebønder. Det opregnes yderligere: borg (*veste*), gård (*Hove*), bygninger (*Buwe*) og møller (*Molen*) i landsbyen Grødersby (*in deme dorpe to Grodersbü*). Som tilliggende opregnes foruden landsbyen Grødersby fæstegods (*dat gut*) til 9 mand i landsbyen Fovlløk (Ravnkær sg.), til 2 mand i landsbyen Ravnkær, til 1 mand i landsbyen Dollerød (Ravnkær sg.), til 1 mand i Kisby (Borne sg.) og samme sted *eyn ghut* som nu er øde. Endelig var der tale om ret *in deme houe to Boltofte* (Boltoft i Sterup sg.). Til gården Paverød lå jordegods i landsbyen Egenæs som 6 bønder dyrkede, og i Fovlløk var der 1 fæstebonde. Endvidere omfattede besiddelsen patronaterne Kappel og Ravnkær.

Hele landsbyen Grødersby (*Grøthæbol*) var kongeligt arvegods ifølge Kong Valdemars Jordebog, og de tre andre landsbyer i Ravnkær sogn, Fovlløk, Ravnkær og Dollerød, er ligeledes opført i Jordebogen¹¹³. Det skal endelig nævnes at der findes et udateret voldsted ved Grødersby.

I alle tre tilfælde - Runtoft, Gelting og Grødersby - har vi altså gammelt kongeligt arvegods som er blevet adelige besiddelser. Runtoft med Gelting har Erik Krummedige fået, mens forholdene omkring Grødersby er lidt mere uklare. Som arv overtog Elsebeth Krummedige det helt eller snarere delvis. Hendes tre søstersønner solgte i 1406 en niendedel af gården, mens dronning Margrethe overtog resten fra Hartwig Pogwisch og hans sønnesøn Hans Pogwisch. Dennes fader, Wulf Pogwisch (IV), faldt 1404 med hertug Gerhard ved Süderhamme og må i denne periode opfattes som medejer af gården. Det fremgår også på anden måde at Wulf Pogwisch var velstående. 1396 kvitterede han sammen med Niels Iversen (Rosenkrantz) og Henneke Limbek dronning Margrethe for 4.000 lødemark¹¹⁴.

Erik Krummedige kom imidlertid i besiddelse af endnu mere gods som i sin tid tilhørte kongen og hertugerne. I 1397 tilskødede Sønderjyllands drost Johan v. Thinen sin svigersøn, Erik Krummedige, al sin rettighed i Vippetorp, i gården Grisgård, 3 øre penge i Tolslev, en øre penge i Skovby og gården Tolgård - alt hvad han havde i Ny herred undtagen gården Brunsbøl¹¹⁵.

113. KVJ I, s. 9.

114. SHRU VI, 1236; jfr. også sst., 1563 og 1678. For hans faders vedkommende se Rep. III, 4427.

115. Det var *al de rechtgheyt, de he hadde in Wyppendorpe in deme hove tho Grysegharde unde dre ore gheldes Tolfuesleve unde en ore tho Schbuby unde den hof tho*

Vippetorps størrelse er i Kong Valdemars Jordebog angivet til 36 mk. guld, men der er grund til at tro at Johan v. Thinen kun har haft halvdelen heraf - resten tilhørte Slesvig domkapitel¹¹⁶. På Vippetorp mark syd for landsbyen ligger der et voldsted i engene¹¹⁷. Grisgård er nævnt første gang her i 1397, men Tolgård kender vi fra kong Valdemars Jordebog¹¹⁸. H. N. A. Jensen har optegnet sagnet om fru ”Ann Post” (Bost) til Tolgård, og han kunne også i terrænet vise et sted ved åen over for Østergård hvor den gamle befæstning skal have ligget¹¹⁹. Derimod mente han ikke at kunne finde et voldsted for gården Brunsbøl som Johan v. Thinen forbeholdt sig i 1397.

I Esgris sogn forenede Erik Krummedige således besiddelser han selv havde arvet med hvad han havde tilgiftet sig. I sognet lå Runtoft, Vippetorp, Grisgård og Tolgård, og Gelting i nabosognet. Der er næppe tvivl om at Erik Krummedige på den måde har fået en betydelig materiel baggrund for sin politiske og militære virksomhed. Det er endog muligt at han kom i besiddelse af Grødersby ved Slien der i første omgang tilfaldt hans søster Elsebeth¹²⁰. Tegn på kapital hos Krumme-

Tølegharde unde al des he hadde in Nyherde sunder den hof tho Brūnesbūl ...

(SHRU VI, 1297). Johan v. Thinens gode midler synes også at fremgå af at hans enke skænkede 100 mk. lb. til Trefoldighedsgildet i Flensborg til sjælemesser for ham (Dipl. Flensborg. I, nr. 28, s. 60).

116. KVJ I, s. 9. Slesvig Domkapitels Jordebog 1352: *Item 18 marcas auri in terris in campo Wippendorp, de quibus dari solebant 12 oræ annonæ* (SRD VI, s. 580); jfr. kapitlets jordebog ca. 1437, Quellensammlung VI, s. 100 og 127 og Michelsen, Rundhof, s. 11. Den *Nicholaus Laurensun de Wiipæthorp* som Michelsen ville henføre hertil, var fra Virup i Ø. Lisbjerg herred i Randers amt (DD 3. r. II, nr. 165).
117. H. N. A. Jensen oplyser at det hedder Hoppegaard, men tvivler på at det kan have været det rette navn på borgen. Han henviser til et kort over landsbymarken fra 1764 hvor man tydeligt skal kunne se anlæggets form. En tredobbelt grav omgav en lille rund plads hvorpå der kun har kunnet stå et tårn. I forbindelse hermed var der en grav der omsluttede et større areal hvorpå der kan have ligget andre bygninger (Angels, s. 207).
118. *Tolægarhd* (I, s. 9). Udgifveren af diplommet mener at der er tale om Tolgaard (Nisvrå i Esgris sg.) og ikke Drült (i Tøstrup sg.). Michelsen læste derimod et v over ø-et som r og fik som resultat Trølegharde (Rundhof, s. 12). H.N.A. Jensen gættede på at Tolgaard var Kronsgaard i Gelting sogn (Angeln, s. 64).
119. Angeln, s. 125 og s. 205; jfr. Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder, nr. 58, s. 51 f.
120. Se Ekskurs II.

digerne er det også at brødrene Hartvig Brøger og Henneke Wittekop lige efter hinanden i periodens begyndelse kunne have Haderslevhus i pant for mellem 350 og 560 mk. penge. Hertil kommer at det af lån og kautioner fremgår at navnlig Segebod og hans søn Erik rådede over gode midler¹²¹.

Endnu mere fremtrædende end Krummedigerne er dog i denne periode slægten Limbek. Henneke Limbek havde i hele perioden den hertugelige borg Tørning som vi allerede har været inde på. I 1372 belejrede kongen forgæves borgen, og i Flensborgfreden af 24. januar 1373 optoges han og hans brødre og hjælpere i sonen med kongen. At Henneke Limbek var en mand med store midler fremgår også af at han den 22. januar 1376 var i stand til at love tronkræveren Albrecht hjælp med 50 (!) bevæbnede mand i krigen om Danmark.

I 1399 skrev han sig til Gram som var en gammel kongelig besiddelse¹²². Kongens arvegods her sættes i Kong Valdemars Jordebog til 10 mk. guld, men på hoffet i Nyborg 1285 til 12 otting jord¹²³. I 1347 skrev Jon Iversen (Vind) sig til Gram (*de Graam*)¹²⁴, i 1372 var Gram en borg på Valdemar Atterdags hænder, 1394 fik Henneke Limbek Gram herred og dermed også jordegodset i pant af hertug Gerhard (pantesum: 1135 mk.1b), og i 1398 nævnes en foged på Gram¹²⁵. Når Henneke Limbek i 1399 skriver sig til Gram, må der være tale om en jordegodsbesiddelse som vi dog intet nærmere kender til¹²⁶. Pantet i Gram herred har også givet ham rådighed over gården Jels (*hove to Jörltze*) som ligeledes var en mindre kongelig ejendom i Valdemarstiden. I 1403 forhøjedes pantessummen for Gram herred med 300 mk. 1b., og 200 af disse skulle bruges til byggeri - formodentlig befæstning - på gården Jels. Jels voldsted kan bese den dag i dag¹²⁷.

121. DD 3. r. V, nr. 389; SHRU IV, 1314; sst. VI, 1563-64, 1678; Rep. III, nr. 4533. Erik Krummediges svoger, Hartvig Brejde, deltog i flere af disse transaktioner. Om ham se også Rep. III, nr. 4426.

122. Rep. II, nr. 4253-54.

123. KVJ I, s. 8. DD 2. r. III, nr. 139. 10 mk. guld ville ifølge Sv. Aakjær svare til ca. 10 ottinger (KVJ II, s. 78).

124. DD 3. r. II, nr. 344.

125. Reinhardt, s. 477; SHRU VI, 1108; Rep. II, nr. 4179.

126. Jfr. Caroline Emilie Andersen, Grams Historie, s. 9-16.

127. Stemann III, nr. 23; KVJ I, s. 8. Besiddelsen sættes her til 3 mk. guld. Trap bd. 24, 5. udg., s. 260 oplyser at anlægget har tidlig-middelalderlig karakter.

Hertil kom at han selv foruden gods i Hviding herred overtog pantebrev på 4 sogne og hans foged breve på 3 sogne i dette herred¹²⁸. I 1376 var han lens- eller pantelensmand i Tønder, og i 1392 nævnes han som pantelensmand sammesteds for en sum på 3.000 mk. 1b. På denne egn er han højst sandsynligt også kommet i besiddelse af Trøjborg med Lø herred som hans søn afhændede i 1407 da det stod i pant for 4.000 mk. 1b. I Hertugdømmet havde han fremdeles Skinkelsborg og hertil kommer Riberhus og Varde syssels len (pantesum: 8.000 mk.) og strøgods i adskillige herreder nord for Skodborg å. Han præsterede ydelser for 2.000 mk. som skulle give ham Skanderborg i pant. Det skal sikkert ses i sammenhæng med hans løfte i 1376 til ”kong” Albrecht om en støtte på 50 bevæbnede mand og forstås som tjeneste der blev ydet på kredit. Det kan endelig anføres at han i 1387 røvede en værdifuld ladning fra et strandet preussisk skib, og han gav den aldrig tilbage.

Emeke der tilhørte en anden linje af Limbekslægten, ejede Mårkær i Angel som hans sønner Hartvig, Iven og Lyder i 1391 afhændede til antonitterordenen. Skødet omfattede godset med to landsbyers marker som tidligere omtalt¹²⁹.

Emekes broder var Lyder Limbek, velkendt som ejer af Søgård og pantelensmand i Lundtoft herred siden 1357. Med sine sønner Blixen, Claus og Henneke erklærede han i november 1375 Søgård for grevernes åbne slot, og endnu i 1377 nævnes han til Søgård, men det er sidste gang en Limbek nævnes i forbindelse med denne besiddelse. Af Lyders tre sønner fremtræder kun Henneke som jordejser. I 1377 sad han inde med borgen Trøjborg, og i 1379 afstod han Kumled (Kummerlev) mark til Løgumkloster. Ved den lejlighed oplyses det at hertug Valdemar frit havde overladt bl.a. denne besiddelse til Henneke Limbeks slægtning Johannes Limbek¹³⁰. I tråd hermed falder det at Kumled i Kong Valdemars Jordebog står opført med 15 mk. guld¹³¹. Henneke Limbek overlod ved samme lejlighed al verdslig jurisdiktion i Løgum sg. og Alslev by. Det hele repræsenterede en værdi af 150 mk. Iøvrigt har han

128. Henneke Limbek havde pantebrev på Rejsby, Vodder, Spandet og Arrild sogne. Hans foged havde breve på Roager, Vodder og V. Vedsted som 1412 hjemledes Henneke Limbek og hans arvinger; jfr. nedenfor s. 239 og bilag 1, nr. 28 (Henneke Limbek).

129. SHRU VI, 956.

130. SHRU VI, 270.

131. KVJ I, s. 8.

ikke efterladt sig sønner, det er ovenfor omtalt at Trøjborg med tilliggende må være overgået til Henneke Limbek til Tørning.

En slægt der i denne periode vinder afgørende frem og i det 15. århundrede kan opfattes som Limbekkernes arvtagere, er Ahlefeldterne. I 1398 overtog Claus Ahlefeldt Søgård og pantet i Lundtoft herred, og begge dele nedarvedes i hans efterslægt. Pantesummen var 600 mk. sølv og 665 mk. 1b. Hans broder Henrik derimod blev pantelensmand på Haderslevhus. Hos Ahlefeldterne var der samlet stor rigdom. Benedikt Ahlefeldt (III) kvitterede 1389 dronning Margrethe for 1.000 mk. 1b., og samme år indløste hun Næsbyhoved len af ham. Pantesummen var ikke mindre end 9.000 mk. 1b. Han afhændede meget gods på Lolland og Falster til dronningen, 1396 solgte han hende således Grimstrup foruden Hagenskov på Fyn. Endelig gav Benedikt og hans sønner Claus, Henrik, Benedikt, Karl og Wulf 1398 dronningen kvittering på 7.900 mk. 1b. 1396 kvitterede Claus og Henrik dronning Margrethe for 200 mk., og 1401 udbetalte Henrik 600 mk. 1b. til fire holstenere på dronningens vegne.

Endelig er der Ejsbøl hvis ejer var Claus Rönnow kaldet Kerl, der også kendes som hertug Gerhards høvedsmand på Ærø. Haderslev kapitels brevbog noterer at kapitlet har fået to messedragter af fru Berta *uxor Nicolai Rönnow militis habitantis in (E)ylsbyl*¹³². Vi kender ikke Ejsbøls størrelse på dette tidspunkt - o. 1500 var det et af de største i Nordslesvig¹³³. Den dag i dag ligger i Gl. Haderslev sg. det anselige Ejsbøl voldsted, men som sædvanligt savnes en sikker datering¹³⁴.

Denne gennemgang har vist at man til de mest besiddende slægter må regne Krummedige, Pogwisch, Limbek og Ahlefeldt. Krummedigernes hovedbesiddelser var Runtoft, Gelting og ejendomme i Ny herred overtaget fra slægten v. Thinen. Dertil kommer Grødersby i Slis herred som Pogwischerne opnåede hovedparten af. Om det var i kraft af slægtskab med Krummedigerne kan næppe påvises, men til denne kreds hørte også Erik Krummediges svogre Henrik Split, Hartvig Brejde og Hartvig Sehested.

Limbekernes besiddelser var Tørning, Gram, Jels, Skinkelsborg, Søgård, Mårkær, Trøjborg, pant i Gram og Lundtoft herreder foruden

132. Aarsberetninger II, Tillæg, s. 71; jfr. Fangel, Ejsbøl, s. 106-08 og s. 126.

133. Fangel, Ejsbøl, s. 117 ff.

134. Beskrivelse af voldstedet i Trap bd. 24, 5. udg., s. 203 (Hans Neumann).

Tønder len og sogne i Hviding herred. Hertil kom Henneke Limbeks store len i Kongeriget og vældige kapital der fremgår af mange forhold. Helt i første række er også Ahlefeldterne der overtog Søgård og Lundtoft herred, Haderslevhus og rådede over stor kapital. Endelig er der Claus Rønnow til Ejsbøl hvis størrelse dog er ukendt i denne periode.

I tiden før 1375 lærte vi en del krongods og pantelen at kende som gik over til den holstenske adel. Det var Tørning (formodentlig med Gram herred), Søgård med Lundtoft herred, Trøjborg med Visby sogn og andet, Bukhavn og Runtoft. Hertil kom så Elsholm, Elstrup, Varnæs og Holmelen. I denne periode møder vi igen Tørning, Trøjborg, Søgård og Lundtoft herred, Runtoft, Holmelen og Varnæs¹³⁵. Nye er derimod Grødersby, Gelting, Vippetorp, Tolgård, Gram, Jels, Kumled, Dyttnæs¹³⁶, Booknis¹³⁷ og måske Skinkelsborg¹³⁸. Hertil kommer så sognene i Hviding herred, Haderslevhus og Tønder len som i hvert fald til tider har været pant for den holstenske adel.

Det fremgår således med stor sikkerhed i hvor høj grad adelen har

135. Varnæs krongods var pantsat af hertug Valdemar til Godskalk Barsebek, men det var inden Valdemar Atterdags død vistnok frataget ham af greverne og forholdtes hans søn i hele denne periode. Se note 85.
136. 1389 betegnes brødrene Volrad og Hartvig Knoop som bosiddende *in deme have tho Dulsnis* (SHRU VI, 841). I Kong Valdemars Jordebog opføres et *Tyarsnæs* i Slis herred med 6. mk. guld (I, s. 9). Det må være identisk med Dulsnis, Dyttnæs og Dytnis. Måske har Dyttnæs ligget inden for det område der siden blev til godset Lindå (Dänisch Lindau) som det er blevet foreslået (udgiverens kommentar til SHRU VI, 841).
137. Medlemmer af slægterne v. d. Wisch og Brejde kunne 1382-83 bl.a. disponere over indtægterne af den halve skov ved Booknis i Vabs sg. Skoven *Bokniss* er opført i listen over det kongelige gods i Hertugdømmet for 1285-86 (DD 2. r. III, nr. 139 og 170). I Kong Valdemars Jordebog angives det at kongen på Svansen havde mange skove (I, s. 10). Booknis er altså en af dem.
138. Skinkelsborg bestod vistnok af gods i Stenderup (Stenderup sg.), Bjert (Bjert sg.), Sjølund (Vejstrup sg.), altsammen i Tyrstrup herred. Desuden af gods i Genner (Ø. Løgum sg., Sdr. Rangstrup h.) og i Sommersted (Sommersted sg., Gram h.) (ÆA I, s. 20 f.; jfr. bilag I, nr. 24 Claus Limbek). Eventuelle tilknytningspunkter mellem dette gods og arvegodset i Kong Valdemars Jordebog er Bjert og Sjølund. I Bjert sg. ligger et Agtrup der sættes til I mk., men identifikationen er usikker fordi Aghtorp i Jordebogen opføres under Frøs herred. Sjølund ligger i Vejstrup sg., og Vejstrup er opført i Jordebogen, men uden størrelsesangivelse (I, s. 8). Voldstedet Skinkelsborg er beskrevet i Trap bd. 21, 5. udg., s. 1222.

overtaget tidligere kongeligt og hertugeligt gods m.m. i Hertugdømmet. Erhvervelsen af det ser ud til at være en hovedårsag til den holstenske adels stærke position i Sønderjylland. I næsten alle tilfælde kan de store besiddelser tilhørende de fremtrædende slægter Limbek, Ahlefeldt, Krummedige og Pogwisch henføres til det tidligere krongods. Som undtagelse kan stort set kun anføres Mårkær.

Højadelen

I det foregående er en del af den holstenske adel udskilt som fremtrædende med hensyn til store besiddelser. Til grund herfor lagdes såvel pantelen, jordejendom som ydede lån. De sidste er det som regel vanskeligt eller umuligt at specificere. De kan både være kontante udlån og være udtryk for tjenester ydet på kredit. I begge tilfælde viser de dog panthaverens kapitalstyrke. Store besiddelser er et tegn på tilhørsforhold til hvad der ofte betegnes som højadelen. Andre kriterier er hyppigt indgifte, riddertitel og politisk indflydelse. Det sidste spørgsmål belyses siden i kapitel III,3 der handler om hertugmagtens forvaltning. Her vil vi i det følgende se på de indgåede giftermål og riddertitlens anvendelse.

Vort kendskab til de forskellige holstenske slægter er endnu omkring 1400 temmelig sporadisk, og det er mere almindeligt at vi ikke kender stormændenes ægtefæller end det modsatte. Når det gælder om at forbinde og adskille den lange række af personer der spredtvis optræder i kilderne, bliver der ikke sjældent tale om gætterier og konstruktioner uden egentligt kildegrundlag. De ældste dele af de stamtavler A. Thiset og siden L. Bobé har offentliggjort i Danmarks Adels Årbog fremstår ofte som arbejdshypoteser, og i detaljer er der taget forbehold ved hyppig anbringelse af spørgsmålstejn. Det er der ikke noget angribeligt i, det var forsøg på at bringe en højst tiltrængt orden i kaos. Mere betænkeligt er at det ved opstilling af stamtavlerne var nødvendigt at søge hjælp i de sene adelstraditioner der knytter sig til de berømte holstenske slægter. Derfor må det være rigtigt at prøve det billede af indbyrdes slægtskab der fremgår af den genealogiske litteratur, og tage stilling til hvor meget heraf der kan akcepteres i konfrontation med de samtidige kilder.

Det ser ud til at slægterne Ahlefeldt, Limbek, Pogwisch og Rönnow udgjorde en slægtsgruppe der var forbundet ved giftermål. Udgangspunktet tages i det følgende i slægten Ahlefeldt hvis mest fremtrædende

medlemmer i denne sammenhæng er Benedikt (III) og hans sønner Claus, Henrik og Benedikt (IV).

Benedikt Ahlefeldt (III) skal have været gift med Ide, en datter af hr. Hartvig Krummedige i dennes andet ægteskab med Sophie Stygge der arvede Kærstrup på Tåsinge efter sin fader Peder Stygge¹³⁹, men det er nu ingenlunde sikkert. Bobé fremfører at Benedikt Ahlefeldt (III)s søn Johan eller Henneke (de to navne anvendes på dette tidspunkt synonymt) fik Kærstrup i mødrearv. Han bygger på følgende optegnelse i den kallundborgske arkivregistratur fra 1476: *1387. Item Henneke van Aleueldes oc Beynt van Aleueldz Hanssøn breff met huilket the vplade oc sködhe drotning Margareta two theris garde, som ere Kerstrop j Taasen oc Horningxholm vdi Sielandh*¹⁴⁰. Bobé har læst dette sted således at Henning Ahlefeldt, hr. Benedikts søn, i 1387 afhændede Kærstrup og Hørsholm¹⁴¹, men regesten kan dog ikke godt læses anderledes end at såvel Henneke (Johan, Henning) som hans søn Bent (Benedikt) foretog denne afståelse til dronningen. Benedikt (III)s broder Henneke (Johan) havde en søn ved navn Benedikt som flere gange nævnes i økonomiske mellemværender med dronning Margrethe¹⁴². Den Henneke der nævnes i arkivregistraturen, er altså ikke Benedikt Ahlefeldt (III)s søn, men hans broder. Kærstrup kan da ikke være Benedikt Ahlefeldt (III)s søns mødrearv, og kildestedet kan derfor ikke tjene som argument for Benedikt Ahlefeldt (III)s ægteskab med Ide Krummedige.

En anetavle (hvilken?) angiver ifølge Bobé at Benedikt Ahlefeldt (III) i et andet ægteskab har været gift med Catharine, en datter af den bekendte drost Claus Limbek¹⁴³. Efter ham kunne Benedikt Ahlefeldts søn Claus da være opkaldt¹⁴⁴. Dette siger ikke meget, men andre forhold kunne tyde på at anetavlen med rette angiver at Benedikt Ahlefeldt (III) har været gift med en datter af Claus Limbek og altså været svoger til Henneke Limbek til Tørning. Ved flere lejligheder medbesegler de

139. Bobé, Ahlefeldt I, s. 43. Der anføres ikke kilde for Benedikts ægteskab med Ide. Det tyder på at den er sen. Hartvig Krummediges besiddelse, hustru og børn fremgår af Codex Esrom., nr. 95 (1362. 16. okt.).

140. ÆA I, s. 38.

141. Ahlefeldt I, s. 48.

142. Bobé, Ahlefeldt I, s. 43 og 55.

143. Ahlefeldt I, s. 43.

144. DAA 1929, s. 29.

to hinandens breve angående formueforhold hvad der bedst kan forklares ved slægtskab.

Det drejer sig 1389 om Benedikt Ahlefeldts kvittering til dronning Margrethe på 9.000 mk. for Næsbyhoved som besejledes af Claus Rönnow, hr. Johan Ahlefeldt, Henneke Limbek, Claus og Henrik Ahlefeldt¹⁴⁵. Som man ser er de fleste medbesejlere under alle omstændigheder slægtninge. Da Henneke Limbek i 1394 fik Gram herred i pant for 1135 mk. 1b. optrådte til tro hånd for ham Benedikt Ahlefeldt (III), Johan v. Thinen, Henrik Ahlefeldt, Timme Limbek, Claus Ahlefeldt og Hennekes søn Claus¹⁴⁶. Benedikt Ahlefeldt besejlede fremdeles sammen med Claus Rönnow, Wulf Pogwisch(II), Claus og Henrik Ahlefeldt den kvittering på 4.000 mk. som Niels Iversen (Rosenkrantz), Wulf Pogwisch (IV) og Henneke Limbek i 1396 udstedte til den afdøde kong Håkon af Norge og Sverige¹⁴⁷. 1398 medbesejlede Claus og Henrik Ahlefeldt Henneke Limbeks kvittering til dronning Margrethe på 2.000 mk. 1b.¹⁴⁸. Foruden dem besejlede kun Henneke Limbeks søn Claus. Endelig medbesejlede Henrik Ahlefeldt året efter Henneke Limbeks kvittering til dronning Margrethe på 8.000 mk.¹⁴⁹.

Konklusionen må blive at et indgifte mellem en Ahlefeldt og en Limbek er hævet over tvivl, men hvilket ægteskab det drejer sig om kan næppe afgøres med sikkerhed. Vi ved ikke hvilken slægt Henneke Limbeks moder Ide tilhørte, og det samme gælder hans hustru Jutte. Derimod siger en formodentlig sen anetavle at Benedikt Ahlefeldt (III) var gift med Catharine Limbek.

Benedikt Ahlefeldt(III)s søn Claus var gift med Anna Pogwisch. Hendes fader skal ifølge Bobé have været Wulf Pogwisch (II)¹⁵⁰ og hendes moder måske Anna Limbek, en datter af Henneke Limbek til Trøjborg (og måske Søgård). Denne synes kun at have efterladt sig en datter ved navn Anna. Hun fik i sit ægteskab med Wulf Pogwisch en datter der også hed Anna, og som altså blev gift med Claus Ahlefeldt. Med sin hustrus arvekrav på Søgård og Lundtoft herred efter hendes morfader forenede Claus Ahlefeldt måske krav efter sin moder, og på

145. SHRU VI, 850.

146. SHRU VI, 1108.

147. SHRU VI, 1236.

148. SHRU VI, 1467.

149. SHRU VI, 1562.

150. Wulf Pogwisch II til Bülk (DAA 1931, s. 13).

den måde kom Søgård med Lundtoft herred til familien Ahlefeldt¹⁵¹. Thiset regnede derimod med at Anna Limbek var en datter af Lyder Limbek til Søgård og altså en søster til Henneke Limbek til Trøjborg¹⁵².

Som det fremgår af Bobés forbehold, er det usikkert hvem der har været arvinger efter Henneke Limbek til Trøjborg. Ægteskabet mellem Wulf Pogwisch og Anna Limbek kan ikke støttes på samtidige kilder, og det virker konstrueret i et forsøg på at forklare Søgårds overgang til Ahlefeldterne.

Siden 1357 havde Lyder Limbek Søgård som ejendom og Lundtoft herred som pant¹⁵³, og endnu i 1375 havde han og hans tre sønner Søgård¹⁵⁴. En af de tre er den Henneke til Trøjborg der her er tale om. I 1377 omtales Lyder også til borgen Søgård, men efter 1379 møder vi ingen af de fire mænd i kilderne¹⁵⁵. Næste gang vi hører om Lundtoft herred er da Claus Ahlefeldt i 1398 fik det i pant af hertug Gerhard, og det har efter Lyders død næppe været i nogen andens besiddelse¹⁵⁶. Det fremgår ikke at familie- og ægteskabsforhold har haft betydning for pantsættelsen, men det kan man måske heller ikke forvente¹⁵⁷. Der er imidlertid ikke tvivl om at pantebreve kunne nedarves. Søgårds og Lundtoft herreds skæbne viser sammen med det forhold at Henneke Limbek til Tørning fik Trøjborg, at Lyder Limbeks tre sønner ikke kan have haft mandlige arvinger¹⁵⁸.

151. Ahlefeldt I, s. 44 f.

152. DAA 1902, s. 265.

153. DD 3. r. V, nr. 35-36.

154. Rep. II, nr. 3071.

155. SHRU VI, 135 og 270.

156. SHRU VI, 1417. Da Benedikt Ahlefeldt den 27. august 1440 modtog Lundtoft herred som pantelen, lovede han at udlevere 3 breve på herredet som han havde efter sin fader. Det passer med antallet af bevarede breve, nemlig til Johannes Limbek i 1344 (DD 3. r. II, nr. 34), Lyder Limbek i 1357 og Claus Ahlefeldt i 1398.

157. Det skete derimod da Lyder i 1357 overtog pantet i Lundtoft herred efter sin broder.

158. I 1407 kunne Claus Limbek afhænde Trøjborg til dronning Margrethe (ÆA I, s. 2 og 14).

Limbekstamtavlen (uddrag af DAA 1902)

NN

Godskalk		Markvard				Otte		
Johannes (Henneke) til Lundtoft her- red og Trøj- borg	Lyder til Lundtoft her- red og Søgård	Emeke til Mårkær	Otte Ramme- skop	Timme	Nicolaus Kudy	Markvard	Claus Mu- lerch drost ~ Ide	(?)
Henneke til Trøjborg	Blixen og Claus	Lyder, Hart- vig og Iven	Borkvard	Siefert, Claus, Otte og Markvard	Berte ~ Iver Juel	Henneke til Elisabeth, Tørrning, si- den også til Trøjborg ~ Jutte	Margrethe ~ Iver Nielsen (Rosen- krantz)	Catharine ~ (?) Benedikt Ahlefeldt (III)
						Claus til Tør- ning og Trøj- borg		

Når Claus Ahlefeldt kom i besiddelse af Søgård og Lundtoft herred, forestiller man sig naturligt at der er tale om arv, men det er nu ikke så let at give en begrundet forklaring på det. Bobé nævner at Claus Ahlefeldt måske havde arvekrav efter sin moder Catharine der efter hans mening var søster til Henneke Limbek til Tørning. Som vi har set er det ikke usandsynligt at dette skulle være tilfældet, men indlysende arvekrav har der næppe været tale om. Efter Lyder og hans sønner var der i Limbekslægten nærmere arvinger end efterkommerne efter drosten Claus Limbek. Lyder havde 7 brødre, og der var arvinger i flere af linjerne. Ingen af dem overtog hverken Trøjborg eller Søgård. Trøjborg gik til drosten Claus Limbeks efterslægt, mens Søgård tilfaldt Claus Ahlefeldt.

Forklaringen på det sidste kunne da være at Claus Ahlefeldt arvede Søgård gennem sin hustru der skulle være datterdatter af Henneke Limbek til Trøjborg og Søgård eller af dennes fader og desuden datter af Wulf Pogwisch (II). Dette kan der ikke føres bevis for, men der er på den anden side ikke mindste tvivl om den nære slægtskabsforbindelse mellem Ahlefeldter og Pogwischer, og det kunne meget vel forklares ved at Wulf Pogwisch (II) var Claus Ahlefeldts svigerfader.

Da Benedikt Ahlefeldt (III) i 1392 bevidnede at dronning Margrethe havde indløst Nybøl birk på Lolland fra hans svigerinde, var hans medlovere Claus Rönnow, Wulf Pogwisch (II) og Henrik Ahlefeldt¹⁵⁹. Claus Rönnow var hans søn Henriks svigerfader. Der er altså tale om slægtninge. Hertug Gerhard og grev Klaus pantsatte i 1391 Grossenbrode til Wulf Pogwisch(II), og i den forbindelse nævnes Benedikt Ahlefeldt, Hartvig Pogwisch, Markvard og Lyder Wulf, Lyder Krummedige, Claus og Henrik Ahlefeldt samt Wulfeke Pogwisch¹⁶⁰. Af dem betegnes Hartvig Pogwisch, Markvard Wulf, Lyder Wulf og Wulfeke Pogwisch som broder og fætre til Wulf Pogwisch. I den sammenhæng er det vanskeligt at se hvorfor Ahlefeldterne skulle optræde her hvis ikke det var som slægtninge. Benedikt, Claus og Henrik Ahlefeldt var også til stede da Wulf Pogwisch (II)s broder Hartvig i 1392 solgte en landsby til Itzehoe kloster¹⁶¹.

Benedikt Ahlefeldt (III)s anden indflydelsesrige søn Henrik var gift

159. SHRU VI, 1036.

160. SHRU VI, 969.

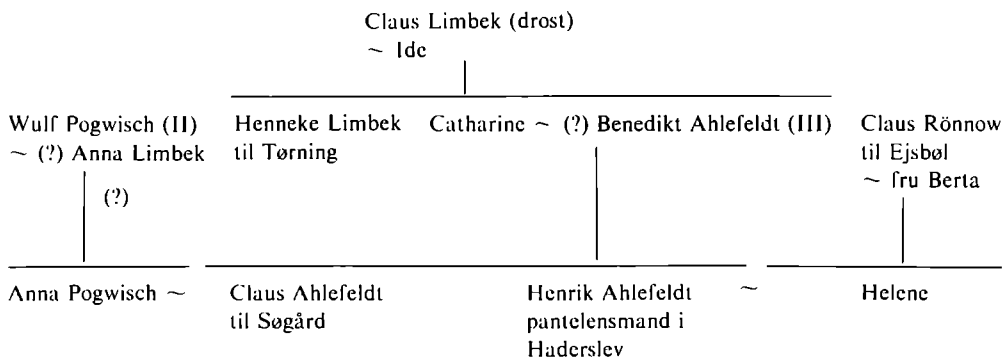
161. SHRU VI, 1003.

med Helene Rönnow, en datter af Claus Rönnow (Kerl) til Ejsbøl¹⁶². Derfor er det ikke mærkeligt at vi ved betydningsfulde lejligheder ser Claus Rönnow optræde sammen med Ahlefeldterne¹⁶³.

Den nære forbindelse mellem slægterne Limbek, Ahlefeldt, Rönnow og Pogwisch ses allerbedst af den kvittering som Wulf Pogwisch(IV) og Henneke Limbek til Tørning sammen med Niels Iversen (Rosenkrantz) i 1396 udstedte til den afdøde kong Håkon af Norge og Sverige. Det drejede sig om et gældsbevis på 4.000 lødemark som de tre havde arvet fra deres forfædre¹⁶⁴.

Moder til Niels Iversen var Henneke Limbeks søster Margrethe¹⁶⁵, og det betyder at den fælles arvelader må være drosten Claus Limbek. Men det indebærer også at Wulf Pogwisch (IV)s moder (eller evt. hustru?) har været en Limbek. Kvitteringen besegles desuden af de tre udstederes *vrunt*, nemlig Benedikt Ahlefeldt (III) og hans sønner Claus og Henrik, af Claus Rönnow og af Wulf Pogwisch (II). *Vrunt* kan ganske vist både betyde frænder og venner, men det må her forstås i den første betydning. Wulf Pogwisch (II) var farbroder til Wulf Pogwisch (IV), men også det forhold at brevet angår en formuedisposition gør det overmåde sandsynligt at *vrunt* her betegner udstedernes slægtninge.

Limbek - Ahlefeldt - Rönnow - Pogwisch



Ved siden af Limbek-Ahlefeldt-Rönnow-Pogwisch gruppen er der grund til at behandle slægtskabsforholdet mellem fremtrædende stormænd af slægterne v. Thinen, Krummedige, Split, Brejde og Sehested.

Den bekendte sønderjyske drost Johan v. Thinen var gift med fru Anna. Der er gættet på at hun skulle være datter af drosten Claus Limbek og Johan v. Thinen altså være svoger til Henneke Limbek til Tørning. Johan v. Thinens søn Claus kunne da være opkaldt efter sin morfader¹⁶⁶. En stor tavle over Gustav Vasas fædrener aner opsat i Uppsala domkirke i det 16. århundrede viste en mand med v. Thinen våbnet som kongens oldefader mens dennes hustru førte Limbekernes våben¹⁶⁷. Dermed er jo imidlertid hverken sagt at tavlens oplysninger er korrekte eller i så fald at hun var datter af Claus Limbek. Et indicium er det imidlertid at Johan v. Thinen i 1394 optrådte sammen med flere

162. DAA 1913, s. 481; Fangel, Ejsbøl, s. 106-08 og s. 126.

163. SHRU VI, 850, 1036 og 1236.

164. *alder manynghe unde schult, de us van rechteme erve van unsen olderen tokommen is yn dem openen breve, dede spreckt uppe veerdüsent lodighe marck hovetstolis* (SHRU VI, 1236).

165. DD 3. r. IV, nr. 419.

166. DAA 1935, s. 88. At Claus v. Thinen var søn af Johan antoges først af Voss (Nye Da. Mag. (2. rk.) VI, s. 7), men sikkerhed herfor har vi ikke.

167. Tavlen er nu gået tabt, men dens indhold fremgår af et smukt kobberstik i J. Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia*, s. 62. Det genealogiske arbejde skyldtes Vasahusets tjenstvillige hofgenealog, Rasmus Ludvigsson, og var fantasifuldt, ukritisk og i det hele af ringe kvalitet (H. Gillingstam, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under Medeltiden*, s. 116-18). Som Gustav Vasas ene oldeforældrepar opførte Ludvigsson en *Dominus de Phlitzingen in Bavaria* gift med en *Domina de Limbeken*, og deres våben er gengivet. På dette grundlag har allerede Voss, Klevenfeldt og Jahn antaget at oldefaderen var Johan v. Thinen (Nye Da. Mag. (2. rk.) VI, s. 6 ff.).

af Henneke Limbeks slægtninge til tro hånd da denne fik Gram herred i pant af hertug Gerhard. Det kunne tyde på svogerskab, men der er ikke tale om noget bevis¹⁶⁸.

Johan v. Thinen tilhører således måske den fremtrædende gruppe af mænd fra slægterne Limbek, Ahlefeldt, Rönnow og Pogwisch, og dertil kommer så hans forbindelse med Krummedigerne. Erik Krummediges hustru Beate antages almindeligvis at have været drostens datter¹⁶⁹, og således forholder det sig formodentlig også. Anna Fickesdatter Bülow udtalte ca. 1515: »Min Modher Modher Fader heet Hr. Erik Krummedyk og hans Hustru Fru Beate«, og det samme finder vi i Rasmus Ludvigssons genealogi¹⁷⁰. Ægteskabet mellem Erik og Beate er dog ikke belagt i samtidige kilder og bygger ud over de sene kilder alene på indicier. I 1417 erobrede holstenerne borgen i Tønder som Erik Krummedige havde overladt Claus v. Thinen¹⁷¹, men vægtigere er det at Johan v. Thinen i 1397 overlod Erik Krummedige omfangsrige besiddelser tilsyneladende uden at modtage betaling for det¹⁷². Det kunne antyde at der reelt var tale om arveforskud.

Erik Krummediges søstre Elsebeth, Mette og Anne var gift med Henrik Split, Peter Juel, Hartvig Sehested og Hartvig Brejde som der er redegjort for i Ekskurs II.

v. Thinen - Krummedige - Juel - Sehested - Brejde - Split

Johan v. Thinen
Sønderjyllands drost
~ Anna (Limbek ?)

Segebod Krummedige til Runtoft
~ Sidsel Pedersdatter Skram

(?)

Beate ~

Erik

Mette
~¹⁾m. Peter
Juel borgmester i Flensborg,
²⁾m. Hartvig Sehested

Anne
~ Hartvig Brejde

Elsebeth
~ Henrik Split

Mette Krummediges første ægteskab er interessant bl.a. derved at hun var gift med en mand tilhørende den oprindelige danske adel i Sønderjylland. På samme måde var Peter Juels og Mette Krummediges søn Iver gift med Berta af den fremstående Limbekslæggt¹⁷³. Disse »blande- de« ægteskaber er ikke først og fremmest interessante af nationale men af sociale grunde. Man må antage at denne danske slægt har haft en solid position ligesom slægten Skram i tiden før 1375. Segebod Krummedige fik Runtoft ved et ægteskab med en datter af ridderen Peder Skram, og den store pantelensmand Johannes Limbek var gift med Catarina Roost, datter af Jakob Roost ligeledes af Skramslægten¹⁷⁴. I tiden efter 1375 kan der iøvrigt ikke påvises indgifte mellem den fremstående del af den holstenske adel og de danske herremænd i Sønderjylland¹⁷⁵. Det kan ikke udelukkes at Claus Rönnow har tilgiftet sig Ejsbøl, men det kan heller ikke bevises¹⁷⁶.

Når den holstenske adels giftermål er behandlet i det foregående, er det ikke sket af genealogisk interesse eller ud fra en antagelse af at de berørte slægter derved knyttedes sammen på anden måde end i et formueforhold. Det er således ingen naturlov at slægtskabsforbindelse betød samarbejde i politik eller i andre henseender¹⁷⁷. Interessen for disse giftermål skyldes den almindeligt antagne forudsætning at de i vid

168. SHRU VI, 1108. Argumentet svækkes af at Johan v. Thinen var Sønderjyllands drost og at hans tilstedeværelse kan skyldes dette forhold, jfr. nedenfor s. 210 med note 52.
169. Nye Da. Mag. (2. rk.) VI, s. 2 ff.; DAA 1900, s. 235; Zeitschrift bd. 37, 1907, s. 228 f.; DAA 1935, s. 87 f.; DBL XIII, 2. udg., s. 389; Gillingstam, s. 204.
170. Nye Da. Mag. (2. rk.) VI, s. 8, jfr. Gillingstam, s. 204, note 224. Ludvigsson har som Erik Krummediges hustru *Domina Beata filia domini Nide Favten (!) Cognata Erici 13 Svecor. Danor. et Norwegianorum Regis* (Peringskiöld, s. 62). Begge traditioner vil vide at Beate var fra Bayern, og de er næppe uafhængige af hinanden.
171. Presb. Brem., s. 120.
172. SHRU VI, 1297.
173. Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt, s. 40.
174. Jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 134.
175. Derimod var den mindre fremtrædende Godske Tedinghusen gift med den danske Ellen Jensdatter (DAA 1916, s. 511).
176. Fangel, Ejsbøl, s. 108 og s. 121.
177. Dette diskuteredes på det nordiske historikermøde i København i 1971 under hovedtemaet Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Beretning, s. 26 ff.

udstrækning indgås mellem socialt ligestillede parter. På grundlag af besiddelser, kapital og sidst også giftermål er der udskilt nogle personer og slægter som jeg vil tillade mig at kalde højadelige. Et andet kriterium der hyppigt anvendes på højadel er riddertitlen¹⁷⁸. Af de 57 holstenske stormænd vi tidligere har konstateret bosat i Sønderjylland i denne periode møder vi 16 riddere i 9 slægter.

5. Riddertitlens forekomst

	antal personer med riddertitel	antal bosatte personer ialt
Ahlefeldt	4	4
Dosenrode	1	1
Ketelberg	1	1
Limbek	5	12
Marschalk	1	1
Mejnstorf	1	1
Pogwisch	1	2
Rönnow	1	1
v. Thinen	1	1
9	16	24

Heraf ser man at det absolut er en mindre del af den bosatte adel der bærer riddertitel, og dens forekomst i en slægt er ikke ensbetydende med at alle medlemmer får den fine titel. Det kan iagttages hos Limbekkerne.

I slægtsgruppen Limbek-Ahlefeldt-Rönnow-Pogwisch kan alle fremvise riddere. Det kan synes entydigt, men er det ikke når vi går i detaljer. Da vil man konstatere at to af de allermest fremtrædende, nemlig Henneke Limbek til Tørning og hans søn Claus, forblev væbnere hele deres liv.

Går vi til v. Thinen-Krummedige-Sehested-Brejde-Split forekommer kun én ridder, nemlig Johan v. Thinen. Her må dog anføres et par forhold der modificerer dette. Tabellen tager ikke højde for at personerne siden opnår riddertitel. Det gælder som venteligt for Erik Krummediges vedkommende - i 1406 havde han fået ridderslaget¹⁷⁹. Dertil

178. Ulsig, Danske Adelsgodser i Middelalderen, s. 88, 159 f., 190 og 251.

179. Stemann III, nr. 24.

kommer at der godt kan være tale om »ridderslægter« uden at det tilfældigvis afspejles hos de personer vi møder i denne periode. Således møder vi riddertitlen i slægterne Sehested og Krummedige både i perioden 1325-40 og 1340-75¹⁸⁰.

Anvendelsen af riddertitlen er således utvivlsomt et kriterium man skal omgåas med nogen varsomhed. At den markante forekomst hos Ahlefeldterne dækker realiteter er der dog ikke tvivl om, og man kan formodentlig udtrykke forholdet således: Riddertitlen er altid udtryk for fremtrædende position, men det modsatte er ikke tilfældet. Vi kender endog meget fremtrædende personer som vedblev at være væbnere hele livet.

Den holstenske adel var i denne periode bosat i Hertugdømmet i et antal af knap 60 personer. Det svarer nogenlunde til tallet for perioden 1340-75 og tyder på stagnation i indvandringen. Der er omtrent lige mange holstenske stormænd i Nord- og Sydslesvig. I begge tilfælde optræder hovedparten i de østlige morænelandskaber, mens midt- og vestlandet ikke har tiltrukket så mange indvandrere. Man må forestille sig at denne indvandring har været kapitalkrævende, og selve bosættelsen er da et udtryk for den holstenske adels økonomiske styrke. Men også blandt den har der været sociale forskelle, og på grundlag af jordbesiddelser, panterhvervelser og anden kapital er en højadel søgt bestemt. Til den regnes Krummedige (og i tilknytning hertil v. Thinen, Split, Brejde og Sehested), Pogwisch, Limbek og Ahlefeldt.

Krummedigernes besiddelser finder vi i Ny herred i Angel, mens Pogwischernes og Sehestedernes Grødersby ligger i Slis herred. Limbekkernes hovedbesiddelser lå i Nordslesvig. Det var pant i Gram herred med Tørning, Gram og Jels, Skinkelsborg, pant i Lundtoft herred med Søgård, Trøjborg med stort tilliggende i Lø herred, pant i Tønder len og sogne i Hviding herred. Kun Mårkær lå i Angel. Også Ahlefeldternes besiddelser er knyttet til Nordslesvig for så vidt vi kender dem. De overtog Søgård med pantet i Lundtoft herred og ligeledes Haderslevhus.

Det er meget påfaldende at næsten alle højadelens besiddelser tidligere har været hertugmagts. I Nordslesvig ser vi en række store

180. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 128 f.; jfr. også 1381 ridderen Johan Sehested (SHRU VI, 392).

pantelen på den holstenske adels hænder i modsætning til i Sydslesvig. I Angel og i landskaberne mellem Slien og Ejderen lå hovedparten af det kongelige og siden hertugelige gods, og det kan vises punkt for punkt hvordan mange af disse besiddelser 1375-1404 var på den holstenske adels hænder. Det er hævet over al tvivl at en stor del af hertugmagtens gods er blevet afhændet ved salg eller pantsættelser til den holstenske adel, og vi kender da også flere eksempler herpå under hertugerne Valdemar Eriksen og Henrik Valdemarsen. Der er derimod ikke tegn på at det er sket ved forlening. Den holstenske adel, og især den del der ovenfor betegnedes som højadel, har haft den fornødne kapital der har skabt dens position i Hertugdømmet.

Omridset af dette højadelige lag fremgår også af de indgåede ægte-skaber. Her ser vi mere eller mindre tydeligt en forbindelse mellem Limbek-Ahlefeldt-Rönnow-Pogwisch og måske v. Thinen og mellem v. Thinen-Krummedige-Juel-Sehested-Brejde og Split. En række personer inden for disse slægter førte riddertitlen der også normalt var et højadeligt træk. Som et sidste tegn på tilhørsforhold til denne gruppe kan endelig anføres deltagelse i administration og politik. Det vil vi se på i næste kapital.

Hertugmagtens forvaltning

Hertugmagten udøvedes på højeste plan i et samarbejde mellem hertug og holstenske stormænd. Der er ikke tegn på at fyrsterne betjente sig af lavtættede hjælpere for at undgå adelens indflydelse¹, men heller ikke den danske adel i Hertugdømmet spillede nogen nævneværdig rolle efter 1375 modsat tidligere². Hertugmagten, der i sidste instans først og fremmest var et herredømme over bønder, udøvedes på forskellig måde. Hertugen selv udførte regeringshandlinger i nærværelse af og med støtte af stormænd der udgjorde hans råd og følge. Men hertugmagten betjente sig desuden af hjælpere som fik tildelt særlige opgaver som lensmænd. Vi finder således dels en administration omkring hertugen som vi i dag vil være tilbøjelige til at kalde centraladministrationen. Dels er der tale om en lokaladministration ved lensmænd af forskellige kategorier.

Følge og råd

Dette afsnit vil behandle adelens deltagelse i fyrsternes regering af Sønderjylland og i mindre grad også af Holsten. Den virksomhed kan her, som så ofte i ældre tid, kun måles ved at betragte de tilfælde hvor adelen optrådte som fyrsternes mænd, som deres hjælpere, brevidner og garanter. Den grad af indflydelse de hver for sig og samlet ved disse lejligheder har haft, lader sig desværre vanskeligt eller slet ikke måle, den kan man kun gætte på. Alligevel er der grund til at tro at en undersøgelse af det hertugelige følges sammensætning og virkeområde

1. I enkelte tilfælde kan man naturligvis komme i tvivl. Det gælder således hertug Valdemars præst og kapellan Hågen der fungerede som justitiar 1341-50, og Kristian Nagel, foged og justitiar på Gottorp 1369 (SHRU IV, 1323).
2. Som drost, marsk og justitiar i Abelslægtens administration fungerede folk med navne som Johannes Hvidding, Tyge Abildgaard, Thomas Alsing, Jens Dunk, Erik Holk, Stig Andersen, Vagn Nielsen og Lage Degn. Med hensyn til råd og følge har der dog været et tydeligt holstensk islæt, navnlig i 1330'erne (Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 100 f. og s. 131).

vil kunne belyse forholdet mellem Sønderjylland og Holsten i administrativ henseende.

Stormændene betegnes i fyrsternes breve som deres mænd eller blot med navne og indplacering i grupperne riddere og svende. I nogle tilfælde karakteriseres de desuden som råder (*ratgevere, consilarii*). Hvad det indebærer er et problem som i første omgang udskydes, alle i det hertugelige følge behandles under et.

Hvilke stormænd var da som medlemmer af hertugens følge med til at bestemme over Hertugdømmet? Var det mænd fra Sønderjylland eller var det holstenere uden tilknytning til Hertugdømmet? Vi ved med rimelig sikkerhed hvilke holstenske stormænd der 1375-1404 var bosatte i Sønderjylland eller i kraft af besiddelser og på anden måde var knyttet til Hertugdømmet. Det fremgår af tabel 2 (i kapitel III,2) som registrerer 57 holstenske stormænd, og dette materiale er grundlaget for de efterfølgende betragtninger. Det undersøges nu i hvilket omfang disse stormænd optrådte i forbindelse med fyrsternes regering af Sønderjylland, men samtidig søges det fastslået i hvilken udstrækning fremmed (holstensk adel der ikke var bosat i Sønderjylland) og dansk adel deltog i afgørelserne. Siden rejses det spørgsmål om den holstenske adel i Sønderjylland deltog i beslutningerne vedrørende Holsten, eller om det var forbeholdt den holstenske adel i streng forstand.

At tage udgangspunkt i tabel 2 er vistnok det sikreste der kan findes, men det er ikke helt så sikkert som man kunne ønske. Den viser hvilke holstenske stormænd der var bosat i og knyttet til Sønderjylland, men ikke på hvilket tidspunkt inden for den undersøgte periode personerne havde interesser i Sønderjylland. Det kan de have haft hele tiden eller kun i en kort periode. For at udtrykke det helt præcist så viser tabel 2 kun at maksimalt 57 personer ved en eller flere lejligheder har været knyttet til Hertugdømmet. Gennemtænkes dette forhold, må det erkendes at det medfører nogen usikkerhed og i enkelte tilfælde antagelig fører til forkerte slutninger. Dette tankeeksperiment kan næppe betegnes som usandsynligt: En holstensk stormand deltager i begyndelsen af perioden i styrelsen af Sønderjylland, men det er først mod slutningen at han får besiddelser i Hertugdømmet. I dette tilfælde vil han generelt i den efterfølgende undersøgelse blive betegnet som en stormand bosat i Sønderjylland der medvirker ved styret af Hertugdømmet, og det vil ikke fremgå om hans virksomhed sker før, efter eller samtidig med at han har interesser i Sønderjylland.

Et andet problem er at tallene på de bosatte ret beset både er maksimumstal og minimumstal. Det er ikke alle 57 mand der med absolut sikkerhed kan anses for tilknyttede Sønderjylland. På den anden side må man antage at det overleverede kildemateriale ikke giver fuldstændige oplysninger om den faktiske bosættelse. Imidlertid forudsættes det i det følgende at disse mangler ikke er en hindring for at nå resultater der i hovedtrækkene er holdbare. Undersøgelsen fremlægges i ni tabeller der kommenteres undervejs. De bygger på et materiale der fremtræder ved stikord og kildehenvisninger i selve tabellerne, men iøvrigt er refereret i tre bilag. Der er ikke tale om et udvalg af kilder. Medtaget er alt af betydning jeg har haft kendskab til.

Det første spørgsmål der rejses er den indvandrede holstenske adels medvirken i styret af Sønderjylland. Der sigtes mod at vise adelens deltagelse i det politiske liv i bred almindelighed, både når den optræder sammen med fyrsterne udadtil (traktater, forleninger) og når der er tale om dispositioner vedrørende det indre styre i Hertugdømmet. Det belyses af tabel 6 hvis løbenumre henviser til nummereringen i tabel 2 og bilag 1. Nærmere oplysning om de 12 begivenheder hvori de holstenske stormænd deltager, fremgår af bilag 2 der indeholder brevsregester og visse overvejelser om udnyttelsen af disse kilder.

6. Den indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Sønderjylland

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	alt
1. Benedikt Ahlefeldt (III) (?)			x	x	x	x	x(?)	x(?)		x	x	x	8(6)?
2. Benedikt Ahlefeldt (IV) (?)										x	x	x	2(?)
3. Claus Ahlefeldt		x			x		x(?)	x(?)		x	x	x	6(4)
4. Henrik Ahlefeldt					x		x(?)	x(?)		x	x	x	6(4)
10. Siefert Dosenrode					x						x	x	4
11. Godske Godendorp										x			1
12. Henning Ketelberg(?)										x	x		1(?)
15. Burchard Krummedige (?)										x	x	x	2(?)
16. Erik Krummedige										x			1
20. Eggert Kule											x	x	2
24. Claus Limbek							x(?)				x		1(0)
8. Henneke Limbek					x			x(?)		x			4(3)
1. Lyder Limbek													1
3. Wulf Marschalk(?)	x									x			1(?)
7. Wulf Pogwisch (IV)								x(?)		x		x	3(2)
	1376. 21. jan. (SHRU VI, 7-9) Grevesmühlensbrevene	1381. 23. nov. (SHRU VI, 392) Holmelen	1424. 11. maj (Dipl. Flensborg, I, 355) Nyborgerforlingen	1389. 25. nov., (SHRU VI, 849) Kværn sogn	1391. 25. maj (SHRU VI, 947) Beden af Flensborg	1391. 23. juni (SHRU VI, 956) Mårker	1394. 6. jan. (SHRU VI, 1108) Gram herred	1424. 11. maj (Dipl. Flensborg, I, 355 f.) Assensafalen 1396	1397. 20. sept. (SHRU VI, 1351) Gældsberøgning	1397. 6. okt. (SHRU VI, 1361-63) Elisabeths arv	1398. 10. aug. (SHRU VI, 1458) Flensborgs privilegier	1399. 14. marts (SHRU, VI, 1505-06) Slesvig domkapitels privilegier	

38. Hartvig Porsfelt	x	x																			2
39. Henneke Rantzau							x														2
40. Claus Rönnow	x		x				x						x(?)								5(4)
41. Blixen Sehested																					1
42. Hartvig Sehested																					1
43. Reimer Sehested (?)																					1(?)
44. Henneke Blixen el. Skinkel						x															1
47. Claus Stamp (?)																					1(?)
49. Lyder Storm																					1
50. Godske Tedinghusen																					1
51. Markvard Tedinghusen																					1
52. Johan v. Thinen																					1
56. Wulf v.d. Wisch (?)	x	x						x													5(4)
57. Markvard Wulf (?)														x(?)							1(?)

29 (20) 5 4 4 1 4 8 1 5(?) 6(?) 0 22 3 8

I denne tabel er opført 29 personer, idet der dog er sat spørgsmålstejn ud for 9 mænd der alene på grundlag af deres tilstedeværelse på Urnehoved landsting i 1397 er anset for bosatte i Sønderjylland. Som tidligere fremført er der gode grunde til at tro at også de 9 faktisk har været bosat, men helt sikker kan man ikke være. I Benedikt Ahlefeldt (III)s tilfælde er usikkerheden beklagelig på grund af hans fremtrædende stilling, men i øvrigt har tvivlen næppe særlig betydning for de slutninger man kan drage af tallene.

Vi ser at 20-29 af de 57 bosatte har været med mindst én gang ved styrelsen af Sønderjylland, men der er stor forskel på hvor hyppigt de enkelte optræder. 16 af de 29 møder vi kun ved en enkelt lejlighed. De fleste af dem er personer der i 1397 var tilstede på Urnehoved ting da enkehertuginde Elisabeth overdrog sine rettigheder til hertug Gerhard. Blandt de 13 der optræder hyppigere fæster man sig ved Benedikt Ahlefeldt (III) og hans sønner Claus, Henrik og Benedikt (IV), Siefert Dosenrode, Henneke Limbek, Wulf Pogwisch (IV), Claus Rönnow og Johan v. Thinen.

Som helhed er der ikke tvivl om at tallene viser højadelens fremtrædende placering i tilknytning til hertugmagten. De mænd og slægter der tidligere har skilt sig ud ved store besiddelser, indbyrdes giftermål og riddertitel, møder vi her i det politiske livs forreste linje. Ahlefeldt-Limbek-Rönnow-Pogwisch-v. Thinen-gruppen fremtræder stærkest, men slægterne Krummedige og Sehested er også repræsenteret, derimod ikke Brejde og Split.

En række holstenske stormænd bosat i Sønderjylland og især tilhørende højadelen øvede altså indflydelse på og bevidnede Hertugdømmets styrelse, men hvilken betydning havde de i forhold til den øvrige adel? Svaret herpå fremgår af tabel 7 der bygger på de samme 12 begivenheder som tabel 6, men nu undersøges den relative vægt mellem den bosatte (til Sønderjylland indvandrede) holstenske adel (29 personer idet der ikke er taget hensyn til tvivlen om de 9), den ikke (i Sønderjylland) bosatte holstenske adel og de sønderjyske herremænd af gammel dansk adel. Ligesom det var tilfældet ved tabel 6 fremgår grundlaget for tabel 7 af bilag 2.

7. Holstensk og dansk adels deltagelse i styret af Sønderjylland

	Holstensk adel bosat i Sønderjylland	Ikke bosat holstensk adel	Dansk adel	Ialt
1. 1376. 21. jan. (SHRU VI, 7-9) Grevesmühlenbrevne	5	18		23
2. 1381. 23. nov. (SHRU VI, 392) Holmelen	4	3	2(1)	9(8)
3. 1424. 11. maj (Dipl. Flensborg. I, s. 355) Nyborgforleningen 1386	1	7		8
4. 1389. 25. nov. (SHRU VI, 849) Kværn sogn	4	2		6
5. 1391. 25. maj (SHRU VI, 947) Beden af Flensborg	8	6		14
6. 1391. 23. juni (SHRU VI, 956) Mårkær	1	5		6
7. 1394. 6. jan. (SHRU VI, 1108) Gram herred	5(?)	1(?)		6(?)
8. 1424. 11. maj (Dipl. Flensborg. I, s. 355 f.; SHRU VI, 1236) Assensaftalen	0 6(?)	8 1(?)	8 7(?)	15(8)
9. 1397. 20. sept. (SHRU VI, 1351) Gældsberægning	0	9		9
10. 1397. 6. okt. (SHRU VI, 1361-63) Elisabeths arv	22		13	35
11. 1398. 10. august (SHRU VI, 1458) Flensborgs privilegier	3	0		3
12. 1399. 14. marts (SHRU VI, 1505-06) Slesvig domkaptels privilegier	8	2		10
	67 (56)	62 (60)	15 (14)	144 (130)

Af tabel 7 fremgår det at et bredt udsnit af den holstenske adel har deltaget i styrelsen af Sønderjylland, mens den gamle danske adel i forhold hertil har haft en beskednen indflydelse. Det er imidlertid ikke

således at den del af den holstenske adel der blev konstateret bosat i Sønderjylland, har en fortrinsstilling ved styret af Hertugdømmet. Den optræder regelmæssigt, men det er også kun at vente i en tid hvor fyrsterne bevægede sig rundt i landet. Da vil deres følge i nogen grad afspejle egnens adel. Mere påfaldende er det at holstenske stormænd uden påviselig tilknytning til Sønderjylland optræder i stort tal ved forskellige lejligheder. I enkelte tilfælde har disse personer nok også boet i Hertugdømmet, men det nødvendige udgangspunkt for disse slutninger har været bosættelse eller tilknytning som den fremgår af tabel 2. Et andet grundlag ville bygge på vilkårlighed og gætteri som det netop så vidt muligt gælder om at undgå.

Vi vil ikke her opholde os ved de holstenske vidner der i 1424 hævdede at have overværet en forlening i henholdsvis Nyborg og Assens. Derimod er der i Grevesmühlenbrevene opført mange stormænd som ikke synes at have boet i Sønderjylland. Det samme gælder ved ordningen af Flensborgbeden i 1391 og overdragelsen af Mårkær samme år. Særlig tydeligt er det i 1397 da hertug Gerhard og hans brødre gjorde deres gæld op med henblik på en eventuel fremtidig deling af Sønderjylland. Da var alle vidnerne uden tilknytning til Sønderjylland. Man må altså konstatere at fyrsterne ikke havde et bestemt følge af bosat holstensk adel i Sønderjylland når det var Hertugdømmets forhold der blev truffet beslutninger om.

Opstillingen viser også at den del af den sønderjyske adel der var af dansk rod, spillede en meget beskedent rolle. Den deltog ikke - eller næsten ikke - når vigtigere afgørelser blev truffet. Kun når det gjaldt om at mønstre Hertugdømmets befolkning på det sønderjyske landsting i 1397 blev der plads til den danske adel.

Hidtil har der været tale om adelens deltagelse i styret af Sønderjylland. Det konstateredes at den indvandrede holstenske adel tog del heri, men desuden medvirkede en række stormænd som ikke synes at have haft tilknytning til Hertugdømmet. Det synes således ikke at have gjort nogen forskel om en stormand var fra Slesvig eller fra Holsten. Nu kunne man forfølge denne tanke og spørge om holstenerne der boede i Sønderjylland da også var med til at bestemme i Holsten. Til belysning heraf følger en opstilling på grundlag af 14 breve der er opført og beskrevet i bilag 3.

8. Den (til Sønderjylland) indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Holsten.

	1. 1376. 9. marts (SHRU VI, 19)	2. 1386. 30. maj (SHRU VI, 649)	3. 1390. 12. marts (SHRU VI, 867)	4. 1390. 12. marts (SHRU VI, 869)	5. 1390. 13. april (SHRU VI, 874-75)	6. 1390. 17. april (SHRU VI, 877)	7. 1390. 23. april (SHRU VI, 878)	8. 1390. 23. april (SHRU VI, 879)	9. 1392. 12. marts (SHRU VI, 1022)	10. 1392. 17. marts (SHRU VI, 1023)	11. 1392. u.d. (SHRU VI, 1056)	12. 1395. 6. jan. (SHRU VI, 1169)	13. 1397. 20. maj (SHRU VI, 1312)	14. 1397. 29. juni (SHRU VI, 1328)	Ialt	
1. Benedikt Ahlefeldt (III)(?)	x	x	x	x	x	x						x	x		8 (?)	
3. Claus Ahlefeldt		x			x	x			x			x	x		6	
4. Henrik Ahlefeldt					x				x				x		3	
5. Hartvig Brejde						x	x	x							3	
10. Siefert Dosenrode					x	x			x			x			4	
12. Henning Ketelberg (?)										x					1 (?)	
33. Wulf Marschalk (?)														x	1 (?)	
37. Wulf Pogwisch (IV)								x(?)				x			2 (1)	
38. Hartvig Porsfelt											x				1	
39. Henneke Rantzau						x									1	
	10	1	2	1	1	3	6	1	2	3	1	1	4	3	1	30
									(1)							(29)

Svaret på det stillede spørgsmål er at holstenere med tilknytning til Sønderjylland i et vist omfang medvirkede ved styret af Holsten. Det noteres at Benedikt Ahlefeldt og hans to sønner var fremtrædende ligesom i de sønderjyske sager. Det samme gælder Siefert Dosenrode og Wulf Pogwisch (IV), hvortil som ny kommer Hartvig Brejde der var svoger til Erik Krummedige. 10 af de 57 stormænd med tilknytning til Sønderjylland er så fremtrædende at de også deltager i ordningen af de indre holstenske forhold, og det kan ikke undre at halvdelen af dem tilhører de tidligere omtalte højadelige slægter. De 10 udgør dog i forhold til den øvrige holstenske adel et mindretal som det ses af nedenstående tabel 9 der til grund har de samme breve som tabel 8. Det ses også at dansk adel slet ingen rolle spiller i denne forbindelse.

9. Holstensk og dansk adels deltagelse i styret af Holsten

	Holstensk adel bosat i Sønderjylland	Ikke bosat holstensk adel	Dansk adel	Ialt
1. 1376. 9. marts	1	3		4
2. 1386. 30. maj	2	2		4
3. 1390. 12. marts	1	5		6
4. 1390. 12. marts	1	2		3
5. 1390. 13. april	3	9		12
6. 1390. 17. april	6	24		30
7. 1390. 23. april	1	4		5
8. 1390. 23. april	2	4		6
9. 1392. 12. marts	3	2		5
10. 1392. 17. marts	1	6		7
11. 1392. u.d.	1	6		7
12. 1395. 6. jan.	4	1		5
13. 1397. 20. maj	3	2		5
14. 1397. 29. juni	1	3		4
	30	73	0	103

Endelig skal vi kort se på tre vigtige begivenheder der vedrørte både Sønderjylland og Holsten og bemærke hvilke stormænd fra Sønderjylland der da var til stede. Det drejer sig om 1392-traktaten mellem dronning Margrethe og de schauenburgske herrer, overenskomsten af 28. august 1397 hvorved Holsten deltes og afgørelsen om Sønderjylland blev udskudt, og endelig samme dags vidnesbyrd om at hertug Gerhard igen overlod hertuginde Elisabeth hendes arvekrav på Slesvig og Holsten. Det er tydeligt at vi her atter møder velkendte mænd fra de højadelige slægter.

10. Den (til Sønderjylland) indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Slesvig og Holsten

	1392. 12. juli (SHRU VI, 1039) Traktat	1397. 28. aug. (SHRU VI, 1345- 46) Holstens deling	1397. 28. aug. (SHRU VI, 1347) Elisa- beths arv
1. Benedikt Ahlefeldt (III) (?)	x	x	
3. Claus Ahlefeldt		x	
4. Henrik Ahlefeldt	x	x	x
5. Hartvig Brejde			x
10. Siefert Dosenrode	x	x	
12. Henning Ketelberg(?)	x		
16. Erik Krummedige			x
40. Claus Rönnow	x	x	x
42. Hartvig Sehested	x		
49. Lyder Storm			x
52. Johan v. Thinen	x		
57. Wulf v.d. Wisch(?)			x

12

Af de forskellige tabeller kan man drage den konklusion at det er en mindre del af adelen der fortrinsvis er til stede ved de politiske afgørelser. Den danske adel spillede næsten ingen rolle i styrelsen af Sønderjylland og slet ingen når det gælder Holsten. Den indflydelsesrige del af den holstenske adel er ikke regionalt afgrænset, den deltager i afgørelser om forhold både nord og syd for Ejderen uanset om den er knyttet til Slesvig eller til Holsten eller eventuelt til begge steder samtidig.

Når talen i det foregående har været om det hertugelige følge, har der ikke været taget hensyn til det forhold at nogle af de bosatte højadelige fra Sønderjylland tilsyneladende har indtaget en særstilling ved at blive betegnet som fyrsternes råder. Hvilke det drejer sig om fremgår af nedenstående tabel 11 (jfr. bilag 4).

11. Holstenske stormænd bosat i Sønderjylland der betegnes som fyrsternes råder

1. Benedikt Ahlefeldt (III) (?)		x	x		x(?)			x	x			x					x	6(5)	
2. Benedikt Ahlefeldt (IV) (?)																	x	1	
3. Claus Ahlefeldt								x	x								x	3	
4. Henrik Ahlefeldt									x								x	3	
5. Hartvig Brejde				x								x						1	
10. Siefert Dosenrode								x									x	3	
12. Henning Ketelberg (?)								x									x	1	
15. Burchard Krummedige (?)																	x	1	
20. Eggert Kule																	x	2	
33. Wulf Marschalk (?)																	x	1	
37. Wulf Pogwisch (IV)				x(?)				x										3(2)	
	11	0	1	1	2(1)	1(0)	0	1	0	4	3	1	0	0	0	3	0	8	25(23)

1383. 18. okt. (SHRU VI, 491) vedrørende Hamburg
1387. 31. maj (UBStL IV, 481) Holstenske råder i Lübeck
1390. 12. marts (SHRU VI, 869) Plöns privilegier
1390. 23. april (SHRU VI, 879) Kiels privilegier
1391. 23. juni (SHRU VI, 956) vedrørende Mårkær
1391. 19. aug. (SHRU VI, 969) Wulf Pogwisch råd
1392. 17. marts. (SHRU VI, 1023) vedrørende Oldenburg
1394. 21. okt. (SHRU VI, 1149) vedrørende Oldeslohe
1395. 6. januar (SHRU VI, 1169) vedrørende Itzehoe
1397. 20. maj (SHRU VI, 1312) vedrørende Ahrensböck
1397. 29. juni (SHRU VI, 1328) vedrørende Ahrensböck kloster
1397. 19. aug. (SHRU VI, 1341) vedrørende Ahrensböck kloster
1397. 20. sept. (SHRU VI, 1351) gældsberægning
1398. 10. aug. (SHRU VI, 1458) Flensborgs privilegier
1398. 30. okt. (SHRU VI, 1465) vedrørende Ahrensböck kirke
1399. 14. marts (SHRU VI, 1505-06) Slesvig domkapitels privilegier

Ialt

En sammenligning med tabel 6 viser at det er velkendte mænd der kaldes råder. Dog vil man måske savne Claus Rönnow, Johan v. Thinen og Henneke Limbek. De mænd der betegnes som råder optræder i et vist omfang både i holstenske og sønderjyske anliggender. Det drejer sig om Benedikt Ahlefeldt (III), Claus og Henrik Ahlefeldt, Siefert Dosenrode og Wulf Pogwisch (IV). I tabel 11 vedrører nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 og 15 holstenske forhold, mens nr. 5, 13-14 og 16 angår forhold i Sønderjylland.

Nedenfor følger en opstilling over samtlige råder der optræder i de breve der udnyttedes i tabel 11. Mens der ovenfor var tale om de råder der havde tilknytning til Sønderjylland, er nu også råderne uden påviselig forbindelse med Hertugdømmet medtaget. Tabellen viser den relative fordeling på tre slags adel i hvert af de 16 breve.

12. Fyrsternes råder

	Holstensk adel bosat i Sønder- jylland	Ikke bosat holstensk adel	Dansk adel	Ialt
1. 1383. 18. okt. (SHRU VI, 491) Skøde til Hamburg		4		4
2. 1387. 31. maj (UBStL IV, nr. 481) Råder i Lübeck	1	5		6
3. 1390. 12. marts (SHRU VI, 869) Plöns privilegier	1	2		3
4. 1390. 23. april (SHRU VI, 879) Kiels privilegier	2(1)	4		6(5)
5. 1391. 23. juni (SHRU VI, 956) vedrørende Mårkær	1(?)	5(?)		6(0)
6. 1391. 19. aug. (SHRU VI, 969) Wulf Pogwisch råd		1		1
7. 1392. 17. marts (SHRU VI, 1023) vedr. Oldenburg	1	6		7
8. 1394. 21. okt. (SHRU VI, 1149) vedr. Oldeslohe		3		3
9. 1395. 6. jan. (SHRU VI, 1169) vedr. Itzehoe	4	1		5
10. 1397. 20. maj (SHRU VI, 1312) vedr. Ahrensbök kl.	3	2		5
11. 1397. 29. juni (SHRU VI, 1328) vedr. Ahrensbök kl.	1	3		4

Tabel 12 (fortsat)

	Holstensk adel bosat i Sønder- jylland	Ikke bosat holstensk adel	Dansk adel	Ialt
12. 1397. 19. aug. (SHRU VI, 1341) vedr. Ahrensböök kl.		2		2
13. 1397. 20. sept. (SHRU VI, 1351) gældsberægning		9		9
14. 1398. 10. aug. (SHRU VI, 1458) Flensborgs privilegier	3			3
15. 1398. 30. okt. (SHRU VI, 1465) vedr. Ahrensböök kirke		3		3
16. 1399. 14. marts (SHRU VI, 1505-06) Slesvig domkapitels privilegier	8	2		10
	25 (23)	52 (47)	0	77 (70)

Heraf fremgår det at ingen dansk adelsmand nogensinde betegnes som råd. Den sønderjyske adel af dansk herkomst var uden politisk indflydelse på dette plan. Det fremgår også at i et spørgsmål vedrørende Holsten optræder flest råder uden berøring med Sønderjylland (nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12 og 15), men der er dog undtagelser herfra (9 og 10). I de sønderjyske sager (nr. 5, 13, 14 og 16) optræder både råder med tilknytning til Sønderjylland og til Holsten. Resultatet bliver at man ikke kan tale om et sønderjysk råd og om et holstensk råd. Der er råder tilknyttet Sønderjylland der deltager i afgørelser vedrørende Holsten, og mænd uden forbindelse med Hertugdømmet der er med når sønderjyske sager skal afgøres.

Ligesom man ikke kan tale om et råd for Sønderjylland og et for Holsten har de enkelte fyrster heller ikke haft deres eget råd. Tager man de råder der boede i Sønderjylland (tabel 11), viser det sig at de optræder som råder for flere forskellige fyrster (tabel 13). Snart for Gerhard alene, snart for hertugen sammen med grev Klaus eller med grev Albrecht og grev Henrik. Når råderne kun optræder i én forbindelse, er forklaringen som regel at det er den eneste gang de optræder i den funktion.

13. De i Sønderjylland bosatte råders tilknytning til fyrsterne

	Adolf VII	Klaus og Gerhard	Gerhard, Gerhard Albrecht og Henrik
1. Benedikt Ahlefeldt (III) (?)		x	x x
2. Benedikt Ahlefeldt (IV) (?)			x
3. Claus Ahlefeldt			x x
4. Henrik Ahlefeldt			x
5. Hartvig Brejde	x		
10. Siefert Dosenrode			x x
12. Henning Ketelberg (?)		x	
15. Burchard Krummedige (?)			x
20. Eggert Kule			x
33. Wulf Marschalk (?)			x
37. Wulf Pogwisch (IV)		x(?)	x x

Også hvis man tager alle de råder vi kender i denne periode (tabel 12, jfr. bilag 4), viser det sig at en del af dem optræder i forskellige forbindelser, ikke mindst de råder vi kender som de mest fremtrædende (tabel 14). Det drejer sig ikke om et flertal af de 36 råder der er optalt, men nok til at den slutning kan drages at hver fyrste ikke har haft sit eget råd. Mange stormænd optræder som råder for flere fyrster.

14. Samtlige rådets tilknytning til fyrsterne

	Adolf VII Gerhard	Klaus og Gerhard	Albrecht og Henrik	Gerhard, Klaus og Albrecht	Gerhard, Albrecht og Henrik
Benedikt Ahlefeldt (III)	x	x			x
Benedikt Ahlefeldt (IV)	x				
Claus Ahlefeldt	x				x
Henrik Ahlefeldt	x				
Volrad v. Ascheberg	x				
Hartvig Brejde		x			
Johan Brejde (Berner)		x			x
Henrik Brockdorf	x	x			
Snote Buchwald				x	
Volrad Buchwald	x				x
Siefert Dosenrode	x				x
Didrik Höken		x			x
Henning Ketelberg		x			
Burchard Krummedige	x				
Hasseke Krummedige		x			
Eggert Kule	x				
Johan Kule	x				
Volrad Kuren	x				x
Wulf Marschalk	x				
Hartvig Pogwisch		x			
Wulf Pogwisch (II)		x			x
Wulf Pogwisch (III)	x				
Wulf Pogwisch (IV)	x	x(?)			x
Brejde Rantzau		x		x	
Schack Rantzau	x				
Claus Rathlou		x			x
Detlev Raven					x
Grove Reventlow	x				
Detlev Rixtorp	x				
Detlev Rönnow			x		
Timme Rönnow		x			
Hinrik van Siggem	x	x	x		x
Owe van Siggem	x				
Detlev Walstorp		x		x	
Ludeke Wensin			x		x
Otto Wiltberg		x			

Dette forhold svarer til landsherrernes stilling i Slesvig og Holsten i perioden 1375-97. I den rendsborgske del af Holsten regerede Henrik II og Klaus sammen til 1384/85, og derefter gled Henriks søn Gerhard og efterhånden også hans yngre brødre, Albrecht og Henrik, ind ved grev Klauses side. Frem til 1390 rådede Adolf VII i den plønske halvdel af Holsten, men så vidt jeg kan skønne kan man ikke påvise et særligt råd som alene var forbeholdt ham og hans territorium.

I 1385 talte han ganske vist om sit råd og sine mænd³, men det udelukker ikke at de pågældende også kunne optræde i andre sammenhænge. Jeg vil heller ikke lægge vægt på Detmars formulering i sin omtale af vilkårene for Nyborgforeningen. Af de holstenske herrers råd skulle danskerne i påkommende tilfælde udpege to mand som sammen med et tilsvarende antal fra den anden side skulle afgøre opståede stridigheder⁴. Der nævnes flere holstenske herrer, men kun ét råd, og det er klart at der ikke er tale om et specielt sønderjysk råd. Beklageligvis kan det derimod ikke afgøres om grev Adolf blev medforlenet.

Meget interessant i den forbindelse er derimod en optegnelse om en forhandling som holstenske råder i 1387 førte med rådet i Lübeck. Sagen drejede sig om bilæggelse af Godendorffejden med dronning Margrethe som mægler. Den lybske optegnelse taler om *der Holstischen heren raad*, et udtryk der forekommer entydigt⁵. Både Adolf VII og rendsborggreverne har været indblandet i sagen, alligevel bruger kilden udtrykket de holstenske herrers råd - råd bruges i ental.

Nogle måneder senere gav rådet i Wismar meddelelse om forhandlinger i samme sag mellem Lübeck og greverne Klaus, Adolf VII og Gerhard. Her er der også tale om at bilægge stridigheder ved dertil udpegede fra begge sider. Lübeckerne skulle således vælge *være vte deme rade der heren van Holsten*⁶. Igen er der tale om fyrster fra de to halvdele Holsten var opdelt i, og dog må formuleringen tolkes således at der kun har været ét råd. Dette passer udmærket med det forhold der er så veldokumenteret fra 1390'erne, at den samme personkreds af råder optræder sammen med forskellige fyrster i Slesvig og Holsten.

3. *wy mid vnsem rade vnde mannen* (UBStL IV, nr. 460).

4. *weret dat sik jenich unvrede mer vorhove, so scolden de Denen ute der Holsten rade kesen twe, hir weder scolden de Holsten ute des rikes rade kesen twe; desse vere scolden den unvrede vorliken, eft se mochten* (Den lybske Krønike I, s. 596).

5. UBStL IV, nr. 481.

6. UBStL IV, nr. 490.

Helt på samme linje møder vi en formulering den 20. september 1397 da hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik opgjorde deres gæld. På dette tidspunkt var de alle tre delgrever i Holsten efter Bornhövedoverenskomsten af 28. august samme år, og Gerhard var desuden sønderjysk hertug. Alligevel bruger de udtrykket *guden lude ut unsem rade*. Det bekræfter at der i de to lande med flere fyrster kun har været ét råd⁷.

Et sidste eksempel i den forbindelse er da grev Klaus og hertug Gerhard på Sønderborg bevidnede overdragelsen af Mårkær til antonitterordenen. Det skete *vor uns unde vor unseme rade unde vor unsen mannen*⁸. Her har vi rådet omtalt som institution, og det synes ikke at være det samme som vasallerne. Der skelnes mellem råd og mænd på samme måde som grev Adolf gjorde i det tidligere omtalte brev fra 1385.

Det giver anledning til at spørge hvad det egentlig betyder at nogle mænd omtales som råder. Kunne enhver i det hertugelige og grevelige følge kaldes råd, eller er det et fast organ så at sige med en anerkendt plads i forfatningen? Og er en råd en fyrstetjener eller er han landets repræsentant over for landsherren, eller er han begge dele på engang?

Som vi har set påtræffes rådet fra tid til anden, og det har næppe været i permanent funktion. Det har fungeret efter behov, og det har heller ikke bestået af nogen helt fast personkreds som det allerede fremgår af tabel 11. Nogle råder har været aktive ved én lejlighed, andre ved en anden. Personkredsen er velkendt, men det synes lidt tilfældigt hvornår rådstitlen bringes i anvendelse. En sammenligning af navnene i tabel 6 og tabel 11 viser at i nogle tilfælde betegnes personerne som råder, i andre opføres de samme mænd ikke som råder.

De to tabeller viser også en talforskel. 20-29 personer deltog i styrelsen af Sønderjylland (tabel 6), men af dem betegnes kun 11 som råder (tabel 11). Råderne har udgjort den lille kreds omkring fyrsterne, og det leder tanken hen på formuleringen kongens snævre og svorne råd (*consilium regis strictum vel juratum*) som anvendes i Danmark i 1320⁹. Noget kunne tyde på at man også under schauenburgerne blev råd i kraft af en udnævnelse og i den forbindelse aflagde ed. I 1385 møder

7. SHRU VI, 1351.

8. SHRU VI, 956.

9. P. Johs. Jørgensen, Dansk Rethistorie, s. 491.

vi nemlig udtrykket *conciliarii iurati*¹⁰.

Man må således sige at de holstenske herrer har haft et organ ved navn rådet hvis medlemmer undertiden, men langt fra altid, kaldes råder. Der er ikke tegn på noget specielt sønderjysk råd, og det har næppe heller været enhver i schauenburgernes følge man har kunnet betegne som råd(giver).

Det andet spørgsmål der rejstes, var om en råd blot var en fyrstetjener eller om han også havde en mere selvstændig stilling som landets repræsentant. Til belysning heraf er det nødvendigt at forudskikke nogle bemærkninger om rådsinstitutionens forhistorie i Danmark og Holsten.

I Danmark udvikledes et kongeligt råd i anden halvdel af det 13. århundrede, men efterhånden opfattedes råderne ikke alene som kongens, men også som rigets råder. Det indebar at de foruden at tjene kongen også skulle varetage rigets interesser som ikke nødvendigvis faldt sammen med kongens. Fra 1360'erne bliver betegnelsen rigsråd almindelig, og dette var 1370 i stand til at afslutte Stralsundfreden uden kongens medvirken omend det forudsattes at han siden beseglede¹¹.

I Sønderjylland var rådsinstitutionen ikke særlig tydeligt udviklet. Den ses som en art formynderregering for Valdemar Eriksen efter faderens død i 1325, og endnu i 1330'erne omtales hertug Valdemars råder, men ellers møder vi kun medlemmer af hertugens følge. Der er for det 13. århundredes vedkommende tegn på at stormændene har været opfattet som repræsentanter for Hertugdømmet som da Erik I i 1261 anvendte formlen *de consilio omnium seniorum ac meliorum nostri ducatus statuimus*, men noget tilsvarende møder vi ikke i det 14. århundrede¹². Der er ikke på Valdemar Atterdags tid råder i Hertugdømmet der svarer til Kongerigets rigsråder.

Går vi til Holsten, gør rådets dobbeltstilling efter midten af det 14. århundrede ifølge Carstens sig på samme måde gældende som i Danmark. Udgangspunktet er den snævre kreds omkring greven, den grevelige *familia*. Den møder vi allerede i første halvdel af det 13. århund-

10. SHRU VI, 586; jfr. Carstens, Die Landesherrschaft der Schauenburger, s. 303.

11. Reinhardt, s. 386; P. Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, s. 489-91; Aksel E. Christensen, Kongemagt og Aristokrati, s. 90 og 224. A. v. Brandt, Der Stralsunder Friede.

12. Windmann, s. 147; jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 100.

rede som brevidner, i århundredets anden halvdel er der derimod også tale om råd og tilslutning (*consilium, consensus*) fra grevens *fideles*. Fra starten af kendes kun disse tro mænd, siden råderne eller rådet (*consilium, rad*) og til sidst betegnes enkelte mænd som råder (*consiliarii, consiliatores*). Der er dog ikke i tiden frem til ca. 1350 tale om et fast, afsluttet organ, og det har heller ikke været permanent samlet. I denne første periode kan råderne kun betegnes som landsherrernes tillidsmænd hvis råd indhentedes og som fik tildelt forskellige opgaver. Det er først fra omkring midten af det 14. århundrede at vi møder rådernes dobbeltstilling som landsherrens fortrolige og som repræsentanter for landet eller enkelte stænder. Dog er det værd at mærke sig at allerede i første halvdel af det 14. århundrede er der nogle gange tale om at rådernes samtykke er nødvendigt (*quorum* (d.v.s. rådernes) *consensus fuerat requirendus*)¹³.

På den baggrund vil vi se på hvilken politisk stilling det indebar for stormændene at de betegnes som råder. Var de efter midten af det 14. århundrede på engang fyrstetjenere og landenes repræsentanter som Carstens mente? Hvad det formelle angår, viser 16 diplomer fra tiden 1383-99 (bilag 4) at fyrsternes råder ikke synes at have været mere aktive end i tiden før 1350. I de fleste tilfælde angiver diplomerne blot at råderne har været til stede som vidner, men undertiden træffes beslutningerne efter deres råd (*na rade, de consilio et consensu*). Disse formuleringer adskiller sig slet ikke fra hvad der ifølge Carstens skulle være karakteristisk for tiden før 1350. Der er ikke noget i dem der tyder på at råderne skulle være landenes repræsentanter foruden fyrstens fortrolige.

Det er langt fra tanken her at underkende selve den holstenske adels indflydelse som behandles særskilt i kapitel III, 6, men det synes ikke at være rådsinstitutionen der var organ for adelens politik i denne periode. Som råder var stormændene formelt set vidner til hvad der blev besluttet. Går vi til det reelle, må man se på hvilke mænd der betegnes som råder og på indholdet af de breve de bevidnede.

De mænd der tog afgørelsen i deres hånd efter grev Klauses død, var for en stor dels vedkommende medlem af rådet. Under begivenhedsforløbet i 1397 betegnes de handlende stormænd en enkelt gang - ved opgørelsen af Gerhards, Albrechts og Henriks pengegæld den 20. sep-

13. Carstens, Die Landesherrschaft der Schauenburger, s. 301-304.

tember - som medlem af fyrsternes råd, men det gælder ikke ved de centrale aftaler i Bornhöved og Plön den 28. august og på Urnehoved ting den 6. oktober. Da optrådte de så at sige som riddere og svende.

De indflydelsesrige stormænd var i vid udstrækning medlem af rådet, ingen tvivl om det, men rådet var næppe som sådant organ for aristokratiets politik. De afgørende beslutninger præget af adelen i 1390 og 1397 udførtes i Bornhöved der var den holstenske lensadels mødested, og på det sønderjyske landsting. Det råd der fungerede var fyrsternes råd, omend dets virksomhed umuligt kunne være upåvirket af det forhold at råderne var stormænd. Råderne bistod i almindelighed med styrelsen af landene, men de fik naturligvis særlig betydning når hertugslægten var i vanskeligheder. Således spillede de en rolle i Sønderjylland 1325-26 sammen med den lille hertugs formyndere, og de fik indflydelse i Slesvig og Holsten fra efteråret 1404 da Gerhard VI efterlod sine lande til en ung enke og umyndige børn.

I det foregående er først fyrsternes følge undersøgt, det følge de omgav sig med under styrelsen af Slesvig og Holsten. Målet har været at konstatere om man kan tale om en særskilt sønderjysk og en særskilt holstensk administration. Med andre ord, var det sådan at Sønderjylland blev styret under medvirken af Hertugdømmets adel og Holsten af Grevskabets? Eller var det et bredt udsnit af adelen der deltog i og overværede de politiske afgørelser?

Det er naturligvis forbundet med vanskeligheder at finde et sikkert grundlag for en sådan undersøgelse. Jeg har valgt at tage udgangspunktet i den del af den holstenske adel der var bosat i Sønderjylland eller på anden måde nært knyttet til det (tabel 2). Resultatet af undersøgelsen viser først at af de 57 bosatte udskiller sig en mindre gruppe på 13 personer tilhørende slægterne Ahlefeldt, Dosenrode, Limbek, Pogwisch, Rönnow og v. Thinen. Disse mænd deltog mere end én gang i styrelsen af Sønderjylland (tabel 6), og der er i det hele taget ikke tvivl om at de slægter der tidligere er omtalt som højadelen i Sønderjylland, også som helhed træder markant frem i de sønderjyske sager. Men det var de ikke ene om. Både disse stormænd og mange hvis tilknytning til Hertugdømmet ikke kan påvises, var nærværende i forbindelse med Sønderjyllands regering. Det er altså ikke sådan at fyrsterne havde et bestemt følge af holstensk adel fra Sønderjylland når det var Hertugdømmets sager der ordnedes. Der er endvidere grund til at understrege at de sønderjyske

herremænd af gammel dansk adel i forhold til holstenerne øvede en meget beskeden indflydelse (tabel 7).

Den politisk aktive og indflydelsesrige holstenske adel i Sønderjylland var ikke en lokalt præget adel. 10 af 57 bosatte holstenske stormænd medvirkede i et vist omfang ved styret af Holsten (tabel 8). De udgjorde dog et mindretal i forhold til den holstenske adel der ikke synes tilknyttet Hertugdømmet og derfor anses for bosat i Holsten. Den danske adel spillede slet ingen rolle i denne forbindelse (tabel 9).

Den danske adel var således næsten uden betydning ved styrelsen af Sønderjylland og helt uden når det gælder Holsten. Den holstenske adels øverste lag (højadelen) dominerede fyrsternes følge, og denne adel var ikke regionalt afgrænset. Den deltog i afgørelser om forhold både nord og syd for Ejderen uanset om den var bosat i Sønderjylland eller i Holsten. Vi har tre vigtige breve der vedrører både Slesvig og Holsten. Karakteristisk nok viser det sig at fyrsternes følge her i vid udstrækning falder sammen med den personkreds som optrådte i forbindelse med særskilte sønderjyske og holstenske forhold (tabel 10).

Der er også i dette afsnit foretaget undersøgelser over den personkreds der betegnes som *råder*. Af de 57 bosatte holstenerne i Sønderjylland blev 11 omtalt som råder, og de deltog i behandlingen af både sønderjyske og holstenske sager (tabel 11). I forhold vedrørende Holsten optrådte flest uden tilknytning til Sønderjylland, men der var råder engageret i Sønderjylland der deltog i afgørelser vedrørende Holsten, og mænd uden tilknytning til Sønderjylland der medvirkede i sønderjyske sager. Derfor kan man ikke tale om et sønderjysk råd og et holstensk råd. Alle råder tilhørte den holstenske adel, ingen dansk herremænd fra Sønderjylland betegnedes nogensinde som råd (tabel 12).

De enkelte fyrster har ikke haft deres eget råd. Det viser sig at råderne optrådte som hjælpere for flere forskellige landsherrer (tabel 13-14). Der er tale om én personkreds som optræder med forskellige fyrster. Det er næppe overraskende med hensyn til rensborggreverne fordi de i vid udstrækning udøvede regeringen i fællesskab frem til 1397. Men det er interessant at heller ikke hvis vi inddrager den plønske del af Holsten, er der nogensinde tale om sideordnede råd. Deri ligger også at vi aldrig træffer på et specielt sønderjysk råd.

Rådet har formodentlig været i funktion efter behov og ikke ved enhver lejlighed bestået af de samme personer. Det er dog næppe et uformelt organ, og der er ingen grund til at tro at enhver i fyrsternes

følge har kunnet betegnes som råd.

Det er ikke muligt i denne periode at påvise en dobbeltstilling for råderne som fyrstetjenere og som landenes repræsentanter over for fyrsten. I diplomerne fremtræder de næsten udelukkende som vidner for fyrsternes dispositioner, og rådet var disses organ. Men der var et personsammenfald mellem rådkredsen og den politisk aktive del af adelen som vi ser handle i 1397, og rådets virksomhed kan næppe have været upåvirket heraf. Der er dog intet der viser at det specielt var gennem rådet at den holstenske adel plejede sine standsinteresser.

Afsnittet viser tværtimod at især højadelen var forbundet med fyrstemagten i dens styrelse af Slesvig og Holsten. Hele Sønderjylland fik fra ca. 1375 holstenske landsherrer, og deres mænd var holstenere. Derfor blev det holstenere - både dem fra det egentlige Holsten og dem der havde bredt sig til Sønderjylland - der blev fyrsternes hjælpere i Slesvig og Holsten. Det er i vid udstrækning de samme mænd der står ved fyrsternes side hvad enten det drejer sig om en sag i Slesvig eller i Holsten.

Sønderjyllands drost

Fra gammel tid havde der jævnsides med Hertugdømmets etablering udviklet sig en primitiv centraladministration som i det 14. århundrede tydeligst fremtræder på retsvæsenets område¹⁴. I den periode der her behandles kan man ikke påvise en særlig sønderjysk marsk¹⁵, men vi møder en kansler og andet kancellipersonale. I 1392 nævnes domprovsten i Slesvig som kansler, og også det øvrige personale var skrivekyndige gejstlige¹⁶. De var tyskere, alle hertugens breve til Sønderjylland

14. Windmann, s. 143 ff.

15. I Holsten var Hinrik van Siggem indtil 1390 plöngreven Adolf VII's marsk, og siden blev han marsk i hele grevskabet (Carstens, *Die Landesherrschaft der Schauenburger*, s. 299), men om han også har haft beføjelser i forhold til Sønderjylland kan efter min mening ikke afgøres. Gregersen antager at den Wulf Marschalk der 1397 var til stede på Urnehoved ting, var hertug Gerhards marsk (Plattysk, s. 133), men der er tale om et slægtsnavn, ikke en stillingsbetegnelse (NDA, s. 188).

16. Henrik v. See var 1392 kansler (SHRU VI, 1056), men betegnes 1398 *secretarius* (SHRU VI, 1465). Som hertugens *secretarii et notarii* nævnes i 1397 Johan Howeschilt, Niels Becker (han kaldes i øvrigt 1399 hertugens skriver (SHRU VI, 1505) og kapellan (SHRU VI, 1506), var 1404 sognepræst ved Frue kirke i Flensborg og kaldtes da hertugens notar (Dipl. Flensborg. I, nr. 43, s. 158)) og Eggert Itzehude (SHRU VI, 1328). Betegnelserne på det underordnede kancellipersonale svarer til

er udfærdiget på tysk, og der er ikke spor af et særligt sønderjysk kancelli. En diplomatarisk analyse ville sikkert kunne bekræfte at Gerhards diplomer til Slesvig og til Holsten var udfærdiget i samme kancelli, men det er ikke på dette punkt der sættes ind i det følgende. Interessen er her koncentreret om drostens stilling i Hertugdømmet for om muligt ad den vej at belyse dets administration og stilling i forhold til Holsten.

Ligesom i Kongeriget eksisterede der siden det 13. århundrede et drostembede i Sønderjylland. Drosten var beskæftiget med retsplejen og bevidnede vigtige afgørelser, men hans kompetenceområde har som vanligt i datiden næppe været klart afgrænset. Drosten var den mest fremtrædende embedsmand under de første sønderjyske hertuger, men i Erik II's sidste år og under formynderregeringen for Valdemar Eriksen erstattedes han af marsken der udøvede de samme funktioner. Siden nævnes der under hertug Henrik en drost ved en enkelt lejlighed i 1366¹⁷.

Det er Windmanns opfattelse at drosten afløstes af marsken i begyndelsen af Valdemar Eriksens tid, men samtidig opdelttes embedet bl.a. med den følge at de retslige opgaver gik over til den såkaldte justitiar. Nu fungerede der som nævnt faktisk en hertugelig drost i 1366 hvis opgave det var at træffe en retsafgørelse, og justitiaren har vi belagt i 1375¹⁸. I tidsrummet 1366-75 har begge embeder altså været i virksomhed, men vi ved ikke om de har været besat samtidig. I og for sig er der intet til hinder for at samme opgaver varetages af to forskellige embeder som omstændighederne nu bød sig. Drostembedet har således ikke været helt ude af funktion, men dets position må have været beskeden svarende til Hertugdømmets reelle formindskelse under hertug Valdemar og hans søn Henrik. Derimod ser det ud til at marskembedet helt ophørte med at fungere da hertug Valdemar blev myndig¹⁹.

dem der anvendtes i Kongeriget, se P. Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, s. 344. Jfr. iøvrigt nedenfor s. 263, note 51.

17. Windmann, s. 145 ff.

18. SHRU IV, 1186 og 1568. Drosten Jens Dunk optræder desuden to gange i det hertugelige følge som brevidne (DD 3. r. VII, nr. 373; SHRU IV, 1348).

19. Når Windmann nævner en marsk i 1353 (s. 146, note 258), skyldes det en misforståelse der går tilbage til SHRU V, s. 81. Der står ikke i diplomtet (SHRU IV, 575) at Erik Holck var marsk. Der står *Erico Holk Marssun*, d.v.s. Erik Holck Marsksen (jfr. DD 3. r. IV, nr. 29). Det var altså hans fader der var marsk.

Bedst belagt i kildematerialet er justitiaren. Under formynderregeringen for Valdemar Eriksen (1325-26) fremtræder Troels Petersen som den der fører forsædet på hertugens retterting, men han beskæftigede sig iøvrigt også med andre sager²⁰. I 1340'erne og 1350'erne fungerede hertugens præst og kapellan Hågen, ridderen Vagn Nielsen²¹ og i 1375 væbneren Lage Degn i embedet²². Det sønderjyske retterting som disse justitiarer var knyttet til, har væsentlige træk til fælles med det kongerigske hvor justitiaren kendes fra 1343. Han havde til opgave at udfærdige dombreve og administrere det særlige rettertingssegl, men rigsloven af 1354 tillagde ham desuden domsmyndighed på samme måde som kongen og drosten havde det. Justitiaren udstedte dombrevet i kongens navn, mens han selv nævnes til sidst i formlen *teste NN justitiario nostro*²³.

Tilsvarende udstedes de sønderjyske dombreve i hertugens navn efter sagens behandling på rettertinget (*in placito nostro justiciario*) og med justitiaren som vidne, dog bruges titlen langt fra altid²⁴. Flere af brevene har formuleringer der giver anledning til at tro at justitiaren selvstændigt har varetaget hertugens domsmyndighed og at dennes tilstedeværelse ikke har været påkrævet²⁵. Når det udtrykkeligt i flere breve siges at justitiaren ledede rettertinget, må det betyde at hertugen ikke har været tilstede. Der er grund til at tro at justitiaren alene, eventuelt undertiden med bisiddere, har kunnet afsige domme, udfærdige eller ladet udfærdige dombreve og besegle dem med det særlige rettertingssegl som kendes i Sønderjylland siden 1340²⁶. Justitiarerne Håkon, Vagn Nielsen og Lage Degn virkede i Nordslesvig hvor hertugerne til en vis grad udøvede magt, men det er bemærkelsesværdigt at der samtidig fungerede en justitiar i Gottorp len, mens det var pant for grev Henrik og grev Klaus. I 1354 udstedte førstnævnte et værnebrev for Trinitatis kirke i Slesvig og dens besiddelser i Nørre Gøs herred, fritog

20. DD 2. r. IX, nr. 198-99 og 319-20; jfr. Windmann, s. 148 f.

21. Windmann, s. 149.

22. Sandsynligvis væbneren Lave Pedersen Dieghen (Skram) (SHRU IV, 1568).

23. W. Christensen, Statsforvaltning, s. 146 f. og KL VIII, sp. 47-49 (Herluf Nielsen).

24. DD 3. r. I, nr. 83, 136, 220; sst. II, nr. 53, 191, 332; sst. III, nr. 255, 268, 323, 332 og sst. IV, nr. 323.

25. DD 2. r. IX, nr. 198-99 og 319-20; 3. r. II, nr. 191, 332, 359 og III, nr. 46, 268 og 332.

26. DKS, nr. 139.

kirken for skatter og gav den tre marks bøderne. Dette skete *teste Gothskalco Hwitte nostro iusticiario*. Endvidere nævnes Kristian Nagel på Gottorp i 1369 som justitiar og foged²⁷, og endelig holdtes der retterting på Svansen i 1374 med Hartvig Porsfelt som justitiar²⁸.

Justitiar og retterting finder man ikke i Holsten²⁹. De kan ikke sammenlignes med overbode og goding, hvorimod vi som nævnt træffer på tydelige paralleller i Kongeriget. Efter 1340 da Hertugdømmet faktisk deltes omtrent ved den nuværende statsgrænse, var hertugens justitiar i funktion i Nordslesvig, men rettertinget har åbenbart været en så indarbejdet institution at de holstenske grever har fundet det hensigtsmæssigt også at have en justitiar i Sydslesvig. Det sønderjyske landsting lå nord for grevernes pant, og iøvrigt har vi intet kendskab til hertugen eller hans stedfortræder som dommer på dette ting på linje med godingets grevelige embedsmand i Holsten³⁰. I konkurrence med lands- og herredsting var rettertinget opstået som hertugens domstol³¹, og den fandt greverne anvendelig i Sydslesvig.

Så vidt om drostens, justitiarens og rettertingets forudsætninger i tiden forud for 1375. I det følgende tages der udgangspunkt i de synspunkter W. Carstens i to forbindelser har anlagt på drostembedets stilling i forvaltningen. I sin disputats fra 1926 lagde han vægt på at vise dets udvikling fra at være sønderjysk til at blive slesvig-holstensk. Oprindelig var det et hofembede hos den sønderjyske hertug, men rendsborggreverne bibeholdt det efter deres erobring af Hertugdømmet i tiden efter 1375. Det betød at drostens administrationsområde fra Sønderjylland udvidedes til også at omfatte den rendsborgske del af Holsten. Endelig betød plönlinjens uddøen 1390 at drosten tillige fik dennes land under sig og således blev drost for Sønderjylland og hele grevskabet Holsten³².

27. DD 3. r. IV, nr. 165 og SHRU IV, 1323.

28. Rep. II, nr. 3041.

29. Se SHRU V, 141 (standsregisteret) og Carstens, Die Landesherrschaft der Schauenburger, s. 294-371 og Beiträge, s. 24 f. Det er således betegnende at da Erik Krummedige i 1406 som drost holdt retterting på Tønder slot, pointerede han at det skete efter dansk ret (*dar ick ein Dinge gesettet hadde na Denischen Rechte*; Ste-mann III, nr. 24).

30. Carstens, Die Landesherrschaft der Schauenburger, s. 327 ff., især s. 353 f.

31. Windmann, s. 152-55.

32. Die Landesherrschaft der Schauenburger, s. 299 f.

Dette synspunkt er for så vidt fastholdt i hans afhandling fra 1950 som han her taler om de fælles rendsborgdroster for Slesvig og Holsten. Men iøvrigt drager han her andre aspekter ind i beskrivelsen af drostembedet: Retsvæsenet opspaltedes i funktioner der dels varetoges af drosten, dels af justitiaren. Drosten udviklede sig til den ledende embedsmand inden for retsvæsenet og stod i det 14. århundrede i spidsen for særlige drostretter. Han præsiderede på Urnehoved landsting i 1393 og 1431, og drosten udviklede sig på den måde efter dansk forbillede fra at være hofembedsmand til at blive repræsentant for *regnum*. Han blev så at sige landets og efterhånden stændernes repræsentant. Tilsvarende opfattedes hans ting, »drostretten«, som et folkeligt ting (»Volksgericht«) der stod i modsætning til det hertugelige retterting med en justitiar i spidsen. Carstens' beskrivelse må opfattes således at denne spaltning mellem drost og justitiar har betydet at der har eksisteret to forskellige ting side om side³³.

På denne baggrund drøftes herefter forholdet mellem drost og justitiar, drosten som landets repræsentant og hans funktionsområde. For en ordens skyld skal det indledningsvis siges at nok fungerede hertugens domstol som regel ved at han overlod en af sine mænd domsmyndigheden og det dertil hørende segl, men det har ikke hindret fyrsten i selv at udøve myndigheden. Første gang vi ser grev Klaus fungere som udøver af hertugmagten i Nordslesvig var den 17. oktober 1376 da han udstedte det bekendte brev som greve af Holsten og Sønderjyllands herre. Med det gav han retskraft til et mageskifte mellem abbed Thomas i Løgumkloster og en adelig enke, men også ved en anden lejlighed ser vi en lignende virksomhed. Da Mårkær i 1391 overdroges til antonitterordenen, skete det ved at grev Klaus og hertug Gerhard udstedte et brev om det og heri til indledning meddelte at sagens parter havde foretaget overdragelsen *vor uns unde vor unseme rade unde vor unsen mannen*³⁴.

Som nævnt træffes både drost og justitiar i funktion før 1375, men vi ved ikke om de har virket samtidig. Efter de holstenske grevers erhvervelse af hele Hertugdømmet ses rettertinget fungere under justitiaren Johan v. Thinen i 1381 og 1383. Ved den første lejlighed bekendtgjorde han at Eler Stamps enke Anna var stedt for ham (*constituta*

33. Beiträge, s. 25, 31 og 50.

34. SHRU VI, 66 og 956.

coram me) og havde solgt Holmelen til grev Henrik af Holsten. Johan v. Thinen førte ved den lejlighed den usædvanlige titel *iustitiarius ducatus Sleswicensis* som vi straks skal vende tilbage til³⁵. I det andet tilfælde bekræftede grev Klaus at enken efter Johannes Hvidding overdrog en gave til Løgumkloster, og det skete *in presentia iustitii nostri* og *teste supradicto iustitii nostro*³⁶. Denne udformning svarer derimod ganske til den man kender fra den foregående periode. Brevet udstedtes i fyrstens navn og med justitiaren som vidne, men reelt af justitiaren på fyrstens vegne.

I begge disse tilfælde er Johan v. Thinen justitiar, men siden under hertug Gerhard førte hverken han eller nogen anden denne titel. Derimod betegnedes han i 1392 som *droste* og i 1397 som *droste tho Sunder Yulant*. Ved den sidste lejlighed bevidnede han i spidsen for en række andre stormænd at Hartvig Brejde og hans hustru Anne på Ny herredsting havde overladt Erik Krummedige al hendes ret til arv³⁷. Da materialet er så lille kan det være på sin plads også at inddrage et vidnesbyrd fra 1406. Erik Krummedige bevidnede da som *Droste des Hertochrikes tho Schlesswig* på et ting efter dansk ret at dronning Margrethe skødede Grødersby og Paverød til Slesvig domkirke³⁸.

Spørgsmålet er nu hvilke slutninger vi kan drage på grundlag af disse få eksempler. I indledningen argumenteredes for at der i tiden før 1375 har eksisteret selvstændig rettertingsvirksomhed både i Nordslesvig og i Sydslesvig. Denne opsplitning mellem nord og syd var der efter 1375 ikke længere politisk baggrund for og den træffes heller ikke mere. I 1381 havde Johan v. Thinen med en sag at gøre i landet mellem Slien og Ejderen, og i 1383 drejede det sig om gods i Nordslesvig.

Dernæst er der forholdet mellem justitiaren og drosten. Det forhold

35. SHRU VI, 392.

36. SHRU VI, 486.

37. SHRU VI, 1039 og 1295. Der er således ikke tale om at rettertinget i 1397 bevidner denne formuedisposition. I spidsen af tingsvidnet står drosten Johan v. Thinen - antagelig fordi han var den fornemste - men sammen med 6 andre bevidnede han hvad der var sket inden for de fire stokke på herredstinget. Der er tale om et normalt skriftligt tingsvidne (se KL XVIII, sp. 387 f.) som det også fremgår af et andet vidne af Ny herredsting udstedt dagen efter. Her står Claus Rönnow på samme måde som Johan v. Thinen i spidsen for 6 vidner, og Claus Rönnow var ikke drost (SHRU VI, 1297).

38. Stemann III, nr. 24.

at Johan v. Thinen i 1381 og 1383 førte justitiartitlen og siden kaldte sig drost, gør det nærliggende at tro at der kun er tale om ét embede. På samme måde anvendte Erik Krummedige senere begge titler³⁹. Efter min mening er der sket en sammensmeltning af de to embeder, og når begge titler fortsat bruges, skyldes det at embedsmanden kaldes *justitiarius* i de latinske tekster og *droste* i de tyske⁴⁰.

Et enkelt eksempel synes imidlertid at stille sig hindrende i vejen for denne forklaring, men det er næppe afgørende. I et brev udstedt 24. marts 1411 kalder Otto vamme Knope sig i sit segl justitiar i Sønderjylland, derimod fører han ikke titlen i noget brev⁴¹. Den 26. juli samme år anvendte Erik Krummedige drostitlen, og de to begivenheder ligger tidsmæssigt så tæt på hinanden at man skulle tro at der var tale om to forskellige embeder. Her må man dog betænke at Otto vamme Knopes titel netop kun fremgår af et segl der kan være graveret længe forinden. Ret beset bortfalder altså samtidigheden og dermed argumentet for at der er tale om to forskellige embeder.

Hvis jeg har ret i denne forklaring på brugen af titlerne justitiar og drost, får det konsekvenser for William Christensens opfattelse af først efter Eriks Krummediges tid ophører de to embeder at fungere side om side⁴². Men den spaltning af hertugens domstol som Carstens har gjort sig til talsmand for, må også opgives.

Så vidt jeg kan se, er der ingen baggrund for at hævde en forskel på justitiarens og drostens ressort. Begge havde i tiden forud fældet dom og bevidnet sager vedrørende jordegods. Det ser man drosten gøre så langt tilbage i tiden som i 1263⁴³, og det samme gjorde Jens Dunk i 1366, Erik Krummedige i 1406 og drosterne efter ham⁴⁴. Justitiarens og rettertingets virksomhed vedrørte også sager om jordegods og dets over-

39. Rep. III, nr. 5669; jfr. W. Christensen, Statsforvaltning, s. 34.

40. *Justitiarius* i latinske tekster: 1381 (SHRU VI, 392), 1383 (SHRU VI, 486), 1411 (Rep. III, nr. 5141), 1417 (Rep. III, nr. 5669). *Droste* i tyske tekster: 1392 (SHRU VI, 1039), 1393 (SHRU VI, 1091), 1397 (SHRU VI, 1295), 1406 (Stemann III, nr. 24 og Dipl. Flensborg. I, nr. 124, s. 508 og 511), 1411 (Rep. III, nr. 5153), 1431 (Dipl. Flensborg. I, nr. 101, s. 387 ff.), 1434 (Rep. III, nr. 6721), 1435 (Stemann III, nr. 35) og 1437 (Rep. III, nr. 6868).

41. *s'ottonis wlf milit'usticiar' sunderjus'* (Rep. III, nr. 5141).

42. Statsforvaltning, s. 34.

43. DD 2. r. I, nr. 393; jfr. Windmann, s. 145.

44. Stemann III, nr. 24; Dipl. Flensborg. I, nr. 101 (s. 387 ff.); Rep. III, nr. 6721; Stemann III, nr. 35 og Rep. III, nr. 6868.

dragelse, men der synes at have været en forskel i den anvendte form. 1263-dommen udstedtes i hertugens navn, mens brevene fra 1366 og 1406 er udstedt af drosten i eget navn. Som tidligere nævnt udstedtes rettertingets domme i en ret fast form med fyrsten som udsteder, med angivelse af sagens behandling på rettertinget (ofte i nærværelse eller under ledelse af justitiaren) og endelig med justitiaren som vidne. Denne form anvendtes sommeren 1375 og også af Johan v. Thinen i 1383. I 1381 havde han imidlertid som justitiar fraveget den og udstedt bekendtgørelsen om salget af Holmelen i eget navn - måske ikke uden sammenhæng med at grev Henrik var part i sagen.

Da drost og justitiar efter de sager de behandlede, ligner hinanden, og da de samme mænd anvender begge titler, betyder det efter min mening at de to embeder bliver til ét. Begge navne eksisterer i årtierne o. 1400, drost i de tyske, justitiar i de latinske tekster. Justitiarbetegnelsen forsvinder siden i takt med tyskens fremtrængen i diplomerne, men embedets beføjelser finder vi hos drosten i det 15. århundrede. O. 1500 møder vi i Sønderjylland betegnelsen drostbreve svarende til de kongebreve rigskansleren udstedte i kongens navn ved forfølgningen med rigens ret. Endvidere havde den sønderjyske drost et særligt embedssegel ligesom justitiaren og siden rigskansleren (rettertingskansleren). Som påpeget af William Christensen tyder disse træk på at justitiaren er forsvundet i Hertugdømmet⁴⁵. Man kan godt om drostens virksomhed anvende udtrykket drostretter fordi de afholdtes i hans navn, men de modsvares ikke af rettertinget som hertugelig domstol. Johan v. Thinens bekendtgørelse af 1383 er det sidste eksempel i Hertugdømmet på et dombrev udstedt i den form der kendes i forbindelse med rettertingets virksomhed.

Vi har da en udvikling modsat den kongerigske hvor drosten forsvandt og justitiaren (rigskansleren) blev tilbage. Imidlertid vil jeg mene at sammensmeltningen af de to embeder fandt sted allerede i slutningen af det 14. århundrede, hvor William Christensen mente det først skete ind i det 15. århundrede. Personsammenfaldet og ressortområdet gør at det ikke er til at se forskel, og heller ikke drostens udvikling i retning af at blive repræsentant for landet (*regnum*) som vi straks skal komme ind på, er noget særtræk. I 1383 førte Johan v. Thinen jo titlen *iustitarius ducatus Sleswicensis*.

45. Statsforvaltning, s. 33-35.

Hermed er vi kommet til et punkt hvor der er god grund til at give Carstens ret, nemlig når han hævder at drostembedet fik en særlig karakter efter 1375. Det er allerede påfaldende at Johan v. Thinen i 1381 benævntes *iustitiarius ducatus Sleswicensis*. Han er her ikke justitiar for en fyrste men for et territorium. Dette forhold kan muligvis forklares af at der ingen hertug var i Sønderjylland på dette tidspunkt, men siden finder vi titlen Sønderjyllands drost på et tidspunkt da der var en hertug. I 1392 kaldte Johan v. Thinen sig blot *droste*, men efter al sandsynlighed er denne titel identisk med »Sønderjyllands drost« som vi møder året efter⁴⁶.

Da mødte hertug Erik af Sachsen-Lauenburg op på Urnehoved ting sammen med de holstenske herrer og skødede sine arvekrav på Hertugdømmet til grev Klaus, hertug Gerhard og grev Albrecht. Det skete *in der jeghewardicheit des drosten des hertichrikes to Sleswyk und der menen Sunderjuten* uden at vi dog får drostens navn oplyst⁴⁷. Dette er et stærkt argument for Carstens' opfattelse, at drosten i Sønderjylland her må opfattes som en »rigsembedsmand«. Ikke alene skete begivenheden på et landsting, men drosten kaldes Hertugdømmets drost, ikke hertugens drost som i 1366⁴⁸, og han nævnes sammen med de almindelige sønderjyder. Disse forhold må betyde at landet anerkendte retshandelen og at drosten var »rigsembedsmanden«. Som sådan fremstår også Erik Krummedige 1406 med titlen *Droste des Hertochrikes tho Schlesswig*, og det behøver ikke nødvendigvis at være fordi hertugen da var død⁴⁹. Det er dog ikke uden interesse at Erik Krummedige 1409 i et dansk referat af kong Eriks forhandlinger med holstenerne betegnes som hertuginde Elisabeths drost⁵⁰.

46. SHRU VI, 1039.

47. SHRU VI, 1091.

48. *Johannes Dunck miles, dapifer illustris domini, domini Hinrici ducis Iutiae* (SHRU IV, 1186).

49. Stemann III, nr. 24 og Dipl. Flensborg. I, nr. 124.

50. Under forhandlingerne 1409 i Kolding rettede kong Erik klage over (enke)hertuginde Elisabeth som han tillagde ansvaret for rov og fredsbrud på hans myndling Helene Rönnow af Haderslev. Det benægtede Elisabeth og gik ind på at hun skulle fri sig for en domstol. Erik Krummedige - *forthy at han war henne drotset* - skulle selv tolvte på hendes vegne holde ting og afgøre sagen (Nye Da. Mag. (2. r.) VI, s. 11). Referenten har opfattet det således at drostretten afholdtes på hertugindens vegne.

Carstens' tredje synspunkt at der efter 1375 var fælles droste for Slesvig og Holsten kan ikke være rigtigt. Han har ret i at der ikke efter 1375 nævnes nogen drost i Holsten, men heraf kan man ikke slutte at den drost der nævnes i sønderjysk forbindelse, var fælles for Slesvig og Holsten. Kun ét kildested kan komme på tale til fordel for Carstens' opfattelse. I 1392 sluttedes den tidligere nævnte fredstraktat mellem dronning Margrethe på den ene side og grev Klaus og hans tre broder-sønner på den anden. I dronningens eksemplar af traktaten står de holstenske herrers mænd og tjenere opført således: *her Benedictus van Aleuelde, her Hinrik van Sigghem marschalk der Holsten heren vorbenomet, her Johan van Tyne droste* osv. I den anden udfærdigelse står Johan v. Thinen før Hinrik v. Sigghem⁵¹. Den formulering kan efter min mening tydes i begge retninger og taber derved interessen. Hinrik van Sigghem og Johan v. Thinen kan opfattes som fælles embedsmænd eller som tilknyttet et af de to lande.

Mens spørgsmålet her i 1392 står åbent, viser alle andre forhold at drosten var en embedsmand specielt for Sønderjylland. I 1393 skete hertug Eriks arveafkald i nærvær af drosten for hertugdømmet Slesvig på det sønderjyske landsting, og i 1397 var Johan v. Thinen drost i Sønderjylland. I begge tilfælde pointeres landområdet. Hertil kommer at Johan v. Thinen besiddelse lå i Angel og at han var hertugens vidne og delagtig i vigtige regeringsdispositioner i Hertugdømmet, derimod ikke i Holsten⁵². Drosterne embedsvirksomhed siden hen bekræfter at kun Sønderjylland indgik i deres administrationsområde⁵³. Meget taler således for at vi her i slutningen af det 14. århundrede har den opdeling der kodificeres i Ribprivilegiet af 5. marts 1460 ved ordningen af

51. SHRU VI, 1039. Udgaven SHUS II betegner s. 603 Johan v. Thinen som Holstens drost.

52. Se bilag 1, nr. 52. Foruden de tidligere omtalte eksempler på hans tilknytning til Sønderjylland kan følgende fremhæves: Garanterede 1389 pantsættelsen af Kværn sg. i Angel til enkehertuginde Elisabeth (SHRU VI, 849) og 1391 at hun fik beden af Flensborg (SHRU VI, 947). 1394 var han medlover for hertug Gerhards pantsættelse af Gram herred til Henneke Limbek (SHRU VI, 1108). Iøvrigt var han medlem af Trefoldighedsgildet i Flensborg (Dipl. Flensborg. I, nr. 28, s. 60). Johan v. Thinen ejendomme synes navnlig at have ligget i Esgris sg. i Ny herred.

53. 1406 (Stemann III, nr. 24), 1411 (Rep. III, nr. 5141), 1421 (Rep. III, nr. 5932), 1431 (Dipl. Flensborg. I, nr. 101(s. 387 ff.)), 1434 (Rep. III, nr. 6721), 1435 (Stemann III, nr. 35) og 1437 (Rep. III, nr. 6868).

Hertugdømmets og Grevskabets forhold. I Holsten var marsken den ledende embedsmand, i Sønderjylland drosten⁵⁴.

Til slut vil vi da gøre op hvad dette afsnit har vist om de ledende embedsmænds forbindelse med hertugdømme og hertugmagt. Interessen har især været koncentreret om drostens og justitiarens embede som efter min mening i sidste fjerdedel af det 14. århundrede gled sammen til ét, for aldrig siden at skilles. Om dette embede anvendtes betegnelsen *droste* i de tyske kilder og *justitiarius* i de latinske. Jeg er således uenig med William Christensen der mente at denne udvikling først skete i løbet af det 15. århundrede, men også med W. Carstens. Der har ikke både været et folkeligt ting (en drostret) og et hertugeligt retterting med en justitiar i spidsen.

Dette embede fungerede alene i Sønderjylland, og dets indhold forklares af Hertugdømmets historiske udvikling. Drosten og justitiaren kom ikke til at virke i Holsten fordi der ikke var behov for det. Her var grevens eneret på at udøve domsmyndighed for længst anerkendt, det var hans embedsmænd der dømte på goding og lotding⁵⁵. I Hertugdømmet derimod var der ikke fra hertugmagtens side sket nogen indskrænkning af herredstingenes kompetence, i stedet havde man ladet konkurrerende instancer vokse frem. Drosten fik domsmyndighed og det samme gjaldt justitiaren, rettertingets embedsmand og dommer. Både drost og justitiar var allerede før de smeltede sammen ret selvstændige i forhold til hertugmagten. Justitiaren havde eget segl og kunne selv dømme på rettertinget. På samme måde kunne drosten alene fælde dom, som det ses i 1366. Det er interessant at se hvor indarbejdet justitiarembudet har været. Således fungerede der en særlig justitiar i Gottorp len 1340-75 da de holstenske grever havde det i pant.

Dertil kommer så i vor periode drostembedets udvikling svarende til Kongerigets rigsembetsmænd. Det afspejles i drostens titulatur og i hans fremtrædende stilling som formand for landstinget i 1393. Denne drostens selvstændighed skal dog ikke skygge for den kendsgerning at han også indgik i hertugens følge og dermed tjente ham. Flere gange

54. Reg. Chr. I, nr. 18.

55. Om justitiar- og drostembedets forbindelse med udviklingen i Danmark se Carstens, *Beiträge*, s. 24 f. Om retsudviklingen i Holsten se Carstens, *Die Landesherrschaft der Schauenburger*, s. 324-61.

møder vi Johan v. Thinen i den funktion, og siden kaldes Erik Krummedige ved en enkelt lejlighed for hertuginde Elisabeths drost, så det er rimeligt at tale om deres dobbeltstilling.

Som helhed træder de enkelte embeder ikke markant frem i Hertugdømmet på samme måde som hertugens følge og råd. Spor af egentlige hofembedsmænd kender vi ikke, og en sønderjysk marsk som krigsøverste ses heller ikke. Et kancelli har man selvfølgelig haft, tyskpræget men uden selvstændig politisk betydning. Endelig er der da en administration på retsvæsenets område som vi har set. Den har ikke først og fremmest sin interesse ved betydningen af de sager den behandlede, men ved det lys den kaster over Sønderjyllands formelle stilling. Heraf fremgår det at Hertugdømmets selvstændighed og uafhængighed af Holsten begrundes sig i andet end hertugtitlen. Skønt af holstensk slægt bliver drosten en »rigsembedsmand« der alene befatter sig med Hertugdømmets sager og fremstår som landets leder på det sønderjyske lands-ting.

Lokalforvaltningen

Et forsøg på at karakterisere det sønderjyske hertugdømme i denne periode må nødvendigvis forudsætte indsigt i hvordan lokalforvaltningen virkede. Her befinder vi os nemlig i hjertet af hertugmagtens problemer. Naturligvis har Hertugdømmets lensretlige stilling sin interesse, men man må aldrig glemme at højheden over Hertugdømmet kun kunne udøves såfremt hertugmagten havde rådighed over sit territorium. Det er overhovedet karakteristisk for den tids administration at dens centrale indhold var lokalforvaltningen, og øvrighedens forhold til lenene har været af afgørende betydning for dens styrke. Kernen heri var om fyrsten kunne regne med loyale slotshovedsmænd (lensmænd), eller om disse i kraft af pant repræsenterede magter som øvrigheden i realiteten ingen rådighed havde over.

Det springer i øjnene at hertugen ikke havde monopol på at være øvrighed i Sønderjylland. Kirken var ikke uafhængig af hertugmagten, men den repræsenterede også i verdslig henseende en magt som hertugen ikke uden videre kunne regne med som det vil fremgå af næste kapitel. Vi har endvidere set hvordan adelsmænd og andre medlemmer af det holstenske grevhus end hertugen havde panterettigheder i Hertugdømmet som et resultat af den forudgående udvikling.

Den situation vi møder ved hertug Henriks og kong Valdemars død

i efteråret 1375 var bestemt af især to ting. For det første af at hertugerne Valdemar Eriksen og Henrik Valdemarsen aldrig havde haft rigtig kontrol over deres hertugdømme. Lige siden 1340 havde Sydslesvig været de rendsborgske grevers pant, og udviklingen 1340-75 er karakteriseret ved at også store dele af Nordslesvig kom ud af hertugernes besiddelse. I 1361 afstod hertug Valdemar Møgeltønder sogn til ribebispen, og hermed var begyndelsen til de kongerigske enklaver i Vestslesvig gjort. Som oftest skete hertugens afhændelse dog i form af pant som fortrinvis kom den indvandrede holstenske adel til gode. Flere af disse pantelen forblev uindløste over lange perioder og kunne nedarves i generationer. Men magtskiftet i 1375 akcentuerede det der i forhold til pantelenene måtte være et hovedpunkt, spørgsmålet om hvem der havde indløsningsretten. Her kom man i tiden 1375-86 ind i en helt flydende situation eftersom der ingen lovformelig hertug var.

Det andet forhold der karakteriserer periodens begyndelse er den nyvundne stærke position som Valdemar Atterdag havde skabt sig i Nordslesvig i årene 1372-75. Den medførte ikke påviselige ændringer i den holstenske adels besiddelser. Tørning, Søgård med Lundtoft herred og Trøjborg med dets tilliggende i Lø herred forblev på stormændenes hænder, det lykkedes ikke kongen at komme i besiddelse af dem⁵⁶. Han erhvervede derimod forskellige panter som rundt omkring i Nordslesvig indløstes fra danske herremænd⁵⁷, men især satte han ind over for slotslenene. Han påbegyndte indløsningen af Haderslev som var pantsat til Adolf VII af Plön, kom i faktisk besiddelse af livgedinget tilhørende Valdemar Eriksens enke Regitze (Rikardis) og af hvad hertug Henrik og hans hustru Kunigunde endnu havde i Hertugdømmet. Det er vigtigt at understrege kongens faktiske besiddelse, for der var ikke tale om at hertugslægten gav afkald på sine formelle rettigheder.

Da kongen blev værge for Regitzes livgeding omfattende Als og Sundved, Lundtoft, Rise, Slogs og Hviding herreder, kunne han ifølge overenskomsten beholde hvad han allerede havde, med mindre enkeher-

56. Om Tørning og Lundtoft herred se nedenfor s. 237 ff. De fleste sogne i Hviding herred der var pantsat til Valdemar Sappi af den sønderjyske hertugslægt og Christian Frellesen (Frille) berørtes heller ikke af magtskiftet i 1375, se nedenfor s. 239.

57. Kongens erhvervelser fremgår af Reinhardts undersøgelse (s. 486-89). Højest en af de mænd kongen erhvervede panter m.m. af, var holstener.



De sønderjydske herreder.

Kortskitse på grundlag af Johs. Steenstrup: Danmarks ældste inddeling (1896).

tugindens søn eller en anden arving ville indløse det⁵⁸. På samme måde gav hertug Henrik ikke i 1374 afkald på at indløse Gottorp len af kongen, selvom han gav kongen ret til at indløse pantet af de holstenske grever⁵⁹. Der tages aldrig i disse aftaler stilling til hvad der efter hertug Henriks død skulle ske med Hertugdømmet⁶⁰.

Kongens erhvervelser i Nordslesvig skal vi siden i dette afsnit følge i detaljer, men der er grund til indledningsvis at understrege at hans politik som helhed har været kronet med stort held⁶¹. Tre måneder efter Valdemar Atterdags død forhandlede holstenske og mecklenburgske fyrster i Grevesmühlen om et forbund til gensidig fordel. Holstenernes gevinst skulle være mecklenburgsk hjælp til at vinde Hertugdømmet⁶². At der dermed sigtes til den position Valdemar Atterdag havde vundet i Nordslesvig fremgår af kejser Karl IV's brev til de sønderjyske og nørrejyske slotshøvedsmænd af 12. september 1377⁶³.

Det viser at Henning Mejnstorff havde Sønderborg, Nordborg, Brådeborg og Kegborg. Slotshøvedsmanden i Åbenrå hed Spiker, mens Claus v. Emer havde Tønder. Endvidere nævnes der to slotshøvedsmænd til det uidentificerede *fortalicium Zonekini* som måske har ligget i Sønderjylland. Endelig rettes brevet til Lyder Limbek på borgen Søgård og Henneke Limbek på Trøjborg.

Synspunktet i kejserens brev er at disse slotshøvedsmænd forholdt den unge Albrecht af Mecklenburg retten til Danmark som var tilfaldet ham efter Valdemar Atterdag, og derfor stævnedes han dem for den kejserlige domstol. For Karl IV var der ikke tvivl om at han havde ret til at gribe ind i dette danske anliggende, ej heller at han kunne pålægge høvedsmændene pligt til at stille deres borge til rådighed for Albrecht som dansk konge. Heraf synes at fremgå at der var tale om normale danske len som kongen hidtil havde haft rådighed over og de pågældende lensmænd styret på hans vegne.

Disse almindelige len har imidlertid adskilt sig fra pantelenene der på dette tidspunkt vistnok altid blev givet som brugeligt pant. Det betød

58. SHRU IV, 1470.

59. SHRU IV, 1527.

60. Jfr. Kai Hørby, Danmarks Historie II redigeret af Aksel E. Christensen m.fl., s. 146.

61. Se også ovenfor s. 17 f.

62. SHRU VI, 7.

63. SHRU VI, 135. Teksten er aftrykt i note 27. Se iøvrigt ovenfor s. 27 ff.

at fyrsten havde ret til at indløse pantet, og han havde undertiden også enkelte forrettigheder i lenet, men iøvrigt overgik det til pantelensmanden⁶⁴. Pantelenet har givet en høj grad af selvstændighed for lensmanden i forhold til fyrsten.

Derfor er det følgerigtigt at Karl IV's brev intet indeholder om Gotorp len. Det hørte indiskutabelt til Sønderjylland, men det var rendsborggrevernes pant og Valdemar Atterdag havde ikke indløst det. Haderslev len er heller ikke nævnt i kejserens brev, og det kan måske også tages som et tegn på kongen ikke har haft det i sin besiddelse. Det er nemlig naturligt at regne med at kejseren medtager flest tænkelige høvedsmænd i Sønderjylland. Brevet oplyser selv at det er udstedt fordi hertug Albrecht (II) af Mecklenburg har klaget til kejseren over at hans sønnesøn ikke kunne få sin ret bl.a. i Sønderjylland. Derfor har hertugen været interesseret i at kejserens brev rettedes til flest mulige af Sønderjyllands slotshøvedsmænd. Det kan være forklaringen på at også Lyder Limbek på Søgård og Henneke Limbek på Trøjborg er medtaget selv om kongens rettigheder her var af tvivlsom karakter. Valdemar Atterdag havde ganske vist rejst krav på Lundtoft herred som Søgård var centrum i. Det fremgår af freden i Flensborg i begyndelsen af året 1373 hvor sagen overgives til voldgift⁶⁵. Imidlertid beholdt Lyder Limbek lenet, måske som følge af den aftalte voldgift⁶⁶. Alligevel regnes både det og Trøjborg altså i kejserens brev for borge der tilhørte kongen med umiddelbar ret. I begge tilfælde drejer det sig om pantelen i den holstenske adels værge som det fremgår af ældre pantebreve⁶⁷, og man må have lov til at hævde at der her er tale om en tilsnigelse som kejseren har gjort sig skyldig i tilskyndet af den gamle hertug Albrecht af Mecklenburg og muliggjort af usikkerheden omkring højhedsretten over Sønderjylland.

64. Se f.eks. pantsættelsen af Gram herred i 1394 til Henneke Limbek (SHRU VI, 1108). Ved den lejlighed forbeholdt hertug Gerhard sig herredets mandskab og patronater. Pantsættelsen skete med al frihed og rettighed *ane manscop unde kerkenleen*. Det betyder at kun hertugen kunne opbyde den derboende adel til krigstjeneste og foreslå præsterne.

65. SHRU IV, 1473. Kongens begrundelse må have været at Lundtoft herred var en del af enkehertuginde Regitzes livgeding som han den 1. januar 1373 var blevet værge for (SHRU IV, 1470).

66. SHRU IV, 1589.

67. Lundtoft herred og Søgård: DD 3. r. II, nr. 34 og DD 3. r. V, nr. 35-36. Trøjborg: DD 3. r. III, nr. 69; DD 3. r. II, nr. 332; jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74 s. 146.

Selvom kejser Karls brev således også indeholder tvivlsomme oplysninger, giver det dog klart til kende at den danske kongemagt stod i en ganske stærk position i Nordslesvig ved Valdemar Atterdags død⁶⁸. Han var faktisk, men ikke formelt, blevet den sønderjyske hertugslægts arvtager i Nordslesvig. Når Karl IV nævner slotshovedsmænd i Tønder, Åbenrå og Sønderborg som efter kong Valdemar skulle lyde »kong« Albrecht, så er baggrunden den at hertug Henrik og hans mænd her udstedte breve og altså antagelig har haft de pågældende steder inde før den danske konge⁶⁹.

I det følgende skal vi se hvordan det gik de enkelte len efter hertug Henriks og kong Valdemars død. Det vil fremgå at »kong« Albrecht ingen fremtid fik i Hertugdømmet, men det samme gjaldt kong Oluf og (i første omgang også) hans moder der forgæves søgte at holde Haderslev. Arvtagere blev de holstenske grever som dog ikke blot overtog højhedsretten, men også problemet med de betydelige udestående panter.

Først vil Gottorp len med området mellem Slien og Ejderen blive omtalt, derefter Nordfrisland, Nordslesvigs len og pantelen og til sidst Hertugdømmets bilande. Kapitlet afsluttes med en samlet oversigt over lokalforvaltningen 1372-1404.

Gottorp. Ordningen i 1340 efter Niels Ebbesens drab på Gerhard III indebar som bekendt at hele Hertugdømmet blev pantsat til Gerhards sønner, grev Henrik og grev Klaus. Sønderjylland inddeltes i tre store len, og af dem var Gottorp det sydligste. Dets nordgrænse gik mellem Nørre Gøs og Kær herreder og mod øst mellem Vis og Lundtoft herreder. Til dette len lå ifølge 1340-aftalen Gottorp slot (*hus*) med Dänischwohld og byerne Eckernförde, Slesvig og Flensborg⁷⁰. At grev Klaus og grev Henrik hermed fik hele landet mellem Slien og Ejderen og at det fortsat har hørt til Hertugdømmet siges ikke direkte, men sådan må det have været. Det viser et blik bagud i tiden.

Siden kong Abels enke, Mechtilde, hertug Erik og hr. Abel i 1260 havde pantsat landet mellem Slien og Ejderen til grev Johan I og grev Gerhard af Holsten, havde det i en lang periode haft en særudvikling

68. Jfr. E. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 167 f.

69. Jfr. note 2 i kapitel II, 1.

70. DD 3. r. I, nr. 47. Også 11. febr. 1340 skulle Dänischwohld høre til Gottorp len (DD 3. r. I, nr. 10-11). Om Gottorp lens nordgrænse se Windmann, s. 181.

i forhold til det øvrige hertugdømme⁷¹. Det skal vi ikke her fortabe os i, nok er det at ikke alene var hele området pantsat, men en del af det forhenværende kongelige gods blev tidligt arvegods i greveslægten⁷². I 1325 lod grev Gerhard sin myndling, den lille Valdemar Eriksen, give Johan III af Plön pant i Eckernförde, Dänischwohld og alt hvad hertugen havde mellem Slien og Ejderen⁷³, men fra 1328 overtog Gerhard III selv dette område, vistnok i fri besiddelse⁷⁴. Dermed samlede han på én hånd det krongods der tidligere var overgået til greveslægten, og det som de danske konger og de sønderjyske hertuger havde sloget om frem til 1313⁷⁵. Hvor længe Gerhard har beholdt området vides sådan set ikke, men da Valdemar Eriksen efter sin korte kongeperiode i Danmark i 1330 vendte tilbage til Hertugdømmet, var der ikke tvivl om at han også havde en ret over den sydligste del. Hertug Valdemar optoges nemlig 1338 i et fyrsteforbund til overholdelse af landefreden mellem Dannevirke, Svine og Oder⁷⁶. Det må forudsætte at han havde et formelt herredømme syd for Slien-Dannevirke.

71. DD 2. r. I, nr. 316; Windmann, s. 172 ff.; Voigt, s. 68 ff.; Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 86-88, 93 f. og 102.

72. DD 2. r. III, nr. 314; jfr. Windmann, s. 174.

73. DD 2. r. IX, nr. 182-83. Denne pantsættelse kunne tyde på at en del af landet mellem Slien og Ejderen er blevet indløst af den sønderjyske hertug på et eller andet tidspunkt inden 1325. I 1288 overlod Mechtilde arvegods til grev Gerhard (DD 2. r. III, nr. 314), og Johan III's fader, Gerhard II af Plön, overtog 1307 sammen med grev Adolf VI af Schauenburg besiddelser i Dänischwohld (DD 2. r. VI, nr. 92, jfr. SHRU III, nr. 164). At disse besiddelser ikke længere indgik i pantet kunne være forklaringen på at pantessummen for landet mellem Slien og Ejderen i 1325 sattes til 4.000 mk. sølv mod den dobbelte sum i 1260. Sikkert er det i hvert fald at grev Johan i 1325 ikke overtog alt landet mellem Slien og Ejderen. Det siges i pantsættelsesbrevet at grev Johan skulle have alt hvad hertugen havde i de nævnte områder bortset fra de sogne og de mænd grev Gerhard (III) havde. Der er ikke ved den lejlighed tale om at grev Adolf af Schauenburg havde rettigheder i Dänischwohld.

74. DD 2. r. X, nr. 72. Johan overdrog ham Dänischwohld og formentlig også de øvrige besiddelser syd for Slien-Dannevirke. Kilden meddeler at Johan overlod Gerhard Dänischwohld som han havde i pant for 4.000 mk. sølv. Som vi så omfattede denne pantessum i 1325 mere end Dänischwohld. Ved pantsættelsen til Johan III i 1325 hed det at såfremt indløsning ikke fandt sted inden to år, skulle området overgå til fri besiddelse. Det er da vel sket.

75. Ved forliget i Horsens anerkendte kongen at hertug Erik på livstid skulle have krongodset i Hertugdømmet (DD 2. r. VII, nr. 81-82; jfr. Hørby, Status, s. 123 f.).

76. DD 2. r. XII, nr. 64.

Gottorp len fra Ejderen til nord for Flensborg fjord var da underlagt de rendsborgske grevers herredømme, men det skete fra 1340 i pantets form, og det er interessant at se hvordan formalia fortsat er blevet overholdt. I 1354 gav hertug Valdemar Flensborg by privilegier, og udmøntningen der startede i denne by o. 1359 havde tilsvarende hertugen som møntherre⁷⁷. Han var landets fyrste, og pantsættelsen gjorde intet skår heri.

Et anslag mod grevernes faktiske magtstilling i Sydslesvig havde Valdemar Atterdags offensive politik i Sønderjylland imidlertid været. Når opgørelsen med de holstenske grever efter den anden hansekrig fandt sted i Flensborg i januar 1373, var baggrunden herfor at kongen på dette tidspunkt havde byen i besiddelse. Den 7. maj 1373 tilskrev repræsentanter for en række hansestæder forsamlet til møde i Lübeck kong Valdemar. Anledningen var at kongens mænd havde bortført nogle skibe med gods tilhørende borgere fra Wismar, og det var ifølge brevet sket på det tidspunkt da kongen indtog Flensborg⁷⁸.

Det er vanskeligt at afgøre hvor stor betydning det havde at kongen kom i besiddelse af Flensborg by, for det afgørende må formodentlig være om han også er kommet i besiddelse af Nyhus, den borg ved Flensborg greverne som et nordligt støttepunkt havde ladet anlægge⁷⁹. Man må tro at den der havde magten over borgen beherskede byen. Nyhus' stilling under Valdemar Atterdags fremstød i Sønderjylland ved vi imidlertid ikke noget om. Derimod står det helt klart at i november måned 1375 umiddelbart efter kongens død havde grev Henrik og grev Klaus rådighed over borgen, og om dette tilhørsforhold er der ikke siden tvivl⁸⁰.

Det er muligt at vi allerede i denne periode kan regne Flensborg/Nyhus for et selvstændigt len som det var tilfældet i det 15. århundrede⁸¹. Ved overenskomsten i 1411 mellem den danske konge, enkehertug-

77. DGK I, Flensborg, nr. 15-16; Galster, Flensborg Mønt, s. 11.

78. *Item, quod tempore illo, dum ciuitatem Flenseburgensem expugnassetis, abtulerunt et receperunt ibi homines vestri naues, que cum bonis inibi constitutis ciuibus Wismariensibus pertinebant, et ad usus vestros, ut dicitur, deuenerunt, et quod ipsis Wismariensibus sint in Oppenra equi eorum per vestros ablati* (UBStL IV, s. 195).

79. Første gang omtalt i 1365 (SHRU IV, 1123).

80. Nyhus ses til landsherrernes rådighed i 1375 (SHRU IV, 1589), 1385 (SHRU VI, 585-86) og 1393 (SHRU VI, 1091).

81. Michelsen i ZSHG VIII, s. 138 ff.

inde Elisabeth og grev Henrik opføres Nyhus sammen med Flensborg by, Vis og Husby herreder⁸². Måske har det også været borgens tilliggende i den her behandlede periode.

Gottorp len havde Valdemar Atterdag af hertug Henrik i 1374 fået lov at indløse fra de holstenske grever, men det fik ingen betydning⁸³. Gottorp var i hele perioden fast forankret hos de holstenske fyrster og er det sted i Sønderjylland de oftest opholdt sig⁸⁴.

Retten til Gottorp len havde foruden grev Henrik og grev Klaus også grev Henriks sønner Gerhard, Albrecht og Henrik. Det er ovenfor tolket således at selvom kun Gerhard opnåede hertugværdigheden, så stod ældre rettigheder fortsat ved magt⁸⁵. Af ordningen i 1397 mener jeg at kunne slutte at der helt frem til dette tidspunkt har eksisteret et fællesskab mellem grev Klaus og grev Henriks arvinger om Gottorp len. Da grev Henrik var død 1384/85, overtog hans tre sønner rettighederne, og svarende hertil var grev Albrecht og grev Henrik med til at bestemme over forhold i dette len. 1397-ordningen betød ikke at Gerhards yngre brødre gav afkald på deres rettigheder, men den betød en udskydelse af den endelige afgørelse, således at Gerhard foreløbig fik retten over Hertugdømmet og dermed Gottorp len tilkendt.

Dette len ses ikke pantsat, som fogeder møder vi 1381 Magnus Baad og 1398-99 Eggert Kule. Fyrsterne har således tilsyneladende kunnet oppebære lenets indtægter. Hvor store de har været har vi ikke begreb om, men der er grund til at fastholde hvad der tidligere er sagt om krongodset. Gottorp len omfattede de områder der ifølge Kong Valdemars Jordebog rummede mest kongeligt gods, men gennemgangen af den holstenske adels besiddelser har tydeligt vist at en stor del af det ikke længere stod til hertugmagtens rådighed.

Nordfrisland. Den kongelige del af Nordfrisland, Utland, lå uden for

82. Dipl. Flensborg I, nr. 57, s. 181.

83. SHRU IV, 1527. Ifølge danske vidneudsagn under processen i 1424 fik greverne faktisk tilbudt indløsning af Gottorp, men de afslog det (SRD VII, s. 400, 402, 404, 409, 411, 413 og 415; jfr. Reinhardt, s. 489).

84. Gottorp ses til landsherrerernes rådighed i 1378 (SHRU VI, 204), 1381 da Magnus Baad var foged (SHRU VI, 392), 1384 (SHRU VI, 522), 1387 (SHRU VI, 688), 1390 (SHRU VI, 861), 1391 (SHRU VI, 943), 1392 (SHRU VI, 1022), 1395 (SHRU VI, 1178), 1397-99 (SHRU VI, 1324, 1418, 1458-59, 1505-1506a). 1398-99 var Eggert Kule foged.

85. S. 100 og 118.

Gottorp len, og her gjorde særlige forhold sig gældende. Med stormflodskatastrofen 1362 forårsagedes store ødelæggelser⁸⁶, men Valdemar Atterdag ønskede fortsat at hævde kronens overherredømme i Nordfrisland som han tidligere med kraft havde gjort⁸⁷. Så sent som i 1374 undertvang han Ejdersted⁸⁸.

Friserne på gestranden i Kær herred og Gøsherredene hørte jo til Hertugdømmet, men også kongens frisere i marskherrederne og på Vesterhavsøerne kom i et stadigt løsere forhold til kronen⁸⁹. Endnu Grevesmühlen-aftalen i 1376 forudsatte at kongens frisere tilhørte kronen⁹⁰, og også ved forleningen i 1386 fremgik det at den kongelige del af Nordfrisland ikke hørte til Hertugdømmet. Men ved den lejlighed bestemtes det at hertugen skulle beholde Nordfrisland i 3 år mod at kongen til gengæld i en tilsvarende periode sad inde med Tranekær og Langeland. Man lod det stå åbent hvad der siden skulle ske, og regnede både med muligheden af at 1386-ordningen løb videre og med at hertugen igen kunne få Langeland og kongen friserne⁹¹. Baggrunden for den aftale må være at begge parter i 1386 var i faktisk besiddelse af de områder de da kom i formel besiddelse af⁹². Allerede i 1377 havde i det mindste Bøking herred givet sig under grev Henrik og grev Klaus⁹³.

Vi ved ikke om udløbet af treårsperioden - det var i 1389 - betød

86. Det fremgår af C. A. Christensens opgørelse over slesvigkapitlets tab som følge af oversvømmelsen (Krisen på Slesvig Domkapitels Jordegods 1352-1437, s. 222 f.). P. Lauridsen har beregnet at op til 1440 er ca. 50 kirkesogne gået under (Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen, s. 214 f.). Om stormfloderne i Frisland i det hele taget se Reimer Hansen i ZSHG bd. 24, 1894, med en udførlig kritik af den senere, vildtvoksende tradition.

87. Windmann, s. 185 f.

88. Reinhardt, s. 482 f.

89. En del af Utland, måske en fjerdedel bestående af Lundebjerg herred og Edoms herreder, er allerede tidligt kommet under hertugen (DD 2. r. IX, nr. 251 fra 1326), men hovedparten af Nordfrisland var ved Valdemar Atterdags død under den danske konge; jfr. A. D. Jørgensen, Historiske Afhandlinger II, s. 350; L. Andresen, Der Herzog von Schleswig und die friesischen Utlände 1326. ZSHG bd. 61, 1933, s. 489-93 og Windmann, s. 185 f.

90. SHRU VI, 9.

91. Den lybske Krønike I, s. 596. Den kongelige del af Nordfrisland og Langeland har åbenbart haft samme værdi; allerede ved forliget i Horsens den 9. august 1313 sidestilledes de to områder (DD 2. r. VII, nr. 81-82).

92. Om Langeland se nedenfor s. 241 f.

93. SHRU VI, 89.

fremgang for kongens sag i Nordfrisland, men det er der nu ikke noget der tyder på. Der foreligger et enkelt vidnesbyrd om at man fra kongelig side har søgt at fastholde det gamle umiddelbare herredømme over Nordfrisland, og det stammer fra 1388 - altså før aftalens udløb. O. 1360 da kong Valdemars lensmand i Ribe var Valdemar Sappi, tilhørte Før Ribe len, og dette forhold varede ved. Fra 1388 kendes et forlig indgået på øen mellem Christian Frellesen (Frille) og indbyggerne i Vester herred. Denne Christian Frellesen kan identificeres som ribehøvedsmanden Henneke Limbeks foged, og hans tilstedeværelse på Før må være et forsøg på at opretholde et kongerigsk herredømme i dette område⁹⁴. Et udtryk for at dette lykkedes, er som bekendt at Vesterlandfør, Amrum og List på Sild forblev en del af Ribe amt og var kongerigske enklaver til 1864.

Men som sagt gik udviklingen i retning af Nordfrislands tilknytning til Hertugdømmet. I 1398 søgte Edoms og Beltrings herreder hertug Gerhard om hjælp⁹⁵. Grev Albrecht led dog nederlag da han 1400-01 ville undertvinge det øvrige Nordstrand, derimod kom Ejdersted under schauenburgsk herredømme⁹⁶.

I disse opgør mellem friserne og schauenburgerne var den danske kongemagt overhovedet ikke indblandet, men efter 1404 skiftede billedet også på denne egn. Ved overenskomsten i 1411 mellem kong Erik, enkehertuginde Elisabeth og grev Henrik af Holsten bestemtes det at

94. SHRU VI, 774. Christian Frellesen som Henneke Limbeks foged: SHRU VI, 403; se iverigt Michelsen, Nordfriesland, s. 148-50; Jahrbücher IX (Stemann), s. 246 f.; Kinch, Ribe I, især s. 282-86; DAA 1892, s. 151 f. og Sønderjyske Årb. 1974, s. 40 (H. K. Kristensen). Sandsynligvis kan man allerede i denne periode konstatere den senere velkendte adskillelse i administrativ henseende mellem Vesterland og Østerland på Før. Overenskomsten i 1388 angik alene Vester herred, mens kun Østerland i 1411 lå i Tønder len (Dipl. Flensborg. I, nr. 57, s. 182). På linje hermed var Christian Frellesen i 1408 kun dronningens staller på Vesterland (Michelsen, Nordfriesland, nr. 20, s. 200). Mens hertugerne i 1421 og 1423 hævdede at Sild og Før lå til Tønder slot, tilhørte de den danske krone ifølge kong Erik (Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 263; sst. nr. 78, s. 287 f.; sst. nr. 79, s. 295 og SRD VII, s. 297 f.). Ved fredsslutningen i 1435 forbeholdt kronen sig i Frisland Vesterherred på Før og List på Sild (Stemann III, nr. 36, s. 53).
95. SHRU VI, 1429. Edoms herred var vistnok fra gammel tid hertugeligt, jfr. den i note 89 anførte litteratur, men det er nyt at Beltring herred søger hertugen om hjælp.
96. Waitz I, s. 289.

kongen og dronning Margrethe i 5 år skulle forblive i besiddelse af bl.a. Tønder len. Til dette hørte ved den lejlighed næsten hele Nordfrisland, nemlig disse herreder: Horsbøl, Bøking, Vireks, Beltring, Pelworm, Østerlandfør, Sild og trelandene Ejdersted, Everschop og Utholm⁹⁷. Bortset fra Vester herred på Før ser vi her hovedparten af Nordfrisland indgå i Tønder len på linje med Tønder, Højer, Slogs og Kær herreder. Overenskomsten i 1411 forlængede en pantsættelse af dette len der fandt sted kort efter hertug Gerhards død. Der er derfor grund til at tro at Nordfrislands tilknytning til Hertugdømmet med enkelte forbehold har været en realitet i 1404.

Haderslev. Vi vender os derefter til Nordslesvig og Als der o. 1375 bestod af følgende len: Haderslev, Åbenrå, Sønderborg med Nordborg, Brådeborg og Kegborg og endelig Tønder. Hertil kom de store pantelen Tørning, Søgård med Lundtoft herred og Trøjborg. Hvad først Haderslev angår, er dets forhold i 1370'erne vanskelige at udrede, og det kan ikke gøres så resultatet bliver helt sikkert. Der er tidligere gjort forskellige forsøg på at forklare Haderslevs overgang til de holstenske grever som dog næppe overflødiggør en ny drøftelse⁹⁸.

Et hovedproblem er hvilken tiltro man kan have til hvad Holstenerpræsten (*Presbyter Bremensis*) har at berette i denne sag. Kilden fortæller om en konflikt mellem borgerne i Kiel og Henneke Limbek som førte til et modsætningsforhold mellem denne på den ene side og grev Klaus og grev Adolf på den anden. Det hedder derefter at af den grund blev grev Adolf og grev Klaus fjender af Henneke Limbek og følgelig også af den sønderjyske hertug Henriks enke der havde borgen Haderslev og Tønder i medgift. De nævnte grever trængte med deres samlede hær ind i Sønderjylland hvor Adolf belejrede og indtog Tønder. Klaus tog Haderslev og ligeledes borgen efter at have fordrevet hertuginde. Således erobredes disse to borge og tilfaldt holstenerne⁹⁹.

97. Dipl. Flensborg. I, nr. 57, s. 182.

98. Waitz I, s. 272 f.; Linton, s. 64 og 116 f.; Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 184-86; mit forsøg i Hist. Tidsskr. bd. 77, 1977, s. 213 f.; Erslev afstod fra at give en forklaring (Dronning Margrethe, s. 78).

99. *Quare dictus comes Adolphus vna cum Nicolao comite facti inimici eiusdem Hennekini Lembeken et ex consequenti eciam ducis Hinrici Iutzie uxoris relicte, que tenuit in dotem castrum Hadersleue et Tunderen. Dicti autem comites, in expeditione exercitus sui collecti intrantes Iutziam, comes Adolphus obsedit Tunderen et retinuit, comes Nicolaus Hadersleue et, eciam expulsa ducissa in castro.*

E. Hoffmann lægger Holstenerpræsten til grund for sin skildring af Haderslevs overgang til holstensk styre og mener at kilden beretter om begivenheder der har fundet sted i årene 1377-79. Den omtalte forbindelse mellem enkehertuginde Kunigunde og Henneke Limbek bestod i at han o. 1377 havde fået Tønder og ligeledes Haderslev som pantelensmand eller som slotshovedsmand. Under tryk fra greverne havde Kunigunde måttet finde sig i dette, og på den måde fik Henneke Limbek sin løn for at tilslutte sig det holstensk-mecklenburgske forbund der blev indgået i Grevesmühlen den 21. januar 1376. Henneke Limbeks konflikt med grev Adolf og grev Klaus der førte til at de erobrede begge borge, sættes hos Hoffmann til årene 1378-79.

Holstenerpræstens beretning kan ikke direkte modbevises, men det er ikke en kilde der i almindelighed kan gælde for autoritet¹⁰⁰, og den tidsfæster ikke begivenhederne. Årstallene må man gætte sig til, og her har Waitz vist vejen. Betænkeligt er det også at Henneke Limbeks tilknytning til Haderslev slet ikke fremgår af diplomerne. Lægges kun disse til grund, tegner der sig en anden mere sandsynlig forklaring på begivenhedsforløbet.

Så vidt jeg kan se, er der sket det at Haderslev borg og by før den 27. november 1372 er blevet pantsat af hertug Henrik eller snarere af hertuginde Kunigunde til grev Adolf VII af Plön. På denne dato erkendte grev Adolf at skylde den holstenske stormand Henneke Wittekop Krummedige 350 lødemark og stillede ham i udsigt at få sikkerhed i Haderslev¹⁰¹.

At det var Kunigunde der pantsatte Haderslev til plöngreven synes at fremgå af et brev udstedt den 15. juli 1377 hvori det omtales at hun havde breve på at være borgens herre¹⁰². Oplysningen hos *Presbyter Bremensis* at Kunigunde havde Haderslev og Tønder som medgift (livgeding) finder således for Haderslevs vedkommende støtte i en samtidig kilde¹⁰³. Kunigundes pantsættelse af Haderslev len har fundet sted i 1372 eller i et af de nærmest foregående år. I 1370 pantsatte hertug Henrik Øsby sogn i Haderslev herred til sin gemalinde for 500 mk. som

vicit et castrum. Et sic illa duo castra euicta venerunt in sortem Holtzatorum
(Presb. Brem., s. 75).

100. Se ovenfor s. 14.

101. Rep. II, nr. 2990.

102. SHRU VI, 122.

103. Presb. Brem., s. 75; jfr. Reinhardt, s. 590, note 157.

hun skulle have i morgengave¹⁰⁴. Man kan vanskeligt forestille sig hertugen disponere over dette sogn efter at pantsættelsen af Haderslev len til Adolf VII var sket. Som det siden fremgår var pantesummen for Haderslev 5.000 mk., og Haderslev herred må sandsynligvis være indgået i pantet. Fuld sikkerhed for dateringen får man imidlertid af det faktum at der er tale om Kunigundes morgengave. Hendes giftermål har da stået i 1370, og hun kan ikke inden dette tidspunkt være udstyret med livgeding.

Grev Adolfs gældsbrev til Henneke Wittekop Krummedige fastslår indledningsvis skyldforholdet, og derefter står der at i tilfælde af at han fik Haderslev eller andet på grevens vegne, skulle gælden afvikles af de indtægter han på den måde fik. Skete det ikke skulle greven betale ham 200 lødemark senest et år efter at han havde opgivet Haderslev len¹⁰⁵. Det tolker jeg således at Henneke Wittekop da dette brev udstedtes i 1372 allerede sad eller blev indsat som grev Adolfs høvedsmand på Haderslevhus. De første 150 lødemark skulle han have af Haderslev lens indtægter. De sidste 200 mk. skulle han have enten af Haderslev eller af et andet len, eller greven skulle udbetale ham dem inden et år efter at han havde forladt Haderslev. Som vi siden skal se, er det sandsynligt at Henneke Wittekop i de følgende år blev siddende som slotshøvedsmand på Haderslevhus.

Henneke Wittekops tilgodehavende i Haderslev len var lille i forhold til den sum på 5.000 mk. for hvilken grev Adolf i 1374 overlod kong Valdemar pantet. Denne påbegyndte indløsningen, men inden sin død nåede han, som påvist af Linton, kun at få kvittering for to femtedel af beløbet. De sidste 3.000 mk. betalte dronning Margrethe først til grev Adolf i 1388¹⁰⁶.

Det nævnes aldrig efter 1374 at greven havde rettigheder i Haderslev, og spørgsmålet er da om lenet dermed kan betragtes som et støttepunkt for Valdemar Atterdags politik i Sønderjylland. At det var tilfældet mente rigets ærkebiskop Peder Lykke da han i 1424 aflagde vidnes-

104. SHRU IV, 1348. Øsby sogn pantsatte hertug Valdemar i 1360 (DD 3. r. V, nr. 405), men hertug Henrik må have indløst det.

105. *Were dat he de vorworue tho Hadersleue edder anders wor van user weggen, de schal he dar van hebben; were auer so, dat he der nicht vorwörue, schole wy eme byreden 200 lodyghe mark bynnen enem jare dar na, alse he van usem ammete schedet van Hadersleue...*

106. SHRU IV, 1509; sst. 1526; Linton, s. 64 og 116 f.

byrd til fordel for det danske synspunkt under processen for kejseren. Da talte han om det *Hadersleff, quod erat commissum ad custodiam cuidam Henichino Witkop per dictum Regem*¹⁰⁷. Selvfølgelig har dette kildested ikke i sig selv udsagnskraft - vidneførslen i 1424 havde til formål at vise Sønderjylland som en del af Danmark, og kendsgerningerne kan let være bøjet ind under dette synspunkt. Men derfor kan Haderslev godt være kommet på kongens hænder og vedblevet med at være det indtil 1378.

Linton har fremsat det synspunkt at Haderslev forblev grev Adolfs fordi Valdemar Atterdag ikke nåede at betale ham den hele pantenum før sin død. Det kan dog næppe være afgørende, for hvis betalingen af den fulde pantenum var en nødvendig forudsætning, kunne borgen først komme på den danske kongemagts hænder i 1388. Det er imidlertid en kendsgerning at Henneke Wittekop var kong Olufs og dronning Margrethes høvedsmand på Haderslevhus i 1376 og hverken da eller året efter ved opgørelsen om Haderslev blev grev Adolf omtalt. Men kan man nu heraf slutte at også kong Valdemar har været Henneke Wittekops herre i forbindelse med Haderslev?

Når Henneke Wittekop både 1372 og 1376-77 nævnes i Haderslev, anser jeg det for sandsynligt at han har siddet her i hele perioden, men dermed er ikke sagt noget om hans forhold til den danske konge. Vi kender ingen aftale om Henneke Wittekops forhold til greve og kongemens indløsningen af Haderslev stod på. Umuligt er det ikke at hans egen fortolkning af situationen har været afgørende, men hvad den har været ved vi ikke. Det maner også til forsigtighed at i Karl IV's diplom til de kongelige slotshøvedsmænd i Sønderjylland kort efter Valdemar Atterdags død nævnes ingen på Haderslevhus¹⁰⁸.

Den 16. august 1376 fremstod Henneke Wittekop som kong Olufs råd og høvedsmand på Hvidkilde (Sydfyn) og Haderslev¹⁰⁹. Her tre måneder efter Olufs valg til dansk konge var slotshøvedsmanden på Haderslevhus loyal over for ham og ikke over for modkandidaten Albrecht af Mecklenburg og dennes holstenske fyrsteverner, og han fortsatte med at være på det sejrende folkungepartis side som det ses af et

107. SRD VII, s. 400.

108. SHRU VI, 135.

109. HR I,2, nr. 134-36.

brev udstedt den 15. juli 1377 i Nyborg¹¹⁰. Enkehertuginde Kunigunde der efter sin mands død var afhængig af kong Valdemar og siden af dronning Margrethe, udstedte da et pantebrev på 400 lødemark til Henneke Wittekop - et beløb af omtrent samme størrelse som pantesummen i 1372. Et hovedpunkt heri var at han ikke måtte gøre kong Oluf og Danmarks rige skade og - meget vigtigt - kongen fik ret til at indløse pantet af ham. Dette skete imidlertid ikke, den 27. juni 1378 indløste grev Henrik Haderslev af Hartvig Brøger¹¹¹. Det har ikke hidtil indgået i diskussionen at denne Hartvig Brøger var en Krummedige og Henneke Wittekops broder¹¹².

August 1376 og juni 1377 havde Henneke Wittekop altså Haderslev, og i juni 1378 var hans broder panteherre. Det er ganske svært at presse Henneke Limbek ind som slotshøvedsmand i dette tidsskema, og det var ikke ham men Henneke Wittekop der fik Haderslev af Kunigunde. Disse enkeltheder fremgår af diplomerne og kan tvangfrit indgå i en meningsfuld sammenhæng. På den måde undgår man at gøre forklaringen afhængig af den tvivlsomme *Presbyter Bremensis* hvad der i metodisk henseende er en stor fordel.

Pantet er overgået fra Henneke Wittekop til Hartvig Brøger 1377-78, måske som følge af Henneke Wittekops død, for han ses ikke i live efter 1377¹¹³. Indløsningen skete i 1378 ved den holstenske greve, ikke ved den danske konge. Dermed var spillet ude i denne omgang, og den danske kongemagt havde i årene herefter ingen støtte i Haderslev. At dette skifte skulle have krig som nødvendig forudsætning er der imidlertid intet der tyder på.

Ved tronskiftet i 1375 da Valdemar Atterdag havde påbegyndt, men ikke afsluttet indløsningen af Haderslev, måtte lensmandens loyalitet få betydning. Begivenhedsforløbet kan forklares som pantelensmandens loyalitetsskift med forbigåelse af den indløsningsret som Kunigunde gav kong Oluf i sit pantebrev til Henneke Wittekop den 15. juni 1377.

Sagt lidt mere kortfattet har Haderslev efter min mening været et hertugeligt len der blev pantsat før den 27. november 1372 til grev Adolf VII. Som underlensmand indsatte han Henneke Wittekop der

110. SHRU VI, 122.

111. SHRU VI, 204.

112. Rep. II, nr. 2990.

113. DAA 1900, s. 227.

antagelig blev siddende da kong Valdemar sluttede aftale med grev Adolf om at overtage pantet og i 1374 begyndte at indløse det. Tronskiftet i Danmark betød at Henneke Wittekop sluttede sig til kong Oluf hvis høvedsmand på Haderslev og Hvidkilde han var den 16. august 1376. I 1377 fik han sit pant bekræftet af borgens egentlige herre, Kunigunde, der i den forbindelse tydeligt handlede til fordel for kong Oluf og dronning Margrethe ved at give dem ret til at indløse pantet af Henneke Wittekop.

Der er således tale om besiddelse af Haderslev på tre planer. Kunigunde er overherre. På planet derunder kommer først Adolf VII der i 1374 overdrog kong Valdemar pantet, men kun modtog to femtedel af beløbet inden kongens død. Det resterende mellemværende synes løst fredeligt ved at dronning Margrethe i 1388 fik kvittering på restbeløbet¹¹⁴. På det tredje og laveste plan befinder Henneke Wittekop sig. Først var han grev Adolfs underlensmand, derefter kong Valdemars eller grev Adolfs, i 1376 med sikkerhed kong Olufs, og i 1377 samtykkede Kunigunde, den øverste herre, i at kong Oluf fik indløsningsretten i forhold til Henneke Wittekop. Men i 1378 blev pantet indløst fra Henneke Wittekops broder Hartvig af grev Henrik der derved så at sige rykkede ind på plan nummer to. Kunigundes overhøjhed hører vi aldrig siden noget til.

I årene 1372-78 har holstenske pantelensmænd altså siddet i Haderslev, men hvad der derefter er sket ved vi ikke. I 1401 gav hertug Gerhard på Haderslevhus privilegier til Haderslev kapitel¹¹⁵. På dette tidspunkt, eller i hvert fald inden sin bratte død i Ditmarsken 1404, havde hertugens råd Henrik Ahlefeldt fået Haderslev med tilliggende. Hans enke, Helene Rönnow, beholdt pantet efter hans død, men det kom i øvrigt snart i den danske kongemagts besiddelse¹¹⁶. I hvilken

114. SHRU VI, 743 og 795; jfr. Linton, s. 64.

115. Reg. Chr. I, s. 51 f. (nr. 31).

116. Pantsættelsen af Haderslev til Henrik Ahlefeldt er påvist af A. L. J. Michelsen på grundlag af Stemanns forarbejder (ZSHG VIII, s. 158 f.; jfr. Bobé, Ahlefeldt I, s. 47). Kong Erik blev værge for Henrik Ahlefeldts enke Helene Rönnow (Nye Da. Mag. (2. r.) VI, s. 11. Jeg antager at fru Lene der nævnes i denne kilde, er identisk med fru Helene af Haderslev som ligeledes omtales i 1409 (Dipl. Flensborg. I, nr. 47-49)) og kom i besiddelse af Haderslev, vel sagtens som Michelsen og Erslev (Dronning Margrethe, s. 394) mener, ved at indløse pantet. Siden værgede kong Erik sig mod holstenernes klager over at han i fredstid havde frataget dem Haders-

udstrækning hertug Gerhard har kunnet oppebære lenets indtægter er således noget uvist. Vi kender ikke lenets skæbne mellem 1378 og Henrik Ahlefeldts overtagelse af det, og vi kan heller ikke sige noget helt sikkert om hvor stort det har været.

Der er dog næppe tvivl om at det har omfattet flere herreder. Pantessummen i 1374 på 5.000 mk. er ikke lille, og det len Henrik Ahlefeldt fik var betydeligt nok til at få særskilt omtale da hertug Adolf i 1440 forlenedes med Sønderjylland. Lenets tilliggende opregnes først meget sent, men man kan næsten ikke gætte forkert når man antager at Tyrstrup og Haderslev herreder er indgået i det¹¹⁷. Naboherredet Gram har ikke hørt til Haderslev len.

Åbenrå. Dette len, der i 1411 omfattede Sdr. Rangstrup og Rise herreder, havde i hele perioden en særstilling. 1366 udstedte hertug Henrik et brev på sin borg i Åbenrå¹¹⁸, men efter alt at dømme havde Valdemar Atterdag fået den i hænde ved sin død. Karl IV's brev til slotshovedsmændene i Sønderjylland rettedes til Spyker for *castrum Openras* vedkommende¹¹⁹, og hansestæderne beklagede sig i maj 1373 over at kong Valdemars mænd havde taget nogle heste tilhørende Wismarborgere og ført dem til Åbenrå¹²⁰. Men den 17. oktober 1376 udstedte grev Klaus her det ofte omtalte diplom hvori han kaldte sig Sønderjyllands herre¹²¹. Spyker har da på dette tidspunkt enten opgivet borgen eller er trådt i grevernes tjeneste.

Noget tyder på at lenet fortsat har været i grev Klaus besiddelse og siden er nedarvet til hans datter Elisabeth. Det fremgår af et diplom udstedt i 1392 at greven sammen med hertug Gerhard havde pantsat

lev slot og by. Han havde vundet det med rette og fået det i sit væрге *van den jennen de jt jn der were hadden* (Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 264, nr. 78, s. 290 og nr. 79 s. 296), mens de ingen ret havde til Haderslev. I kong Kristoffers forleningsbrev til hertug Adolf af 29. maj 1440 lovede kongen om muligt at udlevere pantebrevet til hertugen, i hvert fald skulle det ikke komme hertugen til skade (Antislesvigholstenske Fragm. II, hefte 7, s. 78 f.). Der har øjensynlig været uklarhed i 1440 om dette pantebrev, og vi er ikke i stand til at fastslå de nærmere omstændigheder ved hertug Gerhards pantsættelse til Henrik Ahlefeldt.

117. Haderslevs tilliggende i 1480 var Tyrstrup, Haderslev og Nørre Rangstrup herreder foruden Skinkelsborg len (ZSHG VIII, s. 160).

118. DD 3. r. VII, nr. 373.

119. SHRU VI, 135.

120. UBSL IV, s. 195.

121. SHRU VI, 66.

Bedsted sogn i Sdr. Rangstrup herred, og endelig sad enkehertuginde Elisabeth i 1411 inde med Åbenrå len der sammen med andre besiddelser må opfattes som hendes arv og livgeding¹²². Ved faderens død blev Gerhard hendes værge, og som tidligere skildret har dette sandsynligvis for en tid bragt hende i en trykket stilling. Til livgedinget hørte også Varnæs birk i Nordsundeved som hertug Valdemar havde pantsat. Siden var det blevet besat af greverne da pantelensmanden gik i kong Valdemars tjeneste¹²³.

1411 bestod Åbenrå len af Rise og Sdr. Rangstrup herreder. Allerede i Kong Valdemars Jordebog fremtræder Rangstrup herred tvedelt, men det er næppe muligt at bestemme Nr. Rangstrups administrative placering.

Sønderborg. Sønderborg har hertug Gerhard formodentlig kunnet disponere over sammen med Nordborg, Kegborg og Brådeborg, i det mindste hører vi aldrig om at det har været pantsat. Endnu i 1369 udstedte hertug Henrik brev i Sønderborg, men den 1. januar 1373 var Valdemar Atterdag blevet værge for enkehertuginde Regitzes livgeding der omfattede Als med Nørre og Sønder herred og Sønderborg og desuden Rise, Nybøl, Slogs, Lundtoft og Hviding herreder¹²⁴.

Kong Valdemars stilling i disse områder blev fremdraget i de vidnesbyrd der fra dansk side fremlagdes under kejserprocessen i 1424. Ærkebiskop Peder Lykke fremførte således at Als hørte til Danmarks rige og krone. Kong Valdemar havde siddet inde med mindst tre borge hér som var givet i forvaring først til ridderen hr. Jakob Olufsen, dernæst til hr. Niels Ruzer og hans broder Peter Rukenhoge og endelig til Henning Mejnstorff (*Henningho Mexnstorff*). Efter kongens død havde denne sidste skamløst og mod de styrendes ønske i Danmark solgt øen og disse borge til grev Henrik og grev Klaus af Holsten¹²⁵.

På linje hermed fremførte den sjællandske ridder Anders Jakobsen Lunge at Als med tre borge og én i Sønderjylland som kaldes *Brodeburg*, havde Henning Mejnstorff efter kong Valdemars død mod kongens og rigets ønske overgivet til greverne. Adspurgt hvorfra han vidste dette gav Anders Jakobsen den interessante oplysning at hans fader havde

122. SHRU VI, 1042; Dipl. Flensborg. I, nr. 55-56.

123. Se kap. III,2, note 85.

124. DD 3. r. VIII, nr. 380; SHRU IV, 1470.

125. Dipl. Flensborg. I, nr. 91, s. 362.

været høvedsmand over denne ø og disse borge før den omtalte Henning Mejnstorf¹²⁶. Den sidste oplysning stemmer med Peder Lykkes at Valdemar Atterdags første høvedsmand hed hr. Jakob Olufsen.

Anders Jakobsens udtalelse om at overgivelsen af Als og disse borge var sket mod den danske kongemagts ønske er vel en selvfølge, derimod har vi ikke nogen mulighed for at vurdere Peder Lykkes påstand om at Henning Mejnstorf skulle have fået penge for at overgive sine betroede besiddelser til de holstenske grever. Vi må afstå fra at forklare hvordan overgangen er sket. Derimod er der god grund til at fæste lid til de to vidners beskrivelse af hvor meget kong Valdemars besiddelse har omfattet på denne egn. De to vidner er nogenlunde enige om at kongen har haft Als med tre borge, og Anders Jakobsen føjer hertil *Brodeburg*. Samme besiddelser tillagde kejser Karl nemlig 1377 Henning Mejnstorf i sit brev til de jyske slotshøvedsmænd. De tre borge på Als er Sønderborg, Nordborg og Kegborg, mens Brådeborg ligger i Sundeved (Nybøl herred)¹²⁷. Kong Valdemar kom ikke reelt til at besidde hele Regitzes livgeding - således næppe Lundtoft og Hviding herreder - men de fire borge med Als og Sundeved har været holdt sammen som et len kongen var herre over ved sin død¹²⁸.

Den 9. januar 1377 befandt Henning Mejnstorf sig på det mecklenburgske parti, og i tronstridighederne efter Valdemar Atterdags død er Als og Sundeved igen gået tabt for den danske kongemagt¹²⁹. Hertug Gerhard og grev Klaus udstedte siden i 1385 og 1391 breve på Sønderborg, men vi ved ikke hvem der har været deres høvedsmænd i tiden til 1404¹³⁰.

Tønder. Hertug Henrik udstedte brev i Tønder 1368¹³¹, men det ser ud til at slottet som centrum for lenet var i Valdemar Atterdags besiddelse ved hans død. Peder Lykke vidnede i 1424 at Tønder (*castrum Lillethonder*) var under kong Valdemars herredømme og overladt en

126. Dipl. Flensborg. I, nr. 91, s. 366.

127. SHRU VI, 135.

128. Dette omfang havde Sønderborg len også siden. 1460 pantsatte Kristian I slot og fogedi med Als Nørre og Sønder herred, Kegnæs og Nybøl herred for 18.000 mk. (ZSGH VIII, s. 166 f.).

129. MUB 19, nr. 10972; jfr. Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 184 f.

130. SHRU VI, 588 og 956.

131. SHRU IV, 1260.

mand ved navn Peffse som ærkebispens åbenbart ikke har kendt noget til (*cuidam Peffse*)¹³². Vigtigere er det at kejseren i 1377 opfordrede slotshovedsmanden Nicolaus de Emer til at indfinde sig for den kejserlige domstol fordi han sammen med andre navngivne jyske hovedsmænd havde undladt at hylde den mecklenburgske tronprætendent i Danmark. Nicolaus de Emers optagelse i dette brev må betyde at han har været hovedsmand i Tønder i Valdemar Atterdags sidste tid¹³³.

Den 1. september 1376 var Henneke Limbek til Tørning i besiddelse af Tønder, men hvorledes det er sket er uvist. På denne dato tog han Løgumkloster under sin beskyttelse, nemlig klosterets gods i Lø herred og alle andre steder *et precipue in exactione Lyttlae Tunder*. Med god grund har allerede Waitz heraf sluttet at Henneke Limbek havde magten i Tønder len¹³⁴, men han synes her afløst af grev Adolf der 1383 i Tønder tog Løgumkloster under sin beskyttelse og i 1386 fornyede Tønders privilegier¹³⁵.

Hvorledes denne Tønders overgang til grev Adolf egentlig er foregået, er det vanskeligt eller umuligt at afgøre. Normalt har forskningen fulgt den tidligere omtalte beretning hos *Presbyter Bremensis* om at grev Adolf og grev Klaus blev fjender af Henneke Limbek og dermed af enkehertuginde Kunigunde der havde fået Haderslev og Tønder i medgift. Mens grev Klaus tog sig af Haderslev, belejrede og indtog grev Adolf Tønder¹³⁶.

Et andet sent vidnesbyrd er Peder Lykkes vidneforklaring fra 1424. Han siger kort at grev Henrik og grev Klaus tog Tønder ca. 1378 efter kongens død, og det skete mod ledernes og indbyggernes ønske¹³⁷. Den-

132. Dipl. Flensborg. I, nr. 91, s. 362.

133. SHRU VI, 135. Denne Nicolaus de Emer var 1376. 18. juli den pommerske hertug Bugislav VI's råd (MUB 19, nr. 10935). Hertugen var dronning Margrethes forbundsfælle.

134. SHRU VI, nr. 57; Waitz I, s. 272. Det vidner om Henneke Limbeks position at han i eget navn udsteder et værnebrev til klosteret.

135. SHRU VI, 458 og 663.

136. Waitz I, s. 272 f.; Erslev, Dronning Margrethe, s. 78; Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 185 f.; Erslev og Henry Bruun i DBL XIV, s. 356. Mackeprang (Tønder, s. 53 f.) følger dog Peder Lykkes forklaring i 1424 (Dipl. Flensborg. I, nr. 91, s. 362). *Presb. Brem.* er citeret ovenfor note 99.

137. ... *castra, que sunt in dicta terra Sunder Jutland, erant sub dominio regis Waldemarj regis Dacie et in eius possessione ... castrum Lillethonder erat comissum cuidam Peffse ut supra, et quod comites Henricus et Nicolaus predecessores mo-*

ne kilde tildeler ikke grev Adolf nogen rolle i forbindelse med Tønders overgang til holstensk styre, men at han i 1383 og 1386 var herre i Tønder er der ikke grund til at tvivle på, det fremgår af to diplomer. Peder Lykkes vidnesbyrd kan vi derfor nok se bort fra i den forbindelse, men er Holstenerpræstens fremstilling da troværdig?

Om ikke af anden grund kan man komme i tvivl herom når man iagttager en pantsættelse som Gerhard og Klaus foretog i 1392. For 3.000 mk. afstod de Hammerbrook til Hamburgs borgere *umme darmede intolosende unse slot tho Tunderen van deme duchtigen knapen Henneken Lembeken to behoeff unde nutticheit unser unde unser erven*¹³⁸. Den Henneke Limbek der efter Holstenerpræstens beretning skulle være frataget Tønder, fremstår i 1392 som panteherre samme-steds. Kan det da ikke tænkes at han faktisk i hele perioden 1376-92 har haft Tønder inde og at oplysningen hos den i øvrigt upålidelige *Presbyter Bremensis* er forkert?

Ser vi på tekststedet, lader nogle af dets elementer sig bekræfte ad anden vej, andre ikke. Vi kender ikke ellers nogen forbindelse mellem Henneke Limbek og hertug Henriks enke. Hvad oplysningen om Haderslev og Tønder som hendes medgift angår, var Kunigunde Haderslevs herre den 15. juli 1377, mens oplysningen om Tønder ikke bekræftes andetsteds¹³⁹. At Henneke Limbek havde Tønder er korrekt. At der har været krig i Nordslesvig fremgår måske af arengaen i Henneke Limbeks værnebrev for Løgumkloster: *Quia bellorum importunitate et pravorum insultu terra undique turbatur*¹⁴⁰. At grev Klaus kom i besiddelse af Haderslev er foreneligt med vor viden om at hans broder Henrik i 1378 stod som borgens herre¹⁴¹. Hvorledes da med oplysningen om at grev Adolf belejrede og erobrede Tønder?

I almindelighed er det berettiget at være skeptisk over for *Presbyter Bremensis*, men af en bestemt grund kan kilden ikke uden videre afvises på dette punkt. Grev Adolf sad faktisk inde med Tønder i 1383 og 1386,

dernorum comitum emerunt contra voluptatem (d.v.s. volumptatem) presidencium ipsi rengno et regnicolarum. Interrogatus de tempore dixit, quod sunt bene quadraginta sex anni uel circa et post mortem dictj dominj regis Waldemarj; ...(Dipl. Flensborg. I, nr. 91, s. 362).

138. SHRU VI, 1056.

139. SHRU VI, 122.

140. SHRU VI, 57.

141. SHRU VI, 204.

og på den baggrund må det være en mulig forklaring at han er kommet i besiddelse af Tønder ved at erobre det fra Henneke Limbek. Denne måtte da ganske vist siden (inden 1392) have fået Tønder i pant.

Dog kunne man også tænke sig en anden forklaring. I 1376 og 1392 havde Henneke Limbek Tønder inde som det fremgår af de to diplomer. Det er ikke utænkeligt at det inden 1383 er kommet til en forståelse mellem Henneke Limbek og grev Adolf således at førstnævnte er fortsat som pantelensmand, mens grev Adolf har overtaget de fyrstelige rettigheder. Først i 1392 har grev Klaus og hertug Gerhard som arvtagere efter Adolf VII indløst Tønder. Det er sandsynligvis også lykkedes, for kort efter hertug Gerhards død kunne dronning Margrethe få Tønder i pant af hans enke uden at vi dog ved om der ved samme lejlighed fulgte en pantelensmand med¹⁴². Efter den sidste forklaring forkastes oplysningen hos *Presbyter Bremensis* at grev Adolf belejrede og tog Tønder fra Henneke Limbek.

Den forklaring der lader Henneke Limbek have Tønder i hele perioden 1376-92, er mest tiltalende derved at den kun bygger på diplomer og ikke hviler på den sene, iøvrigt tvivlsomme berettende kilde. På den anden side er det betænkeligt at hævde en kontinuitet mellem 1376 og 1392 når man faktisk ingen oplysninger har om (pante)lensmanden i Tønder i alle de mellemliggende år.

Et klart svar på spørgsmålet om udviklingen i Tønder len er det således næppe muligt at give, men visse enkeltheder må dog anses for sikre eller meget sandsynlige. Det gælder det forhold at Valdemar Atterdag sad inde med Tønder ved sin død, at Henneke Limbek havde rådighed over Tønder den 1. september 1376, at grev Adolf i 1383 udstedte et værnebrev dateret Tønder, at han i 1386 bekræftede Tønders privilegier, og at grev Klaus og hertug Gerhard i 1392 pantsatte en lokalitet for med dette beløb at indløse Tønder fra Henneke Limbek.

Tønder må således givetvis have været et problem for hertugmagten. I den kaotiske tid efter 1375 havde Henneke Limbek det, men siden fik plöngreven højheden over lenet. Hvis ikke Henneke Limbek hele tiden har haft Tønder, så fik han det i hvert fald i pant inden 1392. Med Adolf VII's død er indløsningsretten overgået til grev Klaus og hertug Gerhard, og efter 1404 var hertuginde Elisabeth i stand til at pantsætte Tønder til dronning Margrethe for 10.000 mk., men om lenet da var

142. Se næste note.

behæftet ved vi ikke.

Dette lens størrelse kender vi o. 1406. I 1411 forlængedes en pantsætelse af lenet der fandt sted på dette tidspunkt, og da lå til Tønder gestherrederne Højer, Tønder, Slogs og Kær og endvidere de frisiske marskherreder Horsbøl, Bøking, Østerlandfør og Sild. Hertil kom Viriks, Beltring, Pelvorm, Ejdersted, Everschop og Utholm herreder der udgjorde de gamle kulturlandskaber Nordstrand og Ejdersted som for størstedelen forsvandt under stormfloden i 1634. Pantesummen for dette len sattes o. 1406 til 10.000 mk. sølv¹⁴³.

Problemet er nu om der kan foretages tilbageslutninger fra Tønders tilliggende i 1406 og 1411 til forholdene i det 14. århundrede der som helhed er dårligere belyst. I 1326 gav den unge hertug Valdemar Eriksen et afkald på forskellige indtægter af sit herredømme som tillader visse slutninger og har givet anledning til nogle formodninger¹⁴⁴. Grev Henrik af Schwerin skulle da bl.a. årligt have 26 pund sterling af fogderiet i Læk (*aduocacia in Lecky*) og 40 pund sterling af fogderiet i Tønder (*aduocacia in Tundris*). Heraf ses det at der på det tidspunkt har været fogeder hvis embedsområder har haft centrum i henholdsvis Læk og Tønder. L. Andresen antager meget rimeligt at fogderiet i Læk har omfattet Kær herred syd for Tønder, mens Tønder fogderi har bestået af Tønder og Højer herreder og måske også allerede da af Slogs herred. Det bygger vel på størrelsesforholdet mellem de indtægter de to fogderier skulle udrede, men der er her straks tale om en mere usikker antagelse¹⁴⁵.

Den samme skønmæssige ansættelse af Tønders tilliggende foretager Andresen når han tolker opgørelsen i 1340 om hertug Valdemars indløsning af Sønderjylland. Diplomerne skelner mellem Tønder med byen

143. De slesvigske hertuger påstod 1421 og 1423 at dronningen havde fået overladt Tønder på tro og love i ti år, dog skulle det falde tilbage til hertuginde hvis dronningen døde inden da (Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 262 f.; sst. nr. 78, s. 287 f.; sst. nr. 79, s. 295). Her over for hævdede Erik af Pommern at dronningen havde fået Tønder som pant for 10.000 mk. (Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 262 f.; sst. nr. 78, s. 287 f. og SRD VII, s. 297). 1411 indgik kong Erik en overenskomst med hertuginde Elisabeth og grev Henrik af Holsten der gav ham lov til i overensstemmelse med tidligere udgivne breve at beholde Nyhus m.m. og Tønder i 5 år hvor indløsning ikke kunne finde sted (Dipl. Flensborg. I, nr. 57, s. 182). Da der udtrykkeligt er tale om indløsning, har kong Erik ret i at Tønder var givet dronning Margrethe som pant.

144. DD 2. r. IX, nr. 251.

145. Tondern, s. 17.

og hele det tilliggende fogderi (*dat hus tho Thunderen mith der stad vnde mith der ganzen voghedighe de dar tho legghen is*), men de tilliggende herreder angives ikke. Det er formodentlig den store pantesum på 10.000 mk. lødigt sølv der har ført Andresen til den opfattelse at Kær og Slogs herreder nu lå til Tønder sammen med Tønder og Højer herreder¹⁴⁶. Dette fremgår ikke af diplomerne, men antagelsen er i og for sig ikke urimelig.

Ved opgørelsen den 23. juni 1340 inddeltes Hertugdømmet i tre storlen. Tørning og Tønder sattes hver til 10.000 mk. sølv, Gottorp til 12.000 mk.¹⁴⁷. En betydelig del af Sønderjylland, måske op mod en trediedel, lå da til Tønder, og det må næsten have været mere end Tønder og Højer herreder. Mackeprang drog heraf den slutning at når pantesummen for Tønder i 1340 var 10.000 mk. og i 1406 og 1411 det samme beløb, så kunne man antage at tilliggendet også svarede hertil¹⁴⁸.

Det er en mulig, men nok lidt farlig slutning. For det første er det ikke sikkert at der i 1406 er tale om lødemark som i 1340¹⁴⁹. Der er desuden vistnok i almindelighed grund til at være varsom med at slutte fra størrelsen af en pantesum til pantets tilliggende. Et bestemt forhold maner i hvert fald til forsigtighed hvad Tønder angår. Den 11. februar 1340 sattes pantesummen for Tønder og Tørning tilsammen til 12.000 mk. lødigt sølv¹⁵⁰, mens pantesummen nogle få måneder senere altså var 20.000 mk. - 10.000 mk. til hvert len.

I 1392 havde Henneke Limbek Tønder i pant for 3.000 mk. penge hvad der stiller problemet på spidsen¹⁵¹. Enten er pantesummens størrelse et udtryk for at på trods af at Henneke Limbek faktisk »kun« havde 3.000 mk. til gode, så fik han for dette beløb det store len i pant vi kender i 1411. Eller også betyder de 3.000 mk. at Henneke Limbek har fået et mindre Tønder len svarende til at pantesummen 1392 var under en trediedel af summen i 1406/1411. Dette problem ser jeg ingen mulighed for at løse, og det maner til varsomhed over for analogislutningen 1340 -1406/1411. Hvis Henneke Limbek i 1392 havde hele det store len i pant for 3.000 mk. penge - og det er en mulighed der ikke kan

146. DD 3. r. I, nr. 47-48; Tøndern, s. 17 f.

147. DD 3. r. I, nr. 47-48.

148. Tønder, s. 52.

149. Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 263; sst. nr. 78, s. 287; SRD VII, s. 297.

150. DD 3. r. I, nr. 10-11.

151. SHRU VI, 1056.

afvises - kan man ikke med sikkerhed gå ud fra at der til den samme panteseum i 1340 og 1406/1411 svarer det samme tilliggende.

Samme forsigtighed må også udvises over for Tønderes tilknytning til en række omliggende herreder som kan konstateres i 1354. Dette år gav hertug Valdemar bymændene i Tønder et markedsprivilegium der indeholder et pålæg til indbyggerne i Hviding, Lø, Slogs, Højer og Tønder herreder om kun at handle i Tønder¹⁵². Der er altså her tale om Tønderes opland i størstedelen af det gamle Ellum syssel, men heraf kan man i hvert fald ikke med sikkerhed slutte til lenets omfang¹⁵³. Mindst fire sogne i de nævnte herreder tilhørte ikke Tønder len i 1354, for dem havde hertugen pantsat til to adelsmænd¹⁵⁴.

Tørning. Vi går nu over til at se på nogle store pantelen der har det til fælles at de ved periodens begyndelse og slutning var på den holstenske adels hænder og således ikke stod til hertugmagtens rådighed. Der var da mod nord først Tørning som tidligere omtalt i anden sammenhæng¹⁵⁵. Her skal interessen især rettes mod dets stilling som len der først fremtræder i 1331 og 1340. På det tidspunkt var Tørning centrum i et af Hertugdømmets tre storlen.

Den 24. februar 1331 skulle den holstenske stormand Henneke Hummersbüttel have Hindsgavl med halvdelen af Fyn i pant af grev Gerhard, men hvis det blev ham fravundet, skulle greven overlade ham Tørning med hele det fogderi der lå til det, så snart det blev indløst fra hr. Hartvig og hr. Klaus Reventlow¹⁵⁶. Lenets værdi svarer altså her til Hindsgavl og det halve Fyn. 1334 havde hertug Valdemar Tørning, idet han her tog Løgumkloster under sit værn¹⁵⁷. I præliminærtraktaten af 11. februar 1340 stod borgen Tørning og byen Haderslev med alt tilliggende fogderi sammen med Tønder len i pant for 12.000 lødemark¹⁵⁸, men den 23. juni s.å. var panteseummen for Tørning og Haderslev alene 10.000 mk.¹⁵⁹. Dog var der allerede da tale om videre pantsættelse idet indløsningen forudsatte at en Markvard Wulf først fik udbetalt 100 mk. sølv.

152. DD 3. r. IV, nr. 126.

153. Windmann antager en sammenhæng (s. 182), Andresen ikke (Tøndern, s. 19).

154. DD 3. r. III, nr. 410 og sst. IV, nr. 29.

155. Se ovenfor s. 146, 148, 155 ff.

156. DD 2. r. X, nr. 288.

157. DD 2. r. XI, nr. 121.

158. DD 3. r. I, nr. 10-11.

159. DD 3. r. I, nr. 47-48.

Tørnings historie er meget dårligt oplyst i de følgende årtier, men på en eller anden måde er der sket en opdeling mellem Tørning og Haderslev len. Det er ofte i den forbindelse antaget at drosten Klaus Limbek fik Tørning i pant, men det er dog tvivlsomt¹⁶⁰. Haderslev by og slot stod i 1374 til en pantesum på 5.000 mk., men hvad der lå til slottet nævnes ikke¹⁶¹. Hvor stort et tilliggende Tørning havde da de holstenske grever overtog styret også i Nordslesvig vides heller ikke, men det har ikke været uanseligt at dømme efter den rolle Tørnings indehaver spillede. I 1372 belejrede danskerne Henneke Limbek på den befæstede borg, og i Flensborgfreden af 24. januar 1373 optoges han og hans brødre og hjælpere i sonen med kongen¹⁶². At Henneke Limbek alene udgjorde en vældig magt fremgår også af at han den 22. januar 1376 var i stand til at love tronprætendenten Albrecht af Mecklenburg hjælp med 50 (!) mand i krigen om Danmark.

I 1394 erkendte hertug Gerhard at skylde Henneke Limbek 1135 mk. lb. og gav ham derfor Gram herred som brugeligt pant for sin livstid. Beløbet skulle betales *bynnen dem slote to Dornyngh* som lå i Gram herred. Mon ikke det skal opfattes som en bekræftelse af et tidligere indgået pantforhold? Tørnings rolle som len i ældre tid og Henneke Limbeks betydning, f.eks. i 1372, må berettige til den antagelse at der også før 1394 har været et tilliggende til det, og Gram herred byder sig da nærmest til. Den mest naturlige forklaring på at Tørning efter 1340 ophørte med at være hertugeligt forvaltningscentrum og at hertugen aldrig nævnes i forbindelse med Tørning, er at det blev et pantelen. Måske fortjener det i den forbindelse omtale at et dansk vidne under processen for kejseren i 1424 mente at vide at Valdemar Atterdag forgæves havde søgt at indløse Tørning¹⁶³. Det forudsætter at Tørning var blevet et pantelen. Hvordan det er gået til skal jeg ikke kunne sige, men hvad der skete i 1394 var at Gerhard som hertug blev pantelenets herre, anerkendte gælden og sikrede sig ret til at indløse lenet. Han havde dermed garderet sig imod at Gram herred blev betragtet som Henneke Limbeks ejendom.

Gram herred vedblev at være Henneke Limbeks pant, i 1403 ser vi

160. Jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 145.

161. Rep. II, nr. 3009.

162. Til dette og det følgende se bilag I. 28. Henneke Limbek.

163. SRD VII, 411.

således at pantesummen forhøjedes med 300 mk. 200 af disse skulle han bruge til byggeri på gården Jels der som gammelt krongods må være indgået i pantsættelsen af Gram herred. Også dette forhold at pantesummen reguleres med den værdiforøgelse der fandt sted i Jels, er med til at understrege besiddelsens karakter af indløseligt pant. Til Tørning lå i 1421 foruden Gram herred også Frøs, Kalvslund og Hviding herreder, men det er ikke omtalt i forbindelse med ordningen af Grams forhold i 1394 og 1403 og hører utvivlsomt en senere tid til¹⁶⁴. Dog påbegyndte Henneke Limbek en udvidelse i Hviding herred.

Hviding herred. I den vestlige del af Nordslesvig var der også betydelige indskrænkninger i fyrstemagten. En stor del af Hviding herred var under de to sidste danske hertuger af Abels slægt blevet pantsat, nemlig Arrild, Spandet, Vodder, Rejsby, Roager og V. Vedsted sogne. Hertug Valdemar havde 1351 pantsat Arrild, Spandet og Vodder sogne til sin halvbroder Valdemar Sappi, og disse besiddelser blev ikke indløst¹⁶⁵. År 1400 overtog Henneke Limbek dem fra Valdemar Sappis dattersøn¹⁶⁶. Henneke Limbek fik s.å. Rejsby sogn som hertug Valdemar også havde pantsat i sin tid¹⁶⁷. Fra hertug Henrik stammede derimod Roager, Vodder og V. Vedsted sogne som Henneke Limbeks foged Christian Frellesen (Frille) i 1369 og 1371 fik i pant og siden overlod til sin herre¹⁶⁸.

Trøjborg og Lø herred. Rømø var i 1348 sammen med hele Visby sogn og Sølsted by i Abild sogn af hertug Valdemar blevet pantsat til ridderen Johannes (Henneke) Limbek for 509 mk. lb. Med Visby sogn fulgte efter al sandsynlighed samtidig Trøjborg der kendes fra 1347 - siden lå Visby sogn til Trøjborg¹⁶⁹. I 1377 fik hans brodersøn af samme

164. Stemann III, nr. 30, s. 38.

165. DD 3. r. III, nr. 410.

166. SHRU VI, 1635-36.

167. SHRU VI, 1617.

168. SHRU IV, 1335 og 1390. At Christian Frellesen kunne få Vodder sogn i pant af hertug Henrik forklarer Reinhardt med at sognet sandsynligvis i 1368 snarere er blevet frataget den kongetro Valdemar Sappi end at det er blevet indløst (s. 484 f.). Antagelsen bekræftes ved overdragelsen af Arrild, Spandet og Vodder sogne år 1400 da det udtrykkeligt siges at indløsning ikke havde fundet sted (SHRU VI, 1636; jfr. C. A. Christensen. Arnsholm og Valdemar Sappi, s. 45). Se iøvrigt kap. III,2, note 128.

169. DD 3. r. III, 69 og sst. II, nr. 332. Om Trøjborg se også ovenfor s. 147 og 155.

navn der var søn af Lyder, kejser Karls opfordring til som høvedsmand på *castrum Troyenburg* at anerkende »kong« Albrecht som Valdemar Atterdags efterfølger¹⁷⁰. 1379 betegnes Henneke Lydersen Limbek som *miles de Trøjborg*¹⁷¹, men siden må Trøjborg være gået over til Henneke Limbek til Tørning¹⁷². 1407 skødede nemlig dennes søn Claus Trøjborg til dronning Margrethe. Hun måtte dog først betale en pantenum på 4.000 mk. lb. for hvilke hr. Johan Skarpenberg havde Trøjborg i pant af Claus Limbek¹⁷³. Dette store beløb kunne tyde på at Trøjborgs tilliggende da har omfattet mere end hvad Johannes Limbek i 1348 fik i pant. Dronning Margrethes efterfølgende pantsættelse af Trøjborg til ribebispen synes da også at vise at Lø herred lå til Trøjborg¹⁷⁴.

Allerede heraf fremgår det at indtægterne af Lø herred har hertugen i hvert fald til tider næppe kunnet regne med, og hertil kom jo så at i Lø herred havde Løgumkloster mange besiddelser som var fritaget for beder, told, arbejde m.v.¹⁷⁵. Det fremgår 1376 af Henneke Limbeks værnebrev der gælder *omnia bona sua in Løgherret et in omnibus aliis locis et precipue in exactione Lyttlae Tunder*. Den formulering viser ikke overraskende at klostergodset især har ligget i Lø herred¹⁷⁶.

Lundtoft herred m.m. Syd for Lø herred havde hertug Valdemar allerede i 1361 overladt Møgeltønder sogn til ribebispen¹⁷⁷. Dermed var

170. SHRU VI, 135.

171. SHRU VI, 270.

172. Se bilag 1, nr. 28. Henneke Limbek. Jfr. iøvrigt Limbekstamtavlen s. 170.

173. ÆA I, s. 2 og s. 13 f.

174. Johan Skarpenbergs tilgodehavende var på 4.000 mk. lb. (ÆA I, s. 13 f.), mens ribebispen fik det i pant for 5.000 lødemark (ÆA I, s. 15 f.). Det siges i denne registratur over kongens arkiv kun at dronningen fik Trøjborg med tilliggende (*cum adjacenciis*) (sst., s. 14). Lø herred omtales udtrykkeligt først i Ribe bispekrønike fra reformationstiden. Her hedder det: *Regina Margareta ... impignoravit arcem suam Treyburg in Ducatu Jutiæ sitam cum provincia Löyherrit, quam ipsa prius propriis pecuniis emerat a Nicolao Lembeck ...* (SRD VII, 196). Jeg antager at dette er forfattet på grundlag af breve i ribebispens arkiv, men påstanden kan ikke bevises fordi dette arkiv er gået næsten fuldstændig tabt (Rep. IV, s. 46). Se iøvrigt M. H. Nielsen, *De kongerigske Enklaver*, s. 492 ff.

175. M. Mackeprang, *Løgum Kloster og dets Gods. Sø. Årb. 1945*. Kort over det senmiddelalderlige klostergodts s. 63. Hertug Valdemar havde f.eks. frit overladt Johannes (Henneke) Limbek Kummerlev mark og landsbyen Alslev, og i 1379 gik det videre til Løgumkloster (SHRU VI, 270).

176. SHRU VI, 57.

177. DD 3. r. VI, nr. 2.

Møgeltønder birk dannet og begyndelsen gjort til de kongerigske enklaver i Vestslesvig. Også Bylderup sogn i Slogs herred, Egen sogn og Skovby i Lysabild sogn på Als var blevet prisgivet¹⁷⁸, og hertil kom hele Lundtoft herred der siden 1344 var pantsat til medlemmer af slægten Limbek, først Johannes (Henneke) og fra 1357 Lyder¹⁷⁹. Dette år nævnes Søgård for første gang. Det indgik ikke i pantet og må anses for en slægtsejendom¹⁸⁰. Lundtoft herred var en del af enkehertuginde Regitzes livgeding, og formodentlig med den begrundelse rejste kong Valdemar krav på det. Sagen blev med freden i Flensborg 1373 overgivet til voldgift¹⁸¹. Hvad kendelsen kom til at lyde på ved vi ikke, men i 1375 oplod Lyder med sine sønner Søgård til grev Henrik og grev Klaus¹⁸². 1377 nævnes Lyder fremdeles til Søgård (*castrum Zegarde*) i Karl IV's brev, men derefter gik både gård og herred i 1398 over til Claus Ahlefeldt¹⁸³. Benedikt Ahlefeldt lovede ved sin forlening med Lundtoft herred 1440 at udlevere tre breve på dette herred som han havde efter sin fader¹⁸⁴. Vi kender svarende hertil pantebrev til Johannes Limbek (1344), Lyder Limbek (1357) og Claus Ahlefeldt (1398). Det tyder på at der ikke er udstedt pantebrev på Lundtoft herred mellem 1357 og 1398.

Bilande og øer. Als regnedes formelt ikke til Hertugdømmet som det f.eks. fremgår af Grevesmühlenbrevene¹⁸⁵, men reelt var det en del af Sønderjylland. Det er ovenfor behandlet under Sønderborg. *Langeland* var også fra gammel tid af et biland til Hertugdømmet¹⁸⁶. I 1350'erne kæmpede konge og hertug om øen, men i 1367 pantsatte hertug Henrik Langeland som han ikke siden formåede at indløse¹⁸⁷. Således bekræf-

178. SHRU IV, 575; DD 3. r. V, nr. 72; SHRU IV, 1450 og 1471. Også det hertugelige gods i Elstrup og Kegnæsgård var blevet pantsat (DD 3. r. II, nr. 89 og sst. III, nr. 33; SHRU IV, 1471).

179. DD 3. r. II, nr. 34 og sst. V, nr. 35-36.

180. DD 3. r. V, nr. 36. I samme retning peger det at Benedikt Ahlefeldt i 1440 ved sin forlening med Lundtoft herred forbeholdt sig ret til at beholde breve på sit arvegods i herredet (Rep. III, nr. 7099).

181. SHRU IV, 1473; jfr. Reinhardt, s. 487. Se iøvrigt ovenfor s. 216.

182. SHRU IV, 1589.

183. SHRU VI, 135 og sst. 1417-18.

184. Rep. III, nr. 7099.

185. SHRU VI, 7-8. Det tilhørte også Odense bispedømme.

186. Windmann, s. 164-68.

187. 1370 finder vi Henning Mejnstorp som kongens høvedsmand på Tranekær (HR I, 2, nr. 134-36).

tede han i 1374 kongens besiddelse af det¹⁸⁸. I 1376 skulle de mecklenburgske fyrster også hjælpe holstenerne med at erobre Langeland, og Detmars omtale af forleningsvilkårene i 1386 viser stadig Langeland som formelt tilhørende hertugen, men han kom aldrig i besiddelse af det¹⁸⁹. Endnu i begyndelsen af 1420'erne hævdede de slesvigske hertuger at Langeland med Tranekær og Skelskør tilhørte Hertugdømmet, og det blev ikke benægtet af kong Erik¹⁹⁰. *Ærø* indgik i de holstenske grevers interessesfære længe før vor periode. Det fremgår allerede 1340 og ligeledes i 1353 at øen var på grevernes hænder¹⁹¹, og i 1398 var Claus Rönnow hertugelig høvedsmand på stedet¹⁹². *Femern* hørte også under schauenburgerne, men det regnedes i denne periode til Holsten som det ses ved Grevskabets deling i 1397¹⁹³.

Denne detaljerede gennemgang af Hertugdømmets territoriale bestanddele er foretaget med henblik på at fastslå hertugmagts stilling i Sønderjylland, men samtidig kaster den lidt lys over forholdet mellem holstensk og dansk adel som lens- og pantelensmænd. Hvad det sidste angår er der ingen tvivl om den holstenske adels absolutte overvægt. Vi ser her bort fra de slotshøvedsmænd af fremmed og dansk herkomst som Valdemar Atterdag indsatte og som kun fik lov at sidde i kort tid. Som pantelensmænd 1375-1404 møder vi mænd fra de højadelige holstenske slægter, Limbek, Ahlefeldt og Krummedige¹⁹⁴, men tre mænd indtager i forhold hertil en særstilling. Den ene er hertug Valdemars halvbroder, Valdemar Sappi, som 1351 fik tre sogne i Hviding herred i pant af hertugen, men disse overgik siden til Henneke Limbek¹⁹⁵. Som fogeder

188. SHRU IV, 1527.

189. Jfr. ovenfor note 91.

190. Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 263; sst. nr. 78, s. 289 f.; nr. 79, s. 295; SRD VII, s. 298. Sagen havde ikke kongens interesse eftersom han hævdede at både Sønderjylland og Langeland tilhørte kronen. Hertugerne fremførte også at dronning Margrethe havde lovet deres fader, hertug Gerhard, Langeland efter Jens Andersens død, men det var ikke sket.

191. DD 3. r. I, nr. 25 og 39-40 og sst. IV, nr. 36; jfr. Windmann, s. 168.

192. SHRU VI, 1439.

193. SHRU VI, 1345-46.

194. Claus og Henrik Ahlefeldt, Hartvig Bröger og Henneke Wittekop Krummedige, Henneke Limbek til Tørning og Henneke Limbek til Trøjborg samt Lyder Limbek.

195. Slægtskabet med hertugen er påvist i DRB 3. r. IV, nr. 318, note 2; jfr. C. A. Christensen, Arnsholm og Valdemar Sappi, s. 40.

på Gottorp kender vi Magnus Baad (*Boot*) og Eggert Kule. Den sidste tilhører en velkendt slægt, men den første kunne tænkes at være af den sønderjyske herremandsstand¹⁹⁶. Endelig er der grund til at nævne Christian Frellesen (Frille), fader til den bekendte Eggert Frille. Han havde sogne i Hviding herred i pant, var Henneke Limbeks foged og optrådte 1388 i denne egenskab på Vesterlandfør¹⁹⁷. Derudover spillede den danske adel ingen rolle som lens- og pantelensmænd.

Kildematerialets karakter vil aldrig tillade en detaljeret forståelse af hvilke len fyrsterne har haft rådighed over på ethvert tidspunkt i tiden 1375-1404. Man kan også godt forestille sig administrative omlægninger som ikke har afsat spor i kildematerialet. Lenenes omfang er det ikke altid let at bestemme, og hvor store indtægterne af dem har været ved vi ikke. Hertil kommer at verdslig og gejstlig fritagelse for skatter overalt i Hertugdømmet har indskrænket fyrstens indkomster. Hvad der er tale om, er altså kun fyrsternes og pantelensmændenes herredømme over bønderne i de administrationskredse vi kalder fogderier, len eller amter.

Nedenfor opsummeres den gennemgang af de enkelte len der i det foregående er foretaget. Det er i skemaet ikke muligt at tage hensyn til nuancer og navnlig ikke fuldt ud til den usikkerhed der hersker omkring forskellige forhold. Alligevel tror jeg opstillingen letter overblikket, og den viser utvivlsomt også udviklingens hovedtræk. Sigtet er at vise hvem der faktisk var i besiddelse af de enkelte len og områder. Der skelnes mellem len styret af slotshovedsmænd der er loyale og afhængige af hertug, grever og konge, og de langt selvstændigere pantelen.

Udgangspunktet tages i hertug Henriks sidste år, men før kong Valdemar begyndte sin fremtrængen i Sønderjylland. 1371-72 havde grev Klaus og grev Henrik fremdeles Gottorp len, mens Adolf VII på dette tidspunkt kom i besiddelse af Haderslev len. Hertug Henriks land fremgår ikke absolut sikkert, men han udstedte i de foregående år breve i Åbenrå, Sønderborg og Tønder, og det tages som tegn på at han havde disse len. Adelen havde på dette tidspunkt pantelen som skulle vise sig at blive af stor konstans. Det gælder uden videre Tørning og Lundtoft herred. De sogne i Hviding herred der er på tale, havde som nævnt Valdemar Sappi eller en arving efter ham og Christian Frellesen, så her

196. SHRU VI, 392; NDA, s. 14.

197. Se ovenfor s. 222 og 238 f.

er der ikke fra starten tale om holstensk adel. Om hele Lø herred på dette tidspunkt lå til Trøjborg er uvist, og Løgumklosters gods var i hvert fald udskilt. Nordfrisland regnes til Kongeriget, dog var herredømmet ikke anderledes end at det gang på gang måtte sikres ad militær vej.

Det næste snit er lagt i efteråret 1375 ved kong Valdemars død, og den store forskel i forhold til 1371/72 er kongens overtagelse af den sønderjyske hertugslægts besiddelser. Det er endog muligt at han kunne regne Haderslev for sit, indløsningen var i hvert fald begyndt. Nordfrisland lå nu sikkert i kongens hånd.

Går vi endelig til stillingen ved Gerhard VI's død i 1404 var den danske kongemagt ude af billedet, selv Nordfrisland var i overvejende grad kommet under hertugen. Han ser også ud til at have haft Sønderborg og Tønder. Den holstenske adels stilling var imidlertid fortsat stærk, og det omstridte Haderslev var igen blevet et udestående pant. Endelig var Åbenrå i Gerhards kusine Elisabeths besiddelse, men som hendes formynder havde han en form for kontrol med dette len.

Under synsvinklen hertugmagts rådighed over sit territorium påkalder Sydslesvig (Gottorp len) sig interesse for så vidt angår den ret de enkelte medlemmer af greveslægten hævdede til lenet. Der er ikke tvivl om at det betød en indskrænkning af hertug Gerhards magt at han har måttet indrømme sine slægtninge en medret i dette len frem til 1397.

I Gottorp len var schauenburgerne herrer hele tiden, men i Nordslesvig var magtforholdene komplicerede på en anden måde. Det står klart at der ingen virkelig forskel indtræder med hensyn til landsdelens struktur i den her behandlede periode. I Valdemar Eriksens og hertug Henriks tid var mange, til dels store, pantelen opstået, og de to sidste hertuger af Abels stamme havde stort besvær med at hævde en central magtudøvelse over de forskellige len. Hertug Henriks faktiske arvtager i Nordslesvig nåede kong Valdemar at blive, og efter ham fulgte de holstenske grever.

Som et hovedtræk gælder det at de schauenburgske herrer i Nordslesvig synes at have haft bedst hånd om de områder som også de sidste sønderjyske hertuger af Abels slægt og deres gemalinder støttede sig til, nemlig Sønderborg med Als og Sundeved, Åbenrå og til dels Tønder. Det er tydeligt at de nye herrer i Sønderjylland i vid udstrækning ved deres magtovertagelse har måttet anerkende at meget gods og mange af landsherrens indtægter under hertug Valdemar og hertug Henrik var

15. Herredømmet over Sønderjyllands len 1372-1404

	1371-72	1375	1404
	schaubenburgske grever hertug Henrik, hans moder og hustru holstensk adel danske konge	schaubenburgske grever hertug Henrik, hans moder og hustru holstensk adel danske konge	schaubenburgsk hertug grevelægten i øvrigt holstensk adel danske konge
Gottorp	x	x	x
Nordfrisland			x
Haderslev	x	?	x
Åbenrå	x	x	x
Sønderborg	x	x	x
Tønder	x	x	x
Tørning	x	x	x
Hviding herred (sogne i)	(x)	(x)	x
Lø herred	(x)	(x)	(x)
Lundtoft herred	x	x	x

gledet fyrsterne af hænde. Der er endvidere intet der tyder på at det lykkedes hertug Gerhard at forbedre hertugmagtens stilling i forhold til pantelenene. I 1375 var de store pantelen i Nordslesvig Tørning, Lundtoft herred med Søgård, Trøjborg med Visby sogn og andet og en række sogne i Hviding herred. Ikke én af disse besiddelser var indløst ved hertug Gerhards død.

Hertugmagtens svage finansielle stilling er der også andre tegn på. I forbindelse med opgørelsen i den holstenske greveslægt efter grev Klauses død i 1397 blev hertug Gerhards gæld opgjort til 25.400 mk. penge, hvortil så kom pantegælden¹⁹⁸. Dertil kommer et andet forhold der muligvis har gjort situationen endnu mere prekær for hertugmagten.

I 1409 havde den ikke ét slot til rådighed i Sønderjylland. Kong Erik foreslog da i forhandlinger med enkehertuginde Elisabeth og hendes svoger, grev Henrik, at hver af parterne skulle stille en borg til rådighed som sikkerhed for den uret de og deres mænd måtte have begået. Hertil svarede holstenerne at de slotte der tilhørte hertuginde, hendes børn og greven, var pantsat, så det kunne ikke lade sig gøre. Dette benægtedes ikke af kongen der tværtimod tilbød hjælp til at indløse slottene¹⁹⁹.

På dette tidspunkt var meget allerede kommet på dronning Margrethes hænder, nemlig Tønder, Haderslev, Trøjborg, godset Grødersby og borgene Svavsted og Stubbe. Tilbage var da øerne Als og Ærø, Nyhus med Flensborg og hovedslottet Gottorp²⁰⁰. Om det udtaler nu enkehertuginde uimodsagt at det altsammen var pantsat, og for Nyhuses vedkommende kan det dokumenteres²⁰¹. Naturligvis kan man godt antage at den miserable stilling som lokaladministrationen set fra hertugmagtens synspunkt 1409 befandt sig i, var et resultat af udviklingen siden hertug Gerhards død. Dog kan man næppe afvise den mulighed at grundlaget er lagt tidligere, og det hænger sammen med et forhold der metodisk er vanskeligt at håndtere.

Når en slotshovedsmand er indsat i et len er det ofte vanskeligt for os at afgøre på hvilke vilkår det er sket. Det gælder f.eks. de to hovedsmænd vi kender på Gottorp²⁰². Der er i og for sig intet til hinder for at deres adkomst til at sidde i denne stilling er at de har lånt hertugen

198. SHRU VI, 1351.

199. Nye Da. Mag. (2. r.) VI, s. 13 og 16.

200. Erslev, Dronning Margrethe, s. 394 f.

201. Dipl. Flensborg. I, nr. 47-49.

202. Se ovenfor note 84.

penge. På samme måde er det en mulighed at Lorenz Heesten der havde Nyhus i pant i 1409, har siddet der også i hertug Gerhards tid. Erik Krummedige som vi møder på Tønder slot i 1406²⁰³, hvornår er han kommet der? At en underpantelensmand følger med ved en pantsættelse er i hvert fald ikke noget særsyn²⁰⁴. Dette er altsammen ganske usikkert, men der ligger det perspektiv i betragtningen at de len som vi regner for hertugmagtens i 1404, helt eller delvis kan have været pantsat uden at det er afspejlet i kildematerialet.

203. Stemann III, nr. 24.

204. Jfr. Henneke Wittekops stilling på Haderslevhus i 1370'erne.

Hertugmagten og Slesvig bispedømme

I dette afsnit behandles hertugmagtens forhold til biskop og kapitel i Slesvig ud fra en politisk synsvinkel. Kirkens lære, gudstjenesteform, administration og økonomi udelades altsammen i den udstrækning det ikke direkte belyser forholdet til hertugmagten. Det er Slesvig bispedømme der her står i centrum, dog medtages kollegiatkapitlet i Haderslev ikke. Kirkens andre fremtrædelsesformer i Sønderjylland opfattes som marginale i forhold til biskop og kapitel i Slesvig og behandles ikke. Det gælder Als der hørte til Odense stift, og den del af Ribe stift der lå i den vestlige del af Nordslesvig. Her finder vi Løgumkloster, men der ses også bort fra Ryd kloster og nonneklostret på Holmen ved Slesvig (Slesvig Johannes kloster). I det følgende ser vi først på landsherrernes forhold til biskop og kapitel i Slesvig hver for sig og siden på det indbyrdes forhold mellem dem set i forhold til de politiske magthavere¹. Målet er om muligt at bestemme i hvor høj grad fyrsterne havde herredømmet over slesvigkirken.

Slesvigbispen var i det mindste i det 15. århundrede Hertugdømmets største jordejer, og hans stift havde betydelige indtægter i forhold til de fleste bispedømmer i Norden². Hans retter var, hvad den verdslige jurisdiktion angår, middelalderen igennem sidestillet herredstingene, og bispen var normalt fritaget for skatter til fyrsten og for hans domsmyndighed. Derfor var han en mægtig mand, men han var alligevel ikke

1. Indbyrdes synes de to institutioner ikke i middelalderen at have kæmpet om rettigeheder på hinandens bekostning (A. Boockmann, *Geistliche und weltliche Gerichtsbarkeit im mittelalterlichen Bistum Schleswig*, 1967, s. 46 f.).
2. Om bispegodset i det 15. århundrede se *Quellensammlung VI*, s. 145 ff. Af hensyn til den pavelige beskatning af bisperne takseredes stifternes indtægter i slutningen af det 13. århundrede og deres servitier sattes i forhold hertil. Lund stod til 4.000 gylden, Uppsala, Roskilde og Slesvig til 1.000, Nidaros til 800, mens de øvrige stifter lå mellem 660 og 50 (KL XV, sp. 155 f.). Dog havde slesvigbisperne ikke været i stand til at betale så restancerne var vokset (APD I, nr. 736). Det var formodentlig ikke uden sammenhæng med stormflodskatastrofen i 1362.

selvstændig³.

Bispegodset blev i Danmark siden det 13. århundrede opfattet som et kongeligt len. Bisperne var lensmænd, aflagde homagium og var forpligtet til hof- og krigstjeneste⁴. Slesvigbispens stilling ændredes imidlertid med Hertugdømmets selvstændiggørelse. Fra slutningen af det 13. århundrede er der tegn på en nærmere forbindelse mellem biskop og hertug, og i forleningsbrevet til Gerhard i 1326 fik hertugen alle kongelige vasaller i Slesvig bispedømme under sig⁵. Hermed var slesvigbispen blevet hertugens vasal, og der var etableret et afhængighedsforhold af stor betydning for fremtiden⁶.

Afhængigheden ser vi som et voldsregimente i 1330'erne hvor Gerhard III økonomisk udbyttede kirken og søgte at presse sin broder ind på bispestolen, men bisperne stod også i et underordnet forhold til hans sønner⁷. Undertiden har bispen slet ikke haft rådighed over sit faste støttepunkt Svavsted som vi kender siden 1329⁸, og ved bispekiftet i 1375 lovede grevernes kandidat, kantoren Niels Pedersen, at yde dem tjeneste og rådighed over borgen såfremt han blev valgt til biskop⁹. Et tegn på bispens afhængighed er det også at de ikke uden landsherrens tilladelse måtte bygge mure om bispeborgen¹⁰.

Bispekiftet i 1375 kom til at byde på en overraskelse. Det blev ikke grevernes men kong Valdemars kandidat, Johan Skondelev, der i januar 1375 fik Slesvig bispestol¹¹. Han var en franciskanermunk fra Hessen der under navnet Johan de Gudensberg havde opholdt sig ved pavehofet i Avignon. Ved det teologiske fakultet i Erfurt havde han været øverste lektor og senere forelæst ved Pariseruniversitetet. I 1371 pålagde Gregor XI universitetets kansler at give ham magistergraden og jus

3. Boockmann, s. 193 f.

4. L. Holberg, Kirke og Len, s. 249 ff.; W. Christensen, Dansk Statsforvaltning, s. 322 ff.; Mackeprang, Fyrstelen, s. 196 ff. Aksel E. Christensen, Kongemagt og Aristokrati, s. 153 ff.

5. DD 2. r. IX, nr. 295.

6. H. v. Schubert, Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins, s. 218 f.

7. Johanne Skovgaard, s. 24 f. Boockmann, s. 182 f.; E. Hoffmann, Graf Gerhard III der Grosse von Holstein, s. 40 f.

8. DD 2. r. X, nr. 106; sst. 3. r. I, nr. 380-81; sst. II, nr. 1, 20 og 60.

9. 1. febr. 1375 (SHRU IV, 1548); L. Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, s. 50 og 120.

10. DD 2. r. X, nr. 397.

11. APD VI, nr. 5163.

docendi, og efter at være blevet biskop erhvervede han også den teologiske doktorgrad¹². Hvordan han er kommet i forbindelse med Valdemar Atterdag ved man ikke, men måden han blev udnævnt til biskop på var velkendt i Slesvig. Det skete ved pavelig provision, og forudsætningerne har været kong Valdemars veletablerede forbindelse med kurien i Avignon og bispekandidatens villighed til at erlægge en stor sum penge i pavens kasse. Johan Skondelev lovede at betale over 4.000 gylden foruden de ordinære afgifter¹³. Dermed påtog han sig at betale både sine egne servispeng og forgængernes restancer.

Den nye bisp var valgt mod kapitlets og magthaverne de holstenske grevers vilje. Han var en brik i Valdemar Atterdags offensive politik i Sønderjylland og stod derfor lige fra starten i en vanskelig situation. Snart døde Valdemar Atterdag, og bispen stillede da over for et svært valg. Skulle han blive grevernes eller en ny dansk konges lensmand? Sådantager det sig i det mindste ud i teorien, spørgsmålet er om Johan Skondelev på dette tidspunkt var i Danmark og havde påbegyndt sin embedsvirksomhed i Slesvig stift.

Det er klart at greverne som magthavere i Sønderjylland havde forestillet sig bispen og hele Slesvig stift underlagt deres myndighed. Det var et skridt bort fra stiftets tilknytning til Danmark da kejseren den 31. oktober 1375 erklærede det for et len af det tyske rige¹⁴, men snart fremtrådte grevernes bestræbelser endnu tydeligere. Hovedtanken i Grevesmühlenbrevene fra januar 1376 var netop at Sønderjylland i videste udstrækning og med de størst tænkelige rettigheder skulle overlades til de holstenske grever. Allerede forleningen i 1326 underlagde alle vasaller i Slesvig stift hertug Gerhard, og endnu mere vidtgående taler et af Grevesmühlenbrevene om overdragelse af bisper og prælater, stifter og alle gejstlige og verdslige retter (*alle de bisscope und prelaten und alle stichte unde alle dingh beide gheestlik und werlik*)¹⁵.

12. APD VI, nr. 5159, 5162, 5166 og VII, 5537; J. P. Kirsch, Die päpstlichen Kollektorien in Deutschland während des 14. Jahrh., s. 409 ff. og 415; Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 269, note 61; Johanne Skovgaard, s. 25; Den danske Kirkes Historie II, s. 174.

13. APD I, nr. 736; L. Moltesen, s. 121.

14. SHRU IV, 1584; jfr. Moltesen, s. 121 og Hoffmann, Die dänische Königswahl im Jahre 1376, s. 159-61.

15. DD 2. r. IX, nr. 295; SHRU VI, 8. Grevesmühlenbrevet er givetvis en god kilde til belysning af grevernes bestræbelser med hensyn til kirkens plads i Hertugdømmet.

I Grevesmühlenbrevene optræder Johan Skondelev imidlertid ikke som vidne ligesom han ikke på noget tidspunkt før 1389 ses som de holstenske herrers vasal. Bispem valgte *ikke* at slutte sig til schauenburgerne, men det var dem der tog magten. Hvilken plads fik han da i Hertugdømmet?

Hvornår denne udlænding første gang har vist sig i sit stift ved vi ikke, men allerede i 1375 ser der ud til at have været modsætning mellem ham og greverne. Den 2. september 1375 udnævnte paven for en treårsperiode værneherrer for Slesvig stift, nemlig dekanen i Lübeck, kantoren i Ribe og skatmesteren i Hamborg¹⁶, men da disse ikke syntes mægtige nok erstattedes de få måneder efter (19 jan.1376) af bispem i Lübeck, dekanen og skatmesteren i Hamborg¹⁷. Heraf ser man at bispem har haft behov for hjælp som det for øvrigt havde været tilfældet flere gange tidligere i det 14. århundrede¹⁸.

Det er en antagelse, men næppe en dristig, at Johan Skondelevs vanskeligheder skyldtes at han ikke støttede grev Klaus og grev Henrik. De havde ønsket Niels Pedersen fra kapitlet som den nye bisp og aftvunget ham en loyalitetserklæring, men selvom han opholdt sig ved kurien fra marts til juli 1375 nåede han ikke sit mål. Løbet var kørt, allerede i januar havde paven udnævnt Johan Skondelev, og Niels Pedersen blev afspist med det hverv at sørge for kammerets rettigheder og undersøge den tidligere slesvigbisp Henriks forhold som pavelig kollektor i Danmark¹⁹. Greverne havde henvendt sig til kejseren og ladet ham forstå at Slesvig stift var han lensherre over, og deres aspirationer lyser også ud af Grevesmühlenbrevene. Sønderjyllands stifter (altså også Ribe) skulle være dem underlagt som landsherrer.

Første gang vi direkte ser Johan Skondelev virke som bisp i sit stift var i 1378 da hans stilling ikke synes at være umulig. På dette tidspunkt var han i besiddelse af bispeborgen Svavsted, og han var for så vidt i forståelse med grev Henrik som han kunne afkøbe ham en besiddelse.

Formuleringen kan næppe tænkes mere fordelagtig for dem, og det er i denne forbindelse uden betydning om traktaten er ratificeret eller ej.

16. APD I, nr. 742. Dette værnebrev har tilladt bispem at opholde sig ved kurien i Avignon. Den 22. december indbetalte magister Johannes de Gutensberg påny som prokurator for bispem i Metz et beløb til den pavelige kasse (APD VI, nr. 5166).
17. APD I, nr. 747; jfr. Moltesen, s. 121.
18. Om de tidligere værneherrer se Johanne Skovgaard, s. 24 f.
19. Moltesen, s. 120 f.

Der er heller ikke andet der tyder på at grev Henrik og grev Klaus holdt fast ved deres bispekandidat Niels Pedersen. Biskop og greve har således kunnet enes om en handel der tillod bispemanden at dotere et vikardømme i Svavsted, men det betød ikke at Johan var blevet grevens lensmand. De holstenske grever omtales naturligvis ikke som hertuger i det brev der udstedtes, men heller ikke som bispens herrer. Derimod bruges udtrykket de navnkundige fyrster hr. Henrik og hr. Klaus (*incliti principes domini Hinricus et Nicolaus, comites Holtzacie et Stormarie*)²⁰. Det havde altså været muligt for Johan Skondelev at træffe en aftale med magthaverne, men han havde ikke bøjet sig for dem.

Forholdet synes imidlertid forværret i den følgende tid. Da bispemanden i 1380 ønskede at overdrage en af slesvigkannikerne bispetienden af et kapel, udstedte han brev herom i Rom²¹, og i årene frem til 1385 ses slesvigbispemanden ikke virke i sit stift. I 1382 fremgår det at han inden dette tidspunkt har udnævnt en generalvikar, altså en stedfortræder, mens han selv var fraværende²². Denne overgav imidlertid den 31. marts 1382 bispeborgen Svavsted og hele Slesvig stift i tre mænds hænder. Det var sognepræsten i Gettorf (i Dänischwohld), sognepræsten i Broager og væbneren Siefert Dosenrode. Embedet i Broager var et hertugeligt patronat som de holstenske landsherrer disponerede over²³, og Siefert Dosenrode var en af deres betroede mænd. Man må have lov til heraf at slutte at slesvigbispemandens fravær fra sit stift er kommet greverne til gode selvom de tre mænd lovede kun at tilbagegive Svavsted og hele stiftet til bisp Johan eller generalvikaren.

Men hvorfor havde Johan Skondelev indsat en generalvikar, og hvorfor var han så længe borte fra sit stift? Et præcist svar herpå kan ikke gives. Nærliggende er det at formode at hans fravær skyldtes uoverensstemmelser med de verdslige magthavere. Det er dog også muligt at et hverv som pavelig kollektor har lagt beslag på alle hans kræfter. At Johan Skondelev ikke udøvede sit embede i stiftet betød nemlig ikke at han var uvirksom. Han havde under det indtrufne skisma sluttet sig til paven i Rom og blev indsamler af de store pavelige skatter der pålagdes gejstligheden. I 1382 var han i gang med denne virksomhed. Flere

20. SHRU VI, 176 og 179.

21. SHRU VI, 323.

22. UBSL IV, nr. 405; jfr. Boockmann, s. 97 og 127 ff.

23. SHRU VI, 585-86 og 604.

pavebreve er rettet til ham som kollektor for Danmark (Lunde kirkeprovins), men han ses også at have virket i hvert fald i Bremen stift²⁴. Endnu i 1386 overdrog romerpaven Urban VI Johan Skondelev at opkræve tiender af alle kirkelige indkomster i kongeriget Danmark i 3 år, men derefter ophører han med denne virksomhed²⁵.

På dette tidspunkt var bispemidlet tilbage i sit stift. I juni 1385 foretog Johan Skondelev et mageskifte med grev Klaus der gav ham patronatet over Broager kirke, mens greven fik det tilsvarende over Mariekapellet i Kalleby i Angel²⁶. Dette brev om den indgåede overenskomst er udstedt på den grevelige borg Nyhus. Man taler altså sammen, og hele situationen tyder på en begyndende tilnærmelse mellem parterne.

Det patronat grev Klaus fik ved mageskiftet, overdrog han umiddelbart derefter med bispens og kapitlets billigelse til Slesvig Johannes kloster²⁷. Hvad grevens titel angår fastholder bisp Johan ganske vist udtrykket fyrste og herre (*princeps et dominus*) som han bruger flere gange på denne tid²⁸, men det er i dette mageskiftet og i grev Klaus' samtidige donationsbrev til Slesvig Johannes kloster at greven optager titlen sand arving til hertugdømmet Jylland. Her er vi på den vej der året efter skulle føre til at grev Klaus' brodersøn blev hertug af Sønderjylland. Et andet tegn på at greve og biskop på denne tid har nærmet sig hinanden er at vi i det følgende forår ser slesvigbispens have rådighed over Svavsted igen²⁹.

Om forandringen i forholdet mellem biskop og greve har noget at gøre med grev Henriks død (1384/85) er umuligt at sige. I hvert fald synes Johan Skondelev at have affundet sig med hvad han næppe har haft nogen indflydelse på. Fra sommeren 1385 vidste han at schauburgerne nu åbenlyst søgte den officielle stadfæstelse af deres magtstilling, og i slutningen af juli 1386 finder vi ham til stede på det

24. APD II, nr. 771-73, 776-77. SHRU VI, 462 og 487. 1382 medgav paven sin nuntius bisp Johan anbefalingskrivelse til rådet og borgerne i Wismar (APD II, nr. 770). I 1384 var han som nuntius i Lübeck (SHRU VI, 550).

25. APD II, nr. 782.

26. SHRU VI, 585.

27. SHRU VI, 586.

28. 1378: SHRU VI, 179; 1383: SHRU VI, 484; 1385: SHRU VI, 604.

29. SHRU VI, 646.

danehof der i august gjorde Gerhard til hertug³⁰.

Konsekvensen lod vente lidt på sig, men den viste sig. Den 8. september 1389 lovede Johan Skondelev hertug Gerhard af Sønderjylland og grev Klaus af Holsten troskab og bistand uden at det ser ud til at han fik nogen modydelse. Her finder vi for første gang at Johan Skondelev bruger udtrykket *sine* herrer om magthaverne (*mit unsen gnedigen eddelen heren*). Han lovede at være dem behjælpelig inden for gejstlig og verdslig ret som de havde behov for, og som sine forgængere på bispestolen at lade dem blive ved alle deres gamle rettigheder. Uden forbehold lovede han dem støtte mod enhver de måtte komme i strid med³¹.

Dermed var han blevet deres lensmand, men det betød ikke et fredeligt og problemfrit forhold mellem hertug og biskop. I 1390 og 1394 udstedte bispren breve i Slesvig by³², men på et eller andet tidspunkt er der udbrudt en strid. J.A. Cypræus fortæller i sin *Annales Episcoporum Slesvicensium* fra 1634 om den netop skildrede udsoning mellem slesvigbispren og fyrsterne. Han taler om at bispren indgik et stedsevarende forbund med de holstenske grever, men at det gik skidt med det. Thi greverne belejrede og indtog på foranledning af domprovst Henrik v.d. See Svavsted borg uden at have erklæret krig. På den måde aftvang og franarrede de bisp Johan 2.000 gylden i maj måned 1395 som det synes at fremgå af et brev forfatteren må have fået kendskab til i *Gemeinschaftliches Archiv* på Gottorp³³.

30. SHRU VI, 657-58.

31. SHRU VI, 830.

32. SHRU VI, 893 og 1158.

33. *Episcopus ... foedus inierit cum Comitibus Holsatiæ perpetuo duraturum anno 1389. die 8. Septemb. Quod male cessit. Nam Comites Holsatiæ contra foedus initum, arcem Suauestedianam, quæ ad Ecclesiam Slesuicensem spectat, obsederunt & occuparunt, sine vlla belli denunciatione præeunte. Idq; de consilio cuiusdam Henrici de See, Præpositi Ecclesiæ Slesuicensis. Et hac ratione a Ioanne Episcopo, Nuncio Apostolico, duo millia florenorum auri vi extorserunt, & Episcopum argento emunxerunt. Hæc acciderunt 1395. mense Maio* (J. A. Cypræus, *Annales Episcoporum Slesvicensium*, s. 346). Cypræernes værker er karakteriseret ved hyppig udnyttelse af arkiver (Rep. IV, s. 51 og 126 ff.). Overenskomsten af 8. september 1389 lå i *Gemeinschaftliches Archiv* i Slesvig indtil 1734, og der må J. A. Cypræus, eller snarere hans fader Povl, også have set Johan Skondelevs forpligtelsesbrev (J. A. Cypræus afskriver her som andetsteds sin faders værk. Ovennævnte citat genfindes ord til ord i Povl Cypræus, *Historia Slesuicensis*, Gl. kgl. Saml. Fol. 1047, fol. 156). At et sådant forpligtelsesbrev ligger til grund for ovenstående

Striden må være blevet bilagt eller de indledende skridt taget inden den 30. oktober 1398 da bispem bevidnede at hertugen transsumerede nogle diplomer³⁴. Næppe længe efter overdrog de deres stridigheder til nogle voldgiftsdommere som forligte dem³⁵. Det indgik i forliget at bispem erkendte at han med urette havde klaget både til kejser og pave over hertug Gerhard, men vi ved ikke om bispem har fået nogle af de 2.000 gylden igen³⁶.

Det må også ses i denne sammenhæng at hertug Gerhard den 8. april bekræftede slesvigbispem og hans stift i alle rettigheder og friheder³⁷. Det blev klart udtalt at hertugen ville lade bispem, hans stift og lensmænd forblive ved al deres ret og ikke antaste deres gejstlige og verdslige domstole. Det præciseredes at hertugen ikke skulle stævne bispem gejstlige og verdslige undersåtter mod retten. Privilegiet må have været absolut tilfredsstillende for bispem fordi det betød at hertugen afholdt sig fra at gribe ind i den gejstlige og verdslige jurisdiktion. Det er bemærkelsesværdigt eftersom hertugen få måneder i forvejen havde indskrænket Slesvig domkapitels privilegier.

Helt på linje med disse forhold er det at bispem ses at have rådighed over Svavsted. Udsoningen mellem hertug og biskop 1398-99 må have indebåret at der herefter ikke var tvivl om at denne borg, som hertugen havde erobret i 1395, tilhørte slesvigbispem. 31. juli 1406 kunne Johan Skondelev indgå på en særegen ordning med dronning Margrethe der fik overladt Svavsted borg og by med dets store tilliggende i Sydvestslesvig. Til gengæld skulle bispem årligt have udbetalt 300 mk. i de seks år aftalen løb, og samtidig skænkede dronningen slesvigkirken godset Grødersby som hun dog forbeholdt sig for sin livstid³⁸. Økonomi og politik forenes i aftalen der i denne sammenhæng har interesse fordi den viser bispem i uindskrænket besiddelse af denne borg. På samme måde havde han Stubbe på Svansen der ligeledes overlodes den danske kongemagt³⁹. –

citater fra *Annales Episcoporum Slesvicensium* er ganske vist ikke absolut sikkert, men formelen *Nuntio Apostolico* og tidsfæstelsen kunne tyde på at oplysningerne, som så ofte ellers i værket, går tilbage til et brev.

34. SHRU VI, 1465.

35. SHRU VI, 1576.

36. SHRU VI, 1577.

37. SHRU VI, 1516; jfr. Boockmann, s. 187.

38. Dipl. Flensborg. I, nr. 124, s. 507-11; Stemmann III, nr. 24-26; Rep. III, nr. 4805.

39. Dipl. Flensborg. I, nr. 76, s. 262; nr. 79, s. 295.

Slesvig domkapitel fremtræder ikke som en korporation med selvstændig politisk indflydelse. Det nævnes ikke udtrykkeligt i Grevesmühlenbrevene, men når der tales om at alle prælater i Hertugdømmet skulle høre under greverne som Sønderjyllands landsherrer kan man roligt regne med at domkapitlet var indbefattet heri⁴⁰. Vi har set hvordan Johan Skondelev i perioden 1375-86 havde et problematisk forhold til de holstenske grever, og heller ikke kapitlet var underordnet dem som Grevesmühlenbrevet lagde op til. I den forbindelse kan det have spillet en rolle at der ikke var tvivl om kapitlets plads i den kirkelige organisation. Slesvig var et dansk stift og forbindelsen til Lund fremtræder ved forskellige lejligheder⁴¹. Hertil kom så at den 1. maj 1386 bekræftede kong Oluf kapitlets privilegier som vi kender dem fra 1313 og 1339. Kongen siger direkte at han i den sag bekræfter hvad hans elskede slægtninge de slesvigske hertuger tidligere har tilstået kapitlet⁴². Den der giver sådanne privilegier gør krav på at være landsherre, og forholdet mellem kongemagten og Slesvig domkapitel er altså direkte og uden mellemlid. Nyborgforleningen betød imidlertid at kapitlet derefter blev afhængigt af hertugmagten. Det fremgår både af privilegeringen og af enkelte prælaters forhold til hertug Gerhard.

Hertugens bestræbelser gik i almindelighed ud på at indskrænke gejstlighedens indflydelse. I 1390 fornyede han forbudet mod at Hertugdømmets borgere og bønder overlod jord til kirken⁴³. Hertil kom så et forsøg på at indskrænke de gejstlige retters virksomhed i forhold til landsherrens rettigheder. I det samme brev fra 1390 opfordres gejstligheden til ikke at dømme hertugens borgere eller bønder ved deres retter, de skulle først stævnes for hertugens ting.

I 1399 gik hertugen endnu bestemtere frem mod kapitlet. Mens der i 1390 havde været tale om at gejstligheden opfordredes til ikke at drage hertugens undersætter til sig, rettede hertugen nu et angreb på den jurisdiktion kapitlet udøvede over sine egne bønder. Det er den almindelige opfattelse at Slesvig domkapitels privilegier i 1399 blev ind-

40. SHRU VI, 8.

41. SHRU VI, 477-79 og 484.

42. SHRU VI, 642; DD 2. r. VII, nr. 35 og sst. XII, nr. 133. Kapitlets bryder, landboer og gårdsæder fritages for leding, stud, inne, ombudsmandens krav og de øvrige ydelser og byrder der hører til kongens ret. De skal ikke svare kongens fogeder for deres forbrydelser og kan kun stævnes for kapitlet eller dets befuldmægtigede.

43. SHRU VI, 890; jfr. Klaus Harms, s. 103 og Boockmann, s. 49.

skrænket, men der er uenighed om hvor meget. Klaus Harms har gjort gældende at hidtil havde kapitlets undergivne været helt fri for den hertugelige domsmyndighed, men fra nu af skulle de søge deres ret på landsherrens ting i stridigheder med andre der ikke hørte under kapitlet. Hertugen forbeholdt sig endvidere at idømme livs- og legemsstraffe. Dog mildnedes disse bestemmelser ved at penge og gods som kapitlets undergivne forbrød, også i fremtiden skulle tilfalde kapitlet. Det skulle ikke økonomisk lide tab ved den nye ordning. I gejstlige sager og ved klager mellem kapitlets bønder indbyrdes skulle kapitlet fremdeles fælde dom⁴⁴.

Andrea Boockmann har fremhævet at domsprovsten i 1399 måtte slutte en aftale med hertugen om gejstlighedens jurisdiktion der ikke blot i almindelighed indskrænkede den i betydelig grad, men næsten fuldstændigt afskaffede kapitlets domsmyndighed over sine undergivne i verdslige sager. Det blev forbudt alle lægmænd i Hertugdømmet at søge kapitlets gejstlige retter, og kun i tilfælde af at de verdslige domstole ikke kunne finde nogen dom, blev der forbeholdt kapitlet en ret til at dømme. Dernæst krævede hertugen at kapitlets undergivne ikke mere skulle stævnes og dømmes af prælaterne, men kun af hans retter. Alene sagesfaldet tilfaldt kapitlet. Kapitelsretterne skulle fremtidigt kun tage sig af gejstlige personer og sager som hertugen til gengæld lovede ikke at blande sig i. Hermed mistede kapitlet den verdslige jurisdiktion over sine bønder, men også over andre lægmænd der tidligere havde søgt de gejstlige retter⁴⁵.

Som man ser er Klaus Harms og Andrea Boockmann ikke helt enige om hvor meget kapitlets verdslige jurisdiktion indskrænkedes. Kl. Harms mener at beskæringen bestod i at hertugen forbeholdt sig ret til at afgøre de sager hvori der kunne idømmes de største straffe, nemlig på liv og legeme. Endvidere måtte kapitlet give afkald på at dømme i stridigheder mellem dets bønder og andre, men i sager mellem kapitlets bønder indbyrdes beholdt domherrerne jurisdiktionen. For A. Boockmann står det således at det normale herefter skulle være at kapitlets bønder søgte deres ret for hertugens domstole. Enighed er der derimod om at kapitlets rettigheder i gejstlige sager ikke anfægtedes.

Den uoverensstemmelse vil vi tage stilling til på baggrund af en

44. S. 101 f. Der henvises her til v. Schubert, s. 229 f. og 328.

45. S. 49 f.

analyse af det kildemateriale der belyser kapitlets privilegering i 1399. Til rådighed har vi hertug Gerhards bekræftelse af Slesvig domkapitels privilegier givet på Gottorp den 14. marts 1399 og en overenskomst forhandlet samme dag inden privilegiebekræftelsen. Den vedrører kapitlets gejstlige og verdslige jurisdiktion og findes overleveret både i hertugens og i kapitlets udfærdigelse⁴⁶.

Det er rigtigt, som det tidligere er blevet påpeget, at privilegeringen i 1399 betød en indskrænkning af kapitlets rettigheder, men måden hvorpå hertugen vandt denne fordel er næppe hidtil blevet tilfredsstillende forklaret. Der skete efter min mening det at hertugen tilsyneladende i vid udstrækning bekræftede kapitlets rettigheder, men samtidig blev der indgået en supplerende aftale som på to punkter tilsidesatte privilegiet. Først gennemgås i det følgende hertugens privilegium og dernæst sættes dets indhold i forhold til den supplerende aftale.

Hertugen begynder med at stadfæste al kapitlets frihed, gunst og privilegier givet af de danske konger, de slesvigske hertuger og de holstenske grever. Han tager kapitlets medlemmer og deres undergivne under sin beskyttelse og tilstår kapitlet alle slags bøder (40 marks og andre, større og mindre) af dets undergivne og deres gods (*unde laten en vry unde unbeworen over alle ere lansten unde undersaten unde over alle ere gud, dat ze nu hebben, allerleye broke also vertich marke broke unde ander broke de dar boven edder benedden zyn*). De forseelser kapitlets bønder begår i Hertugdømmet og i Danmarks rige, skal de alene svare provst og kapitel for (*unde wes se anders vorbreken in deme hertichrike to Sleswych unde in dem rike tho Dennemarken, dar de herscop recht unde broke to heft, dar en scholen ze nemande vor antworden mer dem proveste unde deme capittel, unde den scholen se allenen underdanich zyn*). En undtagelse herfra er dog sager der kan medføre livs- og legemsstraf, de skal alene pådømmes af hertugen og hans embedsmænd (*ane in hals unde in hant, dat schole wy unde unse ammetlude richten*). Men gods og penge som forbrydes skal tilfalde kapitlet (*men ere gud edder ghelt, dat se vorbreken in de herschop, dat schal vallen an dat capittel*).

I øvrigt fritog privilegiet kapitlets undergivne fra al uretmæssig belastning med afgifter, alle slags ydelser, hindringer og skatter i hertugens rige, i by og på land (*unde wyllen, dat alle ere lansten unde*

46. SHRU VI, 1505-1506a.

undersaten unde ghesinde scholen vry unde utghenomen wesen van allerleyer unrechter beswaringhe unde van allerleye denste unde allerleye hindernisse unde beschattinge unde unrechte beswaringhe unses rikes beyde an steden unde in dorpen). I den sidste bestemmelse hedder det at dette privilegium ikke på nogen måde skal skade alle de privilegier, al den frihed og de gunstbevisninger som kapitlet har fået af hertugens forfædre, ej heller de breve hertugen og kapitlet har givet hinanden på denne dag (*Vortmer so schal desse breff alle ere privilegien unde alle erer vryheit unde gnaden, de ze van unsen vorvaren hebben, unde ok den breven, de wy unde dat capittel undertwyschen ghegheven hebben up dessen dach, nerghen ane to schaden edder to vorvanghe komen in nenerleye wyse*).

Dette privilegium er tilsyneladende i vid udstrækning en bekræftelse på kapitlets privilegier som vi kender dem fra 1261, 1313, 1326, 1339 og 1386, selvom der ikke er tale om en gennemgående ordret gentagelse som det ellers flere gange tidligere var sket⁴⁷. Hovedindholdet i de tidligere privilegier var at kapitlets bryder, landboer og gårdsæder fritoges for al ledingstynge, inne, stud, ombudsmandens krav og de øvrige byrder og ydelser der hørte til fyrstens ret såvel i købstæderne som på landet. Kapitlets bønder skulle ikke stævnes i nogen sag undtagen for kapitlet hvis ret til 40 marks bøderne præciseres fra 1326. Der er altså tale om den fulde immunitet: Kapitlets undergivne var ganske fritaget for skatter m. v. til fyrsten, og kapitlet havde den uindskrænkede jurisdiktion over sine bønder.

I 1399-privilegiet er der ikke tale om at indskrænke kapitlets ret til sagesfald, men domsmyndigheden begrænses derved at hertugen for sin ret forbeholder sager der kan dømmes til hals og hånd. Dermed er der ikke tale om hals- og håndsret som vi normalt senere forstår det i Danmark, en påtale- og eksekutionsret i sager der kan medføre straf på liv og lemmer, men om det også i Holsten velkendte fænomen der på tysk kaldes Blutgerichtsbarkeit. Det er selve myndigheden til at dømme i de alvorlige sager der kan føre til livs- og legemsstraffe⁴⁸. Ud over det er der ikke tale om at anfægte kapitlets domsmyndighed over sine undergivne, men det indebar uundgåeligt at det herefter blev de mindre

47. DD 2. r. I, nr. 339; sst. VII, nr. 35; sst. IX, nr. 336; sst. XII, nr. 133 og SHRU VI, 642.

48. Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, s. 390 f.; Boockmann, s. 139 og 155 f.

vigtige sager der forbeholdtes kapitlet.

Hvad den del af immuniteten angår der vedrører skatter og ydelser til hertugen, er der som helhed tale om en fritagelse. Men hvor der tidligere indiskutabelt var tale om fritagelse for enhver skat eller tyngde, tales der i 1399-privilegiet om enhver *uretmæssig* tyngde. Den formulering hindrer næppe hertugen fuldstændigt i at opnå ydelser fra kapitlets bønder.

Det afgørende punkt er imidlertid privilegiets sidste bestemmelse hvori det hedder at det nu givne brev ikke må komme de privilegier og gunstbevisninger til skade som kapitlet har fået af hertugens forfædre. Men det må heller ikke skade de breve som hertugen og kapitlet har givet hinanden samme dag.

Dette er bemærkelsesværdigt. Først giver hertugen kapitlet et privilegium der er en bekræftelse på ældre rettigheder omend det på nogle punkter repræsenterer en indskrænkning. Dernæst sluttes der af med at det dog ikke sætter ældre privilegier ud af kraft. Heraf kunne man tro at 1399-privilegiets indskrænkninger ikke skulle tages så alvorligt, men derpå kommer det afgørende: 1399-privilegiet skal heller ikke sætte den overenskomst ud af kraft der samme dag var indgået mellem parterne. Den vil vi nu se på.

Med domprovsten, kapitlets formand, indgik hertug Gerhard denne aftale om kapitlets jurisdiktion: For det første skal kapitlets bønder søge hertugens ting. Sagerne skal forfølges efter landets lov på tingene både i de tilfælde hvor andre rejser sag mod kapitlets bønder og de rejser en verdslig sag mod andre (*Tu deme erstenmale, dat unse lansten de scolen unses heren vorscreven dinghe zûken, unde wilkleye, de zee schuldeghen wil, edder wilkeleyen zee schuldeghen willen umme al sulke werlike zake, de men myd ghestlikem rechte van rechtens wegghen nicht rechten scal, dar mach men zee myd deme lantrechte umme op den dinghen vorvolghen, alzo an deme lande en recht is. Desghelikes scolen unse lansten wedder don, wene zee tho schuldeghende hebben ok op den dinghen*)⁴⁹. Men kapitlet skal have 40 marks bøderne og alt andet som dets bønder forbryder (*Aver wes unse lansten breken op den dinghen edder buten den dinghen, dat zy vertich marke brøke edder dar en boven edder dar beneddene edder wes zee anders vorbreken an de herscop, dat scole wy opbøren van unsen lansten unde anders nemant*).

49. Der citeres fra domprovstens udfærdigelse (SHRU VI, 1506).

Hertugen og hans embedsmænd skal dog dømme sager til hals og hånd, men forbrudt gods og penge skal tilfalde kapitlet (*ane an hals unde an hand, dat scal unse vorbenomede here de hertoghe unde sine ammetlude rychten, men ere gud edder ghelt, dat zee an de herscop vorbreken, dat scal vallen an dat capittel*).

Når kapitlets bønder ikke på tingene kunne opnå deres ret efter landets lov, måtte kapitlet dog hjælpe dem med gejstlig ret (*Were ok, dat unsen lansten nen recht schen enkonde op den dinghen alzo in deme lande en recht is, over weme zee claghen alzo in deme lande en recht ys, zo moghe wy unsen lansten tu rechte helpen myd ghestlikem rechte*). I domprovstens udfærdigelse hedder det derefter: Ingen lægmand skal forfølge en anden lægmand for en gejstlig domstol i en verdslig sag som man ikke med rette skal pådømme efter gejstlig ret, men kapitlets egne bønder [skal forfølge] hinanden indbyrdes [for en gejstlig domstol]. (*Vortmer zo scal nen leye den anderen vor yenighem ghestliken rechte vorvolghen um alzulke werlike zake, de men myd ghestlikem rechte van rechtes wegghen nicht rechten scal, men unse eyghene lansten erer en den anderen under twischen*). I hertugens udfærdigelse lyder den samme sætning: Fremdeles så skal på ingen måde (sic!) forfølge den anden for nogen gejstlig ret i alle sådanne sager som man ikke med rette skal dømme med gejstlig lov, men domherrernes bønder skal belære hinanden indbyrdes (*Vortmer so schall nenerley den andern vor jenigen geistlicken rechte vorvolgen umb alle sulcke sacke, de men mit geistlicken rechte van rechtes wegen nicht rechten schall, men der domherren lansten ehrer ein den andern underwiesen*).

Men i alle sager som man med rette skal dømme efter gejstlig ret, skal der ikke lægges hindringer i vejen for prælaterne (*aver alle zake, de men van rechtes wegghen myd ghestlikem rechte rychten mach, dar en scolen de heren noch ere ammetlude de prelaten unde uns nicht ane hinderen*).

Aftalen berører kapitlets jurisdiktion i al almindelighed og kapitlets ret til at forfølge og dømme sine egne undergivne. Hvad det første angår, er der ikke diskussion om at gejstlige sager - sager der med rette hører under gejstlig lov - som hidtil skal sortere under kapitelsretterne. Stadig hvad det første angår, bestemmer aftalen at lægmænd ikke må forfølge hinanden i verdslige sager for de gejstlige retter. Her tænkes der utvivlsomt på gejstlige retters virksomhed i sager der ikke vedrører kapitlets undergivne. Disse verdslige sager må kapitelsretterne altså

ikke fremtidig tage sig af.

Med hensyn til kapitlets domsmyndighed over sine egne bønder har hertugen - ligesom i privilegiet - forbeholdt sig ret til at dømme i sager der kunne føre til livs- og legemsstraffe. Det har dog ikke været meningen at kapitlet økonomisk skulle lide overlast herved. Gods og penge de dømte forbrød, skulle tilfalde kapitlet. Det samme gælder de bøder kapitlets bønder idømtes i andre sager. Hvor meget af den verdslige jurisdiktion blev der da tilbage for kapitelsretterne?

Aftalen siger herom i modsætning til privilegiet at kapitlets bønder skal søge landsherrens ting i de sager de rejser mod andre og andre rejser mod dem, og sagerne skal pådømmes efter verdslig lov. Her er der tale om sager mellem kapitlets bønder og andre, det kan der ikke være tvivl om. De sager unddrages i hvert fald kapitlet, med mindre de verdslige retter ligefrem ikke ser sig i stand til at pådømme sagen.

Der er uenighed mellem Klaus Harms og Andrea Boockmann om hvor meget kapitlet måtte give afkald på. Han mente som nævnt at kapitlet kun gav afkald på at fælde dom i de tilfælde hvor dets undergivne var i strid med andre, jfr. første punkt i aftalen. I sager mellem kapitlets bønder indbyrdes bevarede kapitlet domsmyndigheden. Hun har på den anden side fremført den opfattelse at kapitlet måtte opgive næsten hele den verdslige jurisdiktion over sine bønder.

Så vidt jeg kan se har Klaus Harms ret, idet Andrea Boockmann ikke har taget hensyn til denne ganske vist også vanskelige sætning: *men unse eyghene lansten erer en den anderen under twischen*. Citatet findes i kapitlets udfærdigelse der er overleveret i to originaler, mens den afvigende tekst (*men der domherren lansten ehrer ein den andern underwiesen*) kun er bevaret i en afskrift fra det 16. århundrede. Afskriften må vige fordi det er tydeligt at afskriveren ikke har forstået det afsnit i teksten hvoraf citatet er en del. Således skriver han *nenerley* hvor kapitlets udfærdigelse har det meningsfyldte *nen leye*.

Aftalen i originaludfærdigelserne starter med at henlægge sager mellem kapitlets bønder og andre til de verdslige ting. Siden siges det at ingen lægmand må forfølge verdslige sager for de gejstlige retter bortset fra sager mellem kapitlets bønder. Det betyder ganske rigtigt en indskrænkelse af kapitelsretternes virksomhed. Hvor sagerne helt eller delvis vedrører personer uden tilknytning til kapitlet skal de føres for de verdslige domstole. Men hvor det virkelig udelukkende er sager mellem kapitlets undergivne da kan kapitelsretterne fælde dom.

Privilegiet tilkender aftalen prioriteten, og det er aftalen der er mest fordelagtig for hertugen. I begge kilder finder vi ganske vist bestemmelsen om at sager til hals og hånd herefter skal pådømmes af hertugen. Videre end privilegiet i hertugens favør går aftalen derimod på to punkter. For det første indskrænkes kapitelsretternes virksomhed ved forbud mod at lægmænd i almindelighed rejser verdslige sager for disse retter. For det andet måtte kapitlets bønder for fremtiden finde sig i at søge hertugens ting i sager med andre lægmænd der ikke hørte til kapitlet. Derimod kunne de gejstlige retter fortsat afgøre sager mellem kapitlets bønder indbyrdes.

I hvilken udstrækning disse bestemmelser nu også er blevet fulgt i praksis er det ikke muligt at konstatere, og det hænger sammen med at hertugmagten siden var på retur i denne sag. I 1411 indsatte hertug Gerhards enke og søn kapitlet i sine gamle rettigheder fra tiden før 1399 for at vinde dets støtte i den politiske kamp⁵⁰.

1399-aftalen blev indgået mellem hertugen og domprovst Henrik v. d. See - hertugens kansler - på kapitlets vegne. Det af domprovsten udstedte eksemplar af aftalen bærer kun 1 segl og vidnerne er hertugens råder. Det er en snæver kreds omkring hertugen som har foretaget denne indskrænkning af kapitlets rettigheder.

Der har ikke været tale om at domkapitlet i Slesvig har kunnet stå sammen mod hertugen som repræsentant for den verdslige magt. Dertil var han alt for indflydelsesrig i selve kapitlet. Dets formand, domprovsten, var i 1399 den der modtog de stærkt forringede privilegier. Han nævnes som kannik i 1390, men 1392 som domprovst og hertugens kansler. Han tilhørte det hertugelige følge ligesom et par andre medlemmer af kapitlet⁵¹. Der er ikke i domkapitlet tegn på opposition mod hertugmagten.

Allerede i spørgsmålet om privilegering ser vi en forskel mellem biskop og kapitel. Meget tyder på at bisen i højere grad har ønsket og kunnet hævde sig over for hertugmagten, og det har påvirket forholdet mellem de to. I 1374-75 ønskede kapitlet og de holstenske grever at

50. Boockmann, s. 139.

51. Henrik v. d. See: 1390 (SHRU VI, 877), 1392 (SHRU VI, 1056), 1394 (SHRU VI, 1149), 1397 (SHRU VI 1322 og 1324), 1398 (SHRU VI, 1404 og 1465). Om ham se i øvrigt Kl. Harms, s. 141 m.v. Johan Wermester: 1390 (SHRU VI, 860 og 877). Johan Howeschilt: 1397 (SHRU VI, 1322, 1324 og 1328), 1404 (Dipl. Flensborg. I, nr. 43, s. 158). Om ham se i øvrigt Kl. Harms, s. 132.

kantoren Niels Pedersen skulle være den nye biskop, men det blev Johan Skondelev. Man kunne da måske have forventet et dårligt forhold mellem biskop og kapitel/grever, og Klaus Harms anfører da også at kapitlet synes at have stået i modsætningsforhold til bispen i hans lange embedsperiode 1375-1421⁵². Men frem til ca. 1390 tyder de få holdpunkter vi har nærmest på et fredeligt forhold mellem biskop og kapitel⁵³.

I 1390'erne kom Johan Skondelev og domprovsten derimod i konflikt uden at man kan se om provsten havde kapitlet bag sig. Foruden at beklæde domprovstembedet var Henrik v. d. See hertugens kansler og synes at have fungeret som hans villige redskab både over for bispen og over for kapitlet. J. A. Cyræus skriver herom at da Henrik v. d. See endnu var provst, tilsluttede han sig hertug Gerhard og grev Klaus, og han tilbød sig som hjælper i forfølgelsen af bisp Johan⁵⁴. Mere konkret hedder det andetsteds i værket at greverne erobrede Svavsted borg efter råd fra Henrik v. d. See⁵⁵.

Denne påstand forekommer i en sen kilde, men der er forhold i det samtidige diplommateriale der gør den sandsynlig. Henrik v. d. Sees tilknytning til hertugen er tydelig siden 1392 da vi møder ham som domprovst og kansler, og han ses også siden i det hertugelige følge. På et tidspunkt - formodentlig sidst på året 1394 - indgav han en klage i anledning af at han var blevet frataget sine besiddelser. Det resulterede i at paven, Benedikt XIII, den 30. januar 1395 indsatte skolastikeren i Bremen, kantoren i Lübeck og dekanen i Hamburg til værneherrer for ham i 5 år⁵⁶. Værnebrevet holdes som sædvanligt i almene vendinger, men Klaus Harms har formodentlig ret i at baggrunden for det var at Henrik v.d. See fik frataget sine besiddelser fordi han var hertugens tilhænger under striden mellem Johan Skondelev og Gerhard⁵⁷. Pavebrevets datering passer med at Johan Skondelev i maj 1395 lovede at betale hertugen 2.000 gylden.

52. S. 122.

53. SHRU VI, 323 og 735.

54. *Nam & eorum partes secutus fuerat, cum adhuc Præpositus esset, & in persequendo Iohanne Episcopo sese administrum præbuerat* (s. 362).

55. Se ovenfor note 33.

56. APD II, nr. 849.

57. S. 52.

58. Carstens mener at Johan Skondelev var dronning Margrethes afgjorte partigænger på dette tidspunkt (Beiträge, s. 31). Opfattelsen bygger alene på dette privilegium.

Det spørgsmål der foranledigede dette kapitel var i hvilken udstrækning hertugmagtens udøvere har haft kontrol med Slesvig bispedømme. Svaret må blive forskelligt hvad bisp og kapitel angår. Grever og hertug stod som helhed i et konfliktfuldt forhold til slesvigbispen i perioden 1375-1404. Johan Skondelev var en biskop de ikke havde ønsket og som de vistnok straks ved hans tiltrædelse kom i et dårligt forhold til. Allerede 1375-76 indsattes der værneherrer for bispen. 1380-85 havde greverne ikke problemer med Johan Skondelev da han formodentlig ufrivilligt opholdt sig uden for stiftet. Da hans generalvikar i 1382 nedlagde sit embede, tyder noget på at greverne fik kontrol med stiftet, men Johan var tilbage i 1385, og det var først i 1389 at bispen blev underordnet den verdslige magt.

En strid mellem hertug og bisp i midten af 1390'erne betød økonomisk udbytning af bispedømmet, men en udsoning fandt sted 1398-99. Om bispen da fik økonomisk oprejsning ved vi ikke, men hans privilegier bekræftedes uindskrænket, og bispen, ikke hertugen, havde siden Svavsted borg. Johan Skondelevs til tider meget dårlige forhold til hertugmagten betød vistnok ikke i tiden frem til 1404 at han knyttede sig til den danske kongemagt. Som pavelig kollektor i den danske kirkeprovinns opholdt han sig i begyndelsen af 1380'erne i Kongeriget, men der er ikke tegn på tilknytning til dronning Margrethe. Det kan heller ikke påvises at bisp Johan var initiativtager til kong Olufs privilegium til Slesvig domkapitel i 1386⁵⁸.

Kapitlets stilling frem til o. 1390 kender vi næsten ikke. I 1386 fik det privilegier af den danske konge, men fra o. 1390 har hertugen haft påviselig indflydelse i kapitlet. Hans kansler og domprovsten blev en og samme person, og i den forbindelse indskrænkedes kapitlets privilegier til fordel for hertugens myndighed. I hvilken grad hertugen og hans embedsmænd har kunnet udnytte denne fordel er svært at sige. Hverken privilegiet eller den dertil knyttede aftale i 1399 havde efter ordlyden til formål at berøve kapitlet bødeindtægterne af dets egne bønder, og om praksis i øvrigt har formet sig i overensstemmelse med forskriften ved vi ikke.

Han anfører at bispen tilsyneladende formidlede tilnærmelsen mellem Klaus og dronning Margrethe. Et tegn herpå skulle være at ligesom kong Oluf begyndte at kalde sig ret arving til Sverige optog grev Klaus titlen *verus heres ducatus Lucie*, en titel der kun forekommer i to breve til slesvigkirken (SHRU VI, 585-86). Ræsonnementet forudsætter at Johan Skondelev var dronning Margrethes partigænger, og det er næppe bevist.

Hertugen og landet i 1397

I de foregående kapitler har vi set på hertugmagtens forbindelse med forskellige indflydelsesrige personer i Sønderjylland, de mænd der var beskæftiget i den hertugelige administration og politik og som forestod slesvigkirken. De tilhørte landets mest fremtrædende stænder, men optrådte i flere henseende som enkeltpersoner, det gælder f.eks. pantelensmændene. Imidlertid er det netop i denne periode at vi første gang ser stænderne optræde over for hertugen. Specielt adelen kom her til at spille en rolle, og den vil vi søge at bestemme i dette sidste kapitel.

I Holsten er stænderforsamlingens udvikling et sent fænomen. Udgangspunktet er her grevernes mandskabsforsamling, lenskurien, som vi kender tilbage i det 13. århundrede. I 1390 spillede den en betydningsfuld rolle ved ordningen af Holstens forhold efter Adolf VII's død som jeg har skildret i Ekskurs III. Det skete på Viert ved Bornhöved, og dette sted blev samlingsplads for adelen som vi ser det flere gange i det 15. århundrede. Stænderforsamlingen vokser i Holsten ud af mandskabsforsamlingen og først sent kommer andre stænder med. Byerne deltog en enkelt gang i adelens møde (1427), men både de og gejstligheden kan først efter 1460 betragtes som medlemmer af landdagen¹.

Udviklingen i Sønderjylland er anderledes². Ligesom adelen i Holsten 1390 spiller en afgørende rolle for ordningen af arvefølgen i Holsten, er det sønderjyske landsting inddraget i en lignende sag i 1397. Men hvor den holstenske forsamling i Bornhöved var en adelsforsamling, er der i Sønderjylland tale om en stænderforsamling. Udgangspunktet for den kunne ikke blive lenskurien, for i Danmark var lensvæsenet ikke trængt ind på samme måde som i Holsten. I Sønderjylland skete stændernes udvikling derfor i tilknytning til det gamle landsting.

Det sønderjyske landsting markerer sig ikke stærkt i danmarkshisto-

1. Carstens, Beiträge, s. 48 f.

2. sst., s. 50 f.

rien, men fra 12.-16. århundrede nævnes det engang i mellem³. Under Hertugdømmets krise i det 14. århundrede hører vi intet til et fælles landsting for Sønderjylland, det er således ikke nævnt mellem 1306 og 1393. På den anden side havde Sønderjylland ikke noget særskilt hof, og derfor var der stadig brug for den gamle landstingsinstitution med dens juridiske og politiske beføjelser når »landets« tilslutning skulle indhentes.

Grev Klaus og hertug Gerhard fandt således Urnehoved ting velegnet til at ordne arvespørgsmål vedrørende Hertugdømmet. Her gav i 1393 hertug Erik III af Sachsen-Lauenburg på grev Otto af Tecklenburgs og egne vegne afkald på rettigheder til Hertugdømmet. Hertug Erik meddelte den 18. oktober i et brev udstedt på Nyhus at han denne dag havde været *to Vrenhouede uppe deme lantdinge* med grev Klaus, hertug Gerhard og grev Albrecht og tilskødet dem sine rettigheder *in der jehewardicheit des drosten des hertichrikes to Slesswyk und der menen Sunderjuten*⁴. Denne overdragelse sker således efter dansk skik ved skødning på et ting og i nærværelse af landets befolkning med Sønderjyllands drost i spidsen⁵.

I 1397 afstod enkehertuginde Elisabeth sin ret til arve- og pantegods i Hertugdømmet under den form at riddere og svende, gejstlige og rådmænd udstedte breve om at de havde været til stede på Urnehoved landsting hvor hertug Gerhard *zin rechter ding hadde ghezettet in voller macht, alzo unse Densche lantrecht utwiset*. I tre breve bevidnede de tilstedeværende Elisabeths afkald⁶. At hertugen var initiativtager fremgår tydeligt, men der lægges vægt på at overdragelsen er juridisk korrekt. Udstederne udgør en efter omstændighederne bred stænderrepræsentation for Hertugdømmet, og der lægges vægt på at sagen afgøres efter dansk ret⁷. Udtrykket stænderrepræsentation må ikke misforstås. Der er ikke tale om valgte repræsentanter og med udtrykket angives kun at de af gode grunde udgjorde en del af landets indbyggere.

3. H.V. Gregersen, Landstinget på Urnehoved, Bjolderup sogns historie, s. 18-37; Windmann, s. 151; Hans Hoyer, Das schleswigsche Landsting Urnehöved, 1950, s. 100-103.
4. SHRU VI, 1091.
5. Om drosten i denne forbindelse se ovenfor s. 209.
6. SHRU VI, 1361-63.
7. At landstinget var stænderdelt på dette tidspunkt er ikke påfaldende i forhold til den kongerigske udvikling (P. Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, s. 498).

Går vi derefter ind på hvilket billede de tre breve giver af stænderne i Sønderjylland, ses det straks at bønderne ingen politisk betydning havde på dette tidspunkt. De var end ikke tilstede på Urnehoved ting. Deres opgave var at dyrke jorden og gennem skatter og afgifter underholde fyrsteslægten og herrestænderne, men politisk indflydelse i Sønderjylland har de ikke haft.

Hverken Slesvig eller Holsten havde byer der tilnærmelsesvis kunne måle sig med de nærliggende hansestæder. På Urnehoved ting deltog rådene fra Slesvig og Flensborg, og desuden var der en enkelt repræsentant for Sønderborg. Det svarer til det almindelige indtryk man får ved at arbejde med denne periode at Flensborg og Slesvig var Hertugdømmets førende byer, men de havde ikke selvstændig politisk betydning. De betalte beder m.m. og udgjorde på den måde en del af greveslægtens almindelige eksistensgrundlag⁸.

Den gejstlige repræsentation i 1397 bestod af abbederne fra Løgumkloster og Ryd kloster, tre prælater fra Slesvig domkapitel, to fra Ribe og endelig tre fra kollegiatkapitlet i Haderslev. Derimod var hverken slesvig- eller ribebispen til stede. De gejstlige er i de tre breve nævnt før adelen, men det er i øvrigt ikke altid at denne rækkefølge overholdes i de hertugelige cancelliudfærdigelser⁹.

Stormandsgruppen på Urnehoved ting i 1397 bestod af 35 mænd. Med hjælp af Henrik Fangel har H. V. Gregersen søgt at identificere stormændene og er nået til det resultat at ca. 2/3 af de fremmødte tilhørte de indvandrede holstenske slægter, mens 1/3 var af den oprindelige sønderjyske herremandsstand. De opføres i grupperne riddere og væbnere, og der er ikke sket opdeling efter national oprindelse. Der drages heraf den rimelige slutning at de betydningsfulde forskelle var af social, ikke af national art¹⁰.

Det er tidligere påpeget hvordan de sønderjyske herremænd af dansk

8. Om beden af Flensborg se MUB 22, nr. 12299 og Dipl. Flensborg. I, nr. 47-49. Om Sønderjyllands byer se oversigten hos Windmann, s. 186-88.
9. Det forekommer flere gange at kapitelsmedlemmer, cancellipersonale og andre gejstlige i vidnerækkerne opføres efter ridderne, men før væbnerne (SHRU VI, 877, 1056 og 1149). Det gælder dog ikke da slesvigbispen optrådte som hertugens vidne (SHRU VI, 1465), og en anden undtagelse kan også nævnes (SHRU VI, 1328).
10. Gregersen, Plattysk, s. 131 ff. Jeg har selv samtidig været inde på at man ikke i forbindelse med den holstenske adels indvandring kan påvise nationale modsætninger i Sønderjylland (Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 134-36).

rod ikke kan betegnes som kapitalstærke, de var kun i meget begrænset omfang pantelensmænd, medlemmer af fyrsternes følge og råd samt lensmænd, og de var kun i ringe grad indgiftet i de højadelige holstenske slægter. Alt dette er tegn på at disse herremænd ikke tilhørte højadelen, og dette indtryk afkræftes ikke ved en analyse af gruppen på Urnehoved ting.

Af de 35 fremmødte stormænd var 9 riddere, men heraf kun én dansker, Johannes Thomesøn (Lindenov). Hans karriere skyldes sandsynligvis tilknytning til den fremstående holstener Henneke Limbek til Tørning¹¹. De oplysninger der foreligger om de sønderjyske herremænd, tyder ikke på godsrigdom som ganske vist også er svær at påvise i Sønderjylland på dette tidspunkt, selv for den holstenske adel.

Vi møder mænd af den senere fremstående slægt Emmiksen¹², Snafs¹³, Friis (Egern-Friis), Sappi, Lindenov, Sture, Daa, Uke, Rosenkrantz og nogle der ikke kan henføres til slægter. Tegn på godsrigdom er der kun at finde hos Peder Eriksen til Solvig og Kogsbøl¹⁴, men han havde en speciel baggrund ved at tilhøre den gamle hertugslægt. Muligvis var han søn af en uægte søn af Valdemar Sappi¹⁵.

Det gælder for borgere, gejstlige og adelige af både holstensk og dansk oprindelse at vi ikke kan konstatere at de aktivt har været indblandet i Elisabeths dispositioner til fordel for hertug Gerhard på Urnehoved ting i 1397. Som brevene fremtræder er der intet der tyder på at der er blevet forhandlet om sagen på landstinget. Stænderne har sanktioneret hertugens ønsker og sikret offentliggørelsen af den indgåede aftale¹⁶.

Spørgsmålet er nu om det er et udtryk for passivitet eller om stændernes tilslutning fandt sted fordi den svarede til deres ønsker. Vi vil

11. 1376 betegnes han som Henneke Limbeks faged (SHRU VI, 57). 1390 høvedsmand i Kolding (Rep. II, 3765). Bevidnede 1400 at Rejsby overdroges til Henneke Limbek (SHRU VI, 1617). Var medlem af Vor Frue Købmandsgilde i Flensborg (Dipl. Flensborg. I, nr. 74, s. 255); jfr. Gregersen, Plattysk, s. 133; C. A. Christensen, Arnsholm og Valdemar Sappi, s. 47.
12. Fangel, Slægten Emmiksen, især s. 11 f.
13. H. V. Gregersen i Sø. Årb. 1975.
14. H. V. Gregersen, Plattysk, s. 134. Vedrørende Kogsbøl se SHRU VI, 1604.
15. Man har tidligere anset Peter Eriksen til Solvig for at være en søn af Valdemar Sappis halvbroder Erik Rind (DAA 1914, s. 397), men vistnok med urette (C. A. Christensen, Arnsholm og Valdemar Sappi, s. 46 ff.).
16. Carstens, Beiträge, s. 27.

begynde med at se på sagen i den lidt større sammenhæng Carstens har sat denne begivenhed ind i¹⁷. Det er hans synspunkt at den slesvig-holstenske adel der var dannet ved den holstenske højadels udbredelse til Sønderjylland, konsekvent stod for det synspunkt at landene ikke skulle deles. Repræsentanter for denne politik var især råderne på grund af egne besiddelser og tilknytning til de fyrstelige interesser i både Slesvig og Holsten. Nyborgforleningen var efter deres hoved fordi den gjorde Gerhard alene til sønderjysk hertug, og i 1390 sikrede de Grevskabets forening ved at udelukke pinnebergerne fra Holsten. I 1397 kunne de ganske vist ikke hindre Holstens deling, men sikrede sig dog at adelen ikke selv deltes sammen med amterne, og hvad Slesvig angår, gik de ind for at kun Gerhard foreløbig skulle have Hertugdømmet. På samme måde ønskede råderne efter 1404 at holde grev Henrik ude fra landene, hvilket lykkedes i Slesvig, men ikke i Holsten. Endelig skal interessen for landenes udelelighed have været grunden til at Erik Krummedige i spidsen for størstedelen af den slesvigske adel i 1414 gik over til kong Erik. Alle tre brødre - Henrik, Gerhard og Adolf - begyndte nemlig på det tidspunkt at kalde sig hertuger af Slesvig.

Det er tvivlsomt om dette synspunkt har gyldighed i alle disse sammenhænge, men det er alligevel af stor interesse¹⁸. Det var det der sejrede ved ordningen i 1460 hvor statsretlige forhold talte for at Slesvig og Holsten skulle skilles, og hvor højadelen fik en meget afgørende indflydelse på at det ikke skete. Der er heller ingen tvivl om adelens betydning for den tilvejebragte enhed i Grevskabet i 1390. Ved den lejlighed var Hertugdømmets stilling ikke inde i billedet, men det kom den i allerhøjeste grad i 1397. Adelens rolle i denne sammenhæng vil vi derfor igen gå ind på.

Gerhard og hans yngre brødre, Albrecht og Henrik, kom efter grev Klauses død i 1397 i strid, og først forsøgte nogle nabofyrster at forlige dem. Da det ikke lykkedes, tog ridderskabet sagen i sin hånd og gennemførte på et møde i Bornhöved en ordning der bekræftede Gerhard i besiddelsen af Slesvig for de næste ni år, og dermed sikrede adelen sig at den ikke blev delt mellem flere fyrster. Carstens fremhæver at Den

17. Beiträge, s. 36 og 39 ff.

18. At det netop var de unge schauenburgeres optræden med hertugtittel (Da. Mag. 5. r. II, s. 95, jfr. s. 84) der skulle have medført Erik Krummediges partiskift er efter min mening en ubevist hypotese.

lybske Krønike udtrykkeligt betoner at det var adelen der gennemførte denne ordning af forholdene i Slesvig og Holsten. I Slesvig der ikke havde kendt til nogen deling af hertugværdigheden mellem flere fyrster, var adelen derfor udelte, og ordningen i 1397 bekræftede foreløbig dette. Men ved fordelingen af de holstenske amter på de tre brødre kom også et tilsvarende forhold til at gælde for adelens vedkommende. Waitz skrev i sin tid at den slesvigske adel også deltog i beslutningerne i Bornhöved¹⁹. Carstens retter dette til at vidnelisten til Bornhöveddiplomet og det i forbindelse hermed stående Urnehoveddiplom viser at fra Hertugdømmet var det kun råderne der deltog²⁰.

Den undersøgelse af ordningen i 1397 som ovenfor er foretaget i kapitel III,1 for at bestemme det indbyrdes forhold mellem greveslægtes medlemmer, bekræfter at adelen spillede en rolle for udformningen af de aftaler der blev indgået i 1397, men de har ikke været så ensidigt til hertug Gerhards fordel som Carstens har givet udtryk for²¹.

Bornhövedoverenskomsten der delte Holsten, omend ikke adelen, og tilkendte Gerhard Hertugdømmet for ni år, indeholder nok træk der har været til fordel for Gerhard, men den bærer også præg af kompromis. Hvordan man end vender og drejer sagen var der tale om en ny deling af Holsten, og det er ikke tilfældigt at Bornhövedoverenskomsten indeholder bestemmelser med henblik på at hindre krig mellem brødrene²². Netop denne situation ville kunne splitte adelen og derfor var Holstens deling, uanset det forbehold der anføres for adelen, hverken i dens eller i hertugens interesse. Det var en indrømmelse der blev givet grev Albrecht og grev Henrik. Med hensyn til Hertugdømmet har Gerhard og adelen stået sammen om at modsætte sig deling i ni år, men det er bemærkelsesværdigt at der er tale om en foreløbig løsning der på ingen måde indebar juridiske afkald fra de yngre brødres side.

Jeg har tidligere fremført det synspunkt at det brev der ligeledes den 28. august udstedtes i Plön af 18 stormænd, står i nøje politisk sammenhæng med Bornhövedoverenskomsten²³. Brevet tilbagegav enkehertuginde Elisabeth de rettigheder hun efter sin faders død havde overladt sin

19. I, s. 285.

20. Beiträage, s. 40.

21. Ovenfor s. 104 ff.

22. SHRU VI, 1345-46 (s. 929).

23. SHRU VI, 1347.

fætter Gerhard alene. Forklaringen på udstedelsen af dette brev må være at adelen derved imødekom et krav fra grev Albrecht og grev Henrik. Bornhövedoverenskomsten indebar ikke at de afsagde sig rettigheder til Sønderjylland, og derfor stillede de som betingelse for deres tiltrædelse af ordningen at Gerhard gav afkald på de fordele han ensidigt havde fået ved at overtage Elisabeths fædrearv. Adelen akcepterede dette krav og tvang Gerhard til at opgive de vundne fordele. I samme perspektiv må opgørelsen den 20. september af de tre brødres pengegæld ses²⁴. Det interessante er her at opgørelsens forudsætning er Albrechts og Henriks juridiske krav på Hertugdømmet der ni år senere måske kunne få realitet og medføre deling af Hertugdømmet.

Overenskomsterne i Bornhöved og Plön og i forbindelse hermed opgørelsen af brødrenes pengegæld er gennemført af adelen. Den har måttet tage hensyn til at Gerhard på den ene side og de to yngre brødre på den anden havde forskellige interesser, og derfor blev der gennemført en ordning i kompromisets tegn.

Dette ville Gerhard imidlertid ikke finde sig i. Den 30. september overdrog Elisabeth ham igen sine rettigheder, de rettigheder han selv den 28. august havde måttet give hende tilbage²⁵. Retshandelen den 30. september fremtræder i et dokument uden vidner, men den 6. oktober bevidnede en stor forsamling - heriblandt 22 holstenske stormænd bosat i Hertugdømmet - i ikke mindre end tre breve at Elisabeth overlod hertug Gerhard sin fædrearv. Der er ingen tvivl om at dette ensidigt var til fordel for Gerhard og betød en forbigåelse af Albrecht og Henrik.

Hvor adelen hidtil havde stået for en ordning i kompromisets tegn, akcepterede den her dispositioner alene til fordel for Gerhard. Kan det forklares f.eks. ved at adelen repræsenteredes af forskellige personer fra gang til gang eller af at forsamlingen den 6. oktober var mænd fra Hertugdømmet?

Bornhövedoverenskomsten bevidnedes af 16 stormænd. Af dem var 5 knyttet til Hertugdømmet²⁶, og de betegnes bortset fra Claus Rönnow i andre kilder som råder²⁷. Det bekræfter Carstens' synspunkt at deltagerne fra Hertugdømmet var råder. Hertil kan føjes at 11 af de 16

24. SHRU VI, 1351.

25. SHRU VI, 1357.

26. Benedikt Ahlefeldt (III), Claus Ahlefeldt, Henrik Ahlefeldt, Siefert Dosenrode og Claus Rönnow; jfr. tabel 10.

27. Se tabel 11.

stormænd var råder, så det er altså i det hele taget landenes råder der udgjorde kernen i den adelsgruppe der handlede i Bornhöved²⁸.

Plönbrevet udstedtes af 18 stormænd (ikke af Gerhard!), og 6 af dem havde tilknytning til Hertugdømmet²⁹, men kun to af dem betegnes i øvrigt som råder³⁰. I det hele taget var rådernes tal blandt ustederne mindre end i Bornhöved. Derimod var alle ni brevidner ved opgørelsen af brødrenes pengegæld disses råder, men ingen af dem var bosat i Hertugdømmet.

De tre Urnehovedbreve indeholder navnene på 35 stormænd bosat i Sønderjylland. 13 af dem var danskere, 22 holstenere og af de sidste var 7 råder³¹. Det afgørende er nu i hvilken udstrækning de stormænd af holstensk adel der vidner på Urnehoved ting, også har medvirket ved de tidligere afgørelser. Det viser sig da at det gælder 8 af de 22, nemlig Benedikt Ahlefeldt (III), Claus og Henrik Ahlefeldt, Erik Krummedige, Henneke Rantzau, Claus Rönnow, Lyder Storm og Wulf v. d. Wisch. Det er så mange at man ikke kan sige at en forskellig personkreds står bag ordningerne af 28. august (Bornhöved-Plön) og af 6. oktober (Urnehoved). Adelen bosat i Holsten var ikke med på Urnehoved ting, men en betydelig del af de tilstedeværende havde tidligere erklæret sig indforstået med Bornhöved-Plönaftalerne, og det ser mærkeligt ud.

For Carstens var der ikke noget problem. Den holstenske adel med deltagelse af råderne fra Slesvig gennemførte i Bornhöved en ordning til fordel for Gerhard fordi det hindrede en deling af Hertugdømmet. Hvordan samme dags aftale i Plön skal forklares tog han ikke stilling til. Efter min mening tog aftalerne i Bornhöved og Plön i ikke ringe grad hensyn til grev Albrecht og grev Henrik, mens deres rettigheder ganske blev forbigået med de dispositioner der bevidnedes på Urnehoved ting. Den tolkning og navnlig sammenhængen mellem aftalerne i Bornhöved og Plön vil jeg nødig opgive, fordi der her er givet en forklaring man ellers må savne.

28. Tabel 14 viser hvem der var fyrsternes råder.

29. Henrik Ahlefeldt, Hartvig Brejde, Erik Krummedige, Claus Rönnow, Lyder Storm og Wulf v. d. Wisch, jfr. tabel 10.

30. Henrik Ahlefeldt og Hartvig Brejde.

31. Benedikt Ahlefeldt (III), Benedikt Ahlefeldt (IV), Claus Ahlefeldt, Henrik Ahlefeldt, Henning Ketelberg, Burchard Krummedige og Wulf Pogwisch (IV).

Men denne teori indeholder en modsætning mellem aftalerne i Bornhöved-Plön og på Urnehoved ting som kræver en forklaring. Man kan til nøds begrunde at adskillige personer har besejlet både Bornhöved- og Urnehoveddiplomerne. Bornhövedaftalen var et kompromis der dog tillod Gerhard at beholde Sønderjylland uantastet i ni år. Derimod er Plönaftalen i absolut modstrid med indholdet af Urnehovedbrevene, og dog var 6 af de 18 i Plön også vidner på Urnehoved ting. En løsning tegner sig dog hvis man med Carstens forudsætter at adelens politik var landenes udelelighed.

Det var den 28. august meget vanskeligt at skabe et kompromis som Albrecht og Henrik kunne akceptere, for de ville have andel i både Slesvig og Holsten. Det fik de i Holsten, men de udskød deres krav på Slesvig i ni år på den betingelse at Gerhard gav afkald på arven efter grev Klaus i Hertugdømmet. Det tvang adelen da i Plön Gerhard til at gøre for at få tilvejebragt en løsning. Adelen gik imidlertid halvhjertet ind for løsninger der indebar deling af landene. I Holsten gennemførtes at adelen ikke skulle indgå i delingen af amterne, og i Slesvig fik man udskudt afgørelsen i ni år. Det blev løsningen, og i Bornhöved udstedte Albrecht og Henrik da deres særskilte brev på denne ordning. Da den var i hus og Gerhard viste sig utilbøjelig til at overholde bestemmelserne om Elisabeths fædrearv, akcepterede den sønderjyske adel på Urnehoved ting villigt en ordning der favoriserede Gerhard på Albrechts og Henriks bekostning. Det var nemlig til fordel for princippet om landenes udelighed der svarede til adelens ønsker.

Den sønderjyske adels indflydelse på begivenhederne i 1397 er utvivlsom. Den var med til at træffe ordningen af 28. august der tog hensyn til Albrechts og Henriks interesser i begge lande, men modsatte sig en deling af Hertugdømmet som netop ved Nyborgforleningen i 1386 holdtes formelt samlet som en enhed. Den fik sammen med adelen fra Holsten udskudt afgørelsen om en eventuel deling af Hertugdømmet i ni år og støttede kort efter at Gerhard alene overtog arven efter grev Klaus i Hertugdømmet. Stiltiende har man da set bort fra det hensyn til grev Albrecht og grev Henrik man selv var med til at tage den 28. august, for hertug og adel havde en fælles interesse i at Hertugdømmet ikke deltes.

IV. Afslutning

Sønderjylland undergik ikke statsretlige ændringer ved at den schauenburgske greveslægt i 1386 kunne sætte et medlem på den sønderjyske hertugtrone. Det var allerede i Erik II's hertugtid (1312-1325) nået frem til en høj grad af selvstændighed i forhold til den danske kongemagt. Ved overenskomsten i Horsens i 1313 gav kongen for sin levetid afkald på det sønderjyske krongods, og i 1317 afstod han fra at tage vasaller i Hertugdømmet. Dermed havde kongemagten afgivet sine sidste rettigheder i selve Hertugdømmet. Kronen sattes på værket med forleningen i 1326 til grev Gerhard (III) af Holsten. Da fremstod Sønderjylland som et frit len uden tjenestepligt, og den danske konge havde kun et ubestemt overherredømme som alene synes at have indebåret en ret til at foretage forleningen.

Der var fra da af tale om et selvstændigt hertugdømme hvis hertug siden Abels tid førte sit eget våben med to leoparder. Der havde også udviklet sig en særskilt administration efter dansk forbillede. Fra tid til anden møder vi drost, marsk og justitiar, og i det hele taget er udgangspunktet det danske grundlag hvad sprog og ret angår. Men ligesom Kongeriget rantes Hertugdømmet i det 14. århundrede af en politisk krise, og syd for Kongeåen fik man ikke sin Valdemar Atterdag. Landet opsplittedes i pantelen, og den kapital hertugen manglede kunne den holstenske adel præstere. Den sønderjyske hertugmagts krise og den holstenske adels indvandring er to sider af samme sag.

Der grundlagdes på den måde et misforhold mellem form og indhold som fortsat karakteriserer Sønderjylland i den periode der her er behandlet. Hvad formen angår skete der ingen ændringer ved at den dygtige holstenske greveslægt fik held med at erhverve Hertugdømmet. Sønderjylland var fortsat et len, og intet tyder på at schauenburgerne har forestillet sig andet, selv ikke i tiden 1375-86 da der ingen hertug var. Der gik en grænse mellem Slesvig og Holsten ved Rendsborg og Levensau, og der var tale om to lande som det f.eks. ses af 1392-traktaten mellem dronning Margrethe og de schauenburgske fyrster.

At holstenerne ikke var interesseret i at gøre krigstjeneste som følge af forleningen er vel en selvfølge, men det var også meget længe siden det havde fundet sted. Måtte de bøje sig på det punkt i 1386, så nåede de i hvert fald deres mål i 1396. Der var tale om et frit lensforhold som schauenburgerne var vant til i deres grevskab. Det er typisk at hele ordningen af Slesvig og Holstens forhold i 1397 skabtes uden at den danske kongemagt i mindste måde var inddraget. Forleningen var således en formalitet der vel ikke var uden betydning, men som ingen pligter medførte for hertugen.

Sønderjylland var et selvstændigt hertugdømme som i formel henseende stadig bar præg af sin danske fortid. Det havde eget landsting som svarede til de kongerigske, og drost og retterting er også fænomener med rod bag ud i tiden som ikke kendes i Holsten. Interessant er det ligeledes at hertugmagten fuldt ud anerkendte dansk ret i Sønderjylland som det ses på Urnehoved ting i 1397, og tilsvarende betonedede Erik Krummedige i 1406 som Sønderjyllands drost at han holdt ting efter dansk ret.

Ser vi derimod på den faktiske virkelighed, er det klart at Slesvig og Holsten knyttedes nøjere sammen. Det schauenburgske dynastis aspirationer går langt tilbage i tiden. Allerede i 1260 pantsattes landet mellem Slien og Ejderen til to holstenske grever, og i 1326 fik en holstener for første gang selve hertugværdigheden. Den måtte han ganske vist siden igen afgive, men hele Sydslesvig omtrent til den nuværende statsgrænse blev pant på de holstenske grevers hænder, og efter 1375 fik de så også Nordslesvig. Den ordning der gennemførtes med Nyborgforleningen i 1386, indebar at én schauenburger blev gjort til hertug, mens slægten sandsynligvis fik anerkendt en arveret til Hertugdømmet.

Den dynastiske forening af landene gik i tråd med en social der repræsenteres af den holstenske adel. Den begyndte at indvandre i anden halvdel af det 13. århundrede og strømmede nord på specielt i årtierne efter 1325. Denne tyske adel kom hurtigt socialt og politisk til at dominere Sønderjylland. I sidste fjerdedel af århundredet var det dens øverste lag (højadelen) der sad på de store pantelen, besatte de ledende poster i central- og lokaladministrationen og udgjorde fyrsterne følge og råd der var fælles for begge lande.

Denne afhandlings ene hovedaspekt har således været Sønderjyllands stilling *mellem* Kongeriget og Grevskabet. Det andet har været hertug-

magtens stilling og styrke *inden for* Hertugdømmet. Hertug Henriks og kong Valdemars død kort efter hinanden i 1375 betød at højheden over hele Sønderjylland gik over til grev Henrik og grev Klaus af Holsten. Det forhold at de to brødre længe før 1375 tilsammen havde Sydslesvig i pant og derpå i fællesskab kom til at regere hele Sønderjylland, fik store konsekvenser. Henriks ældste søn, Gerhard, fik i 1386 en fortrinstillig idet han ene blev den officielle fyrste i Sønderjylland, men hans slægtninge gjorde også rettigheder gældende. Grev Klaus stod ved sin brodersøns side i kraft både af sin faktiske autoritet og af sine rettigheder i Gottorp og Åbenrå len. Gerhards yngre brødre, Albrecht og Henrik, blev ikke hertuger i 1386, men de opnåede sandsynligvis i kraft af samforlening en arveret til Hertugdømmet. Sammen med deres broder hertugen må de have overtaget faderens ret i Gottorp len, og ved grev Klauses død i 1397 kom yderligere det spørgsmål til hvem der skulle overtage arven efter ham i Hertugdømmet.

I samarbejde med adelen trak Gerhard det længste strå ved den foreløbige løsning der gennemførtes i Sønderjylland. Afgørelsen af de yngre brøders krav på Hertugdømmet blev udskudt i ni år, og det blev hertugen der overtog arven efter deres farbroder. En ikke uvæsentlig del heraf, således Åbenrå len med to herreder, var ganske vist udlagt til livgeding for grev Klauses datter Elisabeth, men hende blev Gerhard værge for, og på den måde fik han kontrol med det.

Hensynet til slægtningenes rettigheder og besiddelser hæmmede således i lang tid hertug Gerhards stilling i Hertugdømmet. I slutningen af perioden styrkedes han, men der var andre vanskeligheder at slås med. Ordningen i 1397 viser at der var en stærk højadel at tage hensyn til for hertugen. I 1397 formåede den at tilvejebringe en ordening mellem de tre brødre som ikke direkte skadede den selv, men løsningen bragte ikke adelen i egentlig modsætning til Gerhard. I Bornhöved og Plön blev der den 28. august nok gennemført et kompromis der indebar afkald fra Gerhards side, men adelen bosat i Sønderjylland billigede kort efter en ordening der foreløbig indebar et udelt hertugdømme til fordel for ham.

Kapitlet i Slesvig var føjeligt, men med slesvigbispens kom hertugen i åben strid. Det er nok muligt at han økonomisk vandt herved, men Johan Skondelev beholdt sine borge og sluttede sig villigt kort efter Gerhards død til dronning Margrethe.

Flere ting tyder på at Gerhard har været i finansielle vanskeligheder, således opgjordes hans pengegæld i 1397 til over 25.000 mk. Dette tal

er ganske vist vanskeligt at bedømme fordi vi ikke kender Hertugdømmets indtægter, men hertugmagtens svaghed over for dronning Margrethe efter 1404 hang sammen med finansielle problemer der næppe kan være skabt på engang. Det står således fast at de store pantelen i Nordslesvig, Tørning, Lundtoft herred, Trøjborg og dele af Hviding herred ikke blev indløst i løbet af perioden ligesom Haderslev igen pantsattes.

Hovedindtrykket af Hertugdømmets politiske ledelse er at den skete i et samarbejde mellem fyrster og højadel. Hertugmagten udøvedes med bistand af riddere og svende der udgjorde hertugens følge, råd og lensmænd, men disse varetog samtidig deres standsinteresser over for hertugen. Her var det af særlig betydning at hertugmagtens finansielle stilling medførte at visse len konstant var pantsat. De tilfaldt en kapitalstærk højadel der dermed overtog nogle af hertugmagtens indtægter og rettigheder. På samme måde fremgår det tydeligt at den holstenske adel i denne periode sad inde med store dele af det tidligere krongods.

Det er opdelingen i len og pantelen der er baggrunden for dronning Margrethes fremtræden i Sønderjylland efter hertug Gerhards tidlige død. Hendes succes skyldtes efter alt at dømme at den hertugmagt hun mødte, var svag både som følge af personlige forhold og fordi hertug Gerhard aldrig havde fået fast greb om Hertugdømmets lokaladministration.

Som en afsluttende betragtning tør jeg måske minde om et grundvilkår ved arbejdet med dansk middelalderhistorie. Det er utilfredsstillende, som i denne bog, at beskæftige sig med en række navngivne mennesker og dog fornemme at man ikke har lært dem at kende på godt og ondt. Som enkelte menneskeskæbner fremtræder de ikke, men de har det til fælles at de udøvede magt og at deres handlinger fik betydning. Her tænkes på den holstenske greveslægt som gennemførte personalunionen mellem Slesvig og Holsten, og især på den holstenske adel. Det blev dens materielle interesser i begge lande der helt frem til det 19. århundrede først og fremmest kom til at udgøre båndet mellem dem. Man kan således beklage at vi ikke kender disse personer nærmere, men betydningen af deres virksomhed kan der ikke tvivles på.

Ekskurs I. Jylland, Sønderjylland og Slesvig

I middelalderen anvendtes navnene Jylland, Sønderjylland og Slesvig om Hertugdømmet, men sprogbrogen vekslede, og efter Aug. Sachs undersøgelse skete der en afgørende ændring i det 14. århundrede. Hertugerne anvendte oprindeligt titlen hertug af Jylland, og denne var dominerende i den officielle sprogbrug endnu i første halvdel af det 14. århundrede. Betegnelsen Sønderjylland forekom også, men langt sjældnere. Den var ikke hvad han kalder en officiel betegnelse.

Slesvig som navn på Hertugdømmet forekommer fra 2. halvdel af det 13. århundrede, og det vandt terræn i forbindelse med det nedertyske sprogs fremtrængen. I slutningen af det 14. århundrede kom det således til at indgå i de schauenburgske hertugers officielle titel. De gamle navne fik kort nyt liv med Erik af Pommerns kamp for Sønderjylland, men måtte vige i løbet af det 15. århundrede. Et tegn på at den ældre sprogbrug dog ikke forsvandt på engang, er anvendelsen af begge navne samtidig. Således førte hertuginde Kunigunde i 1375 titlen hertuginde af Slesvig og Sønderjylland og 1378 var hun hertuginde til Slesvig og Jylland (Das Herzogtum Schleswig I, s.2-8).

Det er rigtigt at betegnelsen Slesvig vinder frem, og i den her behandlede periode er Gerhard som oftest hertug af Slesvig, jfr. betegnelserne *hertoghe* og *hertoghinne to Sleswik, ducatus Sleswicensis*, således 1377 (SHRU VI, 122), 1381 (SHRU VI, 392), 1387 (SHRU VI, 688), 1391 (SHRU VI, 956), 1392 (SHRU VI, 1039), 1393 (SHRU VI, 1091), 1394 (SHRU VI, 1108), 1397 (SHRU VI, 1346, 1351, 1357 og 1361-63) og 1398 (SHRU VI, 1417-18). Dog fører han et par gange titlen hertug af Jylland (1390. SHRU VI, 861 og 890), og også før hans tid tales der om hertugdømmet Jylland (*hertochrike to Jútlande* og *ducatus Jucie*), således 1376 (SHRU VI, 7-8), 1385 (SHRU VI, 586) og 1386 (SHRU VI, 663). Betegnelsen Sønderjylland (*Sunder Jucia, Sunderjuten, Sunder Julant*) er også almindelig, således 1376 (SHRU VI, 66), 1377 (SHRU VI, 135), 1383 (SHRU VI, 458), 1389 (SHRU VI, 830), 1393 (SHRU VI, 1091), 1397 (SHRU VI, 1295 og 1361-63) og

1398 (SHRU VI, 1439).

Sønderjylland og Slesvig var efter min mening synonyme udtryk for Hertugdømmet, men på dette punkt har H. V. Gregersen fremført en anden opfattelse. Om Kunigundes titel i 1375 *hertoghinne to Sleswich unde to Sundergutlande* (SHRU IV, 1581) siger han: »De to landsnavne står ikke som synonyme, men der er tale om de to dele, som landet var splittet op i siden 1340. I selve titlen, der er føjet til Kunigundes navn, er der således udtrykt et krav på hele landsdelen, svarende til indløsningsaftalen af 1374 24/6« (Plattysk, s. 64). Den ældste brug af »Slesvig« betegner således den del af landet der beherskedes af de holstenske grever (sst., s. 136, note 352).

Det forekommer usandsynligt at en fyrste skulle lade det få indvirkning på sin titel hvorvidt en del af hans land var pantsat eller ej. Efter min mening anvendes udtrykkene Sønderjylland og Slesvig nærmest i flæng til at betegne Hertugdømmet, men aldrig til at angive en del af det. Drosten betegnes et sted i en kilde som hertugdømmet Slesvigs drost (SHRU VI, 1091), ved en anden lejlighed som drost i Sønderjylland (SHRU VI, 1295). Det skulle dog være mærkeligt om der var tale om to forskellige lokaliteter. Når Kunigunde kalder sig hertuginde af Slesvig og Sønderjylland skal dette og opfattes som om der stod *eller*. På samme måde førte Gerhard i 1390 titlen *dux Jucie et Sleswicensis* (SHRU VI, 870) ligesom hans farfaders hertugsegl i 1326 bar omskriften *S. Gherardi Dei Gratia Ducis Sleswicensis et Jucie* (DKS, nr. 143 a). I 1326 havde det i hvert fald ingen mening at skelne mellem to dele af Hertugdømmet med forskelligt navn.

Slesvig og Sønderjylland angiver ikke to forskellige landområder, men betyder at der i datiden levede to udtryk for det samme side om side. På den måde anvendte holstenerne udtrykket *ducatus Sleswicensis siue Jucie* da de i 1424 afgav vidnesbyrd om Hertugdømmets udstrækning og lensforhold (Dipl. Flensborg. I, s. 354). I hvilken grad udtrykkene anvendtes side om side fremgår måske allerbedst af de tre breve der den 6. oktober 1397 udstedtes i anledning af at grev Klausens datter, Elisabeth, overdrog sine rettigheder i Hertugdømmet til sin fætter Gerhard. Urnehoved landsting ligger i *Sunder Jütland*, Gerhard er *hertoghe tu Sleswik*, besiddelserne ligger *in deme hertichrike tu Sleswik* og Elisabeth gav afkald på *dat ghantze hertichrike tu Sleswik unde to Sunder Jütlande* (SHRU VI, 1361-63).

Ekskurs II. Arven efter Segebod Krummedige og Sidsel Pedersdatter Skram

Deres børn var i ukendt aldersfølge:

Erik. (se bilag 1, nr. 16).

Mette. Gift 1° med den adelige borgmester i Flensborg Peder Juel (Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt, s. 39 f.). Hendes søn, Iver Juel, solgte 1401 efter at have overtaget en række andre arvingers rettigheder, hendes arv i Løgismose (Båg herred på Fyn) til Jens Pedersen Panter (Elines Gøyes Jdbg., s. 215 f.). Gift 2° med Hartvig Sehested som det synes at fremgå af følgende:

Antagelsen af et ægteskab mellem Hartvig Sehested og Mette Krummedige bygger på den iagttagelse at Hartvig Sehesteds børn ejede besiddelser som Segebod Krummedige og Sidsel Pedersdatter Skram tidligere havde. Hartvig Sehesteds børn var således medejere af både Grødersby og Løgismose (Den 1. august 1406 afstod Hartvig, Reimer og Poppe Sehested deres niendedel af Grødersby og Paverød til dronning Margrethe (Stemann III, nr. 26). De tre er brødre, for de lover at befri besiddelsen for krav fra andre og især fra deres søster Gisle (Gissel), Jep Vilsens hustru. Samme år afstod Jep Vilsen (Ferke) til Keldkær sin og sin hustrus ret i Grødersby og dets tilliggende til dronning Margrethe (Molbech og Petersen, nr. 189, jfr. ÆA I, s. 15). I forbindelse med Løgismose oplyser Eline Gøyes Jordebog at fader til Poppe Sehested, Reimer Sehested og fru Gissel gift med Jep Vilsen, var Hartvig Sehested (s. 189 og 216 f.), og i Jep Vilsens afståelsesbrev nævnes Gisle som datter af Hartvig Sehested. Faderen til de fire børn der afstod deres andel i Grødersby og Paverød i 1406, var altså Hartvig Sehested (Der har således været både en fader og en søn ved navn Hartvig hvad der fremgår af Thisets stamtavle (DAA 1914, s. 480), derimod ikke af Bobés (DAA 1940, s. 107). - Den 10. juni 1408 pantsatte Jep Vilsen til Jens Pedersen Panter al sin rettighed i Løgismose som han fik med sin hustru Gissel efter hendes fader Hartvig Sehested og af Poge (Poppe) Sehested og Rynne (Reimer) Sehested, hans hustrus brødre. Pantesummen var 140 mark (Eline Gøyes Jordebog, s. 216 f.)).

I Løgismose havde Segebod Krummedige og fru Sidsel og deres datter Elsebeth del (Eline Gøyes Jdbg., s. 189 og 215), og Elsebeth var medejer af Grødersby (En arveoverenskomst af 28. september 1391 viser at fru Elsebeth, gift med Henrik Split, havde andel i Grødersby (SHRU VI, 978), og det kan påvises at hun var datter af Segebod Krummedige og fru Sidsel (se nedenfor)).

Endelig ved man at Segebod Krummedige havde en svigersøn ved navn Hartvig Sehested (Hartvig Sehested kvitterede 1388 Erik Krummedige på dennes broder Segebods vegne for sin hustrus medgift (SHRU VI, 748. Om den ældre Erik Krummedige se DAA 1900, s. 226)).

Når Hartvig Sehesteds børn har haft de samme besiddelser som Segebod Krummedige og hans slægt og når man ved at Hartvig Sehested var Segebod Krummediges svigersøn, må Grødersby og Løgismose have været Hartvig Sehesteds børns mødrearv. Derfor er det også naturligt at deres morbroder Erik Krummedige i 1406 garanterede dispositionen med hensyn til Grødersby. Men hvem var Hartvig Sehesteds hustru?

Den fyldige omtale af Løgismoses ejere i Eline Gøyes Jordebog og to bevarede arveoverenskomster (SHRU VI, 978 og 1295) viser hvor mange børn Segebod Krummedige og Sidsel Skram havde, nemlig tre piger og to drenge. Anne var 1397 gift med Hartvig Brejde (SHRU VI, 1295), og Elsebeth var 1391 Henrik Splits hustru (SHRU VI, 978). Mette var gift med Peter Juel som vi ikke møder i ovennævnte kilder. Det kunne tyde på at han da var død. Hartvig Sehested kan ikke have været gift med Anne hvis mand synes at have levet endnu i 1409, (DAA 1889, s. 81 og 1942, s. 39), men hvad med Elsebeth der i 1391 havde ret i Grødersby? Kunne det ikke være hendes besiddelse hans børn i 1406 disponerede over? Det er ikke tilfældet for i 1392 afstod Elsebeth sin ret i Løgismose til sin broder Erik (Eline Gøyes Jdbg., s. 215). Når derfor Jep Vilsen efter at have overtaget Poppes og Reimers del i 1408 afstod sin hustrus ret i Løgismose kan disse søskendes moder ikke have været Elsebeth. Tilbage synes kun den mulighed at Mette Krummedige fik Hartvig Sehested i sit andet ægteskab og at det var deres børn der 1406 ejede en del af Grødersby med tilliggende. Det samme resultat med hensyn til dette ægteskab er man nået til i Adelsårbogen (DAA 1900, s. 226, 1914, s. 480 og sst. 1940, s. 107).

Et sådant ægteskab omtales imidlertid ikke i nogen kilde, og imod

hypotesen taler formuleringen at Iver Juel skødede al den rettighed i Løgismose hans mor, fru Mette, arvede efter sin fader og moder, Segebod Krummedige og fru Sidsel (Eline Gøyes Jdbg., s. 216). Den forklaring der ovenfor er givet, forudsætter imidlertid at en del af Mette Krummediges arv er tilfaldet Hartvig Sehesteds børn. Ej heller nævnes det nogetsteds at Hartvig Sehesteds børn havde rettigheder i Løgismose efter deres moder, det er børnenes arv efter faderen der omtales (Eline Gøyes Jdbg., s. 189 og 216 f.). Skulle dette være en hindring for antagelsen af et ægteskab mellem Hartvig Sehested og Mette Krummedige står man imidlertid tilbage med en afgjort utilfredsstillende forklaring: Hartvig Sehested og Mette Krummedige har uafhængigt af hinanden haft del i Løgismose uanset at en Hartvig Sehested bevisligt har været svigersøn af Mette Krummediges forældre. Desuden har Hartvig Sehesteds børn haft del i Grødersby ligesom Mette Krummediges søster Elsebeth. På den baggrund må man trods alt søge at bortforklare indvendingerne mod ægteskabet mellem Hartvig Sehested og Mette Krummedige, men det er ikke så let. Der synes ikke at være anden forklaring end jordebogsforfatterens upræcise regester af de breve han gengiver.

Mette må være død før 3. februar 1401 (Eline Gøyes Jdbg., s. 190 og 216).

Anne. Gift med Hartvig Brejde der 1397 2. februar med sin hustru afstod al hendes arv efter hendes fader, søster og broder samt hvad hun kunne arve efter sin moder, til hendes broder Erik (SHRU VI, 1295). Anne var altså ikke død på dette tidspunkt som Thiset vil (DAA 1889, s. 81). I dette brev er Segebod Krummediges afdøde børn opregnet, og det er antagelig Elsebeth og en søn vi ikke kender. Mette havde børn, og derfor er det meget usandsynligt at Anne har arvet efter hende. Det er mere nærliggende at Elsebeth er død barnløs som en overenskomst af 28. sept. 1391 mellem hende og Erik Krummedige kunne antyde (SHRU VI, 978) (se nedenfor). Af Hartvig Brejdes og Annes netop omtalte brev af 2. febr. 1397 ser man at Sidsel Pedersdatter Skram endnu på dette tidspunkt var i live.

Elsebeth (Elsebe). Thiset angiver at hun skulle være Segebod Krummediges søster (DAA 1900, s. 226), men det kan næppe passe. At hun var datter af Segebod ses af arveoverenskomsten af 1391 28. september mellem Erik Krummedige og Henrik Split der var gift med fru Elsebeth

(SHRU VI, 978). Det fremgår heraf at hun til Erik afstod sin arveret til Runtoft. Da Segebod havde erhvervet Runtoft ved giftermål (Stemann III, nr. 63), og da han ikke var barnløs, må hendes arveret forklares ved at hun var en datter af, ikke en søster til Segebod (i 1392 omtales Erik Krummedige også som hendes broder (Eline Gøyes Jdbg., s. 215)). Dog indebærer forklaringen den vanskelighed at man skifter Eriks og Elsebeths mødrearv uanset at det af 1397 2. februar fremgår at moderen endnu levede (se ovenfor under Anne). Elsebeth havde altså en arveret til Runtoft, men desuden fremgår det af 1391-overenskomsten at hun havde arvet Grødersby som i tilfælde af hendes død skulle tilfalde Erik Krummedige. Det nævnes ikke ved den lejlighed at der kun var tale om en del af Grødersby, men i 1406 ser man at flere personer har haft lod og del i det (Stemann III, nr. 24-26). Dog skulle Grødersby kun tilfalde Erik Krummedige under forudsætning af at hun ikke efterlod sig levende børn og børnebørn og på betingelse af at hendes mand fik overladt 600 mk. lb. Da denne aftale blev indgået har de næppe haft børn, for som deres arvinger nævnes Hartvig Split og Grove Henrik Reventlow. Året efter overlod Henrik Split Erik Krummedige sin hustrus del i Løgismose (Eline Gøyes Jdbg., s. 215).

En søn. Død før 2. februar 1397 da Anne overlod sin arv bl.a. efter ham til Erik Krummedige (SHRU VI, 1295).

Arven efter Segebod Krummedige og Sidsel Pedersdatter Skram har således omfattet 1) Runtoft, Gelting og besiddelser i Geltingskov, 2) en del af Grødersby, 3) en del af Løgismose. Runtoft havde fru Sidsel arvet, hvorledes de har fået del i Grødersby og Løgismose tør jeg ikke sige.

Aftalen af 28. september 1391 indebar at Erik Krummedige overtog sin søster Elsebeths ret i Runtoft, Gelting og besiddelser i Geltingskov. Anne overlod Erik al sin arv 1397, og Mette ses ikke at have haft ret i Runtoft m.v. som Erik således utvivlsomt har ejet alene.

Mettes sønner Hartvig, Poppe og Reimer Sehested har ejet en niendedel af Grødersby og Paverød, og deres søster Gissel havde også en ret som hun afstod i 1406. Resten af disse besiddelser ejedes af Hartvig Pogwisch og hans sønnesøn da det i 1406 overgik til dronning Margrethe og Slesvig domkirke. En anden arving var Mettes søster Elsebeth som i 1391 i overenskomsten med Erik Krummedige fik overladt Grø-

dersby, men øjensynlig kun en del af det. Det forudsås som en mulighed at dette gods kunne overgå til Erik Krummedige, og en vis forbindelse havde han også siden med Grødersby. I 1395 kvitterede en Johan v. Monnigh ham for 35 mk. lb. af den arv der var tilfaldet ham, hans hustru fru Berte og deres to arvinger af Grødersby (SHRU VI, 1222), men hvem det er tør jeg ikke sige. Han er næppe Segebods ukendte søn som var død før 2. februar 1397, da formuleringen snarest tyder på at det er hans kones arv der kvitteres for. Vi ved ikke hvordan det er gået Elsebeths part i Grødersby, men at netop Erik Krummedige udbetaler Johan v. Monnigh en del af arven i Grødersby kunne måske tyde på at han i overensstemmelse med aftalen af 28. september 1391 er kommet i besiddelse af Grødersby. Dog var Erik Krummedige ikke selv (længere?) i besiddelse af rettigheder i Grødersby da Mette Krummediges og Henrik Sehesteds børn i 1406 afstod deres ret i denne besiddelse. Han bekræftede sine tre nevøers overdragelse af deres niendedel til den danske dronning, og da Pogwischerne afstod resten, kunne dronning Margrethe overlade hele besiddelsen til Slesvig domkirke (Stemann III, nr. 24-26 og Rep. III, 4805). Hvorledes Pogwischerne er kommet i besiddelse af Grødersby er uvist.

Mette arvede en part af Løgismose som hendes børn af første og andet ægteskab afhændede. Erik overtog Elsebeths del hvortil kommer hvad han selv måtte have arvet. Eline Gøyes Jordebog nævner ikke deres søster Anne som medejer af Løgismose (s. 189 f., jfr. s. 215 ff.).

Ekskurs III.

Adelens rolle ved ordningen af Holstens forhold i 1390

Carstens har fremført den opfattelse at plöneradelen i 1390 ved Adolf VII's død kom til at spille en afgørende rolle for Holstens fremtid. Ved at afvise pinnebergernes arvekrav og stille sig bag grev Klaus af Rendsborg gennemførte den at Holsten påny forenedes efter at have været delt siden 1273. Denne begivenhed er et blandt flere eksempler på et hovedsynspunkt hos Carstens, at den holstenske højadel som nu også havde bredt sig til Slesvig, havde landenes udelelighed som politisk mål¹.

At grev Adolfs mænd i 1390 hyldede grev Klaus nævner allerede Waitz², men nogen nærmere begrundelse for plöneradelens rolle i dette vigtige forhold finder man mig bekendt ingen steder. Man gætter næppe forkert ved at antage at de to forfatters kilde er Detmar hvis beretning det af to grunde kunne være af interesse at prøve i forhold til det samtidige diplommateriale. Det er væsentligt at forstå adelens politiske rolle i Holsten før den greb ind i forhold vedrørende Sønderjylland, og der foreligger et brugbart kildemateriale. Dernæst er det ikke uden interesse på et enkelt, centralt punkt at tage en stikprøve på den højt værdsatte lybske krønikes pålidelighed.

Detmars lybske krønike meddeler at ikke længe efter grev Adolfs død hyldede hans mænd grev Klaus af Holsten der var hans fætter. Denne hyldning fandt sted på Viert ved Bornhöved og var rettet mod schauenburgeren der også var fætter af grev Adolf³. Det sidste diplom Adolf VII har udstedt er dateret den 10. januar⁴, og han døde den 26. januar⁵.

1. Beiträge, s. 39 f.

2. I, s. 278 f.

3. *nicht langhe na sime dode huldegeden sine man greven Clawese van Holsten, sime vedderen. unde dat was jegen den van Schowenborch, wente he was dar ok vedder to, men dat de name wandelt was. desse huldinge schach up deme vyrde to Bornehovede* (Den lybske Krønike II, s. 35 f.).

4. SHRU VI, 858.

5. A. Thratziger, Chronica der Stadt Hamburg, udg. af J. M. Lappenberg, 1865, s. 108.

Efter Detmar skal hyldningen have fundet sted ikke længe efter, og det bekræftes af et brev som pinnebergerne, grev Otto og grev Bernhard af Schauenburg, den 4. april rettede til adelen i Holsten. Heri meddelte de at de gav afkald på arven efter grev Adolf til fordel for grev Klaus, hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik. Umiddelbart får man det indtryk at sagen er afgjort af fyrsterne, men et enkelt sted antydes sagens rette sammenhæng. Formålet med brevet er at få adelen til at anerkende rendsborrgreverne, men brevet viser også at adelen selv har handlet *før* pinnebergernes afkald: *Vortmer danke wy al den ghenen, de unsen leven vedderen vorbenomet alrede huldighet hebben*⁶.

Detmars vurdering er at adelen i 1390 handlede til fordel for grev Klaus (rendsborglinjen) og imod schauenburgeren (pinnebergerne). De overenskomster der blev indgået mellem parterne var uden diskussion til fordel for rendsborrgreverne⁷, og det er ligeledes klart at også andre dispositioner i 1390 utvetydigt peger på dem som sejrherre. Den 12. marts gav fru Beke af Venden afkald på arv efter sin broder, Adolf VII, til fordel for grev Klaus og hertug Gerhard⁸, og den 4. april erklærede Adolf VII's enke at hun med indbyggerne i sit livgeding ville yde Klaus og Gerhard bistand⁹.

Spørgsmålet er nu i hvilken grad adelen er ansvarlig for den tilvejebragte løsning. Som nævnt påstår Detmar at det var tilfældet, og det fremgår af pinnebergernes brev af 4. april at en del af adelen allerede da havde hyldet rendsborrgreverne. Efter sagens natur må der være tale om den plönske adel, for det var den hvis forhold kunne undergå ændringer med grev Adolfs død.

Ad en anden vej må det også være muligt at kontrollere Detmars beretning. I nogle af de udstedte diplomer om ordningen af Holstens forhold i 1390 optræder navngivne holstenske adelsmænd som vidner. Hvis disse er rendsborrgrevernes mænd, viser det intet om adelens indflydelse på ordningen, for det ville være naturligt at de støttede deres herrer under udformningen af den overenskomst der var til rendsborglinjens fordel. Hvis derimod den plönske adel medvirker må det støtte

Grundlaget er oplysninger på en gravsten i Hamburgs domkirke.

6. SHRU VI, 871.

7. SHRU VI, 874-77. Herom ovenfor s. 103 f.

8. SHRU VI, 867.

9. SHRU VI, 872.

Detmars beretning, og det vil da være naturligt at tilskrive disse stormænd selvstændig handling i situationen. De har været i en valgsituation hvor deres stemme på rensborg- eller pinneberggrever måtte blive af stor betydning.

En undersøgelse af den plönske adels stilling i 1390 og i de ti foregående år viser at den stillede sig bag rensborggreverne i 1390. Ved tre lejligheder i foråret 1390 optræder holstenske stormænd som vidner til de trufne beslutninger: Da grev Adolfs søster den 12. marts gav afkald på sin arv til fordel for Klaus og Gerhard, da pinnebergerne den 13. april gav afkald på arven efter grev Adolf til fordel for Klaus, Gerhard, Albrecht og Henrik, og endelig da de samme mænd den 17. april indgik en freds- og arvtraktat¹⁰. Ialt vidnede ved de tre lejligheder tilsammen 33 mand, heraf adskillige mere end én gang. En gennemgang af Adolf VII's følge i årtiet 1380-90 viser at så godt som alle de mænd der udgjorde den snævre kreds omkring ham, også i foråret 1390 vidnede for dispositionerne til fordel for rensborggreverne. Det gælder således hans marsk Hinrik van Siggem og hans køgemester Ove van Siggem¹¹.

Marts-april 1390 vidnede 33 holstenske stormænd for de trufne beslutninger. Af dem kan 13 - ca. en trediedel - betegnes som tilhørende den plönske adel, mens de øvrige ikke er påtruffet i grev Adolfs breve. 13 stormænd fra plöndelgrevskabet må være tilstrækkeligt til at vise at de 33 vidner udgør et bredt udsnit af den holstenske adel, altså mænd både fra den rensborgske og den plönske del af Holsten.

Ved at stille sig bag rensborggreverne kom den plönske adel til at spille en politisk rolle til fordel for dem og mod pinnebergerne. Alternativet hertil ville have været en ny opdeling af Grevskabet som først skete syv år senere i en anden politisk situation. Undersøgelsen af diplomaterialet viser således at Detmars beretning står til troende.

10. SHRU VI, 867, 874, 877.

11. Der bygges på SHRU VI, 290, 319, 359, 442, 444a, 491, 523, 591, 606, 656, 699, 736, 754, 772, 796 og 824.

Ekskurs IV. Tre mænd med navnet Wulf Pogwisch ca. 1375 - 1400

Der foreligger en ufuldstændig stamtavle over slægten Pogwisch af Bobé hvoraf det fremgår at tre mænd samtidig førte navnet Wulf Pogwisch (DAA 1931, II, s. 13 f.). Mod forventning er det faktisk muligt med næsten fuld sikkerhed at adskille de tre mænd. Det drejer sig om Wulf Pogwisch (II) der fra 1395 til adskillelse fra sin brodersøn betegnes som hr. Wulf Pogwisch den Ældre. Søn af Wulf Pogwisch (II) var Wulf Pogwisch (III) der kendes fra 1399 da han var væbner og hertugens råd. Brodersøn af Wulf Pogwisch (II) og søn af Hartvig Pogwisch var Wulf Pogwisch (IV) der kendes fra 1390 og første gang nævnes som ridder i 1395. Han betegnes da som hr. Wulf Pogwisch den Yngre i kilderne og må være den Wulf Pogwisch der faldt ved Süderhamme den 9. august 1404. Han er den eneste af de tre der i denne periode ses knyttet til Sønderjylland. Nedenfor følger en oversigt over de tre mænds forekomst i diplomerne.

Wulf Pogwisch (II)

(for tiden før 1375 se DAA 1931, II, s. 10 f.)

1376. 21. januar. Grevesmühlen (SHRU VI, 7-9). Væbner.

1376. 9. marts (SHRU VI, 19). Væbner.

1379. 2. marts. Kiel (SHRU VI, 237). Nr. 8 af 9 væbnere. Hartvigs broder.

1380. 1. februar (SHRU VI, 288). Broder til Hartvig. Væbner.

1382. 8. juni (SHRU VI, 427). Broder til Hartvig.

1382. 19. nov. (SHRU VI, 446). Væbner.

1383. 9. juli (SHRU VI, 476). Væbner. Broder til Hartvig.

1384. 14. oktober (SHRU VI, 549). Broder til Hartvig.

1388. 24. juni (SHRU VI, 772). 1. gang ridder.

1389. 12. november. Plön (SHRU VI, 841). Ridder.

1390. 17. april. Kiel (SHRU VI, 877). Nr. 4 af 8 riddere.

1390. 11. nov. (SHRU VI, 909). Ridder og Hartvigs broder.

1391. 14. maj. Gottorp og Rendsborg (SHRU VI, 943-44). Ridder.

1391. 25. maj. Åbenrå (SHRU VI, 947). Nr. 4 af 6 riddere.
1391. 22. juni. Lübeck (SHRU VI, 955). Ridder.
1391. 23. juni. Sønderborg (SHRU VI, 956). Sidst af 4 riddere.
1391. 19. august. Plön (SHRU VI, 969). Ridder og hertug Gerhards og grev Klauses råd. Broder til Hartvig.
1392. 6. januar (SHRU VI, 1003). Ridder.
1392. 17. marts. Oldenburg (SHRU VI, 1023). Sidst af 4 riddere.
1392. 15. april. Bordesholm (SHRU VI, 1027). Ridder.
1392. 24. juni (SHRU VI, 1036). Nr. 2 af 3 riddere.
1392. 12. juli. Vordingborg (SHRU VI, 1039). Nr. 7 af 9 riddere. Det kan ikke være Wulf (IV) der endnu 13. dec. s. å. var væbner (SHRU VI, 1055).
1392. 29. september (SHRU VI, 1048). Nr. 3 af 3 riddere.
1392. 13. december (SHRU VI, 1055). Ridder.
1395. 6. januar (SHRU VI, 1169). *des elderen*.
1396. 5. marts. Assens (SHRU VI, 1236). *de eldere*.
- (?) 1396. 7. juni. Plön (SHRU VI, 1257). Nr. 3 af 3 riddere. Råd. Det kan ikke afgøres om det er Wulf (II) eller Wulf (IV).
1397. 20. september. Plön (SHRU VI, 1351). *de oldere*. Nr. 3 af 3 riddere.
1398. 13. maj. Plön (SHRU VI, 1438). *de øldere*.
1399. 30. maj (SHRU VI, 1533). *deme elderen*.
1399. 30. november (SHRU VI, 1572). *dem olderen*.
- (for tiden efter 1400 se DAA 1931)

Wulf Pogwisch (III), søn af Wulf Pogwisch (II)

1399. 14. marts. Gottorp (SHRU VI, 1505-06). Væbner.
1399. 19. november (SHRU VI, 1564). Væbner.
1399. 30. november (SHRU VI, 1572). Væbner.

Wulf Pogwisch (IV), søn af Hartvig

- (?) 1390. 23. april (SHRU VI, 879). Sidst blandt 4 væbnere. Muligheden af at der er tale om Wulf (III) kan ikke udelukkes.
1392. 6. januar (SHRU VI, 1003). Hartvigs søn.
1392. 15. april (SHRU VI, 1027). Hartvigs søn. Sidst blandt 7 væbnere.
1392. 13. december (SHRU VI, 1055). Hartvigs søn. Sidst af 11 væbnere.
1395. 6. januar (SHRU VI, 1169). 1. gang ridder. *des jungheren*.

1396. 5. marts. Assens (SHRU VI, 1236). *de junghere*.
(?) 1396. 7. juni. Plön (SHRU VI, 1257). Ridder. Sidst blandt 3 riddere.
Det kan ikke afgøres om det er Wulf (II) eller Wulf (IV).
1397. 6. oktober. Urnehoved (SHRU VI, 1361-63). *de junghere*.
1399. 14. marts. Gottorp (SHRU VI, 1505-06). *de junghere*.
1399. 15. november (SHRU VI, 1563). *de junghere*.
1399. 30. november (SHRU VI, 1572). *de junghere*.
1400. 6. december (SHRU VI, 1678). *dem jûngheren*.
1404. 4. februar (DAA, 1931, II, s. 14).

Bilag 1.

Holstensk adel i Sønderjylland 1375-1404

Bilaget omfatter principielt alle vidnesbyrd om den holstenske adels bosættelse i Sønderjylland 1375-1404, men der er ikke tale om egentlige biografier af de enkelte personer. Sådanne kan man faktisk ikke skrive over mennesker fra middelalderens Danmark, dertil er vor viden om hin enkelte alt for ensidig og sparsom. Det er kun spørgsmål om stormændenes besiddelser, slægtskabsforhold og politisk-administrative indflydelse vi i nogen grad kan få kilderne til at belyse. De enkelte personers øvrige virksomhed, for slet ikke at tale om deres karakteregenskaber og menneskelige særpræg i det hele taget, ved vi næsten intet om.

Der tilstræbes som nævnt fuldstændighed vedrørende den holstenske adels bosættelse og virksomhed i Sønderjylland 1375-1404, men af hensyn til sammenhængen er noget mere stof medtaget. Det gælder oplysninger om personernes optræden før 1375 og efter 1404, endvidere uden for Sønderjylland, især i Holsten og i Kongeriget. Hvor der er tale om et udvalg, kan det udeladte eftergås ved hjælp af den opgivne litteratur efter hver person.

De bosatte personer beskrives efter nedenstående skema. I middelalderen har man næppe følt en sådan opdeling af en adelsmands virksomhed naturlig, og den er her kun foretaget for overskuelighedens skyld.

Løbenummer og navn.

Slægtskabsforhold hvor de er oplyst, s.a. (søn af), d.a. (datter af), b.t. (broder til), g.m. (gift med).

Karriere. Ridder-væbner, politisk-administrativ indflydelse.

Besiddelser og anden tilknytning til Sønderjylland.

Øvrige optræden som skønnes mindre væsentlig.

Litteratur. Henvisning til tidligere behandling, navnlig til Danmarks Adels Aarvog hvis stamtavler er grundlæggende, men ufuldstændige og ofte usikre i de ældre led. Enkelte lidt større spørgsmål er behandlet i ekskursioner hvortil der henvises fra de enkelte biografier.

1. *Benedikt Ahlefeldt III*. S.a. Benedikt A. II til Ålholm og Grimstrup der var kong Valdemars råd og omtalt 1333-60 (jfr. Bobé, Ahlefeldt I, s. 31-36). G. 1° (?) med Ide, d.a. hr. Hartvig Krummedige til Kjærstrup og Sofie Pedersdatter Stygge (?) (om dette tvivlsomme ægteskab, se s. 167); 2° (?) m. Catharine, d.a. drosten Claus Limbek (herom s. 167 f.).

Ridder. Var en af Valdemar Atterdags mest betroede mænd, men faldt fra ham under den anden hansekrig. Optoges dog i Flensborgfreden 1373 (SHRU IV, 1473). Støttede den mecklenburgske tronprætendent (MUB 19, 10847 og

10972) og trak sig allerede før Valdemar Atterdags død tilbage fra Kongeriget til Holsten og Sønderjylland (SHRU IV, 1549) hvor han århundredet ud spillede en politisk rolle i allerførste række: Overværede Gerhards forlening i 1386 (SRD VII, 370) og vistnok også aftalen i 1396 (i hvertfald beseglede han et brev i Assens 5. marts 1396 (SHRU VI, 1236)), beseglede 1389 pantsættelsen af Kværn sg. (SHRU VI, 849), 1391 til tro hånd for enkehertuginde Elisabeth da hun fik beden af Flensborg (SHRU VI, 947), deltog i ordningen af Holstens forhold i 1390 ved grev Adolf VII's død (SHRU VI, 867, 874-75 og 877), bevidnede 1392 på fornemste plads traktaten mellem dronning Margrethe og schauenburgerne (SHRU VI, 1039), bevidnede Mårkærs overdragelse til antonitterordenen i 1391 (SHRU VI, 956) og 1394 Gram herreds pantsættelse til Henneke Limbek (SHRU VI, 1108), var i Bornhoved ved Holstens deling i 1397 (SHRU VI, 1345-46) og Urnehoved landsting s. å. (SHRU VI, 1361-63), nævnes 1395 som hertug Gerhards og hans brødres råd (SHRU VI, 1169) og i 1399 som hertug Gerhards råd (SHRU VI, 1505-06).

Besiddelser: 1389 kvitterede han dronning Margrethe for 1.000 mk. lb. (SHRU VI, 839) og s. å. indløste dronningen Næsbyhoved len som han havde haft i pant for 9.000 mk. lb. (SHRU VI, 850), 1396 solgte han dronningen Grimstrup og Hagenskov (ÆA I, s. 110 f.), og i 1398 betalte dronningen ham og hans sønner 7.900 mk. lb. (SHRU VI, 1470).

Hans besiddelser i Holsten og Sønderjylland er ikke kendt. Var 1397 som den første blandt ridderne tilstede på Urnehoved landsting. Optræder iøvrigt 1376 (SHRU VI, 20 og 24), 1386 (SHRU VI, 649), 1388 (SHRU VI, 796), 1391 (SHRU VI, 969), 1392 (SHRU VI, 1003), 1395 (SHRU VI, 1169), 1396 (SHRU VI, 1236), 1397 (SHRU VI, 1312) og 1400.

Litteratur: Bobé, Ahlefeldt I, s. 37-43. DBL I, s. 159 f.

2. *Benedikt Ahlefeldt IV den Yngre*. S.a. Benedikt A. III.

1397 tilstede på Urnehoved landsting og da ridder (SHRU VI, 1361-63), 1399 hertug Gerhards råd (SHRU VI, 1505-06). Hans besiddelser er ikke kendt, men han synes at have haft andel i faderens rigdom: kvitterede 1398 med sin fader og sine brødre dronning Margrethe for modtagelsen af 7.900 mk. lb. (SHRU VI, 1470). Bevidnede 1406 at dronning Margrethe skødede Grødersby og Paverød til Slesvig domkirke (Stemann III, nr. 24). Optræder iøvrigt 1376 (UBStL IV, 309).

Litteratur: Bobé, Ahlefeldt I, s. 48.

3. *Claus Ahlefeldt*. S.a. Benedikt Ahlefeldt III. G.m. Anna Pogwisch, formentlig d.a. Wulf Pogwisch II og Anna Limbek (?) (se iøvrigt s. 168 ff.).

Ridder. Bevidnede en række vigtige politiske akter: 1381 salget af Holmelen til grev Henrik (SHRU VI, 392), ordningen af Holsten i 1390 (SHRU VI, 874-75 og 877), at Elisabeth 1391 fik 200 mk. bede af Flensborg i livgeding (SHRU VI, 947), Gram herreds pantsættelse 1394 til Henneke Limbek (SHRU VI, 1108), 1395 råd for hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik og da første gang opført som ridder (SHRU VI, 1169), bevidnede 1397 Holstens

deling (SHRU VI, 1345-46), 1397 til stede på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63), 1399 hertugens råd (SHRU VI, 1505-06), faldt 1404 ved Süderhamme (Presb. Brem., s. 109, og omtalt i en gammel ditmarskervise).

Besiddelser: beseglede 1389 sin faders kvittering på Næsbyhoved (SHRU VI, 850), og ligeledes 1396 med sin broder Henrik dronningen for 200 mk. (SHRU VI, 1274). Fik 1398 Lundtoft herred i pant af hertug Gerhard for 600 mk. sølv og 665 mk. lb. (SHRU VI, 1417); pantet skulle være uindløseligt i hans levetid og pantesummen siden betales på Søgård (SHRU VI, 1418); som tidligere (DD 3. r. V, nr. 36) skelnes der mellem Lundtoft herred og Søgård der ikke indgik i pantet. Kvitterede 1398 med sin fader og sine brødre dronning Margrethe for modtagelsen af 7.900 mk. lb. (SHRU VI, 1470), fik 1402 tilladelse til at indsætte den første præst i et evigt vikardømme som oprettes af Beke Schinkel ved Slesvig Johannes kloster (Westphalen III, 375).

Optræder iøvrigt 1386 (SHRU VI, 649), 1391 (SHRU VI, 969), 1392 (SHRU VI, 1003, 1022, 1027, 1048, 1055), 1396 (SHRU VI, 1236), 1397 (SHRU VI, 1312 og Bobé, Ahlefeldt I, s. 44) og 1398 (SHRU VI, 1467).

Litteratur: Bobé, Ahlefeldt I, s. 44-46.

4. Henrik Ahlefeldt. S.a. Benedikt A. III. G.m. Helene Rönnow, d.a. Claus Kerl R. og fru Berta.

Ridder, meget indflydelsesrig: bevidnede 1390 schauenburgernes arvtraktat (SHRU VI, 877), til tro hånd for enkehertuginde Elisabeth da hun 1391 fik beden på 200 mk. af Flensborg som livgeding (SHRU VI, 947), 1392 ridder (SHRU VI, 1003), bevidnede s. å. traktaten mellem dronning Margrethe og schauenburgerne (SHRU VI, 1039), 1394 til tro hånd for Henneke Limbek ved Gram herredes pantsættelse (SHRU VI, 1108), bevidnede 1397 at hertug Gerhard igen overlod enkehertuginde Elisabeth hendes arvekrav (SHRU VI, 1347), 1397 til stede på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63), 1398 og 1399 hertug Gerhards råd (SHRU VI, 1458-59 1505-06), faldt 1404 ved Süderhamme (Presb. Brem., s. 109).

Besiddelser: beseglede 1389 sin faders kvittering på Næsbyhoved (SHRU VI, 850), kvitterede 1396 med sin broder Claus dronning Margrethe for 200 mk. (SHRU VI, 1274) og 1398 sammen med sin fader og sine brødre dronningen for modtagelsen af 7.900 mk. lb. (SHRU VI, 1470), udbetalte 1401 600 mk. lb. til fire holstenere på dronning Margrethes vegne (Rep. III, 4408 og 4426-28), havde ved sin død Haderslev i pant af hertugen hvilket hans enke beholdt (Antislesvigholstenske Fragm. II (hefte 7), s. 78 f., jfr. ZSHG VIII (Michelsen s. 158 f.), gjorde sig med sin hustru fortjent af Haderslev kapitel og omtales i Kapitelsbogen som *quondam capitaneus Hadersleuensis* (Aarsberetninger II, Tillæg, s. 71).

Optræder iøvrigt 1391 (SHRU VI, 969), 1392 (SHRU VI, 1022 og Bobé, Ahlefeldt I, s. 46), 1396 (SHRU VI, 1236), 1397 (SHRU VI, 1312), 1398 (SHRU VI, 1467) og 1399 (SHRU VI, 1562).

Litteratur: A. L. J. Michelsen i ZSHG VIII, s. 158 f.; Bobé, Ahlefeldt I, s. 46-48; Fangel, Ejsbøl, s. 107.

5. *Hartvig Brejde*. S.a. Helrik. G.m. Anne Segebodsdatter Krummedige.

Til stede ved betydningsfulde politiske begivenheder, men forblev væbner: bevidnede 1390 bekræftelsen af Kiels privilegier og at Kiel fik overladt havnen fra Levensau til Bülk (SHRU VI, 878-79), ligeledes 1390 schauenburgernes arvetraktat (SHRU VI, 877), bevidnede 1397 at Gerhard igen overlod Elisabeth hendes fædrearv (SHRU VI, 1347).

Skænkede 1383 sammen med Rike Henneke og Markvard Brejde 50 mk.'s indkomst af St. Vabs (på Svansen) til Slesvig Johannes kloster (SHRU VI, 504), skødede 1397 med sin hustru al hendes arv efter hendes fader, søster og broder samt hvad hun kunne arve efter sin moder til hendes broder Erik Krummedige (SHRU VI, 1295), forpligtede sig 1399 sammen med Wulf Pogwisch IV til at holde Erik Krummedige skadesløs for den garanti på 400 mk. penge som han havde ydet dem over for fru Tale Buchwald, Henriks kone (SHRU VI, 1563), udstedte 1400 et pantebrev til Erik Krummedige på 100 mk. penge at betale det følgende år til Mortens dag i Sievert Krokes hus i Flensborg (SHRU VI, 1678), kvitterede 1401 Henrik Ahlefeldt på dr. Margrethes vegne for 100 mk. lb. (Rep. III, 4426).

Optræder iøvrigt 1382 (SHRU VI, 446) og 1392 (SHRU VI, 1027).

Litteratur: DAA 1889, s. 81 og DAA 1942, s. 39. Ekskurs II, s. 283.

6. *Henneke Rike Brejde*. S.a. hr. Markvard.

Væbner. Fik 1382 af Markvard Rorlant og Arnd v. d. Wisch løfte om $\frac{2}{3}$ af indtægterne af godset St. Vabs og ligeledes $\frac{2}{3}$ af den halve skov ved Booknis (Vabs sg., Svansen) når Wigert og Lûtgard v. d. Wisch var døde (SHRU VI, 446). Året efter skænkede han sammen med Markvard og Hartvig Brejde 50 mk.'s indkomst af St. Vabs til Slesvig Johannes kloster (SHRU VI, 504). Hans besiddelser og øvrige (ret ofte forekommende) optræden er knyttet til Holsten hvor han betænkte Ahrensbök kirke og Preetz kloster.

Litteratur: DAA 1889, s. 79 og DAA 1942, s. 34 f.

7. *Markvard Rike Brejde*. S.a. hr. Markvard.

Væbner. Nævnt da broderen Henneke Rike i 1382 fik løfte om $\frac{2}{3}$ af indtægterne af godset St. Vabs (SHRU VI, 446), skænkede året efter med Henneke Rike og Hartvig Brejde 50 mk.'s indkomst af St. Vabs til Slesvig Johannes kloster (SHRU VI, 504). Optræder iøvrigt i Holsten hvor han med sin broder skænkede gods til Ahrensbök kirke.

Litteratur: DAA 1889, s. 79 og DAA 1942, s. 34-35.

8. (*Grote*) *Henneke Buchwald*. S.a. Johannes.

Væbner. Deltog i 1364 på kong Valdemars vegne i forhandlingerne i Spandau med hanseaternes fuldmægtige, var 1365 forlover for grev Klaus og grev Henrik til kong Valdemar og endnu 1393 vidne ved grev Klaus' attestation om hr. Segebod Krummediges fangenskab (SHRU VI, 1075).

Besiddelser i Holsten og Sønderjylland ukendt, men han betegnes 1376 som væbner i Slesvig stift (SHRU VI, 27).

Litteratur: DAA 1913, s. 101 f.

9. *Hasso Detsmersche* (?). Af ukendt herkomst.

Væbner. Har før 1376. 14. april ejet 5 bol i Duvensted som er gået over til Henneke af Treja (SHRU VI, 27).

10. *Siefert Dosenrode*.

Ridder, meget indflydelsesrig: til tro hånd for greverne Henrik og Adolf 1359 (SHRU IV, 806), 1363 nærværende i Lübeck ved forhandlingerne angående grev Adolfs højhedsret over Hamborg, 1364 sammen med Wulf Rixtorp til tro hånd for greverne Henrik og Klaus ved deres forlig med hr. Henrik Reventlows arvinger om slottet Tielenburg som Siefert Dosenrode derefter skal have haft inde (SHRU IV, 1092), medbeseglede 1365 freden i Kolding på grevernes side (SHRU IV, 1127), nævnes 1367 som drost for greverne Henrik og Klaus (SHRU IV, 1208), medbeseglede 1368 det holstensk-mecklenburgske forbund mod kong Valdemar, 1369 forliget mellem greverne og hr. Peder Iversen (Lykke), høvedsmand på Hindsgavl (SHRU IV, 1318), 1376 til tro hånd for grev Henrik, grev Klaus og grev Adolf som den første blandt væbnerne (SHRU VI, 7-9), bevidnede 1390 ordningen efter Adolf VII's død og da som ridder (SHRU VI, 874-75 og 877), bevidnede at enkehertuginde Elisabeth i 1391 fik 200 mk. bede af Flensborg i livgeding (SHRU VI, 947), bevidnede 1392 på holstensk side traktaten mellem dronning Margrethe og schauenburgerne (SHRU VI, 1039), 1395 tro råd for hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik (SHRU VI, 1169), bevidnede 1397 Holstens deling (SHRU VI, 1345-46), 1398-99 hertug Gerhards råd (SHRU VI, 1458-59 og 1505-06).

Besiddelser i Sønderjylland og Holsten ukendte, men han angives i 1382 at være væbner i Slesvig Stift (SHRU VI, 410), 1401 kvitterede han Henrik Ahlefeldt for 250 mk. lb. på dronning Margrethes vegne (Rep. III, 4408).

Optræder iøvrigt 1366, 1367 (SHRU IV, 1234), 1382 (SHRU VI, 446), 1383, og 1392 (SHRU VI, 1022).

Litteratur: DAA 1943, s. 34 f.

11. *Godske Godendorp*. S.a. Timmo.

Væbner; har været knyttet til Henneke og Claus Limbek med hvem han ofte optræder (1392: SHRU VI, 1034; 1400: SHRU VI, 1617; 1407: Rep. III, 4896; 1410: Dipl. Flensborg. I, s. 175 og 1412: Stemann III, nr. 28).

Var først knyttet til Holsten hvor han optrådte 1357 (SHRU IV, 752), 1364 (SHRU IV, 905), 1371 (SHRU IV, 1071), solgte 1373 jord i Curau sg. (SHRU IV, 1495 og 1504), kvitterede 1387 med sin broder grev Klaus og hertug Gerhard for betalingen af 400 mk. lb. (SHRU VI, 688), men tilknytningen til Limbekkerne og tilstedeværelsen på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63) viser bosættelse i Sønderjylland.

Optræder iøvrigt 1411 (UBStL V, 419) og forekommer endnu 1417 (?) (Ribe Stifts breve, 166).

Litteratur: DAA 1921, s. 481 og Bobé, Ahlefeldt I, Tillæg, s. 89.

12. *Henning Ketelberg*. Næppe født holstener. Hans våben synes ikke beslægtet med holstenske adelsslægters (Heraldisk nøgle, s. 37). NDA henfører slægten blandt brunsvigsk uradel (s. 145).

Var i kong Valdemars sidste år indflydelsesrig i Danmark; 1370-71 kongens høvedsmand på Ørkild sammen med Heine Kabolt og da ridder (HR I, 2, nr. 22 og nr. 134-36), sad i rettertinget 1373 (Rep. II, 3001), 1374 (Rep. II, 3015) og 1375 (Rep. II, 3078). Synes at have støttet Albrechts tronkandidatur, optrådte i hvert fald til tro hånd for Mathias Ketelhut da denne 1376 fik panter på Falster af Albrecht (Rep. II, 3082). Siden knyttet til schauenburgerne, kvitterede 1390 med Klaus Stake, hertug Gerhard og grev Klaus for 100 mk. lb. (SHRU VI, 861), og bevidnede 1392 på holstensk side traktaten mellem dronning Margrethe og schauenburgerne (SHRU VI, 1039).

1397 til stede på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63), men om hans besiddelser vides intet. Om slægtens (formentlig) nye tilknytning til Sønderjylland minder også at en Marine Ketelberg i 1402 var optaget som nonne i Slesvig Johannes kloster (Westphalen III, 375).

13. *Volrad Knoop*. S.a. Lupus de Knope, tilhører derfor sikkert en sidelinje af slægten Wulf (jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 140).

Væbner; måske nævnt allerede 1334 (UBStL II, 793), 1341 vidne for Conrad Wulf (SHRU IV, 37), 1350 for Markvard Wulf ligeledes i Holsten (SHRU IV, 410), var 1364 nærværende i Rendsborg ved et forlig mellem grev Klaus og Henrik Reventlows arvinger angående besiddelsen af Tielenburg (SHRU IV, 1092).

Solgte 1389 med sin broder Hartvig landsbyen Braak (Bosau sg., Kr. Eutin) til vikarerne i Lübeck og angives da at bo i Slesvig stift *in deme have tho Dulnsnis in dem kerspel tho Worne* (Borne sg., Slis h.) (SHRU VI, 841).

Litteratur: DAA 1899, s. 240; Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 141 og 144. Kommentarer til 1389-brevet i SHRU VI, 841.

14. *Hartvig Knoop*. S.a. Lupus de Knope, tilhører derfor sikkert en sidelinje af slægten Wulf (jfr. Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 140).

Væbner; 1341 vidne for Konrad Wulf (SHRU IV, 37), erkendte 1344 med sin broder Wulf at have ihjelslået sin åbne fjende Johan Detlevs (SHRU IV, 153) og boede da vistnok i Knoop (Dänischenhagen sg. i Dänischwohld), beseglede 1350 sammen med sin broder Volrad til vitterlighed med Markvard Hartvigsen Wulf (SHRU IV, 410), 1359 forlover for de holstenske grever ved en forhandling med hertugen af Mecklenburg (SHRU IV, 806) og ligeledes ved forliget i Kolding 1365 (SHRU IV, 1127).

Solgte 1389 med sin broder Volrad landsbyen Braak (Bosau sg., Kr. Eutin) til vikarerne i Lübeck og angives da at bo i Slesvig stift *in deme have tho Dulnsnis in dem kerspel tho Worne* (Borne sg., Slis h.) (SHRU VI, 841).

Litteratur: DAA 1899, s. 240; Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 144. Kommentarer til 1389 brevet i SHRU VI, 841.

15. *Burchard Krummedige*. S.a. hr. Nikolaus Meseke.

Væbner, men 1399 hertugens råd (SHRU VI, 1505-06).

1397 til stede på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63), forpligtede sig 1399 sammen med Wulf Pogwisch (IV) til at holde Erik Krummedige skadesløs i anledning af den garanti han havde givet Otto Sehested for 800 mk. penge som skulle betales Otto Sten d. Y. (SHRU VI, 1564), 1400 til tro hånd for Erik Krummedige (SHRU VI, 1678). Deltog 1404 i Claus Limbeks fejde mod englændere og hollændere (HR I, 5, nr. 199, s. 135).

Litteratur: DAA 1900, s. 221.

16. *Erik Krummedige*. S.a. Segebod Krummedige og Sidsel (Cecilie) Pedersdatter Skram. G. 1^o med Beate v. Thinen, 2^o med Karen Hakonsdatter Frille (se iøvrigt s. 174).

Væbner, bevidnede 1397 at hertug Gerhard igen overdrog Elisabeth hendes arverettigheder efter grev Klaus (SHRU VI, 1347). S.å. til stede på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63).

Erhvervede gods både i kraft af arv og ved giftermål. På trods af at han havde 4 søskende samledes på hans hånd det meste af hvad hans fader og moder havde efterladt (om arven efter Segebod Krummedige og Sidsel Pedersdatter Skram se Ekskurs II). Han overtog Runtoft med Gelting og Geltingskov, en del af Løgismose og måske en andel i Grødersby: 1391 fik han ved en arveoverenskomst med Henrik Split og fru Elsebeth overladt hendes arvepart af Runtoft (Rundhof), af godset Gelting og besiddelser i Geltingskov der lå til Runtoft, og han fik løfte om at overtage hendes arv Grødersby, hvis hun ikke efterlod sig børn og børnebørn mod at udrede 600 mk. lybsk til Henrik Split (SHRU VI, 978). Fik 1392 overladt Elsebeths part i Løgismose (Eline Gøyes Jdbg., s. 215, jfr. s. 189). Fik 1395 af Johan de (v.) Monnigh kvittering for 35 mk. af den arv der var tilfaldet ham og hans kone af Grødersby (SHRU VI, 1222). Forklaringen herpå er måske at en del af Grødersby er tilfaldet Erik, hvilket passer med at Elsebeth synes død 2. febr. 1397. Da fik han på Ny herredsting af Hartvig Brejde og hans hustru Anne, Eriks søster, tilskødet hendes rettighed til arven efter hendes fader (Segebod), søster (Elsebeth) og broder og hvad hun skal arve efter sin moder (Sidsel Pedersdatter Skram) (SHRU VI, 1295). I forbindelse med Runtoft overtog han Slesvig domkapitels gods i Tranbøl som hans fader i 1377 havde forpagtet (Quellensammling VI, s. 43). Af det ydedes årligt 10 ørtug korn. Af sin svigerfader, Johan v. Thinen, fik han s. å. i Esgrit sg. (Ny h.) tilskødet al dennes rettighed i Vippetorp, i gården Grisgård, 3 øre penge i Tolslev, en øre i Skovby og gården Tolgaard og alt hvad han havde i Ny h. undtaget Brunsbøl (SHRU VI, 1297). Holdes 1399 af Hartvig Brejde og Wulf Pogwisch IV skadesløs for den garanti på 400 mk. penge som han har ydet dem over for Tale Buchwald, Henriks kone (SHRU VI, 1563). S. å. forpligtede Burchard Krummedige og Wulf Pogwisch (IV) sig til at holde ham skadesløs i anledning af den garanti han havde givet Otto Sehested for 800 mk. penge som skulle betales til Otto Sten d. Y. (SHRU VI, 1564). 1400 forpligtede Hartvig Brejde sig til at betale de 100 mk. penge som han skyldte ham til Mortens dag

næste år i Sievert Krokes hus i Flensborg eller andetsteds (SHRU VI, 1678). 1402 lovede Klaus og Otto Split ham at betale 300 mk. penge til væbneren Hartwig Owe d. Æ. (Rep. III, 4533). Bevidnede 1406 som Sønderjyllands drost at dronning Margrethe tilskødede Slesvig domkirke Grødersby og Paverød (Stemann III, nr. 24) og s. å. at Hartvig, Reimer og Poppe Sehested tilskødede dronning Margrethe deres andel i Grødersby og Paverød (Stemann III, nr. 26).

Litteratur: DAA 1900, s. 235; DBL XIII s. 389 f. Ekskurs II.

17. *Hartvig Brøger Krummedige*. B. t. Henneke Wittekop.

Væbner, havde 1378 Haderslev i pant for 560 mk. penge (SHRU VI, 204).

Optræder iøvrigt 1372 (Rep. II, 2990), 1380 til vitterlighed da de Hummersbütteler solgte Magelund til hr. Evert Moltke (Matzen, Den danske Panterets Historie, Tillæg nr. 30, s. 475), 1380 solgte han med sin broder Blix gods til deres »fætter« Segebod K. i Holsten, (SHRU VI, 305).

Litteratur: DAA 1900, s. 229.

18. *Henneke (Johan) Wittekop Krummedige*. S.a. Iven?

Væbner. Tiltrådte 1345 sonen med Lübeck (SHRU IV, 207), var 1347 forlover ved grevernes forbund med Hamburg mod Johan Hummersbüttel, 1351 grevernes forlover (SHRU IV, 479), s. å. forlover for Ivan K.s salg af Holmelen (SHRU IV, 484), s. å. vidne (SHRU IV, 485), 1365 grevernes forlover ved forliget i Kolding (SHRU IV, 1127), 1373 forlover for Hartvig Busche K. (SHRU IV, 1482), 1376 »fætter« til Borkvard K. til Hasseldorf.

Fik vistnok 1372 Haderslev i pant af grev Adolf for 350 mk. (Rep. II, 2990, herom ovenfor s. 224 ff.), 1376 kong Olufs lensmand på Hvidkilde og Haderslev (HR I, 2, nr. 134-36), fik 1377 i forståelse med dronning Margrethe Haderslev i pant for 400 mk. lb. af enkehertuginde Kunigunde (SHRU VI, 122). Ærkebiskop Peder vidnede 1424 om *Hadersleff, quod erat commissum ad custodiam cuidam Henichino Witkop per dictum Regem* (d.v.s. kong Valdemar) (SRD VII, s. 400).

Litteratur: DAA 1900, s. 227. Hist. Tidsskr. bd. 74 s. 145. Sst. bd. 77, 1977, s. 213 f.

19. *Segebod Krummedige*. G.m. Sidsel (Cecilie) Pedersdatter Skram der levede som enke 1397.

Væbner. Synes ikke at have spillet nogen fremtrædende rolle, dog bevidnede grev Klaus i 1393 at han med ære havde løst sig af fangenskab hos kong Valdemar af Danmark (SHRU VI, 1075).

Erhvervede Runtoft med sin hustru (Stemann III, nr. 63) og til det lå Gelting og besiddelser i Geltingskov (1391. 28. september, SHRU VI, 978). Grødersby skulle han overtage i tilfælde af at hans søster Elsebeth ikke efterlod sig livsarvinger (SHRU VI, 978). Øvrige besiddelser: Fik 1349 af Lage Holk gods i pant for 5 mk. lybsk i Flarup (Strukstrup h., DD 3. r. III, 186), fik 1360 sammen med sin broder Erik kvittering for 180 mk. lb. af sine »farbrødre« Ivan Witte og Eggert (DD 3. r. V, 389), kvitterede 1369 i Flensborg for 170 mk. lb.

(SHRU IV, 1314), forpagtede 1377 Slesvig domkapitels gods i Tranbøl, Esgris sg. (SHRU VI, 117), købte 1380 møllen i Raarup (Nr. Brarup sg.) af ridderen Erik Holck (SHRU VI, 304), 1388 kvitterede Hartvig Sehested Erik K., Segebods broder, for 100 mk. som Segebod skyldte ham for hans hustrus medgift (SHRU VI, 748).

I Holsten skal han have haft Mehlbeck (DAA 1900, s. 225), 1363 solgte han med sine brødre Hartvig og Erik en trediedel af tienden i Stellau og andre indtægter til Itzehoe kloster (SHRU IV, 1039), 1364 besejlede han forliget mellem grev Klaus og hr. Henrik Reventlows arvinger (SHRU IV, 1092), men i 1380 købte han besiddelser i Holsten af sine »fætre« Hartvig Brøger og Blix K. (SHRU VI, 305).

På Fyn fik han allerede 1340 gods i Jordløse i pant af fru Ingeborg hr. Jens Slets (DD 3. r. I, 49) og han har haft en part i Løgismose (Baag h.) som siden tilfaldt hans døtre, Mette og Elsebeth, og måske hans søn, Erik (Eline Gøyes Jdbg., s. 189 f. og 215).

Litteratur: DAA 1900, s. 225 f. Ekskurs II.

20. *Eggert Kule.*

Væbner. 1398-99 hertug Gerhards råd og foged på Gottorp (SHRU VI, 1458-59 og 1505-06), 1398 desuden vidne (SHRU VI, 1403).

21. *Blixen Limbek.* S.a. Lyder og Aleka NN.

Væbner. Erklærede 1375 med sin fader og sine brødre Søgård åbent for grev Klaus og grev Henrik (SHRU IV, 1589), bevidnede 1379 broderen Hennekes gaver til Løgumkloster (SHRU VI, 270).

22. *Claus Kudy Limbek (?)*. S.a. Godskalk.

Ridder og i 1350'erne og 1360'erne ved flere betydningsfulde lejligheder nært knyttet til Valdemar Atterdag. Hans forbindelse med Sønderjylland er mere tvivlsom, men i 1379 havde han påført Løgumkloster skade og som et led i forliget med klosteret opnåede han begravelsesplads i klosterkirken (SHRU VI, 270).

Litteratur: DAA 1902, s. 264.

23. *Claus Limbek.* S.a. Lyder.

Væbner. Erklærede 1375 med sin fader og sine brødre Søgård åbent for grev Klaus og grev Henrik (SHRU IV, 1589).

24. *Claus Limbek.* S.a. Henneke (nr. 28) og Jutta af Tvedsgård. G.m. Eibe, en datter af Johan Skarpenberg eller måske hans enke.

Væbner. Til vitterlighed for sin fader 1394 (SHRU VI, 1108), 1398 (SHRU VI, 1467) og 1399 (SHRU VI, 1562). Før 4. august 1404 skødede han med sin fader til hr. Claus Limbek følgende gods som de havde fået af Henneke Schinkel: Alt deres gods i Stenderup (Stenderup sg.), Bjert (Bjert sg.) og Sjølund (Vejstrup sg.), Tyrstrup h.), Genner (Ø. Løgum sg., S. Rangstrup h.) og Som-

mersted (Sommersted sg., Gram h.) med alt deres gods i Barved syssel (*ÆA I*, s. 20 f.). Dette må formodentlig forstås således at far og søn overlod sønnen de pågældende besiddelser som de hidtil havde haft i fællesskab. Det er ganske vist lidt mærkeligt at Claus skulle skøde noget til sig selv og en vanskelighed at overdragelsen skete til en mand der bar riddertitlen - en sådan opnåede C.L. (nr. 24) ikke, men det kan skyldes en lapsus af arkivregistraturens forfatter. 1407 har nemlig ifølge samme arkivregistratur Henneke Limbeks søn, Claus Limbek til Tørning, tilskødet dronning Margrethe Trøjborg og Skinkelsborg i Sønderjylland (*ÆA I*, s. 2 og 14). Dette Skinkelsborg kan godt være de samme lokaliteter der netop er nævnt. Dels havde Henneke og Claus Limbek erhvervet dem af en Skinkel, dels er der et vist sammenfald mellem disse steder og Skinkelsborg lens tilliggende i 1542/43. Til lenet hørte da gods i Sdr. Stenderup, Agtrup, Sdr. Bjert, Binderup, Skartved, Strårup og Rebæk (Sønderjydske Skatte- og Jordebøger, s. 70-73 jfr. Trap bd. 21, 5. udg., s. 1222 (Johan Hvidtfeldt)).

Støttede sin fader i striden med de preussiske byer (se herom nedenfor nr. 28): Udgav 27. marts 1403 i Flensborg sit fejdebrev til hertug Albert af Holland (HR I, 5, nr. 125, s. 86). Sagen drøftedes blandt de preussiske byer på et møde i Marienburg jan. 1404 (HR I, 5, nr. 170, s. 114). Den 2. marts gik de med til at underkaste sig hansestædernes afgørelse hvis han også var villig dertil (HR I, 5, nr. 181, s. 120). 11. juni 1404 meddelte Hamburg, Danzig (og de andre preussiske byer) at væbnerne C. L. og Burchard Krummedige var på søen med deres venner og tjenere mod englændere og hollændere som var blevet deres fjender (HR I, 5, nr. 199, s. 135). Af recessen fra Marienburg 16. okt. 1404 fremgår det at Lübeck og Hamburg vil prøve at formå C.L. til at anerkende at de afgør sagen mellem ham på den ene side og højmasteren og hans byer på den anden (HR I, 5, nr. 209, s. 146). 5. april 1405 besluttede de preussiske byer at indkalde oplysninger om alle skader tilføjet af Henneke Limbek (HR I, 5, nr. 241, s. 172), og 17. maj s. å. at tilstille deres sendebud en liste herover (HR I, 5, nr. 247, s. 179). Den 10. august 1405 så det for de preussiske byer ud som om sagen ville blive afgjort af Lübeck og Hamburg (HR I, 5, nr. 260, s. 188 og sst. nr. 263, s. 191). Men 1406. 16. april var man ikke kommet videre (HR I, 5, nr. 311, s. 233), og det samme gælder sidste gang vi hører om sagen, den 10. april 1407 (HR I, 5, nr. 374, s. 278).

Litteratur: DAA 1902, s. 273. DBL XIV, s. 354 f.

25. *Emeke Limbek*. S.a. Godskalk.

1391 solgte Markvard Brockdorff på Emeke Limbeks sønners vegne Mårkær til antonitterordenen (SHRU VI, 956). Jeg slutter heraf at hans sønner har været umyndige i 1391, og sandsynligheden taler da for at Emeke har levet i 1375 ved periodens begyndelse som ejer af Mårkær. Han optrådte sidst 1365 som forlover for grev Henrik og grev Klaus ved forliget i Kolding 1365 (SHRU IV, 1127).

Litteratur: DAA 1902, s. 265.

26. *Godskalk Skjerf Limbek (?)*. S.a. Godskalk.

Ridder. Nævnes 1335 da han med sine brødre fik den tidligere kongsgård i Slesvig (DD 2. r. XI, 225), anerkendte 1355 at gods der havde tilhørt hans broder Johannes skødedes til Løgumkloster (DD 3. r. IV, 215), nævnes 1357 som Svend Jensens mødrene slægtning (DD 3. r. V, 33), 1361 nærværende i Tønder da hertug Valdemar gav Møgeltønder sg. til ribebispen for årtider (DD 3. r. VI, 2), besøgte 1370 sammen med hr. Lyder L. hertug Henriks morgen-gavebrev (Rep. II, 2884), bevidnede 1379 Henneke L.'s forlig med Løgumkloster og da første gang som ridder (SHRU VI, 270).

Bortset fra hans medejendomsret til den tidligere kongsgård i Slesvig kender vi ikke hans besiddelser med sikkerhed. En hr. Godskalk Limbek har skødet 3 gårde i den senere forsvundne landsby Norhug (Ny h.) til kapitlet i Slesvig i stedet for noget andet gods (Kapitlets jordebog 1352, SRD VI, s. 583, og jordebog 1435-39, Quellensammlung VI, s. 88; jfr. Hist. Tidsskr. 11. r. VI, s. 192 og 208). Sammesteds var han forpligtet til at yde kapitlet en afgift på 2 ørtug korn. Jeg har tidligere ment at det måtte være faderen, ikke sønnen med dette fornavn der havde foretaget skødningen, da sønnen endnu i 1355 var væbner (DD 3. r. IV, 215; Hist. Tidsskr. bd. 74, s. 142). Det er imidlertid uholdbart, fordi riddertitlen forekommer i den sene jordebog og Godskalk Skjerf siden blev ridder. Det kan næppe afgøres hvem af de to der er tale om.

Litteratur: DAA 1902, s. 265.

27. *Hartvig Limbek*. S.a. Emeke. G. 1° med Grete Ottesdatter Skinkel, 2° med Cecilie Jensdatter (Uf).

Væbner. Solgte 1391 med sine brødre gården Mårkær til antonitterordenen (SHRU VI, 956), var ikke siden knyttet til Sønderjylland, men han gjorde karriere i Danmark hvor han kom i besiddelse af Jersøre (Skam herred på Nordfyn) og Nebbe (Holmans herred i Nørrejylland).

Litteratur: DAA 1902, s. 266.

28. *Henneke Limbek*. S.a. drosten Claus Limbek og Ide NN. G.m. Jutta (Rep. II, nr. 3638) der 1417 som enke havde Tvedsgård (Dalby sg. Tyrstrup h.) og endnu 1427 pantsatte Brændkær mark til Kolding by (Rep. III, nr. 6316).

Væbner, skønt rig og indflydelsesrig. 1368 med sin fader og sin broder Wulf grevelig høvedsmand (pant bag ?) i Ribe (SHRU IV, 1269, jfr. SHRU VI, 9). Efteråret 1372 belejredes han på Tørning af kongen (Presb. Brem., s. 90 f. og Den lybske Krønike: *Des sulven jares in der arne do hadden de Denen beleget een hus in Jutlande, dat het Dorne, mit vif hündert mannen; dat untsetten de Holsten mit 60 mannen, unde jageden se dar van, unde nemen ere bliden unde ere drivene werke, de se dar vore hadden* (I, s. 547)). Fik ved freden i Flensborg 1373 med sine brødre sone for sin deltagelse i krigen (SHRU IV, 1473). Under processen for kejseren 1424 hævdede et dansk vidne at kong Valdemar også forgæves havde forsøgt at indløse Tørning (SRD VII, 411). Sluttede sig 1376 til det mecklenburgske parti og lovede »kong« Albrecht hjælp med ikke mindre end 50 bevæbnede mænd (SHRU VI, 11). Det aftaltes at han skulle have Skanderborg i pant for 2.000 mk., og i 1380 kvitterede han i den forbindelse

»kong« Albrecht og hans fader for 1.000 mk. penge (SHRU VI, 315). 1376 lensmand i Tønder da han udstedte værnebrev til Løgumkloster med dets besiddelser i Lø herred og specielt i Lille-tønder fogedi (SHRU VI, 57). Er måske/måske ikke herefter blevet afløst af en anden i Tønder (se ovenfor s. 232 ff.).

Tilknytning til Kongeriget. 1378 høvedsmand i Ribe (SHRU VI, 214 og 217) hvilket medførte konflikter med hansestæderne: 1378 fratog han nogle borgere i Kampen en kogge (HR I, 2. s. 168), men i 1382 kom det tilsyneladende til en forståelse mellem parterne (HR I, 2, s. 299). Havde 1380 et udestående med Lübeck og Hamburg (HR I, 2, s. 265). Måske drejede det sig om den beslaglagte kogge fra Kampen (Kinch, Ribe I, s. 239). 1388 meddelte han borgerne i Bremen at de sikkert kunne komme til Ribe ifølge en beslutning om at holde stabel truffet af dronning Margrethe og de holstenske grever (SHRU VI, 742). 1387 røvede han en værdifuld ladning af voks og pelsværk fra et skib der var strandet på Sild (HR I, 3, nr. 211, s. 207; sst. 4. nr. 154, s. 124 og nr. 185, s. 152 og 156). Det stammede fra den preussiske by Thorn, og denne sag bragte ham i et fjendtligt forhold til Højmesteren og de preussiske byer i resten af livet. De beslaglagde til gengæld hans skib i Danzig, og disse sager affødte endeløse forhandlinger (se HR I, bd. 3-5) der sluttelig førte til at Henneke Limbek og hans søn Claus kom i åben fejde med preusserne. 1394 opgjorde Bremen de skader som bl.a. H. L. havde tilføjet dem i Danmark (HR I, 4, s. 582). Kvitte-rede 1399 dronning Margrethe for 8.000 mk. for hvilke han havde Varde slot og Varde syssel i pant, og erklærede sig forpligtet til at udlevere slottene Varde og Ribe (med byen) til dronningen og kong Erik på forlangende. Dermed over-gik Varde fra pantelen til almindeligt len ligesom Ribe (SHRU VI, 1562).

Tilknytning til Hertugdømmet. 1389 til tro hånd for enkehertuginde Elisabeth da hun fik Kværn sg. i pant (SHRU VI, 849) og ligeledes 1391 da hun fik 200 mk. bede af Flensborg (SHRU VI, 947). Beseglede 1389 Benedikt Ahlefeldts kvittering til dronning Margrethe for Næsbyhoved (SHRU VI, 850). Havde 1392 Tønder i pant som grev Klaus og hertug Gerhard ønskede at indløse for 3.000 mk. lybsk (SHRU VI, 1056). 1394 fik han Gram h. på livstid i brugeligt pant af hertug Gerhard for 1135 mk. lb. dog uden hertugens mænd og hans patronatsrettigheder (SHRU VI, 1108). 1403 lagdes der 300 mk. lb. på pantesummen hvoraf H. L. skulle bruge 200 til byggeri (befæstning?) på Jels (Stemann III, nr. 23). 1397 til stede på Urnehoved landsting (SHRU VI, 1361-63). Faldt 4. august 1404 med hertug Gerhard mod ditmarskerne, begravet i Meldorf (Presb. Brem., s. 108 og Korner, s. 547). I Ribe Domkirke fandtes tidligere en stor messingplade over *Johannes de Limbek* og *Juta de Limbek* uden udfyldt dødsår.

Besiddelser. Tørning og Gram h.: Se s. 146, 148, 155 ff., 236 ff. og ovenfor. 1399 skrives han til Gram (*de Gram*) (Rep. II, 4253-54) hvor en mand ved navn Rasp året i forvejen var foged (*advocatus in Gram*) (Rep. II, 4179).

Hviding herred. 1388 oplyses det at han havde købt gods her og i Lø h. af væbneren Niels Slet (SHRU VI, 752-53). 1386 styrede han gods beliggende i Sønderjylland for Niels Slet til Gudumlund (SHRU VI, 676). Erhvervede 1400

fra Stig og Pors Porsen hertug Valdemars pantebrev på Rejsby sg. (SHRU VI, 1617). S. å. overtog han fra ridderen Jon Lille hertug Valdemars pantebrev på Vodder, Spandet og Arrild sogne udstedt til Jon Lilles morfader, Valdemar Sappi (SHRU VI, 1635-36). Hans foged, Christian Frellesen (Frille), havde 1369 fået Roager og Vodder sogne (SHRU IV, 1335) og 1371 V. Vedsted sogn i pant af hertug Henrik (SHRU IV, 1390). Disse to pantebreve overdrog Christian Frellesen 1412 til Henneke Limbek og hans arvinger (Stemann III, nr. 28).

Tønder fogedi havde han 1376 (SHRU VI, 57) og 1392 for en pantesum på 3.000 mk. lb. (SHRU VI, 1056), se ovenfor. Kom højst sandsynligt i besiddelse af Trøjborg med Lø herred som hans søn afhændede i 1407 (ÆA I, s. 2 og 13 f.; SRD VII, s. 196 f.; jfr. kapitel III, 3, s. 240).

Øvrige Sønderjylland: Skinkelsborg bestående af gods i Stenderup, Bjert og Sjølund (Tyrstrup h.), Sommersted (Gram h.) og Genner (S. Rangstrup h.) som han vistnok overlod sin søn (ÆA I, s. 20 f.), se herom under Claus Limbek (nr. 24).

Riberhus len. 1368 høvedsmand (SHRU IV, 1269; jfr. ovenfor). Vel sagtens i forbindelse med faderens død i et af de følgende år afgav han Riberhus. 26. januar 1372 udstedte Erland Kalv og hans broder brev om at de havde fået Ribe med de len der lå til det, som de holstenske grevers høvedsmand (SHRU IV, 1435), og 25. juni s. å. var denne stadig foged i Ribe (SHRU IV, 1451). Men ved Valdemar Atterdags død sad kongens foged Rokit inde med borgene i Ribe, Skodborg og Varde (SHRU VI, 135). 1378 igen høvedsmand i Ribe (SHRU VI, 214) hvortil Skast h. i nord lå (SHRU VI, 217).

Til Ribe lå de frisiske øer. Det preussiske skib strandede 1387 på Sild hvor han bemægtigede sig det, og 1388 sikrede hans foged (fogedforholdet fremgår af SHRU VI, 403) Christian Frellesen herredømmet over Før Vesterland (SHRU VI, 774).

Varde syssel og Varde slot. 1399 kvitterede han dronning Margrethe for betalingen af 8.000 mk. lb. og lovede herefter at udlevere Varde og Ribe på forlangende (SHRU VI, 1562). Om fogediets størrelse angiver indløsningsbrevet blot Varde slot og Varde syssel hvilket plejer at være området mellem Skjern å og Kongeåen (Trap bd. 23, 5. udg., s. 626). Enkeltheder kender vi ikke, men pantesummens størrelse viser at der er tale om et betydeligt pantelen. Varde syssels fogedi sad han inde med 3. april 1388 da han sikrede indstiftelsen af et mariealter i Ribe domkirke (SHRU VI, 752-53; jfr. Kinch, Ribe I, s. 245 ff.). Lenet har han altså fået inden dette tidspunkt. Ifølge ÆA I, s. 7 har dronning Margrethe i 1325 (!) indløst Varde og Varde syssel fra hertug Gerhard, grev Klaus, grev Albrecht og grev Henrik. Brevet må være udstedt mellem 1386 (da Gerhard blev hertug) og 1397 (da grev Klaus døde). Vi ved ikke om denne aftale betød udbetaling af penge, men den indebar i hvert fald at det nu blev Margrethe der fik ret til at indløse pantet af Henneke Limbek, som det også skete i 1399.

Godserhvervelse i herrederne umiddelbart nord for Skodborg å (Kongeåen). *Skast herred:* Gjorde 1378 krav på noget gods i Guldager sg., men et tingsvidne af Skast herredsting frakendte ham retten til det (SHRU VI, 214). *Malt her-*

red: Købte 1392 en del gods af Mathias Kristensen (Dyre?) omkring hovedgården Hundsbæk (SHRU VI, 1034). Selve Hundsbæk har han formodentlig også ejet, for 1407 overlod hans søn Claus den til dronning Margrethe (ÆA I, s. 2 og 99). Købte 1397 Anker Knudsens gods i Åtte, Føvling sg. (SHRU VI, 1303) og 1399 væbneren Niels Kvies gods i Malt herred (Rep. II, 4254). *Anst herred*: Købte 1399 Niels Kvies gods i Jordrup sg. (Rep. II, 4253). Købte 1402 gods i Verst sg. og landsby tilhørende væbneren Jes Iversen af Frørup (Tyrstrup h.) (Rep. III, 4509). *Brusk herred*: Købte 1399 Niels Kvies gods i Nebel sg. (Rep. II, 4253). *Jerlev herred*: Købte 1399 Niels Kvies gods i Arsbalik, Egtved sg. (Rep. II, 4253).

Øvrige Nørrejylland. Pantsatte 1368 med sin broder Timme Næsfærggård (Hovbjerg h.) (Rep. II, 2867). Hans støtte til »kong« Albrecht skulle have givet ham Skanderborg i pant, men det blev vist ikke til noget (Da. Mag. 4. r. V, s. 74). Erik Nielsen var hovedsmand på Skanderborg d. 14. august 1376 (HR I, 2, nr. 134-36). 1393 gav dronning Margrethe Aggatorp og mere gods i Vendssyssel (Skovbo h.) som hun havde købt af Henneke og Timme Limbek, til Hundsløv kloster (Molbech og Petersen, s. 26).

Kvitterede 1396 sammen med Niels Iversen (Rosenkrantz) og Wulf Pogwisch den afdøde kong Håkon for 4.000 mk. (SHRU VI, 1236). Kvitterede 1398 dronning Margrethe for 2.000 mk. (SHRU VI, 1467).

Litteratur: DAA 1902, s. 272 f.; DBL XIV, s. 355 f. Kinch, Ribe I, især s. 236 ff. og s. 245 ff. Gregersen, Plattysk, s. 128 ff.

29. *Henneke (Johannes) Limbek*. S.a. Lyder og Aleka NN. Synes død før 3. april 1388 uden sønner da Trøjborg siden tilhørte Claus Limbek (nr. 24), og Søgård kom til Claus Ahlefeldt (nr. 3). 3. april 1388 indstiftede Henneke Clausen Limbek (nr. 28) et mariealter ved Ribe domkirke og udstyrede det med gods i Skast og Gjørding herreder som hr. Johannes Limbek havde bestemt dertil. Johannes Limbeks død fremgår af at der skulle læses en daglig messe for hans sjæl (SHRU VI, 752-53). Nu kunne denne hr. Johannes Limbek være den Johannes Godskalksen Limbek der allerede var død o. 1355. Man må dog nok sige at i så fald havde man ventet svært længe med at effektuere den afdødes vilje, og man kunne da også have forventet Henneke Lydersens tilstedeværelse i det mindste som vidne i 1388, eftersom han i øvrigt hvad Trøjborg angår var Johannes Godskalksens arving. Mere taler derfor for at den afdøde hr. Johannes Limbek er Johannes Lydersen Limbek der ikke synes at have haft arvinger som kunne overtage Trøjborg.

Ridder. Sluttede sig 1375 til greverne da han med sin fader og sine brødre erklærede at Søgård skulle stå dem åbent (SHRU IV, 1589). Opfordredes 1377 af Karl IV som hovedsmand for *castrum Troyenburg* (Trøjborg) til at møde for den kejserlige domstol (SHRU VI, 135). Betegnedes 1379 *miles de Trøjborg* da han som erstatning for tilføjede skader og for en begravningsplads overlod Løgumkloster al verdslig jurisdiktion som han havde i Løgum sg., Alslev by og Kummerlev mark. Det var besiddelser til en værdi af 150 mk. som han havde arvet efter Johannes Godskalksen Limbek der frit havde fået det overladt af

hertug Valdemar (SHRU VI, 270). En Johannes Limbeks årtid fejredes i Løgumkloster. Det kan være hans eller hans farbroders, Johannes Godskalksen Limbek (Necr. Mon. Loci Dei, SRD IV, s. 587).

Litteratur: DAA 1902, s. 265. Mackeprang, Løgum Kloster, s. 30 og s. 44 f. C. A. Christensen, Arnsholm og Valdemar Sappi, s. 50.

30. *Iven Limbek*. S.a. Emeke. Kaldes 1395 Iven Rathmansdorf.

Væbner. Solgte 1391 med sine brødre Mårkær til antonitterne (SHRU VI, 956). Siden bosat på Fyn.

Litteratur: DAA 1902, s. 268.

31. *Lyder Limbek*. S.a. Godskalk. G.m. Aleka NN.

Ridder. Ejede jord i Nørrejylland og spillede en fremtrædende rolle under Valdemar Atterdag. Hørte oftest til kongens modstandere, nævnes i Vindingeåforliget 1353, beseglede landefreden 1360, deltog 1368 i forbundet mod kongen, nævnes 1369 til de holstenske grevers tro hånd, men 1370 var han hertug Henriks mand (Rep. II, 2884). Optoges 1373 i freden i Flensborg (SHRU IV, 1473). Hans særlige stilling i Sønderjylland skyldtes at han i 1357 overtog det pant i Lundtoft herred som hertug Valdemar havde givet hans broder Henneke (Johannes) (DD 3. r. V, nr. 35-36). I dette herred overtog eller byggede han Søgård. Formelt indgik Lundtoft herred i enkehertuginde Regitzes livgeding, og da kong Valdemar den 1. januar 1373 blev hendes værge, rejste han krav på herredet. Det fremgår af Flensborgfreden der bestemte at denne sag skulle afgøres ved en voldgiftskendelse af de mecklenburgske hertuger Albrecht og Henrik. Den kendelse må være faldet ud til Lyders fordel, i det mindste beholdt han Lundtoft herred.

Sluttede sig 1375 til de holstenske grever: Erklærede med sine sønner at Søgård skulle stå åbent for greverne (SHRU IV, 1589). Til tro hånd for de holstenske grever i Grevesmühlenbrevene 1376 (SHRU VI, 7-9). Opfordredes 1377 af Karl IV som høvedsmand på *castrum Zegarde* til at møde for den kejserlige domstol (SHRU VI, 135). Bevidnede 1379 sønnen Hennekes donation til Løgumkloster (SHRU VI, 270).

Litteratur: DAA 1902, s. 264 f.

32. *Lyder Limbek*. S.a. Emeke.

Væbner. Solgte 1391 med sine brødre Mårkær til antonitterne (SHRU VI, 956).

Litteratur: DAA 1902, s. 265 f.

33. *Wulf Marschalk*.

Ridder. 1397 til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63). S. å. betegnes han som *Wulfardo Marschak alias dicto Biter* (SHRU VI, 1328) og hr. *Byter* (SHRU VI, 1374).

34. *Henning Mejnstorff*.

Ridder. Dansk rigsråd og høvedsmand på Valdemar Atterdags tid. Ved dennes død var han høvedsmand på Sønderborg, Nordborg, Kegborg og Brådeborg (SHRU VI, 135), men støttede derefter den mecklenburgske tronprætendent (MUB 19, 10972). Efter Peder Lykkes vidnesbyrd i 1424 under kejserprocessen skal han have ladet sig bestikke til at overlade borgene til de holstenske grever (SRD VII, 400). I de følgende år træffes han i Holsten, men siden atter i Danmark hvor han anbragte megen kapital.

Litteratur: DAA 1904, s. 289. Linton, Drottning Margareta, s. 120 f.

35. *Johan v. Monnigh.*

Væbner, kvitterede 1395 med sin hustru fru Berte Erik Krummedige for 35 mk. af den arv der var tilfaldet dem af Grødersby (SHRU VI, 1222).

Litteratur: Ekskurs II.

36. *Hartvig Pogwisch.* S.a. Wulf I til Bülk. B.t. Wulf II (se Ekskurs IV).

Væbner. Bevidnede 1391 salget af Mårkær til antonitterordenen (SHRU VI, 956) og 1392 på holstensk side traktaten mellem schauenburgerne og dronning Margrethe (SHRU VI, 1039).

Medejer af gårdene Grødersby og Paverød som han 1406 solgte til dronning Margrethe (Stemann III, nr. 24, jfr. sst. nr. 25). Jeg antager at han også har haft disse besiddelser før 1404.

Bevidnede s. å. at dronning Margrethe skødede Grødersby og Paverød til Slesvig domkirke (Stemann III, nr. 24). Kvitterede 1401 Henrik Ahlefeldt for 150 mk. lb. på dronning Margrethes vegne (Rep. III, 4427).

Havde besiddelser i Holsten 1380 (SHRU VI, 288), 1390 (SHRU VI, 909) og 1392 (SHRU VI, 1003) og optrådte der som vidne m.m. 1379 (SHRU VI, 237), 1382 (SHRU VI, 427), 1383 (SHRU VI, 476), 1384 (SHRU VI, 549), 1386 (SHRU VI, 649), 1389 (SHRU VI, 841), 1391 (SHRU VI, 969), 1392 (SHRU VI, 1027, 1048 og 1055) og 1399 (SHRU VI, 1572).

Litteratur: DAA 1931, s. 11 f.

37. *Wulf Pogwisch IV.* S.a. Hartvig (nr. 36). Faldt 1404 ved Süderhamme.

Ridder. Var 1397 på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63) og 1399 hertugens råd (SHRU VI, 1505-06).

Kvitterede 1396 sammen med Niels Iversen (Rosenkrantz) og Henneke Limbek afdøde kong Håkon for 4.000 lødemark (SHRU VI, 1236). Fik 1399 sammen med Hartvig Heest landsbyen Mönkerecht i Holsten af Bordesholm kloster (SHRU VI, 1572). Forpligtede sig 1399 sammen med Hartvig Brejde til at holde Erik Krummedige skadesløs for den garanti på 400 mk. penge som han havde ydet dem over for fru Tale, Henrik Buchwalds kone (SHRU VI, 1563). 1400 garant for Hartvig Brejdes betaling af 100 mk. penge til Erik Krummedige (SHRU VI, 1678). 1406 solgte hans fader og hans søn Grødersby og Paverød med alt tilliggende til dronning Margrethe (Stemann III, nr. 24, jfr. sst. nr. 25).

Optræder iøvrigt i Holsten 1390 (?) (SHRU VI, 879), 1392 (SHRU VI, 1003,

1027 og 1055), som råd 1395 (SHRU VI, 1169), 1396 (?) (SHRU VI, 1257), 1397 som velgører for Preetz kloster og 1404 (Presb. Brem., s. 108 f.).

Litteratur: DAA 1931, II, s. 14. Ekskurs II og IV.

38. *Hartvig Porsfelt.*

Væbner. 1374 justitiar (Rep. II, 3041), betegnes 1376 som væbner i Slesvig stift (SHRU VI, 27) og optræder sammen med hertug og grever 1376 (SHRU VI, 7-9), 1378 (SHRU VI, 178), 1381 (SHRU VI, 392) og 1392 (SHRU VI, 1056).

39. *Henneke Rantzau.* S.a. Valdemar kaldet Brejde.

Væbner. Bevidnede 1390 schauenburgerne arvetraktat (SHRU VI, 877). 1391 til tro hånd for enkehertuginde Elisabeth da hun fik beden af Flensborg (SHRU VI, 947). 1397 på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63).

Oplod 1389 10½ agre i Højer mark til Løgumkloster og lovede at tilbagegive klosterets besiddelse i Sølsted som han havde i pant, efter 10 år (SHRU VI, 818 og 834). Afstod 1403 gods på Hostrup mark (Rep. III, 4585).

Optræder iøvrigt 1382 (SHRU VI, 446) og afstår 1396 besiddelser i Holsten (SHRU VI, 1280).

Litteratur: DAA 1930, II, s. 22 f.

40. *Claus Rönnow kaldet Kerl.* G.m. fru Berta der betænkte Haderslev kapitel med messeklæder: *De Clenodiis Capituli. Cappa nigra ... cappa rubea ...; has duas donavit Domina Berta uxor Nicolai Rönnow militis habitantis in (E)ylsbyl* (Aarsberetninger fra Geheimearchivet II, Tillæg, s. 71). Fangel anfører som en mulighed at hun var datter af Jens Holck til Ejsbøl (Ejsbøl, s. 108, jfr. s. 121).

Ridder, indflydelsesrig: 1376 til tro hånd for de holstenske grever i Grevesmühlenbrevene (SHRU VI, 7-9). 1389 garant for Kværn sogns pantsættelse til hertuginde Elisabeth (SHRU VI, 849). Medbeseglede 1389 Benedikt Ahlefeldts kvittering til dronning Margrethe for 9.000 mk. lb. for hvilke Næsbyhoved var ham pantsat (SHRU VI, 850). 1391 til tro hånd for hertuginde Elisabeth da hun fik beden af Flensborg (SHRU VI, 947). Bevidnede 1392 på holstensk side traktaten mellem dronning Margrethe og schauenburgerne (SHRU VI, 1039). Vidnede 1393 med grev Klaus (SHRU VI, 1075). Var 1394 på Ærø (Rep. II, 3926) og vel allerede da høvedsmand på øen som i 1398 (SHRU VI, 1439). Medbeseglede 1396 i Assens kvitteringen til den afdøde kong Håkon (SHRU VI, 1236). Bevidnede 1397 delingen af Holsten (SHRU VI, 1345-46) og at Gerhard igen overlod Elisabeth hendes arvekrav (SHRU VI, 1347). S. å. til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63). Kaldes endnu 1403 *dn. Nicolaus in Errøe*. Hans årtid holdtes i Slesvig domkirke.

Var besidder af Ejsbøl (se ovenfor).

Optræder iøvrigt 1380 (Rep. II, 3292). 1397 (SHRU VI, 1295 og 1297).

Litteratur: DAA 1913, s. 481; Fangel, Ejsbøl, s. 106-108 og s. 126.

41. *Blixen Sehested*. S.a. Markvard de Hütten.
Væbner. På Urnehoved ting 1397 (SHRU VI, 1361-63).
Litteratur: DAA 1914, s. 470 og sst. 1940, s. 106 f.
42. *Hartvig Sehested*. S.a. Otto (?). G.m. Mette Segebodsdatter Krummedige.
Væbner. Kvitterede 1388 Erik Krummedige, Segebods broder, for 100 mk. lb. som Segebod skyldte ham for hans hustrus medgift (SHRU VI, 748). 1397 på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63). Optræder iøvrigt 1390 (SHRU VI, 903). Hans sønner Hartvig, Poppe og Reimer afstod 1406 til dronning Margrethe en niendedel af Grødersby og Paverød der må have været deres mødre-arv (Stemann III, nr. 26, jfr. sst. nr. 24-25 og Rep. III, 4805). Det samme gjorde Jep Vilsen (Ferke) på hans datter Gissels vegne (Molbech og Petersen, nr. 189, jfr. ÆA I, s. 15). Til fru Mettes arv har også hørt en part i Løgismose (Båg herred, Fyn) (Eline Gøyes Jdbg., s. 189 og 215 f.).
Litteratur: DAA 1914, s. 480, og sst. 1940, s. 107. Ekskurs II.
43. *Reimer Sehested*. S.a. Otto til Maaslev (på Svansen)?
Væbner. På Urnehoved ting 1397 (SHRU VI, 1361-63). Optræder iøvrigt 1390 (SHRU VI, 903).
Litteratur: DAA 1914, s. 481 og sst. 1940, s. 110.
44. *Henneke Blixen eller Skinkel* (?). S.a. Blixen de S. Kan forveksles med Johannes Skinkel de Ramstorp (DAA 1916, s. 447).
Væbner. Beseglede 1381 et af Johan v. Thinen udstedt vidne (SHRU VI, 392). Vel den H. S. der før 4. aug. 1404 afstod alt sit gods i Stenderup, Bjert og Sjølund (Tyrstrup h.), Genner (S. Rangstrup h.), Sommersted (Gram h.) og i Barved syssel (ÆA I, s. 20 f.).
Litteratur: DAA 1916, s. 445.
45. *Henrik Split*. G.m. Elsebeth (Elsebe) Segebodsdatter Krummedige.
Væbner. Sluttede 1391 og 1392 overenskomster med sin svoger, Erik Krummedige, om sin hustrus arv. Han overlod E. K. hendes arvepart af Runtoft (Rundhof) med Gelting og besiddelser i Geltingskov der lå til Runtoft, og gav ham løfte om at overtage hendes arv Grødersby, hvis hun ikke efterlod sig børn og børnebørn, mod at udrede 600 mk. lb. til sig (SHRU VI, 978). Det er muligvis sket. 1392 overlod han E. K. Elsebes part i Løgismose på Fyn (Eline Gøyes Jdbg., s. 215, jfr. s. 189).
Litteratur: DAA 1946, s. 79 f. Ekskurs II.
46. *Balthasar Stake*.
Væbner (?). Kvitterede 1392 grev Klaus og hertug Gerhard for 300 mk. for hvilke han havde Bedsted sg. (S. Rangstrup h.) i pant (SHRU VI, 1042).
47. *Claus Stamp*.
Væbner. 1397 til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63).

48. *Eler Stamp*. G.m. Anna.

Væbner. Hans enke solgte 1381 godset i Flekkeby og Gøteby-Holm (d.v.s. Holmelen) til grev Henrik af Holsten (SHRU VI, 392).

49. *Lyder Storm*.

Væbner. Ejede 1361-62 jord i Strukstrup h. (DD 3. r. VI, nr. 90 og 232). 1381 medlover for Johan Wulvesbruchs godssalg (SHRU VI, 381). Bevidnede 1397 at hertug Gerhard igen overlod Elisabeth hendes arverettigheder (SHRU VI, 1347). S. å. til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63).

50. *Godske Tedinghusen*. Jeg antager at denne slægt har navn efter Tetenhusen (Krop sg.). Både fornavne og efternavn tyder på tysk oprindelse, jfr. Laur, Historisches Ortsnamenlexicon von Schleswig-Holstein, s. 199 og 222. G.m. Ellen Jensdatter.

Væbner. Beseglede 1389 til vitterlighed med Esbern Tagesen (Emmiksén) (Matthiessens Samlinger, pk. 14 (efter Vosses excerpter) RA. Håndskriftsamlingen). 1397 til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63). Ejede en gård i Nr. Vilstrup og har boet på Haderslevvegnen. Haderslev byret har denne tilføjelse: »østen gamell kierke och szaa till then gamel vegh, det hauer Gosche Tedinghusze« (DGK I (Sønderjylland), s. 276).

Litteratur: DAA 1916, s. 511. Fangel, Herremænd på Haderslev Næs, s. 17.

51. *Markvard Tedinghusen*. G.m. Anne Borkvardsdatter Skinkel?

Væbner. 1385 medudsteder af et vidne af Ribe byting og da foged i Ribe (*advocatus castri Ripensis*) velsagtens under Henneke Limbek (Rep. II, 3491). Beseglede 1397 til vitterlighed med Anker Knudsen da denne skødede gods til Henneke Limbek (Rep. II, 4102). 1397 til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63).

Litteratur: DAA 1916, s. 508. Fangel, Herremænd på Haderslev Næs, s. 17.

52. *Johan v. Thinen*. G.m. Anna Limbek (?) (herom i øvrigt s. 173).

Ridder, meget indflydelsesrig: 1376 til tro hånd for de tre grever i Grevesmühlenbrevene (SHRU VI, 7-9). Anerkendte 1381 som *iustitiarius ducatus Sleswicensis* overdragelsen af godset i Flekkeby og Gøteby-Holm til grev Henrik (SHRU VI, 392). Var 1383 grev Klauses *iustitiarius* (SHRU VI, 486). 1389 til tro hånd for enkehertuginde Elisabeth da hun fik Kværn sogn i pant (SHRU VI, 849). Modtog 1391 på hendes vegne løfte om at få beden af Flensborg (SHRU VI, 947). Betegnes 1392 som drost i traktaten mellem schauenburgerne og dronning Margrethe (SHRU VI, 1039). 1393 vidne for grev Klaus (SHRU VI, 1075). Antagelig den hertugdømmet Slesvigs drost der 1393 på Urnehoved landsting overværede den sachsiske hertug Eriks arveafkald (SHRU VI, 1091). 1394 til tro hånd for Henneke Limbek ved hertug Gerhards pantsættelse af Gram herred (SHRU VI, 1108). Bevidnede 1397 som Sønderjyllands drost på Ny herredsting en skødning til Erik Krummedige (SHRU VI, 1295). Var medlem af Trefoldighedsgildet i Flensborg, til hvilket hans enke mellem 1411 og

1419 skænkede 100 mk. lb. til sjælemesser for ham (Dipl. Flensborg. I, 60).

1397 skødede han på Ny herredsting til sin svigersøn, Erik Krummedige, følgende besiddelser i Esgris sg. (Ny herred): Al sin rettighed i Vipppetorp, i gården Grisgård, tre øre penge i Tolslev, en øre i Skovby og gården Tolgård; alt hvad han havde i Ny herred undtagen gården Brunsbøl (SHRU VI, 1297).

Litteratur: DAA 1935, s. 87 f.

53. *Henneke v. Treja.*

Væbner. Solgte 1376 5 bol i Duvensted til Johan v. Hostede, præst i Skovby på Fyn (SHRU VI, 27).

54. *Arnd v. d. Wisch.* S.a. Markvard Rorlant. Død før 13. dec. 1383.

Væbner. Ejede 1382 sammen med sin broder Markvard Rorlant 10 mk. årlig rente af godset St. Vabs og den halve skov ved Booknis på Svansen (SHRU VI, 446). Denne rente oppebar i deres levetid Wigert, enke efter ridderen Henrik v. d. Wisch, og Lütgard, datter af Markvard v. d. W. og priorinde ved Slesvig Johannes kloster. 1383 13. dec. ejede hans arvinger denne indtægt (SHRU VI, 504).

Litteratur: DAA 1931, s. 72.

55. *Markvard v. d. Wisch.* S.a. Markvard Rorlant. Død før 13. dec. 1383.

Væbner. 1374 til stede på Risby herredsting i slægtningen Lüder Rutzes sag (Rep. II, 3041). Ejede 1382 sammen med sin broder Arnd 10 mk. årlig rente af godset St. Vabs og den halve skov ved Booknis på Svansen (SHRU VI, 446). Denne rente oppebar i deres levetid Wigert, enke efter ridderen Henrik v. d. Wisch, og Lütgard (hans datter?), priorinde ved Slesvig Johannes kloster. 1383 13. december ejede hans broder Arnds arvinger denne indtægt (SHRU VI, 504).

Litteratur: DAA 1931, s. 71.

56. *Wulf v. d. Wisch.*

Væbner. Bevidnede 1397 at Gerhard igen overdrog enkehertuginde Elisabeth hendes arverettigheder (SHRU VI, 1347). S. å. til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63).

57. *Markvard Wulf.*

Væbner. 1391 medlover for hertug Gerhards og grev Klausens pantsættelse af Grossenbrode til Wulf Pogwisch (SHRU VI, 969). 1397 til stede på Urnehoved ting (SHRU VI, 1361-63).

Optræder iøvrigt i forbindelse med godshandler i Holsten 1392 (SHRU VI, 1003 og 1027).

Bilag 2.

Den indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Sønderjylland 1375-1404

1. 1376. 21. januar. Grevesmühlen. De mecklenburgske fyrster slutter forbund med de holstenske grever med henblik på Kongeriget og Hertugdømmet (SHRU VI, 7-9). Uanset om brevene repræsenterer en ratificeret traktat eller ej optræder en række mænd i de tre breve til grevernes tro hånd, og der er ingen grund til at tvivle på at det er grevernes mænd. En række af dem kendes fra andre forbindelser. Disse breve vedrører jo ikke selve styrelsen af Sønderjylland, men nok et oplæg til det. Det forekommer af interesse at se om der var holstenere bosat i Sønderjylland involveret i planerne om at Sønderjylland skulle under schauenburgsk styre. Derfor er de medtaget.

2. 1381. 23. november. Gottorp. Johan v. Thinen udsteder som hertugdømmet Slesvigs justitiar brev om at Holmelen tilskødes grev Henrik II (SHRU VI, 392). Vidnerne hertil betegnes ikke som grevens mænd, men brevet er udstedt til fordel for ham på hans borg Gottorp og bl.a. bevidnet af den derværende foged. Foruden Johan v. Thinen er 3 vidner bosatte (Hartvig Porsfelt, Henneke Skinkel og Claus Ahlefeldt). Johan Sehested, Detlev Tetinghusen og Sigfred Limbek er ikke opført som bosatte, men i betragtning af disse slægters nære tilknytning til Sønderjylland gennem generationer kan man ikke udelukke at de har været bosat, selvom de ikke er det efter de anlagte kriterier. *Magnus Boot*, foged på Gottorp, er af ukendt (dansk?) slægt, opført som Baad VII i NDA (s. 14). Otto *Wluesbrok* var dansk, jfr. Rep. II nr. 3339 og NDA, s. 48.

3. 1424. 11. maj. Gottorp. 6 holstenske riddere og 13 væbnere aflægger under ed vidnesbyrd for bisp Henrik af Slesvig om Hertugdømmets udstrækning og lensforhold til Danmark. Syv af dem gør krav på som øjenvidner at have overværet forleningen i Nyborg 1386 (Dipl. Flensborg. I, s. 355). Jeg vægrer mig ved at tro at der er tale om svindel. Det er klart at indholdet af disse mænds sene vidnesbyrd ikke kan akcepteres uden prøvelse, men det godtages at de har været til stede i Nyborg i 1386.

Benedikt Ahlefeldt (III) skal ifølge sønnen Detlevs vidnesbyrd i 1424 have ordnet og overværet hele handlingen (SRD VII, 370; jfr. Bobés korrektion, Ahlefeldt I, s. 40). Lad det evt. være overdrevet, til stede har han været.

4. 1389. 25. november. Hertug Gerhard og hans brødre, grev Albrecht og grev Henrik, pantsætter Kværn sogn i Ny herred til deres kusine Elisabeth, hertuginde af Mecklenburg, for de 400 mk. som de skyldte hende. En række stormænd optræder som garanter for denne disposition (SHRU VI, 849).

5. 1391. 25. maj. Åbenrå. Hertug Gerhard og hans brødre, grev Albrecht og grev Henrik, overlader deres kusine, hertuginde Elisabeth af Mecklenburg, den årlige bedde på 200 mk. af Flensborg. En række garanter modtager løftet på hertugindeens vegne (SHRU VI, 947).

6. 1391. 23. juni. Sønderborg. Grev Klaus og hertug Gerhard bevidner at Emeke Limbeks sønner ved en formynder sælger gården Mårkær i Angel til antonitterordenen, og de tager selv ordenen under deres beskyttelse. Begivenheden oplyses at have fundet sted i (eller på) Sønderborg i nærværelse af fyrsterne, deres råd og mænd (SHRU VI, 956).

7. 1394. 6. januar. Kiel. Hertug Gerhard pantsætter Gram herred til Henneke Limbek. Brevet besegles af hertug Gerhard, grev Klaus og grev Albrecht. Desuden nævnes nogle mænd til tro hånd for Henneke Limbek (SHRU VI, 1108). Når disse mænd optræder her er det nok snarere på grund af slægtskab med Henneke Limbek (se herom kap. III.2) end fordi de medvirker ved en betydningsfuld politisk begivenhed. Derfor sættes der spørgsmålstegn ved navnene i tabel 6 og 7.

8 a. 1424. 11. maj. Gottorp. 6 riddere og 13 væbnere aflægger vidnesbyrd for biskop Henrik af Slesvig om Hertugdømmets udstrækning og lensforhold til Danmark. Otte af dem gør krav på som øjenvidner at have overværet forleningen i Assens 1396 (Dipl. Flensborg. I, s. 355 f.).

8 b. 1396. 5. marts. Assens. Niels Iversen (Rosenkrantz), Wulf Pogwisch (IV) d. Y. og Henneke Limbek kvitterer den afdøde kong Håkon af Norge og Sverige for 4000 mk. Vidner hertil er deres *vrunt* Benedikt Ahlefeldt, Claus Rönnow (Kerl), Wulf Pogwisch (II) d. Æ., Claus og Henrik Ahlefeldt (SHRU VI, 1236). Aftalen i Assens fandt sted i fasten 1396 d.v.s. mellem 16. februar og 2. april (Antislesvigholstenske Fragm. IV, s. 85 f.). Det er sandsynligt at det økonomiske mellemværende er blevet ordnet i forbindelse med stormændenes deltagelse i forleningshøjtideligheden. Deres modpart må have været dronning Margrethe, og deres kvittering ligger da også i det danske rigsarkiv. Der kan imidlertid kun blive tale om en antagelse, og derfor er der sat spørgsmålstegn ved navnene i tabel 6 og 7. Niels Iversen havde ingen tilknytning til Sønderjylland og optages ikke i tabellerne.

9. 1397. 20. september. Plön. Hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik beregner deres gæld af Sønderjylland (SHRU VI, 1351). At dette brev virkelig især vedrører Sønderjylland er der argumenteret for s. 112.

10. 1397. 6. oktober. Urnehoved. Gejstlige, riddere, svende og rådmænd bevidner at hertuginde Elisabeth på Sønderjyllands landsting overlader pante- og arverettigheder til hertug Gerhard (SHRU VI, 1361-63). Når alle opføres som bosatte i tabel 6, følger det af at tilstedeværelse ved den lejlighed på Urnehoved

ting anses for et tegn på bosættelse i Sønderjylland, se s. 131 f.

11. 1398. 10. august. Gottorp. Hertug Gerhard bekræfter Flensborgs privilegier. Vidnerne betegnes som hertugens tro mænd og rådgivere (SHRU VI, 1458; jfr. 1459).

12. 1399. 14. marts. Gottorp. Hertug Gerhard bekræfter Slesvig domkapitels privilegier. Vidnerne betegnes som hertugens tro rådgivere (SHRU VI, 1505-06).

Bilag 3.

Den (til Sønderjylland) indvandrede holstenske adels deltagelse i styret af Holsten 1375-1404

1. 1376. 9. marts. Grev Henrik bekendtgør at abbeden af Reinfeld har givet ham ret til at bortforlene landsbyen Bälau på livstid (SHRU VI, 19).
2. 1386. 30. maj. Segeberg. Grev Klaus og grev Gerhard forlener to hamburgske rådmænd med en kornrente (SHRU VI, 649).
3. 1390. 12. marts. Plön. Fru Elsebe (Beke) af Venden, datter af grev Johan III af Holsten, frasiger sig alle krav efter bl.a. grev Adolf VII til fordel for grev Klaus og hertug Gerhard (SHRU VI, 867).
4. 1390. 12. marts. Plön. Grev Klaus og hertug Gerhard giver byen Plön rettigheder med henblik på det derværende årsmarked (SHRU VI, 869).
5. 1390. 13. april. Kiel. Otto I og Bernhard af Schauenburg (Pinneberg) overlader deres krav på arven efter Adolf VII til grev Klaus, hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik (SHRU VI, 874-75).
6. 1390. 17. april. Kiel. De holstenske grever Klaus, hertug Gerhard, Albrecht og Henrik og greverne af Schauenburg (Pinneberg) Otto I, Bernhard, Adolf og Vilhelm slutter en freds- og arvetraktat (SHRU VI, 877).
7. 1390. 23. april. Grev Klaus og hertug Gerhard bekræfter Kiels privilegier (SHRU VI, 878).
8. 1390. 23. april. Grev Klaus og hertug Gerhard overlader byen Kiel havnen fra Levensau til Bülk (SHRU VI, 879). Wulf Pogwisch der her nævnes, kan både være Wulf Pogwisch (II) og Wulf Pogwisch (IV), se Ekskurs 4. Derfor sættes (?) efter navnet i tabel 8.
9. 1392. 12. marts. Gottorp. Hertug Gerhard og grev Klaus sælger nogle besiddelser til helligåndshospitalet i Lübeck (SHRU VI, 1022).
10. 1392. 17. marts. Oldenburg. Grev Klaus og hertug Gerhard bekræfter den lybske ret i Oldenburg (SHRU VI, 1023).
11. 1392. Harvestehude. Grev Klaus og hertug Gerhard pantsætter Hammerbrook til byen Hamburg (SHRU VI, 1056).

12. 1395. 6. januar. Hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik bilægger striden mellem Itzehoe by og kloster angående en grund (SHRU VI, 1169).

13. 1397. 20. maj. Oldeslohe. Hertug Gerhard bestemmer at der i stedet for det planlagte præmonstratenserkloster skal oprettes et kartheuserkloster i Ahrensböök (SHRU VI, 1312).

14. 1397. 29. juni. Plön. Hertug Gerhard transumerer Adolf VII's diplom om at Barkau sø skænkes til Ahrensböök kloster (SHRU VI, 1328).

Bilag 4. Fyrsternes råder

1. 1383. 18. oktober. Plön. Grev Adolf VII sælger Hammerbrook til byen Hamburg (SHRU VI, 491). Det sker *in der gegenwardicheit ... unser ratghevere*.
2. 1387. 31. maj. Lübeck. Optegnelse om forhandlinger i Lübeck mellem byens råd og tilstedeværende holstenske råder (UBStL 4, nr. 481, s. 526; jfr. SHRU VI, 699).
3. 1390. 12. marts. Plön. Grev Klaus og hertug Gerhard giver byen Plön rettigheder med henblik på det derværende årsmarked (SHRU VI, 869). Det sker *na rade unser truwen raethgeber*. I brevet slutning nævnes tre mænd som vidner. De betragtes som råder også fordi de optræder som sådanne i andre forbindelser.
4. 1390. 23. april. Grev Klaus og hertug Gerhard overlader byen Kiel havnen fra Levensau til Bülk (SHRU VI, 879). Det sker *de consilio et consensu heredium et consiliariorum nostrorum*. På den baggrund regnes de vidner der nævnes i slutningen af brevet for råder. Der sættes (?) efter Wulf Pogwisch (IV) fordi der eventuelt kan være tale om Wulf Pogwisch III, jfr. Ekskurs 4.
5. 1391. 23. juni. Sønderborg. Grev Klaus og hertug Gerhard bevidner at Emeke Limbeks sønner ved en formynder sælger gården Mårkær i Angel til antonitterordenen, og de tager selv ordenen under deres beskyttelse. Begivenheden oplyses at have fundet sted i (eller på) Sønderborg i nærværelse af (*dar an unde over ghewesen sint ...*) fyrsterne, deres råd og mænd (SHRU VI, 956). Efter formuleringen er det ikke muligt at afgøre om nogle stormænd skal opfattes som råder og andre som fyrsternes mænd eller om alle skal opfattes som råder. Derfor sættes der spørgsmålstegn efter navnene i tabel 11-12.
6. 1391. 19. august. Plön. Hertug Gerhard og grev Klaus pantsætter landsbyen Grossenbrode til deres råd Wulf Pogwisch (II) (SHRU VI, 969).
7. 1392. 17. marts. Oldenburg. Grev Klaus og hertug Gerhard bekræfter den lybske ret i Oldenburg (SHRU VI, 1023). Det sker i rådernes nærværelse. (*Hyr hebben an unde over wezen ... unze ratghevere*).
8. 1394. 21. oktober. Plön. Hertug Gerhard, grev Klaus og grev Albrecht tillæ-

der rådet og byen Oldeslohe af byen Lübeck at indløse to grevelige gårde ved byen (SHRU VI, 1149). Som vidner (*Hir hebben over unde an ghewesen tho tughe*) opføres *unse truwe manne unde raetghevere ...* 3 gejstlige medtages ikke.

9. 1395. 6. januar. Hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik forliger Itzehoe by og kloster med hensyn til en grund (SHRU VI, 1169). Det sker *na rade unzer trüwen raatgheven unde manne ...*

10. 1397. 20. maj. Oldeslohe. Hertug Gerhard bestemmer at der i stedet for det planlagte præmonstratenserkloster skal oprettes et kartheuserkloster i Ahrensbök (SHRU VI, 1312). Det sker *de consilio ... dilectorum fidelium consiliariorum nostrorum*. Om vidnerne: *presentibus ... militibus et armigeris dilectis et fidelibus consiliariis nostris ...*

11. 1397. 29. juni. Plön. Hertug Gerhard transsummerer Adolf VII's diplom om at Barkau sø skænkes til Ahrensbök kloster (SHRU VI, 1328). Det sker *præsentibus ... dilectis consiliariis et vasallis nostris testibus*.

12. 1397. 19. august. Segeberg. Grev Albrecht og grev Henrik giver deres tilslutning til oprettelse af et kartheuserkloster i Ahrensbök (SHRU VI, 1341). Det sker *præsentibus ... consiliariis nostris ... testibus*.

13. 1397. 20. september. Plön. Hertug Gerhard, grev Albrecht og grev Henrik beregner deres gæld af Sønderjylland (SHRU VI, 1351). Vidner hertil var en række navngivne riddere og væbnere *unde vele anderer guden lude ut unsem rade*.

14. 1398. 10. august. Gottorp. Hertug Gerhard bekræfter byen Flensborgs friheder og giver borgerne toldfrihed (SHRU VI, 1458). Vidner er (*Hir hebben over ghewezen*) *unse leven truwen man unde radgheven ...* Hertugens skriver medtages ikke.

15. 1398. 30. oktober. Lübeck. Hertug Gerhard transsummerer to diplomer til Ahrensbök kirke (SHRU VI, 1465). Det sker *præsentibus ... dilectis fidelibus et consiliariis nostris*.

16. 1399. 14. marts. Gottorp. Hertug Gerhard bekræfter Slesvig domkapitels privilegier specielt med hensyn til domsmyndighed over dets undergivne (SHRU VI, 1505-06). Vidner er *unse leven truwen radgheven ...* Hertugens skriver medtages ikke.

Bibliografi og forkortelsesliste Kilder

- Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536.
I. 1316-1378 udg. af L. Moltesen, 1904. II. 1378-1431 udg. af Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk, 1907. VII. Supplementum udg. af Alfr. Krarup, 1943 (APD).
- Aktstykker til Oplysning om Kannikecollegiet i Haderslev før Reformationen udg. af C. M. A. Matthiesen. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II, 1856-60, Tillæg, s. 3-72.
- Ann. Ep. Slesv., se Cypræus.
- Antislesvigholstenske Fragmenter udgivne efter Foranstaltning af Consistorium ved Københavns Universitet ved Prof. A. F. Krieger I-IV, 1848-51 (Antislesvigholstenske Fragm.).
- Bidrag til Erik af Pommerns Historie ved Kr. Erslev. Da. Mag. 5. r. IV, 1898-1901, s. 346-63.
- Die Chronica Novella des Hermann Korner hrsg. von Jakob Schwalm, Göttingen 1895 (Korner).
- Chronicon Holtzatiæ auctore Presbytero Bremensi hrsg. von J. M. Lappenberg, Quellensammlung I, Kiel 1862 (Presb. Brem.).
- Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert. 19. og 26. Band = Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck I-II hrsg. von Karl Koppmann, Leipzig 1884 og 1899 (Den lybske Krønike).
- Codex diplomaticus Lubecensis, se Urkundenbuch der Stadt Lübeck..
- Codex Esromensis. Esrom Klosters Brevbog udg. ved O. Nielsen, 1880-81 (Codex Esrom.).
- Cypræus, Johan Adolf, Annales Episcoporum Slesvicensium, Köln 1634 (Ann. Ep. Slesv.).
- Danmarks gamle Købstadlovgivning I-V udg. af E. Kroman, 1951-61 (DGK).
- Danmarks Riges Breve, 1938 ff. (DRB).
- Danske adelige Sigiller fra det 13. og 14. Aarhundrede udg. af Henry Petersen, 1897 (DAS XIII-XIV).
- Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede udg. af A. Thiset, 1905 (DAS XIV-XVI).
- Danske kongelige Sigiller 1085-1559 udg. af Henry Petersen og A. Thiset, 1917 (DKS).
- Danske Magazin, 1745 ff. (Da. Mag.).
- Den danske Rigslovgivning indtil 1400 udg. af Erik Kroman, 1971.
- Danske Voldsteder fra Oldtid og Middelalder. Vilh. la Cour og Hans Stiesdal, Tisted Amt, 1957. Vilh. la Cour og Hans Stiesdal, Hjørring Amt, 1963

- (Danske Voldsteder).
- Detmar, se Die Chroniken.
- Diplomatarium Danicum, 1938 ff. (DD).
- Diplomatarium Flensborgense. Samling af Aktstykker til Staden Flensborgs Historie indtil Aaret 1559 udg. af H. C. P. Sejdelin I, 1865 (Dipl. Flensborg.).
- Fru Eline Gøyes Jordebog udg. af A. Thiset, 1892 (Eline Gøyes Jdbg.).
- Haderslev kapitels breve, se Aktstykker..
- Hanserezesse hrsg. von Karl Koppmann u.a. I, 1 ff., Leipzig 1870 ff. (HR).
- Hansisches Urkundenbuch IV bearb. von K. Kunze, Halle 1896 (Hans. Urb.).
- Huitfeldt, A., Danmarckis Rigis Krønike III, 1601.
- Jyske Lov, se Skaanske og Jyske Lov..
- Klageskrifter fra Erik af Pommerns Retsstrid med Holstenerne (1409-15) udg. af Kr. Erslev, Da. Mag. 5. r. II, 1889, s. 83-107.
- Klaus Lembeks Frafald 1421 udg. af A. D. Jørgensen, Da. Mag. 5. r. II, 1890, s. 108-19.
- Kong Valdemars Jordebog I-III udg. af Sv. Aakjær, 1926-45.
- Korner, se Die Chronica Novella..
- Lübeckisches Urkundenbuch, se Urkundenbuch der Stadt Lübeck..
- Den lybske Krønike, se Die Chroniken..
- Løgum Klosters Brevbog fra 1578, SRD VIII, 1834, s. 1-258.
- Løgum Klosters Kalendarium 1518, SRD IV, 1776, s. 575-587.
- Mecklenburgische Parteischrift über die Ursachen des Streites zwischen König Albrecht von Schweden und Königin Margaretha von Norwegen und Dänemark vom Jahre 1394. Die Chroniken der deutschen Städte bd. 26 (Lübeck II), Leipzig 1899, s. 357-78 (Det mecklenburgske Stridsskrift).
- Mecklenburgisches Urkundenbuch XIX-XXIV hrsg. von dem Verein für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, Schwerin 1899 ff. (MUB).
- Molbech, C., og Petersen, N. M., Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve fra det XIVde, XVde og XVIde Aarhundrede, 1858 (Molbech og Petersen).
- Monumenta Germaniae Historica. Fontes Iuris Germanici Antiqui. Nova Series Tomi I Part II. Sachsenspiegel, Lehnrecht, Editio altera, hrsg. von K.A. Eckhardt, Göttingen 1956 (Sachsenspiegel, Lehnrecht, hrsg. von K. A. Eckhardt).
- Müllenhoff, K., Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, Slesvig 1921 (Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder).
- Mønter, se under G. Galster nedenfor i litteraturlisten.
- Presbyter Bremensis, se Chronicon Holtzatiæ..
- Procesindlæg, klager og vidnesbyrd 1409-24 er udg. i Dipl. Flensborg. I, Antislesvigholstenske Fragm. III-IV, SRD VII, Nye Da. Mag. VI og Da. Mag. 5. r. II og IV.
- Quellensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte I-VII, Kiel 1862-1913.

- Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ I og 2. Ser. I, 1847 ff. (Reg.).
 Registrum König Christian des Ersten hrsg. von Georg Hille. Urkundensammlung IV, 1875 (Reg. Chr. I).
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis udg. af Kr. Erslev i forning med William Christensen og Anna Hude I-IV, 1894-1912 (Rep.).
 Sachsenspiegel, se Monumenta Germaniæ Historica..
- Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. IV (1341-1375) hrsg. von V. Pauls, Kiel 1924. V (Register til IV) hrsg. von V. Pauls, Neumünster 1932. VI (1376-1400) nach Vorarbeiten von H. Kochendörffer bearb. von W. Carstens u. in Verbindung mit dem Schleswig-Holsteinischen Landesarchiv hrsg. von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Neumünster 1962-71 (SHRU).
- Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden III, hrsg. von P. Hasse, Leipzig 1896 (SHRU).
- Scriptores Rerum Danicarum I-IX, 1772-1878 (SRD).
- SHUS, se Urkundensammlung..
- Skaanske og Jyske Lov oversat og kommenteret af Erik Kroman og Stig Iuul, 4. oplag 1968 (Jyske Lov).
- Slesvig Bispes Jordebog (Liber censualis episcopi Slesvicensis) fra 15. årh., Quellsammlung VI, s. 135-267.
- Slesvig Kapitels Jordebog (Registrum capituli Slesvicensis). Udtog af Jordebogen fra 1352 i transsumpt af 1407 der i afskrift er trykt SRD VI, s. 574 ff. og Pontoppidan, Annales Ecclesiæ Danicæ Diplomatici II, s. 181 ff. Registrum capituli Slesvicensis 1435-39 (Ulrich Petersens afskrift) i Quellsammlung VI, s. 1 ff. (Redituum designatio, s. 54-103).
- SRD, se Scriptores Rerum Danicarum.
- Stemann III, se nedenfor i litteraturlisten.
- Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 I udg. af C. Silfverstolpe, Stockholm 1875 (Sv. Dipl.).
- Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden I-II udg. af F. Falckenstjerne og Anna Hude, 1895-99 (Sønderjydske Skatte- og Jordebøger).
- Urkundenbuch der Stadt Lübeck IV hrsg. von dem Verein für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde, Lübeck 1873 (UBStL).
- Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte I-IV, Kiel 1839-1880 (SHUS).
- Westphalen, E. J., Monumenta inedita rerum Germanicarum I-IV, Leipzig 1739-45.
- De ældste danske Archivregistraturer I-IV, 1854-1910 (ÆA).

Litteratur

- Ahlefeldt-Laurvig, J., Det ældre Søgaard. Sønderjysk Mdskr. 11/12 1977, s. 393-401.
- Albrectsen, Esben, Den holstenske Adels Indvandring i Sønderjylland i det 13.-14. Århundrede. Hist. Tidsskr. bd. 74, 1974, s. 81-152.
- Anmeldelse af M. Linton, Drottning Margareta. Hist. Tidsskr. bd. 77, 1977, s. 202-215.
- Andersen, Caroline Emilie, Grams Historie, 1926.
- Andresen, Ludw., Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg (1627), Flensburg 1939 (Tondern).
- Der Herzog von Schleswig und die friesischen Utlände 1326. ZSHG 61, 1933, s. 489-93.
- Arup, Erik, Danmarks Historie II, 1932.
- Barner, Konrad, Familien Rosenkrantz's Historie I, 1874.
- Beretning. Foredrag og Forhandling ved det nordiske Historikermøde i København 1971 9-12 August (Beretning).
- Bobé, Louis, Slægten Ahlefeldt I, 1897 (Ahlefeldt).
- Boockmann, Andrea, Geistliche und weltliche Gerichtsbarkeit im mittelalterlichen Bistum Schleswig. QuFGSH 52, Neumünster 1967.
- v. Brandt, Ahasver, Die Lübecker Knochenhaueraufstände von 1380/84 und ihre Voraussetzungen. Studien zur Sozialgeschichte Lübecks in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Zeitschrift des Vereins für lübeckische Geschichte und Altertumskunde 39, Lübeck 1959, s. 123-202.
- Der Stralsunder Friede. Verhandlungsablauf und Vertragswerk 1369-76. Eine diplomatische Studie. Hansische Geschichtsblätter 88. Jahrg. I, Köln-Wien 1970, s. 123-147 (Der Stralsunder Friede).
- Brandt, Otto, Geschichte Schleswig-Holsteins. Siebente Auflage überarbeitet u. erweitert von W. Klüver, Kiel 1976.
- Brunner, Otto, Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, 5. Aufl. Wien 1965.
- Carstens, Werner, Beiträge zur Entstehung des schleswig-holsteinischen Staates. ZSHG 74/75, 1951, s. 1-58 (Beiträge).
- Die Landesherrschaft der Schauenburger und die Entstehung der landständischen Verfassung in Schleswig-Holstein. ZSHG 55, 1926, s. 288-401 (Die Landesherrschaft der Schauenburger).
- Untersuchungen zur Geschichte des Adels und des adligen Gutes in Holstein im Mittelalter. ZSHG 63, 1935, s.66-103.
- Die Wahl König Christians I. von Dänemark zum Herzog von Schleswig und

- Grafen von Holstein i. J. 1460. ZSHG 60, 1931, s. 213-64. (Die Wahl König Christians I).
- Christensen, Aksel E., Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unionstiden, 1945.
- Christensen, C. A., Krisen på Slesvig Domkapitels Jordegods 1352-1437. Hist. Tidsskr. 11. rk. VI, 1960, s. 161-244.
- Arnsholm og Valdemar Sappi. Et nordlesvigsk Drama fra Valdemar Atterdags Tid. Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978, s. 39-52 (Arnsholm og Valdemar Sappi).
- Christensen, William, Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 1903 (Statsforvaltning).
- Daenell, E. R., Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, Leipzig 1897 (Geschichte der deutschen Hanse).
- Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig. ZSHG 32, 1902, s. 271-450.
 - Die staatsrechtliche Stellung Schlesiens zu Dänemark im Zeitalter Waldemars Atterdags, Margrethes und Erichs des Pommern. ZSHG 33, 1903, s. 329-338.
- Dahlmann, F. C., Geschichte von Dänemark II-III, Hamburg 1841-43. Danmarks Adels Aarbog, 1884 ff. (DAA).
- Dansk Biografisk Leksikon, bd. 1-26, udg. af P. Engelstoft og S. Dahl, 1933-44 (DBL).
- DBL, se Dansk Biografisk Leksikon.
- Erslev, Kr., Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, 1882 (Dronning Margrethe).
- Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning, 1901 (Erik af Pommern).
- Fangel, Henrik, Det middelalderlige Ejsbøl og den holstenske Adels Indvandring i Hertugdømmet Slesvig. Sønderjyske Årb. 1969 II, s. 104-30 (Ejsbøl).
- Det middelalderlige Haderslevhus. Sønderjysk Mdskr. 11/12 1977, s. 379-92.
 - Herremænd på Haderslev Næs i Middelalderen. Sønderjyske Årb. 1978, s. 5-47 (Herremænd på Haderslev Næs).
 - Slægten Emmiksen og dens Gods. Sønderjyske Årb. 1972, s. 5-59 (Slægten Emmiksen).
- Fink, Troels, Rids af Sønderjyllands Historie, 3. udg. 1955.
- Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt, hrsg. von der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, Flensburg 1966.
- Frahm, Fr., Historisches Recht und geschichtliche Entwicklung in den Kämpfen um das Herzogtum Schleswig. ZSHG 72, 1944, s. 18 ff.
- Galster, Georg, Flensburg Mønt 14. og 16. Århundrede 1967, (Flensburg Mønt).
- Unionstidens Udmøntninger. Danmark og Norge 1397-1540, Sverige 1363-1521, 1972 (Unionstidens Udmøntninger).
- Gillingstam, Hans, Ätterna Oxenstierna och Vasa under Medeltiden, Stockholm 1952.
- Grandjean, Poul Bredo, Det danske Rigsvaaben, 1926.

- Gregersen, H. V., Plattysk i Sønderjylland. En Undersøgelse af Fortyskningens Historie indtil 1600-Årene, 1974 (Plattysk).
- Snafs og Urne- samt Ottingstallet i Bolderslev. Sønderjyske Årb. 1975, s. 5-20.
 - Studedrift og Toldoprævning i Middelalderen langs den sønderjyske Hærvej, Sønderjyske Årb. 1973, s. 5-13.
 - Aabenraa-Flensborg Chausséen og Ødelæggelsen af det gamle Søgård. Sønderjysk Mdskr. 1959, s. 90-91.
- Gregersen, H. V. og Iversen, P. K., Bjolderup Sogns Historie I, 1951.
- Hamann, Manfred, Mecklenburgische Geschichte, Köln 1968.
- Hansen, Reimer, Beiträge zur Geschichte und Geographie Nordfrieslands im Mittelalter. ZSHG 24, 1894, s. 1-92.
- Harms, Klaus, Das Domkapitel zu Schleswig von seinen Anfängen bis zum Jahre 1542. Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. 1. Reihe VII, Kiel 1914 (Das Domkapitel zu Schleswig).
- Hermberg, Edzard, Zur Geschichte des älteren holsteinischen Adels. Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. Reihe VI, Kiel 1915, s. 159-285.
- Hertz, Johs., Skatte du samler og Borge du bygger. Skalk 1965, nr. 6, s. 3-7.
- Borgen ved Broen, Skalk 1967, nr. 1, s. 8-13.
 - The Excavation at Solvig. Chateau Gaillard VI, Caen 1973, s. 83-107.
- (Dansk) Historisk Tidsskrift, 1839 ff. (Hist. Tidsskr.).
- Hjelholt, H., Sønderborg Bys Historie I, 1960.
- Hjelholt, H., Hvidtfeldt, J. og Kretschmer, K., Flensborg Bys Historie I. Tiden indtil 1720, 1953.
- Hoffmann, Erich, Die dänische Königswahl im Jahre 1376 und die norddeutschen Mächte. ZSHG 99, 1974, s. 141-95 (Die dänische Königswahl im Jahre 1376).
- Graf Gerhard III der Grosse von Holstein. ZSHG 102/103, 1977-78, s. 9-47.
- Homeyer, C. G., Des Sachsenspiegels zweiter Theil Zweiter Band ... Das System des Lehnrechts, Berlin 1844.
- Hoyer, Hans, Das schleswigsche Landsting Urnehöved. Schleswig-Holsteinische Anzeigen Teil A, 1950, s. 100-103.
- Hvidtfeldt, Johan, Holstenerne vinder frem (1100-1544). Sydslesvig gennem Tiderne (I), 1946, s. 109-193.
- Oversigt over Befolkningsforholdene i Sønderjylland i Middelalderen. Sønderjyske Årb., 1950, s. 161-209.
- Hvidtfeldt, Johan og Iversen, Peter Kr., Åbenrå Bys Historie I, 1961.
- Harby, Kai, Tiden 1340-1648. (Gyldendals) Danmarks historie II red. af Aksel E. Christensen m.fl., 1980.
- Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens Ægteskabs- og Alliancepolitik 1252-1319, 1977 (Status).
- Jahn, F. H., Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne, 1835. Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg I-X, Kiel 1858-69 (Jahrbücher).

- Jensen, H. N. A., Angeln zunächst für die Angler historisch beschrieben. 2. (uændrede) udg. ved Sv. Aakjær, Flensborg 1922.
- Jørgensen, A. D., Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie, Historiske Afhandlinger II, 1899, 212-255. Genoptryk af Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, 1883, s. 191-255.
- Jørgensen, Poul Johs., Dansk Retshistorie, 2. udg. 1947.
- Kinch, J., Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen, 1869 (Kinch, Ribe I).
- Kirsch, Joh. P., Die päpstlichen Kollektorien in Deutschland während des 14. Jahrhunderts, Paderborn 1894.
- Koch, Hal og Kornerup, Bjørn (red.), Den danske Kirkes Historie II, (Niels Knud Andersen), 1962.
- Kristensen, H. K., Om Vesterland-Før og Amrums tilhørsforhold. Sønderjyske Årb. 1974, s. 34-51.
- Kuhlmann, H. J., Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angeln im Mittelalter. QuFGSH 36, Neumünster 1958.
- Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, 1956 ff. (KL).
- Larsen, J. E., Om Samforlehningensinstitutet. Antislesvigholstenske Fragm. I, 1. hefte, 1848, s. 1-40.
- Om Anvendelsen af Samforlehningen med Hensyn til Successionen i Hertugdømmet Holsten. Sst. 2. hefte, 1848, s. 1-44 (Samforlehningen i Holsten).
- Laur, W., Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein. Gottorfer Schriften zur Landeskunde Schleswig-Holsteins VIII, Slesvig 1967.
- Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein. Gottorfer Schriften zur Landeskunde Schleswig-Holsteins VI, Slesvig 1960.
- Lauridsen, P., Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen. Hist. Tidsskr. 6. rk. V, 1894, s. 183-222.
- Lausten-Thomsen, H., En sagnkreds fra Arrild Sogn. Sønderjysk Mdskr. 1950, s. 172-80.
- Lindbæk, Johs., De danske Franciskanerkloster, 1914.
- Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans, 1907.
- Linton, Michael, Drottning Margareta. Fullmäktig Fru och rätt Husbonde. Studier i Kalmarunionens Förhistoria. Studia Historica Gothoburgensia XII, 1971.
- Mackeprang, M., Løgum Kloster og dets Gods. Sønderjyske Årb. 1945, s. 20-127 (Løgum Kloster).
- (red.) Tønder gennem Tiderne, 1943 (Tønder).
 - De danske Fyrstelen i Middelalderen. Hist. Tidsskr. 6. rk. VI, 1895, s. 139-204 (Fyrstelen).
- Matzen, H., Den danske Panterets Historie indtil Chr. V.s Lov, 1869.
- Michelsen, A. L. J., Nachricht von den schleswigischen Aemtern und Amtmännern im fünfzehnten und sechszehnten Jahrhundert. ZSHG VIII, 1878, s. 123-176.
- Nordfriesland im Mittelalter, Slesvig 1828 (Nordfriesland).
 - Polemische Erörterung über die schleswig-holsteinische Staatssuccession,

- Leipzig 1844 (Polemische Erörterung).
- Die ältere Geschichte des adeligen Gutes Rundhof in Angeln. Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg I, 1833, s. 1-49 (Rundhof).
 - Mohlin, Allan, Kampen om Holstein 1314-18. Gottfrid Carlsson 18. 12. 1952, s. 45-78.
 - Mohrmann, Wolf-Dieter, Der Landfriede im Ostseeraum während des späten Mittelalters. Regensburger Historische Forschungen II, Kallmünz 1972.
 - Moltesen, L., De avignonske Pavers Forhold til Danmark, 1896.
 - NDA, se Thiset og Wittrup..
 - Nielsen, M. H., De kongerigske Enklaver. Fra Ribe Amt V, 1919-22, s. 485-551.
 - Niitemaa, Vilho, Der Kaiser und die nordische Union bis zu den Burgunderkriegen, Helsinki 1960.
 - Nordman, V. A., Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden. Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, B XLIV, 1., Helsinki 1938.
 - Nørlund, Poul, Jorddrotter paa Valdemarstiden. Festskrift til Kristian Erslev fra danske Historikere den 28. Decbr. 1927, s. 141-170.
 - Oldekop, Henning, Topographie des Herzogtums Holsteins I-II, 1908.
 - Olrik, Jørgen, Tidsrummet 1241-1459. Sønderjyllands Historie II under Redaktion af Vilh. la Cour, Knud Fabricius, H. Hjelholt og Hans Lund, 1937.
 - Peringskiöld, Johan, Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova, Stockholm 1719.
 - Prange, Knud, Heraldisk Nøgle til Nyt dansk Adelslexikon, 1959 (Heraldisk Nøgle).
 - QuFGSH, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins.
 - Reinhardt, C. E. F., Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning, 1880.
 - Rumohr, H. v., Slotte og Herregårde syd for Grænsen. Danske Slotte og Herregårde Bind 20, 1968 (Slotte og Herregårde).
 - Sach, August, Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnografischen und nationalen Entwicklung I-III, Halle 1896-1907.
 - Scharff, Alexander, Wesen und Bedeutung der schleswig-holsteinischen Erhebung 1848-50, Neumünster 1978.
 - Schröder, Johs. v., Hertugdømmet Slesvigs Topographi. 2. Oplag, Oldenburg i. H. 1854.
 - Schröder, Johs. v. u. Biernatzki, Herm., Topographie der Herzogthümer Holstein und Lauenburg I-II, 2. Aufl., Oldenburg i H. 1855-56.
 - Shubert, H. v., Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins. Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 1. R., 3. H., Kiel 1907.
 - Schäfer, D., Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. Hansische Geschichte bis 1376, Jena 1879.
 - Skovgaard, Johanne, Slesvig Bispedømme 948-1791. Slesvigs delte Bispedømme. Festskrift ved Slesvig Bispedømmes 1000 Aars Jubilæum 1948, 1949, s. 13-137.
 - Stemann, Chr. L. E., Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig I-III, 1866-67.

- Stiesdal, Hans, Nørrevalde. Undersøgelserne 1974-78. Nordslesvigske Museer VI, 1979, s. 67-78.
- Nørrevalde. Undersøgelserne 1974-78. Sønderjysk Mdskr. 11/12 1979, s. 427-38.
 - Types of Public and Private Fortifications. Utrykt foredrag 1979.
- Stoob, Heinz, Kaiser Karl IV. und der Ostseeraum, Hansische Geschichtsblätter 88, Köln-Wien 1970, s. 163-214.
- Strecker, W., Die äussere Politik Albrechts II von Mecklenburg. Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde 78, 1913, s. 1 ff.
- Sønderjysk Mdskr., Sønderjysk Månedsskrift, 1924 ff.
- Sønderjyske Årb., Sønderjyske Årbøger, 1889 ff.
- Thiset, A. og Wittrup, P. L., Nyt dansk Adelslexikon, 1904 (NDA).
- Trap Danmark, 5. udg. (Trap).
- Trap, J. P., Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, 1864 (Trap, Slesvig).
- Tägil, Sven, Valdemar Atterdag och Europa. Bibliotheca Historica Lundensis IX, Lund 1962.
- Ulsig, Erik, Danske Adelsgodser i Middelalderen. Skrifter udgivet af Det historiske Institut ved Københavns Universitet II, 1968.
- Usinger, R., Zur Quellen-Litteratur für schleswig-holsteinische Geschichte. ZSHG II, 1872, s. 351-71.
- Voigt, Harald, Die Einwanderung des holsteinischen Adels in das Herzogtum Schleswig und Königreich Dänemark bis zum Jahre 1375. ZSHG 82, 1958, s. 51-138.
- Waitz, Georg, Schleswig-Holsteins Geschichte I, Göttingen, 1851.
- Windmann, H., Schleswig als Territorium. Grundzüge der Verfassungsentwicklung im Herzogtum Schleswig von den Anfängen bis zum Aussterben des Abelschen Hauses 1375. QuFGSH 30, Neumünster 1954.
- ZSHG, Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 1870 ff.

Zusammenfassung

Die Abhandlung hat sich das Ziel gesetzt, die innen- und aussenpolitische Stellung des Herzogtums Schleswig in dem Zeitraum von 1375 bis 1404 zu untersuchen. Dementsprechend ist sie - nach der *Einleitung (I)* - in zwei Hauptabschnitte gegliedert.

II. Die Erwerbung des Herzogtums durch die holsteinischen Grafen und das Lehnverhältnis zum Königreich. Zunächst wird die Stellung Schleswigs zwischen dem Königreich Dänemark und der Grafschaft Holstein behandelt. In diesem Zusammenhang spielt das Lehnverhältnis zum Königreich eine Hauptrolle. Dieses Thema ist mehrmals behandelt worden, und die Darstellung hat deshalb den Charakter einer Forschungsübersicht. Eine solche scheint dadurch gerechtfertigt zu sein, da die jüngst geäußerten Ansichten - meiner Meinung nach - in mehreren Fällen nicht die richtigsten sind.

1. Der Übergang zu einer holsteinischen Regierung 1375-86. Erslev führte in seinem Werk »Dronning Margrethe« (Königin Margrethe) (1882) an, dass die holsteinischen Grafen im Januar 1376 durch den mecklenburgischen Thronbewerber, »König« Albrecht, mit Schleswig belehnt wurden, aber A. D. Jørgensen hat recht darin, daß es nicht zu einer Belehnung kam. Das kann man zwar nicht - wie er es tat - aus den vier Briefen, die Albrecht (IV) und dessen drei Verwandte in der mecklenburgischen Stadt Grevesmühlen an Graf Heinrich, Graf Klaus und Graf Adolf von Holstein ausstellten, schließen. Es ist nämlich zweifelhaft, ob eine Erkenntnis der staatsrechtlichen Stellung Schleswigs auf diese gebaut werden kann. Wie Mackeprang darauf aufmerksam gemacht hat, deuten die Besiegelungsverhältnisse und dass die Briefe lediglich im Schweriner Archiv vorhanden sind, darauf hin, daß sie nicht einen ratifizierten Vertrag zwischen holsteinischen und mecklenburgischen Fürsten repräsentieren. A. D. Jørgensen meinte, dass die Holsteiner in kraft der Grevesmühlener Briefe einen Vertrag mit den Mecklenburgern eingingen, der nicht mit sich führte, dass sie Schleswig als Lehen erhielten, sondern daß sie dieses als freies Eigentum übertra-

gen bekamen. Indem es zweifelhaft ist, ob die Grevesmühlener Briefe mit einem gültigen Vertrag gleichbedeutend sind, kann ihr Inhalt nicht entscheidend für die Beleuchtung der Stellung Schleswigs im Jahr 1376 sein. Aber selbst in dem Fall, dass sie die Kopien eines ratifizierten Vertrages wären, sprechen andere Gegebenheiten dagegen, daß es zu einer Belehnung kam.

A. D. Jørgensen hat selbst hervorgehoben, daß der Herzogsname in den Jahren nach 1375 gar nicht angewandt wird, und weiter wird es gezeigt, in welcher Weise große Öffentlichkeit bei Belehnungen das Normale in Dänemark war. Die Grevesmühlener Briefe hingegen waren usurpatorisch und fern von Dänemark ausgestellt worden. Deshalb ist die Auffassung von E. Hoffmann, daß diese Briefe Ausdruck für eine formell richtige Belehnung seien, obwohl die holsteinischen Grafen es später für politisch opportun hielten die Belehnung zu verheimlichen, kaum richtig. Es ist ausserdem deutlich, daß die siegende dänische Königsmacht keine Belehnung der holsteinischen Grafen anerkannt hat. Königin Margrethe führte selbst von 1375-76 das Wappen Schleswigs in ihrem Sekret, und König Oluf hielt sich, indem er 1386 dem Domkapitel zu Schleswig ein Privileg erteilte, für den Erben der schleswigschen Herzöge. Abschließend wird die Mecklenburgische Streitschrift von 1394, die eine Belehnung in Grevesmühlen erwähnt, als sekundär im Verhältnis zu den Grevesmühlener Briefen und anderen Briefen in dem mecklenburgischen Fürstenarchiv abgelehnt.

A. D. Jørgensen, der später Zustimmung von W. Carstens erhielt, hat darin recht, daß einer der Grevesmühlener Briefe das Herzogtum als von Dänemark abgetrennt erweist. Dieser Gesichtspunkt kann durch andere Beispiele, die zeigen, daß die Schauenburger das Herzogtum und das Königreich für zwei verschiedene Länder gehalten haben, bestärkt werden. A. D. Jørgensen und W. Carstens haben aber nicht darin recht, daß die holsteinischen Fürsten gleichzeitig mit der Trennung Schleswigs vom Reich dieses für von Holstein einverleibt hielten. Die vorgebrachten Argumente können alle zurückgewiesen werden. Der Titel *Dominus Sunder Iutiae*, den Graf Klaus 1376 führte, zeigt nicht, daß die Grafen nicht Herzöge zu werden wünschten, sondern, daß sie nicht die formell richtige Belehnung erhalten hatten. Die Inschrift *Moneta Holsascie* auf in Flensburg geschlagenen Münzen bedeutet nicht, daß Flensburg und Schleswig in Holstein lagen, sondern daß die Münzen nach holsteinischer Währung geschlagen wurden. Es war kein

gemeinsamer Drost für Schleswig und Holstein, der als Beweis für die Einheit der Länder dienen kann, tätig. Der Drost war nur mit Schleswig verbunden. Schließlich geht es aus den Landfrieden von 1376 und 1382 hervor, daß Holsteins Nordgrenze an der Eider lag. Die holsteinischen Grafen haben sich Schleswig als ein freies Lehen ohne Verpflichtungen vorgestellt, aber sie haben es nie als einen Teil Holsteins betrachtet. Hingegen hat man in dem mecklenburgischen Kreis um den Thronbewerber Albrecht (IV) Schleswig für einen Teil Dänemarks gehalten. Königin Margrethe und König Oluf machten dementsprechend selbst ihre Ansprüche auf Schleswig geltend und verzichteten erst mit der Belehnung zu Nyborg auf ihr Recht.

2. *Das Schauenburgische Lehen 1386-1404.* Zur Veranschaulichung der Belehnung zu Nyborg stehen drei Quellen zur Verfügung (Detmar, holsteinische Zeugen aus dem Jahr 1424 und der späte, unzuverlässigere *Presbyter Bremensis*). Ein Belehnungsbrief ist hingegen nicht bewahrt, obwohl dafür argumentiert wird, daß ein solcher im Interesse von Königin Margrethe gewesen wäre. Lintons Ansicht, daß, wenn kein Belehnungsbrief ausgestellt wurde, die Königin nicht für die Zukunft verpflichtet sei, wird zurückgewiesen. Da Belehnungen in voller Öffentlichkeit durchgeführt wurden, war dies Garantie dafür, daß die Belehnung stattgefunden hatte, und hierdurch war die Königin verpflichtet. Wenn kein Belehnungsbrief ausgestellt wurde, mußte Schleswig wie früher als erbliches, freies Lehen betrachtet werden, und eine Änderung dieses Verhältnisses könnte am besten aus einem Belehnungsbrief, der die Dienstpflicht festlegte, hervorgehen.

Die drei Quellen bestätigen, daß die Belehnung zu Nyborg erblich war; hingegen ist die Belehnungsform diskutiert worden. Dahlmann, Waitz und Mackeprang sahen richtig, die Belehnung zu Nyborg als eine Gesamtbelehnung zu betrachten, aber die Grundlage hierfür ist nicht, wie sie meinten, *Presbyter Bremensis*, der wahrscheinlich unter Einfluß der Entwicklung bis 1448 geschrieben hat. Eine Interpretation Detmars scheint zu zeigen, daß die Familie als solche die Rechte im Zusammenhang mit der Belehnung erhielt, und in dem Vertrag zwischen Königin Margrethe und den Schauenburgern von 1392 sind diese auch im Verhältnis zum Herzogtum völlig gleichgestellt. Die Gesamtbelehnung befand sich in Übereinstimmung mit deutschen lehnsrechtlichen Vorstellungen, und sie war von gleicher Art wie die Gesamtbelehnung, die Graf Gerhard 1330 zusammen mit Herzog Valdemar in

Schleswig erhielt. Kraft dessen erhielt der Gesamtbelehnte ein Erbrecht, das im gegebenen Fall geltend gemacht werden konnte, das aber keine gemeinschaftliche Regierung mit sich führte. Hiergegen hat Carstens die Auffassung angeführt, daß die Belehnung zu Nyborg eine individuelle Belehnung Gerhards sei, aber diese Ansicht wird dadurch in Frage gestellt, daß es 1392 ersichtlich ist, daß alle holsteinischen Herren der dänischen Königin Eid geleistet und ihr gehuldigt haben.

Detmar teilt mit, daß vom Herzogtum Mannschaft und Dienst geleitet werden mußte, und bei der Bedeutung, die der Aussage dieser Quelle sonst zugelegt wird, wäre es inkonsequent, diese Mitteilung zu bestreiten. Aber wir sehen später keine Folge einer Dienstpflicht des Herzogs, so erhält Königin Margrethe keine Unterstützung für ihre schwedische Politik. Der Bruder des Herzogs, Albrecht, steht 1389 an der Seite ihres Feindes, dem schwedischen König. Der Vertrag von 1392 erwähnt keine Dienstpflicht, und eine solche geht auch nicht aus der holsteinischen Zeugenaussage während des Prozesses für den Kaiser 1424 hervor. Da König Erik bei dieser Gelegenheit überhaupt bestritt, daß es Lehen in Dänemark gab, wäre geleisteter Lehnsdienst ein fruchtbares Argument dafür gewesen, daß Schleswig ein Lehen sei. Aber die holsteinischen Zeugen erwähnen keinen Lehnsdienst.

Die Belehnung zu Nyborg war, wie namentlich Waitz und Erslev früher geltend gemacht haben, ein politischer Kompromiß, in dem Schleswig an ein landfremdes Fürstengeschlecht zu Lehen gegeben wurde, um Königin Margrethe freie Hand in der nordischen Politik zu lassen. Hingegen gibt es keinen Anlaß, die Vorteile, die die dänische Königsmacht im Verhältnis zum Herzogtum an sich erreichte, zu überwerten. In Relation hierzu meine ich, daß A.D. Jørgensen den Vertrag - aus dänischer Sicht gesehen - zu positiv bewertet. Er hat nicht darin recht, daß die holsteinische Erwerbung Nordschleswigs nach 1375 gleichbedeutend damit war, daß die Grafen jetzt das ganze Herzogtum als in Holstein einverleibt ansahen. Deshalb ist die Tatsache, dass Schleswig 1386 den Status eines Lehen innehat, nicht so bemerkenswert. Das repräsentiert für sich betrachtet keinen grossen Gewinn seitens des dänischen Königs. Die Belehnung zu Nyborg bedeutete, dass die Möglichkeit der Schauenburger, in Zukunft Schleswig zu bewahren, in kraft der umfassenden Erblichkeit, die wahrscheinlich mit der Gesamtbelehnung festgelegt wurde, zunahm. Aus dänischer Sicht gesehen bestand der eigentliche Vorteil der Belehnung darin, wenn auf

Grund dieser in Zukunft eine Dienstpflicht geltend gemacht werden konnte, aber das scheint nicht der Fall gewesen zu sein.

Schleswig hatte nach 1386 anscheinend keine Verbindung mit dem Königreich. Von 1389 ab ging es zusammen mit den holsteinischen Grafen, den lauenburgischen Herzögen, Lübeck und Hamburg einen Landfriedensbund ein. Im Vertrag von 1392 war Schleswig ein Land, dessen Besitz durch die Schauenburger von Königin Margrethe nicht verhindert werden sollte, indem sie sich doch die Rechte, die aus dem Eid und der Huldigung, die sie früher geleistet hatten, hervorgingen, vorbehielt. Die Wahl von Erich von Pommern zum dänischen König war Anlaß dazu, dass die Parteien wieder zusammentrafen, aber ein Verständnis dessen, was sich 1396 in Assens ereignete, ist nicht so einfach gewesen.

Es besteht Grund dazu - in Übereinstimmung mit Erslev - ungefähr 1413 als Zeitpunkt für die Entstehung des Berichtes über die Ereignisse in Assens seitens acht dänischer Reichsräte festzulegen, und deshalb verhält es sich so, daß alle Quellen spät niedergeschriebene Darlegungen der Parteien aus dem Rechtsverfahren um Schleswig von 1413 und 1424 sind. Hinzu kommt, daß Dänen und Holsteiner anscheinend von ganz entgegengesetzter Auffassung dessen waren, was sich 1396 ereignet hatte. Nach dänischem Ermessen wurde die Belehnung zu Nyborg nicht bestätigt, weil die Holsteiner nur Dienst für Sold leisten wollten. Nach holsteinischem Ermessen, wie es 1424 zum Ausdruck kam, erhielt Herzog Gerhard alles, das er früher zugestanden bekommen hatte, bestätigt, und er leistete Treueid.

Die Regelung, die Resultat des Treffens in Assens war, bedeutete aller Wahrscheinlichkeit nach, daß Graf Klaus und seine drei Neffen Dienst tun mußten, dafür aber als Entgelt Sold erhielten, wie es aus der dänischen Hauptquelle hervorgeht. Von holsteinischer Seite wird es nämlich während der Lehnsprozesse 1424 nicht angeführt, daß Gerhard Lehnsdienst leistete, und das könnte man gegebenen Falles erwartet haben, da es dafür spräche, das Schleswig ein Lehen war. Und das war genau das, was die Holsteiner 1424 nötig hatten zu beweisen.

Das spricht dafür, daß eine formell korrekte Belehnung nicht stattfand, und Dahlmann hat zu Recht darauf hingewiesen, daß auch die holsteinische Quelle aus dem Jahr 1424 nichts darüber aussagt, daß Gerhard die Lehnsfahne überreicht bekam. Es kann hinzugefügt werden, daß eine holsteinische Prozessdarlegung aus dem Jahr 1423, die

ausschließlich die Argumente der Grafenfamilie für deren Recht auf das Herzogtum enthält, die Belehnung in Assens gar nicht erwähnt. In Assens wurde nur ein Vertrag darüber eingegangen, daß die Schauenburger dem König gegen Bezahlung Dienst leisten sollten. Dadurch wurde die rechtliche Grundlage für die Ausübung der herzoglichen Macht in Schleswig in Zweifel gezogen, aber es dauerte lange, bis das Folgen hatte. Gerhard selbst fuhr fort, das Herzogtum als ein freies Lehen zu verwalten, und Erslev hat zu Recht darauf aufmerksam gemacht, daß Gerhard die Bestrebungen der Königin Margrethe Gotland wiederzuerwerben unterstützte. In den folgenden vielen Jahren bis 1410 kann man viele Anzeichen dafür finden, daß man von dänischer Seite nicht das Recht des Herzogs und seiner Erben auf Schleswig angefochten hat.

Laut Carstens war die Ursache dafür, daß es 1396 zu keiner formell korrekten Belehnung kam, nicht die dänische Forderung auf Lehnsdienst, sondern dass Königin Margrethe verlangte, daß alle vier schauenburgische Herren belehnt werden sollten, und das wurde von Herzog Gerhards jüngeren Brüdern abgelehnt. Es ist richtig, daß der König laut des Berichtes der dänischen Reichsräte über die Ereignisse in Assens mehrmals allen vier Schauenburgern eine Belehnung anbot, aber das ist meiner Meinung nach so zu sehen, daß der Wille des dänischen Königs, die Belehnung vorzunehmen, verdeutlicht werden sollte. Es war nicht die Frage in bezug auf die Anzahl der Lehnsleute, sondern die dänische Forderung auf Dienstpflicht, die die Widersprüche hervorrief. Es ist auch wenig wahrscheinlich, daß Graf Albrecht und Graf Heinrich nicht gewünscht hätten gesamtbelehnt zu werden. Ihr unzweideutiges Interesse daran, einen Anteil an Schleswig zu bekommen, zeigte sich schon im folgenden Jahr bei Graf Klaus' Tod. Eine Gesamtbelehnung öffnete ihnen den Zugang hierzu, wenn es auch interpretierbar war, ob diese ein Recht auf gemeinschaftliche Regierung oder nur ein Erbrecht bedeutete. Wir kennen doch auch eine dänische Behauptung aus dem Jahr 1409, daß Graf Heinrich dem dänischen König gehuldigt hätte. Dies wird von dem Grafen nicht bestritten, und das muss wahrscheinlich als eine Bestätigung dafür angesehen werden, dass die Schauenburger zusammen eine Absprache mit dem dänischen König über Dienst für Sold getroffen haben.

3. Zusammenfassung 1375-1404. Die Frage über die lehnsrechtliche Stellung Schleswigs dürfte auch in der damaligen Zeit von der Inter-

pretation der Parteien - und diese war nicht immer dieselbe - abhängig gewesen sein. Der holsteinische Standpunkt ist doch ziemlich konstant gewesen. Die Schauenburger hielten Schleswig für ein freies selbständiges Herzogtum, das ihnen in kraft eines Erbes zustand. Sie hielten es nicht für in Holstein einverleibt. Die Landfrieden von 1374, 1376 und 1382 erwähnen ausdrücklich, daß Holsteins nördliche Grenze an der Eider lag. Dies kann nur bezweifelt werden, weil der Kaiser am 31. Oktober 1375 die Grafen mit dem Gottorpzoll belehnte, und der seiner Lage nach als zum Bistum Schleswig gehörig angegeben wurde. Es läßt sich nicht völlig ausschliessen, daß die Bezeichnung Herzogtum ausgelassen wurde, damit sie in Vergessenheit geriet, aber die Erklärung hierfür ist eher, daß die Gottorper Großvogtei in mehr als einer Generation das Pfand der Grafen war und so eine besondere Stellung im Herzogtum einnahm.

Schleswig war ein freies Lehen und das heißt, daß der Lehnsmann keine Verpflichtungen gegenüber dem Lehnsherren hatte. Das Herzogtum und das Königreich waren gleichgestellte Länder; die untergeordnete Rolle des Herzogtums ging nur aus den Belehnungsformalitäten hervor. Diese Auffassung treffen wir in den Grevesmühlener Briefen von 1376 an, im Vertrag zwischen Königin Margrethe und den schauenburgischen Fürsten aus dem Jahr 1392, in der Bestimmung der Absprache von Assens über Dienst gegen Sold, in dem Privileg des Herzog Gerhards an das Domkapitel zu Schleswig aus dem Jahr 1399 und in der Behauptung während des Prozesses 1424, daß das dänische Reich an der Koldinger Brücke anfängt. Diesen Gesichtspunkt mussten die holsteinischen Grafen zwar aufgeben, um 1386 die Belehnung mit dem Herzogtum zu erlangen, aber viel deutet darauf hin, daß es sich hier um ein augenblickliches Zugeständnis handelte, das keine praktischen Folgen hatte. Uns sind keine Beispiele dafür bekannt, daß der schleswigsche Herzog dem dänischen König Lehnsdienst geleistet hat.

Es ist schwieriger, die dänische Auffassung von Schlesiws staatsrechtlicher Stellung zu beurteilen. Valdemar Atterdag bezog hierzu nicht Stellung. Im Einvernehmen mit Herzog Heinrich erwarb er Vogteien und Güter in Nordschleswig, aber was aus dem Herzogtum werden sollte, war bei dem Tod des Königs unentschieden. Königin Margrethe erhob bei der Zusammensetzung ihres Wappen den Anspruch auf das Herzogtum, so bald sie nach dem Tod ihres Vaters nach Dänemark kam, und sie versuchte Hadersleben für ihren Sohn Oluf zu

sichern. Dieser erteilte des weiteren 1386 in seiner Eigenschaft als König und Erbe der schleswigschen Herzöge dem Schleswiger Domkapitel Privilegien. Der mecklenburgische Thronbewerber betrachtete 1377 Schleswig (Südjütland) auf die gleiche Art und Weise wie jeden anderen dänischen Landesteil, und es ist möglich, daß dieselbe Auffassung hinter dem Privileg König Olufs steckt.

Die Forderung der dänischen Königsmacht Schleswig zu übernehmen wurde mit der Belehnung zu Nyborg aufgegeben. Diese unterstrich die formellen Rechte des Lehnsherren und legte die Dienstpflicht des Lehnsmannes fest. Diese Rechte gehen nach wie vor aus dem Vertrag von 1392 hervor und sie sind ebenfalls eine Voraussetzung für das Treffen in Assens im Jahr 1396, aber außerdem deutet viel darauf hin, daß die Schauenburger mit Erfolg versuchten, sich von Verpflichtungen gegenüber dem dänischen Reich freizumachen. Königin Margrethe fand sich damit ab, um ihre Kräfte auf die nordische Politik konzentrieren zu können.

III. Landesherrn und Adel in Schleswig. Der zweite Hauptabschnitt behandelt die führenden politischen Kräfte, Fürsten, Adel und Kirche, im Hinblick auf die Bestimmung der Stellung der herzoglichen Macht in Schleswig und die Verbindung des Herzogtums mit Holstein.

1. Die Landesherrn. Die holsteinische Grafenfamilie besaß von 1375 bis 1386 unformell das Herzogtum. Die Rendsburger Grafen Klaus und Heinrich (II), die seit 1340 die Gottorper Vogtei als Pfand hatten, erwarben auch Nordschleswig, während Adolf VII doch die Tonderer Vogtei erhielt. Durch die Belehnung zu Nyborg wurde alleine Heinrichs Sohn Gerhard regierender Herzog und die von Waitz vorgebrachte Auffassung, daß die Grafen Schleswig für einen gemeinschaftlichen Besitz auch nach 1386 hielten, wird zurückgewiesen. Mehrere Faktoren scheinen zu zeigen, dass die Grafenfamilie in verschiedener Hinsicht die Bestimmung der Belehnung zu Nyborg, nur einen einzigen regierenden Fürsten zu haben, eingehalten hat. An der Seite Gerhards stand jedoch Graf Klaus, dessen faktische Autorität u.a. daraus hervorgeht, daß Gerhard und seine Brüder nach dem Tod von Klaus sofort in Streit gerieten. Weder Graf Klaus noch Gerhards jüngere Brüder, Albrecht und Heinrich, trugen einen Herzogtitel, und wenn sie trotzdem im Zusammenhang mit Schleswig auftraten, geschah das meiner Meinung

nach in kraft der Familienrechte, die in der Zeit vor der Belehnung zu Nyborg begründet worden waren. Es wird dafür argumentiert, daß Graf Klaus nach 1375 in den Besitz der Apenrader Vogtei, die seine Tochter bis 1411 als Leibgedinge behielt, kam. Fernerhin wird vorausgesetzt, daß die Gottorper Vogtei sogar bis 1397 eine Sonderstellung im Herzogtum einnahm, und das ungeachtet dessen, daß Gerhard Herzog wurde. Es zeigt sich, daß Klaus, Gerhard, Albrecht und Heinrich in den Jahren 1389 und 1391 über ein Kirchspiel in der Nieharde und über die jährliche Bede der Stadt Flensburg, die an die Tochter des Grafen Klaus als Leibgedinge überwiesen wurde, verfügten. Dass die Gottorper Vogtei auch weiterhin ein gemeinsames Pfand war, scheint sich 1397 zu zeigen, als Elisabeth die Pfandrechte, die sie nach Graf Heinrich und Graf Klaus hatte, an ihren Vetter Gerhard abtrat. Da sie nicht dazu berechtigt war, ihren Onkel, der drei Söhne hinterliess, zu beerben, schließe ich hieraus, daß es sich bei dem Pfand, von dem die Rede ist, um Klaus' und Heinrichs gemeinsamen Besitz der Gottorper Vogtei handelt.

Der Tod von Graf Klaus im Jahr 1397 gab Anlaß dazu, das Verhältnis der Grafenfamilie sowohl zu Schleswig als auch zu Holstein zu ordnen. Die Forschung hat die Erkenntnis hervorgebracht, daß der Adel mit der Regelung in Bornhöved am 28. August die Aufteilung von Holstein unter den drei Söhnen des Grafen Heinrichs durchführte, während Schleswig vorläufig Herzog Gerhard vorbehalten blieb. Aber seine beiden jüngeren Brüder verzichteten nicht auf ihre Rechte, die ihnen die Möglichkeit gaben, die Angelegenheit sieben Jahre später mit dem Ziel vor Augen aufzugreifen zu können, eine Entscheidung herbeizuführen. A.L.J. Michelsen hat schon früher darauf aufmerksam gemacht, daß, wenn die Tochter des Grafen Klaus, Elisabeth, auf dem Landesding zu Urnehöved am 6. Oktober auf ihre Rechte auf das Herzogtum verzichtete, das gegen Gerhards jüngere Brüder gerichtet war. In der Abhandlung wird die Theorie aufgestellt, daß der gesamte Handlungsablauf von Juni bis Oktober 1397 Ausdruck für einen Machtkampf zwischen den Brüdern ist, und daß Elisabeths Erbe väterlicherseits von Anfang bis zu Ende darin miteinbezogen ist. Dadurch wird es auch möglich einen Brief zu erklären, der am selben Tag, an dem die Absprache in Bornhöved eingegangen wurde, in Plön ausgestellt wurde und in dem der Adel bezeugte, daß Gerhard Elisabeth wieder in ihre Rechte einsetzte.

1397 wurde es festgesetzt, daß Gerhard für weitere neun Jahre schleswigischer Herzog sein sollte, aber hinzu kam, daß er, da Albrecht und Heinrich ausgeschlossen wurden, Klaus' Erbe im Herzogtum wurde, indem er die Rechte übernahm, die Elisabeth beim Tod ihres Vaters zufielen. Die Chronologie des Handlungsablaufes ist folgende: Der Tod von Graf Klaus gab den Anstoß zum Streit zwischen Herzog Gerhard, Graf Albrecht und Graf Heinrich, und die Nachbarfürsten versuchten zu Pfingsten (etwa am 10. Juni) zwischen den Parteien zu schlichten. Mitte Juni wurde Gerhard Elisabeths Vormund und konnte jetzt ihr Leibgedinge unter seinen Schutz stellen. Gleichzeitig übernahm er ihr übriges väterliches Erbe in Schleswig, Holstein, Stormarn und auf Fehmarn. Da die Brüder nicht übereinkommen konnten, nahm der Adel es auf sich, eine Regelung durchzuführen, inloedessen Holstein am 28. August in Bornhöved unter ihnen geteilt wurde, während Gerhard für vorläufig neun Jahre Schleswig zugeteilt bekam. Im Zusammenhang mit dieser Regelung zwang der Adel am selben Tag in Plön Gerhard dazu, Elisabeth ihr Erbe zurückzugeben, um Albrecht und Heinrich nicht schlechter zu stellen, wenn eventuel zu der Zeit eine Entscheidung getroffen würde. Diese Entscheidung wollte der Herzog indessen nicht akzeptieren, und sie wurde wieder geändert, als Elisabeth ihm am 30. September erneut ihr väterliches Erbe überliess. Diese Übertragung wurde besonders für Schleswig dadurch unterstrichen, als eine große Repräsentation der Stände am 6. Oktober auf dem Landesding zu Urnehöved bezeugte, daß Elisabeth Herzog Gerhard zwei Übertragungsurkunden und einen Pfandbrief auf ihr Recht auf das Herzogtum und die dortigen Pfandbesitze gab. Dadurch wurde Gerhard der alleinige Erbe nach Graf Klaus im Herzogtum, während Albrecht und Heinrich überhaupt nicht erwähnt werden. Bei der einen Übertragungsurkunde handelt es sich um eine Überantwortung von Elisabeths Erbrecht auf das Herzogtum im allgemeinen an Gerhard. Mit der anderen übertrug sie ihm speziel die ererbten Pfandbesitze, während der Pfandbrief über 400.000 Mark auf die Situation abzielte, die entstehen würde, wenn Gerhard neun Jahre später vom Adel dazu gezwungen würde das Herzogtum zu teilen. Mit diesem Pfandbrief in seinem Besitz würde Gerhard es verhindern können, daß Elisabeths Erbe in die Teilung einging.

Die Regelung aus dem Jahr 1397 war überhaupt in bezug auf Schleswig recht vorteilhaft für Gerhard. Indem er das Herzogtum unangetastet für neun Jahre überlassen bekam, gewann er einen vorläufigen Sieg

über seine Brüder. Er alleine bekam schließlich die Briefe auf Elisabeths väterliches Erbe, sowohl ihr Erbrecht auf das Herzogtum als auch ihr Erbe der Pfandbesitze des Vaters, die wahrscheinlich mit seinem Recht auf die Gottorper Vogtei identisch waren. Andererseits sicherte er sich ihre Rechte, indem er sie als Pfand für eine Riesensumme erhielt, und hinzu kommt, daß er den Teil von Elisabeths Erbe, der ihr als Leibgedinge zugewiesen war, unter Kontrolle bekam, indem er schon kurze Zeit nach dem Tod von Graf Klaus ihr Vormund wurde.

2. *Der holsteinische Adel.* Abgesehen von der schauenburgischen Grafenfamilie war es besonders der einwandernde holsteinische Adel, der Einfluß auf das Herzogtum hatte. Dieser Adel war rechtlich nicht von den südjütischen Heermännern getrennt, aber er wurde im Laufe des 14. Jahrhunderts in kraft seiner großen Besitzungen sozial und politisch dominierend. Die Einwanderung des holsteinischen Adels bis 1375 habe ich früher geschildert (*Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13. - 14. århundrede*, Historisk Tidsskrift, Bd. 74, 1974, S. 81-152), und diese Schilderung ist der Hintergrund für einen Versuch, die Grundlage für den Einfluß des Adels in dieser Periode zu bestimmen. Es ist untersucht worden, aus welchen Personen und Familien er bestand, welchen Grundbesitz und andere Besitzungen der Adel hatte, welche Familienbeziehungen es gab und welche formelle Positionen (Ritter und Gesellen) er innehatte. Dadurch sollte die Möglichkeit geschaffen werden, die Schicht zu bestimmen, die als Hochadel bezeichnet wird.

Im Zeitraum von 1250 bis 1375 ist die Anzahl von holsteinischen Adelsfamilien und -personen im Herzogtum gewachsen (Tabelle 1). Betrachtet man aber die Zeiträume zwischen 1340-75 und 1375-1404 muß von einer Stagnation gesprochen werden, indem wir in beiden Zeiträumen ungefähr 60 Personen vorfinden. Von 1375-1404 werden höchstens 57 Personen für ansässig gehalten (Tabelle 2), und zwar Gutsbesitzer, Vögte (Amtmänner), Pfandinhaber und einige andere. So wird dafür argumentiert, daß alle Anwesenden auf dem Landesding zu Urnehöved im Jahr 1397 in Schleswig ansässig waren (Tabelle 3). Wir treffen ungefähr gleich viele holsteinische Adlige in Nord- und Südschleswig an. In beiden Fällen ist der Hauptteil in den östlichen Moränelandschaften angesiedelt, während die mittleren und westlichen Landstriche nicht so viele Einwanderer angezogen haben (Tabelle 4).

Es wird der Versuch unternommen, für die Zeit vor 1375 den Hin-

tergrund für die Erwerbung von Grundbesitz durch den holsteinischen Adel zu skizzieren. Der Adel hat die Höfe besessen - im Land zwischen der Eider und der Schlei handelt es sich auch nicht um Belehnungen - und diese Edelhöfe haben oft in Dörfern gelegen. Es läßt sich nicht ausmachen, ob der befestigte Hof die Norm war, oder ob nur der hervortretende Teil des Adels im Besitz hiervon waren. Einige Burgen, die in den Händen des Adels waren, treten doch schon früh markant hervor. Das gilt für Törning, Seegaard, Troiburg und bis zu einem gewissen Grade auch Hadersleben (Haderslevhus), und es wird angenommen, daß diese zusammen mit einigen wenigen Edelhöfen auch einen großen Grundbesitz gehabt haben. Bülk und Mohrkirchen sind kaum unansehnlich gewesen, und das gleiche gilt möglicherweise auch für Buckhagen, Rundhof u.a., aber das läßt sich schwerlich dokumentieren. Die Burgen hat der Adel als Pfandlehen erhalten, und es kann auch nachgewiesen werden, daß ehemalige königliche Güter während der Krise des Herzogtums im 14. Jahrhundert an den Adel übergegangen sind.

Für die Zeit von 1375-1404 läßt sich auf der Grundlage von Grundeigentum, Pfanderwerbungen und anderem Kapital ein hervortretender Teil des holsteinischen Adels, den wir Hochadel nennen können, ausmachen. Hierzu werden Lehmбек, Ahlefeldt, Pogwisch, Krummendiek und im Anschluß hieran v. Thienen, Split, Breide, Sehestedt und Rönnaу gezählt. Der Hauptbesitz der Lehmбекker lag in Nordschleswig. Hierbei handelt es sich um ein Pfand in der Gramharde mit Törning, Gram und Jels, Skinkelsborg, Pfand in der Lundtoftharde mit Seegaard, Troiburg mit großem dazugehörigen Grund und Boden in der Lügumharde, Pfand in der Vogtei Tondern und in einigen Kirchspielen in der Hviddingharde. Nur Mohrkirchen lag in Angel. Auch der Hauptbesitz der Ahlefeldter scheint in Nordschleswig gelegen zu haben. Sie übernahmen Seegaard mit Pfand in der Lundtoftharde und ebenfalls Hadersleben. Der Besitz der Krummendieker umfaßte Rundhof, Gelting und andere Eigentümer in der Nieharde in Angel, aber Grödersby, die im Besitz von Pogwisch und Sehestedt war, lag in der Schleiharde. Ejsböl war in den Händen der Familie Rönnaу, aber die Größe dieses Besitzes ist zu diesem Zeitpunkt noch nicht bekannt.

Fast alle Besitzungen des Hochadels waren früher Eigentum der Herzöge. In Nordschleswig sehen wir im Gegensatz zu Südschleswig eine Reihe von großen Pfandlehen in den Händen des holsteinischen Adels. Der Hauptteil des königlichen und späterhin herzoglichen Gutes

lag im 13. Jahrhundert in Angel und in den Landschaften zwischen der Schlei und der Eider (siehe die Karte auf S. 152 f.), und es wird gezeigt, daß große Teile hiervon in der Zeit von 1375-1404 im Besitz des holsteinischen Adels waren.

Die Kapitalstärke des holsteinischen Adels ist der Hintergrund für dessen Einwanderung und dessen Erwerbung von Pfandlehen und Grundeigentum. Die hochadeligen Familien können aber nicht nur hierdurch ausgemacht werden, sondern auch durch ihre gegenseitigen Verbindungen durch Vermählungen. Hier sehen wir Verbundenheit zwischen Lehmбек, Ahlefeldt, Rönnaу und Pogwisch (siehe die Stammtafel auf S. 172) und ebenfalls zwischen v. Thienen, Krummendiek, Sehestedt, Breide und Split (siehe die Stammtafel auf S. 174). Dementsprechend zeigt eine Untersuchung wie weitverbreitet der Rittertitel war, daß eine Reihe von Personen besonders in diesen Familien diesen Titel, der normalerweise ein hochadeliger Zug war, trugen (Tabelle 5). Schließlich sind es Männer aus dieser Schicht, die, wie es aus dem folgenden Kapitel hervorgeht, die führende Rolle in der Verwaltung und Politik spielen.

3. Die Verwaltung der Herzogsmacht. Ganz Schleswig bekam von ungefähr 1375 ab holsteinische Landesherren und deren Vasallen waren Holsteiner. Deshalb wurden Holsteiner - sowohl die aus dem eigentlichen Holstein als die, die sich nach Schleswig ausgebreitet hatten - die Helfer der Fürsten in beiden Ländern. Die Darstellung hiervon zerfällt in drei Abschnitte. Der erste behandelt den Kreis um die Fürsten, deren Gefolge und Räte, der zweite die Zentralverwaltung im besonderen Hinblick auf das Drostamt und der dritte die Lokalverwaltung.

Das Gefolge der Fürsten ist untersucht worden um festzustellen, ob Schleswig von dem Adel aus dem Herzogtum und Holstein von dem Adel aus der Grafschaft regiert wurde. Die Untersuchung nimmt ihren Ausgangspunkt in dem Teil des holsteinischen Adels, der in Schleswig ansässig war oder auf andere Weise eng mit Schleswig verbunden war (Tabelle 2). Das Resultat zeigt, daß sich von den 57 Ansässigen eine kleinere Gruppe von 13 Personen, die zu den Familien Ahlefeldt, Dosenrode, Lehmбек, Pogwisch, Rönnaу und v. Thienen gehören, hervorhebt. Diese waren im Zusammenhang mit der Regierung Schleswigs besonders aktiv (Tabelle 6), und es kann überhaupt kein Zweifel darüber herrschen, daß die Familien, die vorher als der Hochadel in Schleswig hervorgehoben worden sind, auch als Ganzes markant in politisch-

administrativen Zusammenhängen hervortreten. Aber das taten nicht nur sie. Ein breiter Ausschnitt des holsteinischen Adels - sowohl diese großen Männer als auch viele, deren Verbindung mit dem Herzogtum nicht nachgewiesen werden kann - waren aktiv im Zusammenhang mit Schleswigs Regierung. Es verhält sich also nicht so, daß die Fürsten ein bestimmtes Gefolge von holsteinischen Adligen aus Schleswig hatten, wenn die Angelegenheiten des Herzogtums geordnet wurden. Im Verhältnis zu den holsteinischen Adligen übten die südjütischen Heermänner, die zu dem alten dänischen Adel gehörten, einen sehr bescheidenen Einfluß aus (Tabelle 7).

Der politisch aktive und einflußreiche holsteinische Adel in Schleswig war kein örtlich geprägter Adel. Ungefähr 1/5 der hier ansässigen holsteinischen großen Männer trugen auch in einem gewissen Umfang zur Regierung von Holstein bei (Tabelle 8). Sie machten doch eine Minderheit im Verhältnis zu dem holsteinischen Adel aus, der nicht mit dem Herzogtum verbunden zu sein scheint und der deshalb für in Holstein ansässig gehalten wird. Die dänischen Heermänner nahmen überhaupt nicht an der Regierung von Holstein teil (Tabelle 9). Es war hauptsächlich eine kleinere Gruppe des holsteinischen Adels, die bei den politischen Entscheidungen anwesend war. Der dänische Adel spielte fast keine Rolle in der Regierung Schleswigs und überhaupt keine, wenn es sich um Holstein handelt. Der Hochadel war nicht regional begrenzt, er nahm an Entscheidungen über Verhältnisse sowohl nördlich als auch südlich der Eider teil, und das war unabhängig davon, ob er in Schleswig oder in Holstein ansässig war.

In diesem Abschnitt ist auch eine Untersuchung des Personenkreises, der als *Räte* bezeichnet wird, vorgenommen worden. Von den in Schleswig ansässigen Holsteinern wurden ungefähr 1/5 als Räte erwähnt, und diese nahmen an der Behandlung von sowohl schleswigschen als auch von holsteinischen Angelegenheiten teil (Tabelle 11). In Angelegenheiten, die Holstein angingen, waren die meisten Räte, die auftraten, ohne Verbindung mit Schleswig. Es gab aber Räte, die in Schleswig ansässig waren, die an Entscheidungen in bezug auf Holstein teilnahmen, und es gab Männer ohne Verbindung mit Schleswig, die dabei waren, wenn schleswigsche Angelegenheiten entschieden werden sollten. Deshalb kann von einem schleswigschen Rat und einem holsteinischen Rat nicht die Rede sein. Alle Räte gehörten dem holsteinischen Adel an, kein dänischer Heermann aus Schleswig wird je als Rat bezeichnet (Tabelle

12).

Die einzelnen Fürsten haben nicht ihren eigenen Rat gehabt. Die Räte repräsentierten einen Personenkreis, der im Dienst mehrerer Landesherren stand (Tabelle 13 u. 14). Das ist kaum so überraschend in bezug auf die Grafen der Rendsburger Linie, weil sie bis 1397 die Regierung vielfach gemeinschaftlich führten. Aber es ist auffallend, daß auch der Plöngraf keine besonderen Räte hatte. Das beinhaltet ferner, daß wir nie besondere schleswigsche Räte vorfinden, und es ist deshalb berechtigt von einem schleswig-holsteinischem Rat zu sprechen. Dieser ist vermutlich nach Bedarf in Funktion getreten und hat nicht bei jeder Gelegenheit aus denselben Personen bestanden. Der Rat ist doch kaum ein unformelles Organ, und es liegt kein Grund dafür vor anzunehmen, daß einjeder im Gefolge der Fürsten als Rat bezeichnet werden konnte. Der Kreis der Räte ist kleiner als das Gefolge.

Im ganzen treten die einzelnen Ämter in der Zentralverwaltung des Herzogtums nicht so markant hervor wie das Gefolge und der Rat des Herzogs. Spuren von eigentlichen Hofbeamten und einem schleswigschen Marschall sind uns in dieser Periode nicht bekannt. Natürlich hat es eine deutschsprachige Kanzlei gegeben, die aber nicht von selbständiger politischen Bedeutung war. Das Interesse auf das Amt des Drostes und des Gerichtspräsidenten (*justiciarius*) gerichtet. Diese gingen meiner Meinung nach im Laufe des letzten Viertel des 14. Jahrhunderts ineinander auf, um seitdem nie wieder getrennt zu werden. Ich kann deshalb William Christensen, der meinte, daß diese Entwicklung erst im Laufe des 15. Jahrhunderts stattfand, nicht zustimmen. Ebenso kann ich auch W. Carstens nicht zustimmen. Es kann nicht, so wie er meinte, sowohl ein Volksgericht (ein Drostgericht) als auch einen herzoglichen Gerichtshof mit einem Gerichtspräsidenten (*justiciarius*) an der Spitze gegeben haben. Der Beamte wird in den deutschen Texten mit dem Terminus *Drost* und in den lateinischen mit dem Begriff *justiciarius* bezeichnet.

Von dem Amt des Drostes wurde nur in Schleswig Gebrauch gemacht und dessen Ressort, besonders auf dem Gebiet des Gerichtswesens, erklärt sich durch die historische Entwicklung des Herzogtums. In Holstein war das Alleinrecht des Grafen, die richterliche Gewalt auszuüben, schon seit langem anerkannt. Es waren seine Beamten, die im Goding und Lotding richteten. Im Herzogtum war die Kompetenz der Hardestinge nicht eingeschränkt worden, aber die Herzöge hatten es

ermöglicht, daß sich konkurrierende Instanzen entwickelten. Der Drost besaß die richterliche Gewalt und dasselbe galt für den Gerichtspräsidenten, den Beamten des herzoglichen Gerichtshofes. Sowohl der Drost als auch der Gerichtspräsident waren - schon bevor sie ineinander verschmolzen, der Herzogsmacht gegenüber recht selbständig. Der Gerichtspräsident verfügte über ein eigenes Siegel und konnte selbst an dem Gerichtshof Urteile fällen. Dasselbe gilt, so wie es 1366 der Fall war, für den Drost. Es ist interessant zu sehen, wie eingearbeitet das Amt des Gerichtspräsidenten gewesen ist. So war ein besonderer Gerichtspräsident in der Gottorper Vogtei von 1340-1375 tätig, als die holsteinischen Grafen diese als Pfand hielten.

Das Amt des Drostes/Gerichtspräsidenten hatte nichts mit Holstein zu tun und deshalb ist es unberechtigt, wenn W. Carstens von einem gemeinsamen Drost für Schleswig und Holstein redet. Der Drost war in Schleswig ein Mitglied des Gefolges des Herzogs, und gleichzeitig wurde er in dieser Periode eine Art Reichsbeamter. Das spiegelt sich in seinem Titel wieder (*justitiarius ducatus Sleswicensis, droste des Herchrikes tho Schleswig*) und in seiner hervortretenden Stellung als Vorsitzender des Landesdings im Jahr 1393. Die Platzierung des Drostes und dessen Amtstätigkeit zeigt, dass sich die formelle Selbständigkeit des Herzogtums nicht nur auf den Herzogstitel gründet. Obwohl der Drost aus holsteinischer Familie war, wurde er ein »Reichsbeamter«, der sich nur mit den Angelegenheiten des Herzogtums befasste und der auf dem Landesding zu Urnehöved als der Führer der Stände hervortrat.

Der letzte Abschnitt in diesem Kapitel behandelt die Lokalverwaltung, und die Konklusionen fassen auf einer detaillierten Untersuchung der einzelnen Vogteien. Es zeigt sich, dass die schleswigschen Heermänner im Verhältnis zu den holsteinischen grossen Männern nur eine bescheidene Rolle als Vögte und Pfandinhaber spielten, genauso wie es in bezug auf das Gefolge und den Rat des Herzogs der Fall war.

Zur Beleuchtung der Stellung der Herzogsmacht im Herzogtum dient die Tabelle 15, die die Situation in den Jahren 1371-72, 1375 und 1404 zeigt. Die letzten Jahre des Herzog Heinrichs bilden hier den Ausgangspunkt, aber noch bevor König Valdemar begann nach Nord-schleswig vorzudringen. Von 1371-72 besaßen Graf Klaus und Graf Heinrich fernerhin die Gottorper Vogtei, während Adolf VII zu diesem Zeitpunkt in den Besitz der Haderslebener Vogtei kam. Aus den Urkun-

den, die von Herzog Heinrich ausgestellt wurden, wird geschlossen, daß er im Besitz von Apenrade, Sonderburg und Tondern war, aber der holsteinische Adel hatte zu dieser Zeit Besitzungen, die sich als von langer Dauer zeigen sollten. Dies gilt besonders für Törning und Seegaard mit der Lundtoftharde. Mehrere Kirchspiele in der Hviddingharde waren ebenfalls Pfandlehen, und diese befanden sich im Besitz von Valdemar Sappi oder einem Erben nach ihm und im Besitz von Christian Frellesen (Frille). Das heisst, daß es sich hier nicht - wie später - um holsteinische Pfandinhaber handelt. Ob die ganze Lügumharde damals zu Troiburg gehörte ist ungewiss, aber bei einem Teil davon war es sicherlich der Fall. Nordfriesland wurde zum Königreich gerechnet, obwohl die Herrschaft darüber nicht anders war, als daß sie immer wieder auf militärischem Weg gesichert werden mußte.

Der nächste Schnitt ist im Herbst 1375 bei König Valdemars Tod gelegt worden, und der große Unterschied im Verhältnis zu den Jahren 1371-72 besteht darin, daß der König die Besitztümer der schleswigschen Herzogsfamilie übernommen hat. Es ist sogar möglich, daß er Hadersleben als für das Seinige halten konnte, dessen Einlösung war auf jeden Fall begonnen. Doch saß dort wie in der Zeit zuvor ein holsteinischer Pfandinhaber auf der Burg. Nordfriesland war jetzt in der sicheren Hand des Königs.

Betrachten wir die Lage beim Tod von Gerhard VI. im Jahr 1404, so war die dänische Königsmacht da ohne besonderen Einfluß, selbst Nordfriesland war im überwiegenden Maße unter die herzogliche Macht gekommen. Der Herzog hat anscheinend auch Sonderburg und Tondern beherrscht, aber der holsteinische Adel nahm immer noch eine starke Stellung ein, und das umstrittene Hadersleben war wieder ein ausstehendes Pfand geworden. Apenrade war Gerhards Kusine Elisabeth als Leibgedinge zugewiesen, aber als ihr Vormund hatte der Herzog eine Art von Kontrolle darüber. Die Gottorper Vogtei konnte Gerhard auch nicht ohne weiteres für das Seinige halten - bis 1397 mußte er hier die Macht mit seinen Verwandten teilen. Es steht fest, daß in dem behandelten Zeitraum keine wirklichen Veränderungen in Nordschleswig stattgefunden haben. Die holsteinischen Fürsten haben anscheinend die Gebiete am besten in der Hand gehabt, auf die sich auch die letzten schleswigschen Herzöge aus der Familie Abel und deren Gemahlinnen und später König Valdemar gestützt hatten, nämlich Sonderburg mit Alsen und Sundewitt, Apenrade und teilweise Tondern. Die

neuen Herren in Schleswig mußten bei ihrer Machtübernahme anerkennen, daß viele Güter und ein großer Teil der Einnahmen der Landesherren den Fürsten unter Herzog Valdemar und Herzog Heinrich abhanden gekommen waren. Nichts deutet weiterhin darauf hin, daß es Herzog Gerhard gelungen ist, die Stellung der herzoglichen Macht im Verhältnis zu den Pfandlehen in Nordschleswig: Törning, Lundtoftgarde einschließlich Seegaard, Troiburg einschließlich dem Kirchspiel Wisby und einer Reihe von Kirchspielen in der Hviddingharde zu verbessern. Keine dieser Besitzungen waren beim Tod des Herzog Gerhards eingelöst.

Es gibt auch andere Anzeichen für die schwache Stellung der herzoglichen Macht. Außer den Pfandschulden wurden Herzog Gerhards Geldschulden im Jahre 1397 auf die Summe von 25.400 Mark berechnet, und hinzu kommt, daß es schwierig ist, die Verfügung des Herzogs über die Vogteien zu berechnen. Fünf Jahre nach Gerhards Tod waren alle Vogteien im Herzogtum verpfändet, und da es in der Praxis schwierig ist, einen Vogt von einem Pfandinhaber zu unterscheiden, bedeutet das, daß die Vogteien, die wir 1404 für einen Teil der herzoglichen Macht halten, ganz oder teilweise verpfändet gewesen seien können, ohne daß sich dies in dem Quellenmaterial widerspiegelt.

4. *Die Herzogsmacht und das Bistum Schleswig.* Hier wird die Frage behandelt, in welchem Maße die Herzogsmacht Kontrolle über das Bistum Schleswig gehabt hat. Die Antwort muß in bezug auf den Bischof und das Kapitel verschieden ausfallen. Im Zeitraum von 1375-1404 standen die Grafen und der Herzog meistens in einem konfliktvollen Verhältnis zum Bischof von Schleswig. Johan Skondelev war ein von ihnen unerwünschter Bischof und zu dem sie wahrscheinlich sofort bei seinem Amtsantritt ein schlechtes Verhältnis bekamen. Schon 1375-76 wurden Schutzherren für den Bischof eingesetzt. Von 1380-1385 hatten die Grafen keine Probleme mit Johan Skondelev, weil er sich, wahrscheinlich unfreiwillig, außerhalb des Stiftes aufhielt. Als sein Generalstellvertreter 1382 sein Amt niederlegte, deutet einiges darauf hin, daß die Grafen die Kontrolle über das Stift erlangten, aber 1385 war Johan zurückgekehrt, und erst 1389 wurde der Bischof der weltlichen Macht untergeordnet. Ein Streit zwischen dem Herzog und dem Bischof in der Mitte der neunziger Jahre führte eine wirtschaftliche Ausbeutung des Bistumes mit sich, aber 1398-99 fand eine Versöhnung statt. Ob der Bischof da eine Entschädigung erhielt, wissen wir nicht, aber seine

Privilegien wurden uneingeschränkt bestätigt, und der Bischof, nicht der Herzog, hatte seitdem Burg Schwabstedt inne. Johan Skondelevs zu Zeiten sehr schlechtes Verhältnis zu der Herzogsmacht bedeutete wahrscheinlich in der Zeit bis 1404 nicht, daß er sich mit der dänischen Königsmacht verband. Als päpstlicher Kollekteur in der dänischen Kirchenprovinz hielt er sich am Anfang der 1380ziger Jahre im Königreich auf, aber es gibt keinen Beleg für eine Verbindung mit Königin Margrethe. Es läßt sich auch nicht nachweisen, daß der Anstoß dazu, daß König Oluf dem Domkapitel zu Schleswig im Jahr 1386 ein Privileg erteilte, von Johan Skondelev kam.

Über die Stellung des Kapitels bis um 1390 wissen wir fast nichts. 1386 erhielt es vom dänischen König Privilegien, aber von ungefähr 1390 ab hat der Herzog nachweislich Einfluß auf das Kapitel. Es trat ein Personenzusammenfall zwischen seinem Kanzler und dem Dompropst auf, und im Zusammenhang hiermit wurden die Privilegien des Kapitels zum Vorteil der Gewalt des Herzogs eingeschränkt. In welchem Maße der Herzog und seine Beamten diesen Vorteil ausnutzen konnten, läßt sich nur schwerlich sagen. Weder das Privileg aus dem Jahr 1399 noch eine damit verbundene besondere Absprache hatte dem Wortlaut nach dem Zweck, dem Kapitel die Geldbußeinnahmen von seinen eigenen Lansten zu rauben, und ob übrigens die Praxis in Übereinstimmung mit den Vorschriften war, wissen wir nicht.

5. *Der Herzog und die Stände im Jahr 1397.* Das schleswigsche Landesding, das - wie es auch nicht selten im Königreich der Fall war - von 1397 ab ständegeteilt hervortritt, wurde ein Instrument, dessen sich die herzogliche Macht bediente. 1393 bezeugten die Schleswiger mit ihrem Drost an der Spitze auf dem Landesding zu Urnehöved, daß der lauenburgische Herzog hier seine Rechte auf das Herzogtum aufgab. Auf gleiche Weise bezeugte ein anscheinend passives Landesding am 6. Oktober 1397 die Dispositionen, die Elisabeth zum Vorteil für Herzog Gerhard traf.

Die Bauern waren auf dem Landesding nicht anwesend, und die Städte, unter welchen Flensburg und Schleswig besonders hervortraten, waren ohne selbständige politische Bedeutung. 1397 waren auch Mitglieder des Kapitels aus Schleswig, Ripen und Hadersleben gegenwärtig, aber der Adel machte die größte Repräsentation aus. Auf gleicher Linie mit anderen Ständen gab der schleswigsche Adel seinen Zuspruch zu den Dispositionen, die Elisabeth zum Vorteil für Gerhard

traf, und darüber darf man sich ruhig wundern, denn in den vorausgegangenen Monaten handelten die Adeligen in den beiden Ländern nicht einseitig zu Gerhards Vorteil.

Detmar zufolge griff der Adel aktiv ein, um den Streit, der nach Graf Klaus' Tod zwischen Gerhard und seinen jüngeren Brüdern entstand, beizulegen. Der Adel wünschte Frieden und brachten in dem Zusammenhang am 28. August einen Vergleich zustande, der auch Albrechts und Heinrichs Interessen berücksichtigte. Sie erreichten eine Teilung Holsteins, und wenn Gerhard auch vorläufig das Herzogtum für neun Jahre unangetastet zugesprochen bekam, so erhielten Albrecht und Heinrich in der Absprache die Rechte auf Schleswig aufrecht, die sie wünschten geltend zu machen. Gleichzeitig hiermit vollbrachten 18 Ritter und Knappen in Plön es, daß Gerhard Elisabeth ihr väterliches Erbe zurückgab, und das taten sie meiner Meinung nach deshalb, damit die jüngeren Brüder nicht schlechter gestellt werden sollten, wenn eine endgültige Entscheidung über Schleswig fiel. Im gleichen Zusammenhang waren hervortretende Adlige am 20. September anwesend, als die Schulden der Brüder berechnet wurden, und dies geschah auch aus Rücksicht auf Albrechts und Heinrichs Rechte. Beidemale haben wir Grund anzunehmen, daß der Adel eine entscheidende Rolle spielte. Auch der schleswigsche Adel nahm an dieser Kompromißlösung teil, und deshalb ist es merkwürdig, daß Ritter und Knappen mit Verbindung zum Herzogtum am 6. Oktober auf dem Landesding zu Urnehöved die für Gerhard vorteilhaften Dispositionen bezeugten.

Eine Erklärung hierfür zeichnet sich im Anschluß an Carstens' Auffassung davon ab, daß die Unteilbarkeit der Länder die Politik des schleswig-holsteinischen Adels war. Er meinte selbst, daß der Adel durch die Absprache von Bornhöved und später auf dem Landesding zu Urnehöved Gerhard einseitig unterstützte. In diesem Zusammenhang nahm er jedoch nicht zu der Plöner Absprache Stellung, bei der der Adel bezeugte, daß Gerhard das Erbe nach Graf Klaus im Herzogtum aufgab. Carstens hat recht darin, daß die Erklärung hierfür in dem Verhältnis gesehen werden muß, daß der Adel die Unteilbarkeit der Länder wünschte, aber die Schwerpunkte müssen etwas anders gesetzt werden, als er es getan hat. Um die streitenden Brüder zu versöhnen, führte der Adel am 28. August einen Kompromiß durch, der Albrecht und Heinrich zufriedenstellen sollte. Weil Gerhard das nicht akzeptieren wollte, ging der Adel in Schleswig am 6. Oktober darauf ein, daß

er wieder alleine das Erbe nach Graf Klaus im Herzogtum übernahm. Es wird angenommen, daß das Motiv hierfür der Wunsch gewesen ist, daß das Herzogtum nicht zwischen mehreren Mitgliedern der Fürstenfamilie - so wie man es in Holstein sah - aufgeteilt würde.

IV. Schluß. Schleswig nahm formell gesehen seit 1326, als es zu einem freien Herzogtum wurde, eine selbständige Stellung zwischen dem Königreich Dänemark und der Grafschaft Holstein ein. Es hatte ein eigenes Wappen, eine eigene Verwaltung mit einem Drost, einem Marschall und einem Gerichtspräsidenten, ein eigenes Landesding, und die dänische Grundlage lebte auch in der Sprache des Volkes und dem Jütischen Recht. Die Krise des Herzogtums in den Jahrzehnten nach 1325 schaffte indessen ein Mißverhältnis zwischen Form und Inhalt. In der Form geschahen keine Änderungen. Schleswig verblieb bis in den hier behandelten Zeitraum hinein ein dänisches Lehen und trat als Land zwischen Dänemark und Holstein hervor. Gehen wir zu den faktischen Verhältnissen über, ist es indessen deutlich, daß Schleswig und Holstein enger miteinander verbunden werden. Von 1386 ab erhielten sie eine gemeinsame Dynastie, und indem der holsteinische Adel sich nach Schleswig ausgebreitet hatte, kam es zu einer sozialen Vereinigung. Der Hochadel erhielt große Pfandlehen, besetzte die leitenden Stellungen in der Zentral- und Lokalverwaltung und stellte den Rat und das Gefolge der Fürsten. In dieser Eigenschaft waren sie in beiden Ländern tätig.

Für Gerhard wurde die Behauptung der Fürstenmacht in Schleswig aus mehreren Gründen schwierig. In der Gottorper Vogtei herrschte Tradition für eine gemeinsame Regierung, und der Herzog mußte nach 1386 auf seine Verwandten Klaus, Albrecht und Heinrich Rücksicht nehmen. Die Regelung aus dem Jahre 1397 bedeutete, daß der Herzog am besten gestellt war, indem Albrecht und Heinrich für die Zeit von neun Jahren abgewiesen wurden und er Klaus' alleiniger Erbe im Herzogtum wurde. Während der ganzen Zeit mußte er indessen mit einem starken Hochadel rechnen, der Pfandlehen und beträchtliche Teile des Krongutes innehatte. Der Herzog traf auf keinen Widerstand seitens des Domkapitels zu Schleswig, aber er hatte Schwierigkeiten mit dem Bischof, dessen Privilegien er 1399 ungeändert bestätigte und der seine Burgen behielt. Finanzielle Schwierigkeiten gehen aus den Geldschulden des Herzogs hervor und aus der Tatsache, daß es nicht gelang, einige Pfandlehen einzulösen. Vieles deutet darauf hin, daß Gerhard die Lokalverwaltung nicht im Griff hatte und daß dies zusammen mit

persönlichen Verhältnissen in der Grafenfamilie eine wichtige Voraussetzung dafür war, daß Königin Margrethe nach 1404 in das Herzogtum eindringen konnte.

Exkurs I. Jütland, Südjütland und Schleswig zeigt, daß sowohl Südjütland (Sønderjylland) als Schleswig gewöhnlich vorkommende, synonyme Namen für das Herzogtum in diesem Zeitraum waren. *Exkurs II. Das Erbe nach Segebod Krummedige und Sidsel Pedersdatter Skram.* *Exkurs III. Die Rolle des Adels bei der Regelung der Verhältnisse Holsteins 1390.* Eine Untersuchung des Gefolge Adolfs VII. 1380-90 bestätigt Detmars Auskunft darüber, daß der Plönsche Adel Graf Klaus gegen die Pinneberger unterstützte, indem er den Rendsburger Grafen auf dem Viert bei Bornhöved huldigte. *Exkurs IV. Drei Männer mit dem Namen Wulf Pogwisch etwa 1375-1404* hat das Ziel das Auftreten der drei Personen in den Urkunden auseinanderzuhalten. *Beilage 1* ist eine Registrierung des ansässigen holsteinischen Adels in Schleswig in den Jahren 1375-1404, während *die Beilagen 2-4* Urkundenregesten sind, die die Teilnahme des Adels an der Regierung von Schleswig und Holstein und ihr Auftreten als Räte der Fürsten zeigen.

Register

- Abel, konge og hertug 275.
Abel, hr. 217.
Abildgaard 154. Se også Tyge.
Adel, se dansk adel, holstensk adel.
Adelheid, g.m. Erik II Valdemarsen 18, 41, 62, 105.
Adelstraditioner 166.
Administration, se centralforvaltning, lokalforvaltning.
Adolf IV, greve af Holsten 24.
Adolf V, greve af Holsten 24.
Adolf VI, greve af Schauenburg 24, 218.
Adolf VII, greve af Holsten 22-24, 26, 38, 41, 53, 55, 66, 75, 97-98, 103-04, 116-18, 193-96, 201, 213, 223-28, 232-34, 266, 286-88.
Adolf VII, greve af Schauenburg 24.
Adolf VIII, greve af Holsten og hertug af Sønderjylland 24, 74, 122, 229, 270.
Aftalen i Assens 1396 12, 29, 32, 60, 68, 70-91, 93, 102, 105, 182, 185-86, 276.
Agnatisk succession, se arvefølge.
Ahlefeldt (slægt) 124, 138-39, 164-66, 168-69, 171-74, 176-78, 184, 199, 242. Se også Benedikt, Catharine, Claus, Detlev, Gerhard, Henneke, Henrik, Johan, Karl og Wulf.
Ahlefeldt (stednavn) 140, 155, 157.
Ahrensbök 190-92.
Albert v. d. Wisch 139.
Albrecht II, hertug af Mecklenburg 19-21, 23, 25, 27, 50-52, 93, 216.
Albrecht III, konge af Sverige og hertug af Mecklenburg 19-20, 34, 50, 52-55, 68-69, 71-73.
Albrecht IV, hertug af Mecklenburg, tronarving i Danmark 19-23, 25-27, 29-31, 33-37, 39-41, 46, 50, 52, 93, 101, 162-63, 215-17, 226, 238, 240.
Albrecht, greve af Holsten 24, 58-59, 66, 68-69, 71-72, 85-86, 90, 100-22, 186, 192-96, 198, 209, 220, 222, 267, 270-74, 277, 287-88.
Allen, C. F. 10.
Als 17, 22-23, 39, 118, 133, 213, 230-31, 241, 244, 246, 248.
Alsing, se Thomas.
Alslev 109, 163, 240.
Amrum 222.
Anders Jakobsen Lunge 230-31.
Andersen, se Stig.
Andresen, L. 235-36.
Angel 132-34, 144, 148, 150, 177-78, 210.
Anna, g. m. Adolf VII af Holsten 20, 24, 103, 287-88.
– livgeding 287-88.
Ann Bost (»Post«) 161.
Anna Fickesdatter Bülow 174.
Anna Limbek, g. m. Johan v. Thinen? 172-74.
Anna Limbek, g. m. Wulf Pogwisch II? 168-69, 173.
Anna Pogwisch, g. m. Claus Ahlefeldt 168, 171, 172.
Anna Stamp 205.
Anne Krummedige 174, 206, 282-85.
Antislesvigholstenske Fragmenter 10.
Antonitterordenen 99, 142, 163, 196, 205.
Arnd v. d. Wisch (Bilag 1 nr. 54) 128,

133.
 Arns herred 73.
 Arnsholm 146.
 Arrild 239.
 Arup, E. 11, 70.
 Arvefølge 40.
 – mandlig (agnatisk) 40, 62, 104, 106.
 – kvindelig (allodial, kognatisk) 61, 106-07, 119, 121.
 Arvtraktat af 17. april 1390, se Freds- og arvtraktat.
 Arving se *verus heres ducatus Lucie*.
 Ascheberg, se Volrad.
 Assens, se Aftalen i Assens 1396.
 Avignon 249-51.
- Balthasar Stake (Bilag 1 nr. 46) 128, 134.
 Bardewik 124.
 Barsebek 124. Se også Godskalk, Ludvig.
 Barsø 109.
 Beate v. Thinen, g. m. Erik Krummedige 174.
 Becker, se Niels.
 Bede 99, 101, 109, 122, 182, 185-86, 240, 268.
 Bedsted 99, 230.
 Beke af Venden 103, 287-88.
 Beltring herred 222-23, 235.
 Benedikt XIII, pave 264.
 Benedikt Ahlefeldt III (Bilag 1, nr. 1) 37, 127, 131-32, 134, 164, 167-72, 182, 184, 187, 189-91, 193-94, 210, 272-73.
 Benedikt Ahlefeldt IV (Bilag 1, nr. 2) 127, 131-32, 134, 164, 167, 182, 184, 190, 193-94, 273.
 Benedikt Ahlefeldt, s. a. Henneke 167.
 Benedikt Ahlefeldt til Søgård 241.
 Bernhard, greve af Schauenburg 24, 103, 287.
 Berta, g. m. Claus Rönnow 164, 172.
- Berta Ketelberg 131.
 Berte, g. m. Johan v. Monnigh 285.
 Berte Limbek, g. m. Iver Juel 170, 175.
 Birkenmoor 143.
 Bisticse 124.
 Blixen 124.
 Blixen Limbek (Bilag 1, nr. 21) 127, 134, 163, 170.
 Blixen Sehested (Bilag 1, nr. 41) 128, 131-32, 134, 183.
 Blok 124.
 Blutgerichtsbarkeit 259.
 Bobé, L. 166-67, 169, 171.
 Boltoft 160.
 Boltzental, slotshovedsmand 27.
 Boockmann, A. 257, 262.
 Booknis 165.
 Borge, hertugmagtens, se len i Sønderjylland.
 – den holstenske adels, se holstensk adel, godser.
 Borkvard Limbek 170.
 Borne 143.
 Bornhöved, Viert ved 103, 111, 199, 266, 286.
 Bornhöved, overenskomst af 28. august i 89, 106, 111-14, 120, 188, 196, 199, 270-74, 277.
 Bost, se Ann.
 Brejde 124, 129, 173-74, 176-78, 184.
 Se også Hartvig, Henneke, Markvard, Johan.
 Brejde Rantzau 194.
 Broager 252-53.
 Brockdorf, se Henrik.
 Brunsbøl 160-61.
 Brådeborg 17, 22, 27, 215, 230-31.
 Buchwald 124, 129. Se også Henneke, Snote, Volrad.
 Bukhavn (Buckhagen) 140, 144, 150-51, 154-55, 157, 165.
 Buntsing 124. Se også Timme.
 Burchard Krummedige, (Bilag 1, nr. 15) 127, 131-32, 134, 182, 190,

- 193-94, 273.
 Bustorp 142.
 Bylderup 241.
 Bülk 140, 143-44, 155, 157.
 Bülow, se Anna, Gødeke.
 Bøking herred 26, 221, 223, 235.
 Baad, se Magnus.
- Carstens, W. 10-11, 22-23, 39, 43, 45, 48, 67, 85-86, 97, 104, 197-98, 204-05, 207, 209-11, 265, 270-74, 286.
- Catarina Roost (Skram) 175.
 Catharine Limbek, g. m. Benedikt Ahlefeldt III 167-68, 170-72.
 Centralforvaltning 179-211, 276.
 Christensen, C. A. 143, 145-46.
 Christensen, Will. 13, 207-08, 211.
 Christian Frellesen (Frille) 222, 239, 243-44.
 Claus, se også Klaus.
 Claus Ahlefeldt (Bilag 1, nr. 3) 127, 130-32, 134, 164, 167-72, 182, 184, 187, 189-91, 193-94, 241-42, 272-73.
 Claus v. Emer 27, 215, 232.
 Claus Limbek (Bilag 1, nr. 23) 127, 134, 170.
 Claus Limbek (Kudy) (Bilag 1, nr. 22) 127, 134, 170.
 Claus Limbek (Mulerch), drost 170-73, 238.
 Claus Limbek til Tønning (Bilag 1, nr. 24) 127, 131, 134, 155-56, 163, 167-68, 170, 176, 182, 240.
 Claus Rathlou 194.
 Claus Rönnow (Kerl) (Bilag 1, nr. 40) 114, 128-29, 131-32, 134, 164-65, 168, 171-72, 175, 183-84, 189, 191, 206, 242, 272-73.
 Claus Schutte 27.
 Claus Stamp (Bilag 1, nr. 47) 128, 131-32, 134, 183.
 Claus v. Thinen 173-74.
 Cypræus, J. A., *Annales Episcoporum Slesvicensium* 254, 264.
 Cypræus, Povl, *Historia Slesvicensis* 254.
- Dahlmann, F. C. 9-11, 63, 67, 70, 83-85, 87, 106.
 Danehof 31, 40, 88, 148, 162.
 Dansk adel i Sønderjylland 14, 124, 129-31, 134, 138, 175, 180, 184-87, 189, 191-92, 200, 242, 268-69.
 Dansk ret (Jyske lov) 12, 107, 267, 275-76.
 Dansk sprog 12, 275.
 Darghede 124-25.
 Degn, se Lave (Lage).
 Deling af Holsten 103, 105, 107, 111-12, 120, 136, 188-89, 196, 270.
 Se også Bornhövedoverenskomsten af 28. august 1397.
 – af Sønderjylland 86, 103, 107, 112, 274.
 Detlev Ahlefeldt 57, 312.
 Detlev Raven 194.
 Detlev Rixtorp 194.
 Detlev Rönnow 194.
 Detlev Tedinghusen 312.
 Detlev (*Thetlauus*) Sehested 139.
 Detlev Walstorp 194.
 Detmar, se Den lybske Krønike.
 Detsmersche 125, 129. Se også Hasse (Hasso).
 Didrik Höken 194.
 Ditmarsken 122, 228.
 Dollerød 160.
 Dombreve 203, 208.
Dominium 46.
Dominus Sunder Iuticæ 38, 44, 46, 97-98, 229, 252.
 Dosenrode 125, 129, 176, 199. Se også Siefert.
 Droghedijk, se Markvard.
 Drost i Sønderjylland 45, 160, 173, 201-12, 267, 275-76.
 – breve 208.
 – retter 205, 208-09, 211.

- Drostsegl 208.
 Dunk, se Jens.
 Dyttnæs 165.
 Dänischwohld 98, 139, 143, 150, 217, 218.
 Daa 269.
- Eckernförde 98, 217-18.
 Ed, hylding og løfte, se mandsed.
 Edelhöfe 142.
 Edoms herred 221-22.
 Egen 241.
 Egenæs 160.
 Eggert Frille 243.
 Eggert Itzehude 201.
 Eggert Kule (Bilag 1, nr. 20) 127, 133, 182, 190, 193-94, 220, 243.
 Ejderen 45, 92, 123, 129-30, 136, 138, 200, 219. Se også landet mellem Slien og Ejderen.
 Ejdersted, landskab 18, 221-22.
 – herred (Tønning) 223, 235.
 Ejsbøl 129, 131, 164-65, 172-73, 175.
 Elben 74. 104.
 Eler (*Helerus*) de Slabbenhagen 139.
 Eler Stamp (Bilag 1, nr. 48) 128, 131, 133, 157, 205.
 Eline Gøyes Jordebog 281-85.
 Elisabeth, g. m. Gerhard VI 24, 76, 78, 87-88, 209, 212, 220, 222, 234, 246, 263.
 Elisabeth, g. m. Albrecht IV af Mecklenburg, siden m. Erik IV af Sachsen-Lauenburg 20, 24, 99-101, 106-22, 130, 132, 182, 185, 188-89, 229, 244, 267, 269, 271-72, 277.
 – livgeding 101, 106, 108-10, 113-14, 116, 120-21, 230, 277.
 Elisabeth Limbek 170.
 Elisabeth Podebusk 81.
 Ellen Jensdatter, g. m. Godske Tedinghusen 175.
 Ellum syssel 237.
 Elsebeth Krummedige, g. m. Henrik Split 158-61, 174, 282-85.
- Elsholm 157.
 Elstrup 149, 157, 165, 241.
 Emeke Limbek (Bilag 1, nr. 25) 128, 133, 142, 163, 170.
 Emer, se Claus.
 Emmiksen 269.
 Enklaver, kongerigske 213, 222, 241.
 Erfurt 249.
 Erik Menved 31.
 Erik af Pommern 13, 29, 60-61, 75-82, 84, 86, 88-90, 102, 209, 219, 222, 228, 242, 246, 270.
 Erik I, hertug af Sønderjylland 197, 217.
 Erik II Valdemarsen, hertug af Sønderjylland 18, 31-33, 41, 202, 275.
 Erik III, hertug af Sachsen-Lauenburg 41, 62, 74-75, 105-06, 209-10, 267.
 Erik IV, hertug af Sachsen-Lauenburg 74, 109-10.
 Erik Holck 179, 202.
 Erik Krummedige (Bilag 1, nr. 16) 127, 131-33, 158-62, 164, 174, 176, 182, 187, 189, 206-07, 209, 247, 270, 273, 276, 281-85.
 Erik Krummedige 282.
 Erik Rind 269.
 Erslev, Kr. 10-11, 22, 23, 25, 33, 39-40, 47, 53-54, 59-60, 69-70, 80-81, 84-85, 87.
 Esgris 161.
 Euphemia, g. m. Albrecht II af Mecklenburg 20.
 Everschop herred 223, 235.
- Falster 27, 164.
 Fanelen 32, 49, 57-58, 78, 83-84, 87, 89.
 Fangel, H. 268.
 Feloni 85.
 Femern 111, 113-14, 116, 120, 136, 242.
 Ferke, se Jep.
 Finanser, hertugmagtens 246.

- Flensborg 99, 101, 109, 121-22, 130, 148, 182, 185-86, 217, 219-20, 246, 268.
- fjord 219.
 - freden 1373 i 21, 93, 162, 216, 219, 238, 241.
 - mønt 40, 44, 219.
 - privilegier 182, 185, 190, 192, 219.
- Folmer Jepsen Lunge 81.
- Forbund af 25. januar 1368 19-20.
- af 21. januar 1376, se Grevesmühlenbrevene.
 - 1391 74.
 - af 12. juli 1392 61, 66-69, 72-73, 89, 93-94, 105-06, 188-89, 210, 275.
- Forleningen 1312 31-32, 78.
- 1326 31-32, 43, 47, 60, 68, 89, 249-50, 275.
 - 1386 9, 11-12, 29, 32, 34, 40, 46-47, 49-71, 77-78, 83, 85-86, 88-94, 98, 102, 105, 107, 182, 185-86, 195, 221, 242, 256, 270, 274, 276-77.
 - 1396, se aftalen i Assens.
- Forleningsbreve 59-60.
- Formynderregeringen for Valdemar III Eriksen 202-03.
- Fortalicium Zonekini* 27, 215.
- Forvaltning, se centralforvaltning, lokalforvaltning.
- Fovlløk 160.
- Frahm, Fr. 67.
- Freds- og arvtraktat af 17. april 1390 63, 104, 106, 288.
- Friis (Egern-Friis) 269.
- Frille, se Christian, Eggert.
- Frisland, se Nordfrisland.
- Frøs herred 155-56, 239.
- Fyn 23, 63-64, 118.
- Følge, fyrsternes 179-89, 199, 276, 278.
- Før, Vesterland 222-23, 243.
- Østerland 222-23, 235.
- Gaath 150.
- Gammelby 150.
- Gelting 144, 150, 154, 158-61, 164-65, 284.
- skov 150, 154, 284.
- Gemeinschaftliches Archiv 254.
- Generalvikar i Slesvig stift 252, 265.
- Gerhard I, greve af Holsten 24, 99, 217.
- Gerhard II, greve af Holsten 24, 218.
- Gerhard III (den Store), greve af Holsten 18, 24, 31, 45, 63-65, 89, 97, 118, 149, 157, 217-18, 237, 249-50, 275.
- Gerhard VI, greve af Holsten og hertug af Sønderjylland 24, 32, 34, 46, 49, 57-63, 66-69, 71-72, 74, 76-79, 82-83, 85-91, 93, 98-122, 130-31, 160, 162, 164, 169, 171, 174, 184, 186, 188, 192-96, 198-99, 202, 205-06, 209, 220, 222-23, 228-31, 233-34, 238, 244, 246-47, 254-55, 260, 264, 267, 270-74, 277-78, 287-88.
- Gerhard VII, greve af Holsten og hertug af Sønderjylland 24, 122, 270.
- Gerhard Ahlefeldt 139.
- Gettorf 139, 143, 252. Se også Siber-nus.
- Gisle (Gissel) Sehested, g. m. Jep Vilsen Ferke 281, 284.
- Glabæk 111.
- Godendorp 125, 129. Se også Godske.
- fejden 55, 195.
- Goding 204, 211.
- Godskalk Barsebek 149, 165.
- Godskalk Limbek 170.
- Godskalk Skjerf Limbek (Bilag 1, nr. 26) 128, 134.
- Godskalk Limbek (Witte) 204.
- Godske Godendorp (Bilag 1, nr. 11) 127, 131-32, 134, 182.
- Godske Tedinghusen (Bilag 1, nr. 50) 128, 132, 134, 175, 183.
- Gortze 125.
- Gotland 87, 89, 119.

- Gottorp borg/len 17-18, 97-99, 101-02, 105-06, 108, 117, 121, 213, 215-20, 236, 243-46, 276-77.
 – told 20, 42, 92.
- Gowens 143.
- Gram gods/borg 17, 162, 164-65, 177.
 – herred 100, 134, 155-56, 162, 164-65, 168, 174, 177, 182, 185, 229, 238-39.
- Gregersen, H. V. 201, 268, 280.
- Gregor XI 249.
- Grevesmühlenbrevene (-forbundet, -traktaten) af 21. januar 1376 21, 23-31, 33-34, 36-37, 39-44, 47, 51, 92-93, 97, 182, 185-86, 215, 221, 224, 241, 250-51, 256.
- Grimstrup 104.
- Grisgård 160-61.
- Grossenbrode 171.
- Grødersby 87, 131, 143-44, 158-61, 164-65, 177, 206, 246, 255, 281-85.
- Guldvurdering 143, 155.
- Gunzelin, greve af Tecklenburg og Schwerin 18.
- Gustav Vasa 173.
- Gødeke Bülow 37.
- Gøs Nr. herred 134, 203, 217, 221.
 – Sdr. herred 134, 221.
- Haderslev borg/len 17, 19, 22, 93, 131, 162, 164-65, 173, 177, 213, 216-17, 223-29, 232-33, 238, 243-46, 278.
 – by 100, 237.
 – herred 156, 225, 229.
 – kapitel 130, 156, 164, 228, 248, 268.
 – næs 156.
- Hagen 125.
- Hagenskov 164.
- Hajstrup 156.
- Hals- og håndsret 259, 261, 263.
- Hamburg 45, 52-53, 55, 74, 190-91, 233.
- Hamburg domkirke 287.
 – Hammerbrook 233.
- Hammelev 156.
- Hanerau 111.
- Hans Pogwisch 160.
- Hansestæderne 50-51, 53, 55, 71, 75, 80, 219, 229.
 – møde i Stralsund St. Hans 1385 50-55.
 – møde i Lübeck juli 1386 53-56.
 – møde i København 1416 76.
- Harms, Kl. 257, 262, 264.
- Hartvig Brejde (Bilag 1, nr. 5) 127, 133, 162, 174, 187, 189-90, 193-94, 206, 273, 282-83.
- Hartvig Knoop (Bilag 1, nr. 14) 127, 133, 165.
- Hartvig Krummedige 167.
- Hartvig Brøger Krummedige (Bilag 1, nr. 17), 127, 134, 162, 227-28, 242.
- Hartvig Limbek (Bilag 1, nr. 27) 128, 133, 142, 163, 170.
- Hartvig Pogwisch (Bilag 1, nr. 36) 128, 134, 160, 171, 194, 284, 289-91.
- Hartvig Porsfelt (Bilag 1, nr. 38) 128, 134, 182, 187, 204.
- Hartvig Reventlow 237.
- Hartvig Sehested (Bilag 1, nr. 42) 128, 131-32, 134, 164, 174, 183, 189, 281-83, 285.
- Hartvig Sehested 284.
- Hartvig Skinkel 139-40.
- Haseldorfmarsken 18, 97, 111.
- Hasse (Hasso) Detsmersche (Bilag 1, nr. 9) 124, 127, 133.
- Hasse Krummedige 149, 157.
- Hasseke Krummedige 194.
- Heesten, se Lorenz.
- Helene Rönnow, g. m. Henrik Ahlefeldt 99, 172, 209, 228.
- Helvig, g. m. Valdemar Atterdag 18, 41.
- Henneke, se også Johan, Johannes.

- Henneke (Johan, Henning) Ahlefeldt 167.
- Henneke Blixen eller Skinkel (Bilag 1, nr. 44) 134, 183.
- Henneke Brejde (Rike) (Bilag 1, nr. 6) 127, 133.
- (Grote) Henneke Buchwald (Bilag 1, nr. 8) 127, 134.
- Henneke Hummersbüttel 237.
- Henneke (*Hennekinus*) Ketelhud 58.
- Henneke (Johan) Wittekop Krummedige (Bilag 1, nr. 18) 127, 134, 162, 224-28, 242, 247.
- Henneke Limbek til Trøjborg (Bilag 1, nr. 29), 27, 29, 128, 134, 147, 163, 168-71, 215-16, 240, 242.
- Henneke Limbek til Tørrning (Bilag 1, nr. 28) 19, 22, 37, 99-100, 128, 130-32, 134, 146, 155, 160, 162-65, 167-74, 176, 182, 184, 191, 222-24, 227, 232-34, 236, 238-40, 242-43, 269.
- Henneke (*Hennekinus*) Mystorp 57.
- Henneke Rantzau (Bilag 1, nr. 39) 128, 131-32, 134, 182, 187, 273.
- Henneke (*Hennekinus*) Rathlow 57-58.
- Henneke Skinkel (Bilag 1, nr. 44) 128.
- Henneke v. Treja (Bilag 1, nr. 53) 124, 128, 133-34.
- Henning Ketelberg (Bilag 1, nr. 12) 127, 131-32, 134, 182, 187, 189-90, 193-94, 273.
- Henning Mejnstorff (Bilag 1, nr. 34) 27-28, 37, 128, 134, 215, 230-31, 241.
- Henning Podebusk 70.
- Hennings, H. H. 52.
- Henrik Valdemarsen, hertug af Sønderjylland 17-18, 41, 43, 46, 61, 68, 93, 97, 105-06, 178, 202, 212-13, 215, 217, 220, 224, 229-31, 239, 241, 243-44, 277.
- Henrik, hertug af Lüneburg 76, 78-79.
- Henrik III, hertug af Mecklenburg 20, 23, 25, 50.
- Henrik I, greve af Holsten 18, 24.
- Henrik II (Jernhenrik) greve af Holsten 17, 20, 22-24, 26, 33, 38, 41-42, 46, 49, 89-90, 92, 97-104, 117, 147, 157, 195, 203, 206, 208, 217, 219-21, 227-28, 230, 232-33, 241, 251-53, 277.
- Henrik, greve af Holsten, biskop af Osnabrück 24, 66, 68, 72, 85-86, 88, 90-91, 100-22, 186, 192-96, 198, 220, 222, 246, 270-74, 277, 287-88.
- Henrik IV, greve af Holsten, hertug af Sønderjylland 24, 57, 77, 122, 270.
- Henrik, greve af Schwerin 235.
- Henrik Ahlefeldt (Bilag 1, nr. 4) 114, 127, 131-32, 134, 164, 167-72, 182, 184, 187, 189-91, 193-94, 228-29, 242, 272-73.
- Henrik Brockdorf 194.
- (Grove) Henrik Reventlow 194, 284.
- Henrik v. See, domprovst, siden biskop i Slesvig (se også Slesvig bisp) 57, 77, 201, 251, 254, 257, 260, 263-65.
- Henrik Split (Bilag 1, nr. 45) 128, 134, 158-59, 164, 174, 282-84.
- Hes(s)el 139-40, 155, 157.
- Hindsgavl 237.
- Hinrik van Siggem 114, 194, 201, 210, 288.
- Hof 142-43.
- Hoffmann, E. 22-23, 25, 28, 33, 38, 47, 224.
- Hol(c)k, se Erik.
- Holmelen 131, 149, 157, 165, 182, 185, 206, 208.
- Holstenerpræsten, se *Presbyter Bre-mensis*.
- »Holstens mønt« (»*moneta Holsas-cie*«), se Flensborg mønt.

- Holstensk adel, bosættelse i Sønderjylland (Bilag 1) 111, 123-35, 177, 181, 199, 275-76.
- giftermål 166-175, 178.
 - godser indtil 1375 137-57.
 - - 1375-1404 157-66, 177.
 - - allodiale 136, 157, 178.
 - - befæstning 143-48, 157, 160-62, 164.
 - - hovedgårdsdrift (stordrift) 142-43.
 - - opstået på krongods 148-54, 157-66, 177, 220, 278.
 - - opstået i landsbyer 138-42, 157.
 - - størrelse 154-57.
 - højadel 166, 177-78, 184, 187-88, 199-201, 269-70, 276-78.
 - kapital (pengebeløb) 158, 160, 162, 164-65, 177-78.
 - pantelen 146-47, 155, 162-65, 177-78, 212-13, 215-16, 225, 233-34, 237-47, 275-76, 278.
 - plönsk 104, 286-88.
 - politisk betydning 1390 103, 199, 266, 270, 286-88.
 - politisk betydning 1397 110-12, 114, 120, 136, 198-99, 201, 270-74, 277.
 - politiske mål 270-74, 286.
 - riddertitlen 176-78.
 - udgør fyrsternes følge 179-89.
 - udgør fyrsternes råd 190-201.
- Holstensk procesindlæg 1423 31-32, 60, 73, 87, 89.
- Holstensk vidnesbyrd af 11. maj 1424, se Kejserprocessen 1424.
- Hoppegård 161.
- Hoptrup 156.
- Horsbøl (Horseby, Viding) herred 223, 235.
- Horsens, forliget 1313 i 218, 221, 275.
- Howeschilt, se Johan.
- Huitfeldt, Arild 64.
- Hummersbüttel, se Henneke.
- Husby herred 220.
- Hütten 131, 140, 155, 157.
- Hvidding, se Johannes.
- Hviding herred 134, 155-56, 163, 165, 177, 213, 230-31, 237, 239, 242-43, 245-46, 278.
- Hvidkilde 226, 228.
- Højer herred 134, 223, 235-37.
- Højmasteren for Den tyske Orden 87, 99.
- Höken, se Didrik.
- Hågen, kapellan, justitiar 179, 203.
- Håkon VI, konge af Norge 50, 168, 172.
- Ide, g. m. Claus Limbek (Mulerch) 168, 170, 172.
- Ide Krummedige 167.
- Individualforlening 67, 85, 102.
- Ingeborg, g. m. Henrik III af Mecklenburg 19-20, 27.
- Ingeburg, g. m. Henrik II af Holsten 20.
- Itzehoe 111, 171, 190-91.
- Itzehude, se Eggert.
- Ivan Krummedige 150, 157.
- Ivan Reventlow 143.
- Iven Limbek (Bilag 1, nr. 30) 128, 133, 142, 163, 170.
- Iver Juel 175, 281, 283.
- Iver Nielsen Rosenkrantz 170.
- Jakob Olufsen Lunge 230-31.
- Jakob Roost (Skram) 175.
- Jakobsen, Lis 145.
- Jegerup 156.
- Jels 162, 164-65, 177, 239.
- Jens Dunk 179, 201, 207.
- Jens Pedersen Panter 281.
- Jensen, H.N.A. 137-38, 142-43, 145, 150, 154, 161.
- Jep Vilsen Ferke 281-82.
- Jernved 150. Se også Dänischwohld.
- Johan, se også Henneke, Johannes.
- Johan I, greve af Holsten 24, 217.

- Johan II, greve af Holsten 24.
 Johan III (den Milde), greve af Holsten, 23-24, 45, 65, 97, 218.
 Johan (Henneke) Ahlefeldt 167-68.
 Johan Brejde (Bernar) 194.
 Johan de Gudensberg, se Johan Skondelev.
 Johan Howeschilt 201, 263.
 Johan Kule 194.
 Johan v. Monnigh (Bilag 1, nr. 35) 128, 133, 285.
 Johan Sehested 177, 312.
 Johan Skarpenberg 240.
 Johan Skondelev, biskop i Slesvig (se også Slesvig bisp) 13, 18, 75, 81-82, 99, 249-56, 264-65, 277.
 Johan v. Thinen (Bilag 1, nr. 52) 38, 128, 134, 160-61, 168, 173-74, 176, 183-84, 189, 191, 205-10, 212.
 Johan Wermester 263.
 Johannes Ahlefeldt 139.
 Johannes Hvidding 179, 206.
 Johannes (Henneke) Limbek, panteherre i Lundtoft herred 129, 147-48, 163, 170, 175, 239-41.
 Johannes Thomesøn (Lindenov) 269.
 Jon Iversen Vind 162.
 Juel 174, 178. Se også Iver, Peter.
 Justitiar, Danmark 203.
 – Sønderjylland 38, 45, 202-11, 275.
 – – Gottorp len 203-04, 211.
 – – *justitiarius ducatus Sleswicensis* 38, 206, 208-09.
 – Se også retterting.
 Jyske lov, se dansk ret.
 Jutte, g. m. Henneke Limbek til Tørring 168, 170.
 Jørgensen, A.D. 10-12, 22-23, 33, 39-44, 47-48, 69-70, 80, 85.
- Kalleby, Mariekapellet i 253.
 Kalmar 82, 119.
 Kalvslund herred 155-56, 239.
 Kancelli 212.
 Kansler 201, 263-65.
- Kappel 160.
 Karl IV, kejser 19, 21, 27, 34-35, 37, 42-43, 46, 51, 92-93, 147, 215-16, 250-51.
 – brev 12. september 1377 til jyske slotshovedsmænd 27-29, 93, 215-17, 226, 229, 231-32, 240-41.
 Karl Ahlefeldt 164.
 Kastrup 156.
 Kegborg 17, 22, 27, 215, 230-31.
 Kegnæs 231.
 – gård 241.
 Kejserprocessen 1424 29, 32, 43, 56, 59-61, 77, 82, 89, 225, 230-32, 238.
 – Holstensk vidnesbyrd af 11. maj 1424 32, 56-59, 61, 66, 69, 77-78, 80, 83-84, 86-90, 182, 185-86.
 Ketelberg 125, 129, 176. Se også Berta, Henning, Marine.
 Ketelhud, se Henneke og Mathias.
 Kiel 55, 97, 111, 190-91, 223.
 – linjen af det holstenske grevhus 24.
 Kisby 160.
 Klaus, se også Claus.
 Klaus, greve af Holsten 17, 20, 23-24, 26, 33, 38, 40-42, 44, 46, 49, 58-59, 62, 65-66, 71-72, 74-76, 78-79, 82, 86, 90-92, 97-121, 130, 147, 171, 192-96, 203, 205-06, 209-10, 217, 219-21, 223, 229-34, 241, 243, 246, 251-53, 264, 267, 274, 277, 286-88.
 Klaus Reventlow 237.
 Kliplev 148.
 Knoop (slægt) 125-26, 138-39. Se også Volrad, Hartvig, Lupus, Otto.
 Knoop (stednavn) 138-40, 154, 157.
 Kognatisk succession, se arvefølge.
 Kogsbøl 269.
 Kolding bro 43, 77, 93.
 – by 43.
 – len 23.
 Kollektor, pavelig i Danmark 251-53, 265.
 Kong Valdemars Jordebog 148, 150-

- 55, 158-63, 220, 230.
 Kongeåen, se Skodborg å.
 Korner, Herman 53, 66.
 Krieger, A.F. 10.
 Krise, den senmiddelalderlige 135, 140, 154.
 Kristian Nagel 179, 204.
 Kristoffer II, 63, 65, 118.
 Krongods i Sønderjylland 45, 99, 148-54, 158-66, 178, 218, 220, 239, 275, 278.
 Krummedige 125-26, 164, 166, 173-74, 176-78, 184, 242. Se også Anne, Burchard, Elsebeth, Erik, Hartvig, Hasse, Henneke, Ide, Ivan, Lyder, Mette og Segebod.
 Kuhlmann, H.J. 144-45.
 Kule 125. Se også Eggert, Johan.
 Kummerlev (Kumled) 163, 165, 240.
 Kunigunde, g. m. Henrik Valdemarsen 18, 213, 223-28, 232-33.
 – livgeding 224, 232-33.
 – morgengave 225.
 Kuren, se Volrad.
 Kværn 109-10, 182, 185.
 Kær herred 18, 134, 217, 221, 223, 235-36.
 Kærstrup 167.
 Københavnertraktaten af 21. september 1376 25, 38.
- Lage (Lave) Degn (Skram) 179, 203.
 Landefred 1338 218.
 – 1360 (Kalundborg) 43, 68.
 – 1374 21, 51-52, 73, 92.
 – 1374 (Prenzlau) 51.
 – 1376 45, 48, 52, 73, 92.
 – 1377 (Prenzlau) 51.
 – 1382 45, 48, 52, 55, 73, 92.
 – 1386 (Nyborg) 49, 57, 71-72.
 – 1389 73-74, 100.
 – 1392 52, 74, 100.
 Landet mellem Slien og Ejderen 45, 98, 117, 133-34, 136-37, 148, 150, 178, 206, 217-18, 276.
- Landsting, se Urnehoved landsting.
 Langeland 23, 26-27, 39, 221, 241-42.
 Larsen, J. E. 10.
 Latendorp 125.
 Lebæk 150, 159.
 Lehmbeck (stednavn) 138, 140, 155, 157.
 Len i Sønderjylland 22, 27, 212-47.
 Se også lensmænd, holstensk adel, pantelen.
 Lensed, se mandsed.
 Lensmænd 126, 129, 133, 212-47 (passim) 278.
 Lensprocesser, se Nyborgdommen 1413, Holstensk procesindlæg 1423, Kejserprocessen 1424.
 Lensret (tysk) 62, 86.
 Lenstjeneste 43, 49, 56-57, 60, 68-71, 73, 83, 85, 87-89, 92-94, 249, 254, 275-76. Se i øvrigt tjeneste mod sold.
 Levensau 43, 45, 48, 74, 123, 275.
 Limbek (Lembek) 125-26, 138-39, 154, 162, 164, 166, 168, 170, 172-73, 176-78, 199, 242. Se også Anna, Berte, Blixen, Borkvard, Claus, Emeke, Volrad, Godskalk, Hartvig, Henneke, Ide, Iven, Johannes, Jutte, Lyder, Markvard, Margrethe, Otte, Siefert, Timme, Ulf.
 Lindenov 269. Se også Johannes.
 Lindå (Dänisch Lindau) 165.
 Linton, M. 11, 22, 52-54, 59-60, 70, 72, 225-26.
 List 222.
 Livs- og legemsstraffe 257-59, 262.
 Lodehat, se Peder.
 Lokalforvaltning 212-47, 276.
 Lolland 23, 26-27, 164.
 Lorenz (*Laurencius*) Heesten 52, 247.
 Lose 150.
 Lotding 211.
 Ludeke Wensin 194.
 Ludvig Barsebek 149.
 Ludvigsson, Rasmus 174.

- Lund 256.
 Lundeberg herred 221.
 Lundtoft herred 129, 148, 155, 163-65, 168-71, 177, 213, 216-17, 230-31, 240-41, 243, 245-46, 278.
 Lunge, se Anders, Folmer og Jakob.
Lupus de Knope 139.
 Lübeck 19-20, 45, 49-56, 58, 70, 74-75, 174, 190-91, 195, 219.
 – slagteropstanden 1380 52.
 – slagteropstanden 1384 55.
 Lybske Krønike, Den 14, 34, 54-56, 58-61, 66, 68-69, 71, 74, 107, 114, 146, 195, 242, 270, 286-88.
 Lüdeke Tötting 138.
 Lyder Krummedige 171.
 Lyder Limbek (Bilag 1, nr. 32) 128, 133, 142, 163, 170.
 Lyder Limbek til Søgård (Bilag 1, nr. 31) 19, 22, 27-29, 128-29, 134, 147-48, 163, 169-71, 182, 215-16, 240-42.
 Lyder Storm (Bilag 1, nr. 49) 128, 132, 134, 183, 189, 273.
 Lyder Wulf 171.
 Lykke, se Peder.
 Læk 235.
 Lø herred 134, 155, 163, 177, 213, 232, 237, 239-40, 244-45.
 Løgismose 281-85.
 Løgum sogn 163.
 Løgumkloster 38, 98, 130, 163, 205-06, 232-33, 237, 240, 244, 248, 268.
 Maaslev (Maasleben) 131, 139-40, 155, 157.
 Mackeprang, M. 23, 25, 34, 63-65, 70, 236.
 Magnus Eriksen, svensk konge 50.
 Magnus, hertug af Mecklenburg 20, 23, 50.
 Magnus, ærkebiskop 33, 98.
 Magnus Baad 220, 243, 312.
 Mandsed (*homagium*, mandskab) 32, 49, 56, 57-58, 68-69, 73, 77-78, 83-86, 89, 105, 249.
 Margrethe, dronning 13, 19, 21, 25, 32, 40, 45-50, 53-60, 66, 68-76, 78-82, 84-85, 87-89, 93-94, 100, 109, 119, 122, 159-60, 164, 167-68, 171, 188, 195, 206, 210, 217, 223, 225-28, 233-34, 240, 246, 255, 265, 275, 277-78, 281, 284.
 Margrethe Limbek, g. m. Iver Nielsen Rosenkrantz 170, 172.
 Marine Ketelberg 131.
 Markvard Brejde (Rike) (Bilag 1, nr. 7) 127, 133.
 Markvard (*Marquardus*) Droghedijk 57.
 Markvard Limbek 170.
 Markvard Limbek 170.
 Markvard Limbek 170.
 Markvard Rutze 149.
 Markvard Sehested 140.
 Markvard Swanow 149.
 Markvard Tedinghusen (Bilag 1, nr. 51) 128, 132, 134, 183.
 Markvard v. d. Wisch (Bilag 1, nr. 55) 128, 133.
 Markvard Wulf (Bilag 1, nr. 57) 128, 132, 134, 171, 183.
 Markvard Wulf 237.
 Marschalk 125, 129, 176. Se også Wulf.
 Marsk, i Holsten 201, 211.
 – i Sønderjylland 201-02, 212, 275.
 Mathias Ketelhut 37.
 Maugstrup 156.
 Mechtilde, g. m. kong Abel 24, 45, 99, 217.
 Mecklenburg 19, 21, 49-52.
 Mecklenburgske Stridsskrift, Det 34, 36-37, 47.
 Mejnstorff 125, 129, 176. Se også Henning.
 Mette Krummedige, g. m. Peder Juel, siden med Hartvig Sehested 174-75, 281-85.
 Metzke 125.

- Michelsen, A. L. J. 9, 106, 119-20.
 Mohrkirchen, se Mårkær.
 Mohrmann, W.-D. 52.
 v. Monnigh 124-25, 129. Se også Ber-
 te, Johan.
 Mystorp, se Henneke.
 Møgeltønder 213, 240.
 Mölln 55.
 Møn 27.
 Mønt, se Flensborg mønt.
 Mårkær (Moerker, Mohrkirchen) 99,
 142, 155, 157, 163-64, 166, 177,
 182, 185-86, 190-91, 196, 205.
- Nagel 124-25. Se også Kristian.
 Neumünster 111.
 Niels Becker 201.
 Niels Pedersen, kantor 249, 251-52,
 264.
 Niels Iversen Rosenkrantz 82, 160,
 168, 172.
 Niels Ruzer 230.
 Nielsen, se Vagn.
 Nordborg 17, 22, 27, 215, 230-31.
 Nordfrisland 23, 26, 49, 57, 116, 118,
 133, 135, 220-23, 244-45.
 Nordman, V. A. 53.
 Nordstrand 222, 235.
 Ny herred 160, 164, 177.
 – ting 206.
 Nyborg by 31, 227.
 – slot 56-57.
 Nyborgdommen 1413 32, 59-60, 75-
 76, 78-83, 88, 90.
 – 8 danske rigsrådernes udaterede vid-
 nedsbyrd 75, 78-82, 84, 86, 90.
 Nyborgforlingen, se Forlingen
 1386.
 Nybøl birk 171.
 – herred 230-31, Se også Sundeved.
 Nyhus 219-20, 246-47, 253, 267.
 Næsbyhoved len 164, 168.
 Nørrejylland 27, 29, 46, 64, 118.
 Nørrevold 144, 146.
- Odense stift 248.
 Oldenburg i Holsten 190-91.
 Oldeslohe 107, 111, 190-91.
 Olrik, J. 10.
 Oluf, konge 19, 25, 33, 38, 41, 45-46,
 50, 52, 54, 56-58, 77, 94, 98, 217,
 226-28, 256, 265.
 Oppensten 50.
 Osterhof 107, 111.
 Otte Limbek 170.
 Otte Limbek 170.
 Otte Rammeskop Limbek 170.
 Otto I, greve af Schauenburg 24, 74,
 103, 287.
 Otto, greve af Tecklenburg 41, 62,
 106, 267.
 Otto Knoop (vamme Knope) 207.
 Otto Sehested 139.
 Otto Wiltberg 194.
 Overbode 204.
 Owe van Siggem 114, 194, 288.
- Pantelensmænd, se lensmænd, hol-
 stenski adel, pantelen.
 Panter, se Jens.
 Patronater, hertugelige 216, 252-53.
 Paverød 87, 143, 160, 206, 281, 284.
 Peder Jensen Lodehat, biskop i Ros-
 kilde 75, 81.
 Peder Lykke, ærkebiskop 225, 230-
 33.
 Peder Rantzau 147.
 Peder Skram 154, 175.
 Peder Stygge 167.
 Pedersen, se Niels.
 Peffse 232.
 Peter Eriksen 269.
 Peter Juel 174-75, 281-82.
 Peter Rukenhoge 230.
 Pelworm 223, 235.
 Pengegæld, greveslægtens 112, 246,
 272-73, 277.
 Pest (Den sorte Død) 126, 143.
 Pinneberg 23, 104.
 – (schauenburg) linjen af det holsten-

- ske grevehus 23, 63, 103-04, 270, 286-88.
 Plön by 97, 190-91.
 – delgrevskab 23, 97-98, 103, 195, 200, 286-88.
 – len 111.
 – linjen af det holstenske grevehus 23, 103, 117, 204.
 – overenskomsten af 28. august 1397 i 113-14, 121, 199, 272-74, 277.
 Podebusk, se Elisabeth, Henning.
 Pogwisch 88, 125-26, 159, 164, 166, 171-74, 176-78, 184, 199, 285, 289.
 Se også Anna, Hans, Hartvig, Wulf.
 Poppe Sehested 281-82, 284.
 Porsfelt 125, 219. Se også Hartvig.
 Prenzlauandefredsforbundet 1374 og 1377, se landefred.
Presbyter Bremensis (Holstenerpræsten) 14, 34, 56, 58-59, 63, 66-67, 102, 223-24, 227, 232-33.
Princeps et dominus 252-53.

 Rangstrup Nr. 134, 156, 206.
 – Sdr. 99, 109, 156, 229-30.
 Rantzau 125. Se også Brejde, Henneke, Schack.
 Rathlou, se Claus, Henneke.
 Raven, se Detlev.
 Ravnkær 143, 160.
 Regitze (Rikardis) g. m. Valdemar III Eriksen 17-18, 41, 62, 106, 213.
 – livgeding 17, 213, 230-31, 241.
 Reimer Sehested (Bilag 1, nr. 43) 128, 131-32, 134, 183.
 Reimer Sehested 281-82, 284.
 Rejsby 239.
 Rendsborg by 45, 48, 74, 275.
 – delgrevskab 97-98, 195, 204.
 – len 111.
 – linjen af det holstenske grevehus 23, 63, 65, 68, 103-05, 117, 200, 287-88.
 Ret, se dansk ret, lensret.

 Retspleje 201-12.
 – Slesvig domkapitels 256-65.
 Retterting, Danmark 203.
 – Sønderjylland 38, 40, 147, 203-11, 276.
 – – Gottorp len 204, 206.
 – – segl 203, 207-08, 211.
 – Se også justitiar.
 Reventlow 125. Se også Hartvig, Henrik, Ivan.
 Ribe bisp 213, 240, 268.
 – domkapitel 268.
 – len 23, 163, 222.
 – privilegiet af 5. marts 1460 104, 210, 270.
 – stift 130, 248, 251.
 Rigskansler 208.
 Rikardis, se Regitze.
 Rind, se Erik.
 Ringtved 156.
 Rise herred 99, 109, 156, 213, 229-30.
 Rixtorp, se Detlev.
 Roager 239.
 Rom 252.
 Rosenkrantz 269. Se også Iver, Niels.
 Rukenhoge, se Peter.
 Runtoft (Rundhof) 131, 144, 154-55, 157-61, 164-65, 174-75, 284.
 Rurup mølle 158.
 Rutze 125, Se også Markvard.
 Ruzer, se Niels.
 Ryd kloster 130, 248, 268.
 Rømø 147. 239.
 Rönnow 125, 166, 172-74, 176, 178, 184, 199. Se også Berta, Claus, Detlev, Helene, Timme.
 Røst 154.
 Råd/råder Danmark 31-32, 76, 197.
 – Holsten 197.
 – Sønderjylland (før 1375) 197.
 – slesvig-holstensk(e) (1375-1404) 32, 76, 112, 180, 189-201, 270-73, 276, 278.
 – – svorne råder 197.

Råde 156.

Sach, Aug. 279.

Sachsen 43.

Sachsenspiegel 62.

Sagefald 257-62, 265.

Samforlening 10, 61-68, 70, 85-86,
90, 102, 104-06, 195, 276-77.

Samregering 63-68, 70, 86, 97, 104-
05, 107, 112, 195, 200, 277.

Sappi 269. Se også Valdemar.

Schack Rantzau 114, 194.

Schauenburglinjen af det holstenske
grevehus, se Pinneberg.

Schinkel (slægt), se Skinkel.

Schinkel (stednavn) 138-40, 154, 157.

Schleswig-Holsteinische Regesten
und Urkunden VI 12, 14.

Schutte, se Claus.

Schwerinarkivet 25, 27, 29-30, 34-37,
39, 47.

Schönkirchen 143.

Secretarii et notarii 201.

See, se Henrik.

Segeberg len 104, 111.

Segebod Krummedige (Bilag 1, nr.
19) 127, 133, 154-55, 158-59, 162,
174-75, 281-85.

Sehested (slægt) 87, 125-26, 132,
138-39, 151, 159, 173-74, 176-78,
184. Se også Blixen, Detlev, Gisle,
Hartvig, Johan, Markvard, Otto,
Poppe, Reimer og Sigfred.

Sehested (stednavn) 138, 140, 154,
157.

Sekret 33, 46.

Servispenge 248, 250.

Sibernus de Gheidorpe 139.

Sidsel (Cecilie) Pedersdatter Skram,
g. m. Segebod Krummedige 154,
158-59, 174, 281-85.

Siefert Dosenrode (Bilag 1, nr. 10)
127, 134, 182, 184, 187, 189-91,
193-94, 252, 272.

Siefert Limbek 170, 312.

Siggem, se Hinrik og Owe.

Sigismund, kejser 83.

Sild 223, 235.

Skanderborg len 163.

Skarpenberg, se Johan.

Skat 258, 260. Se også bede.

Skatte- og jordebøger, kronens 155.
Skelskør 242.

Skinkel (slægt) 125-26, 138-39. Se
også Hartvig og Henneke.

Skinkelsborg len 159, 163-65, 177,
229.

Skodborg å 130, 136, 163, 275.

Skondelev, se Johan.

Skovby 160, 241.

Skram 175. Se også Catharina, Ja-
kob, Lave, Peder og Sidsel.

Skrydstrup 156.

Slabbenhagen (Dänischenhagen
sogn) 139. Se også Eler (Helerus).

Slesvig (terminologi) 279-80.

Slesvig

– bisp 248-55, 263-65, 268, 277.

– – privilegier 1399 255.

– by 130, 217, 254, 268.

– – privilegier 100.

– domkapitel 158, 161, 250, 256-65,
268, 277.

– – domprovst, se Henrik v. See.

– – kantor, se Niels Pedersen.

– – privilegier 1261 259.

– – privilegier 1313 33, 259.

– – privilegier 1326 259.

– – privilegier 1339 33, 259.

– – privilegier 1386 33, 41, 46, 94,
256, 259, 265.

– – privilegier 1399 38, 42, 93, 182,
185, 190, 192, 255-65.

– domkirke 87, 159, 206, 284.

– Johannes kloster på Holmen 33, 98,
248, 253.

– stift 18, 42-43, 64, 92, 130, 134,
248-65.

– Trinitatis kirke 203.

Slesvigholstenske bevægelse, Den 9.

- Slesvigholstenske bevægelse, Den 9.
 Slien, se landet mellem Slien og Ejderen.
 Slogs herred 134, 213, 223, 230, 235-37.
 Slotshøvedsmænd, se lensmænd.
 Slægtsbegrebet 124, 139.
 Snafs 269.
 Snave 150.
 Snote Buchwald 194.
 Sofie Stygge 167.
 Solvig 144, 269.
 Spandet 239.
 Spending 142.
 Spiker (Spyker), slotshøvedsmand 27, 215, 229.
 Split 125, 129, 173-74, 176-78, 184.
 Se også Henrik.
 Stade 53.
 Stake 125. Se også Balthasar.
 Stamp 125, 132. Se også Anna, Claus, Eler.
 Stenbjerg 99, 109.
 Stiesdal, H. 142, 144.
 Stig Andersen 179.
 Stockholm 71.
 Storm 125. Se også Lyder.
 Stormarn 111, 113, 116, 120, 136.
 Stormflod 1362 221, 248.
 – 1634 235.
 Stralsundfreden 1370 19, 50-51, 197.
 Strand 143.
 Stubbe 246, 255.
 Sture 269.
 Styding 156.
 Stygge, se Peder, Sofie.
 Stænderforsamling Holsten 266.
 – Sønderjylland 130-32, 266-68.
 – – repræsentanter for adelen 268-69.
 – – repræsentanter for byerne 268.
 – – repræsentanter for gejstligheden 268.
 Sukcession, se arvefølge.
 Sundeved 22, 213, 231, 244. Se også Nybøl herred.
 Süderhamme 122, 160.
 Swanow 124-25. Se også Markvard.
 Svansen 131, 133, 150, 204.
 Svavsted borg 246, 249, 251-55, 264-65.
 – by 252, 255.
 Sverige 49-50, 54-55, 69, 71, 80, 85, 93.
 Søderup 109.
 Søgård 22, 27, 129, 131, 147-48, 155-57, 163-65, 168-69, 171, 173, 177, 213, 215-16, 241, 246.
 Sølsted 147, 239.
 Sønderborg 196, 243.
 – by 130, 268.
 – borg/len 17, 22, 27, 215, 217, 230-31, 244-45.
 Sønderjylland (terminologi) 279-80.
 Søndervold 145-46.
 Tangermünde 27.
 Tedinghusen 125, 129. Se også Detlev, Ellen, Godske, Markvard.
 Thinen 125, 129, 164, 173-74, 176-78, 184, 199. Se også Anna, Beate, Claus, Johan.
 Thiset, A. 166, 169.
 Thomas, abbed 205.
 Thomas Alsing 179.
 Tielenburg 111.
 Timme Buntsing 150, 157.
 Timme Limbek 168, 170.
 Timme Rönnow 194.
 Tjeneste, se lenstjeneste.
 Tjeneste mod sold 68, 75-76, 79, 82-83, 85-91, 93.
 Tolgård 160-61, 165.
 Tolslev 160.
 Traktat af 12. juli 1392, se Vordingborg.
 Tranbøl 158-59.
 Tranekær 49, 57, 221, 241-42.
 Treja (slægt) 125, 129. Se også Henneke.
 Trittau 111.

- Troskabsed 32, 58, 67, 77-78, 83-85, 89. Se i øvrigt Mandsed.
- Trøjborg gods/len 27, 144, 147-48, 155-57, 159, 163-65, 168-71, 177, 213, 215-16, 239-40, 244, 246, 278.
- Tyge Abildgård 179.
- Tyrstrup herred 156, 229.
- Tønder borg/len 17, 22, 27, 98, 118, 163, 165, 174, 177, 215, 217, 223, 231-37, 243-47.
- by 235, 237.
- – privilegier 232, 234.
- herred 134, 223, 235-37.
- Tørning gods/len 64, 130, 146, 148, 155-57, 162, 164-65, 170, 177, 213, 236-39, 243, 245-46, 278.
- Tåsinge 64.
- Ugle herred 134.
- Uke 269.
- Ulf Limbek 170.
- Ulsnæs 139.
- Uppsala domkirke 173.
- Urban VI, pave 253.
- Urnehoved landsting 75, 105, 115-16, 118, 121, 130-31, 184, 186, 199, 204-05, 209-12, 266-68, 273, 276.
- Utholm herred (bestående af Hever og Holm) 223, 235.
- Utland, se Nordfrisland.
- Vagn Nielsen 179, 203.
- Vagriem 111.
- Valdemar Atterdag 11, 13, 17-20, 25, 27, 29, 34-36, 39, 41, 46, 50-52, 93, 97, 119, 146, 149, 162, 165, 197, 212-13, 215, 217, 220-22, 225-32, 234, 238, 241-44, 249-50, 275, 277.
- Valdemar III Eriksen, hertug af Sønderjylland 17-18, 33, 43, 63-65, 68, 106, 129, 147-50, 163, 178, 202, 213, 218-19, 230, 235, 237, 239-40, 244.
- Valdemar Sappi 146, 222, 239, 242, 244, 269.
- Valdemar (*Voldemarus*) Wunsfleth (Wonsfled) 57.
- Varde syssel 163.
- Varnæs, birk 109, 149, 157, 165, 230.
- Vedsted 156, 239.
- Velschow, H. M. 10.
- Vestergötland 50, 68.
- Verus heres ducatus Iucie* 46, 62, 105, 253, 265.
- Vippetorp 160-61, 165.
- Vireks herred 223, 235.
- Vis herred 134, 217, 220.
- Visby 147, 155, 165, 239-40, 246.
- Vodder 239.
- Vojens 156.
- Volrad Ascheberg 194.
- Volrad Buchwald 194.
- Volrad Knoop (Bilag 1, nr. 13) 127, 133, 165.
- Volrad Kuren 194.
- Volrad Limbek 170.
- Vordingborg, forhandlingsmøde juli 1392 i 71.
- traktat af 12. juli 1392 61, 66-69, 72-73, 89, 93-94, 105-06, 188-89, 210, 275.
- Vote (Fod) 124-25.
- Vrunt 172.
- Værneherrer 251, 264-65.
- Våben (heraldisk) Holsten 44, 64, 107.
- Sønderjylland 33, 44, 46, 64, 93, 107, 275.
- Wackerballig 154.
- Waitz, G. 9-11, 22, 54, 63, 67, 69-70, 84-85, 87, 101-02, 105-06, 119, 224, 232, 271, 286.
- Walkendorff 124.
- Walstorp, se Detlev.
- Warnemünde 31.
- Wegener, C. F. 10.
- Wensien, se Ludeke.
- Wenzel, konge af Böhmen 21.
- Werlauff, E. C. 10.

Wermester, se Johan.
 Westensee (slægt) 138.
 Wiltberg, se Otto.
 Windmann, H. 13, 136, 202.
 v.d. Wisch 125-26, 132. Se også Albert, Arnd, Markvard, Wulf.
 Wismar 195, 219, 229.
 – fyrstemøde 1386 i 53-54.
 Worsaae, J. J. A. 10.
 Wulf 125-26, 132. Se også Lyder, Markvard.
 Wulf Ahlefeldt 164.
 Wulf Marschalk (Bilag 1, nr. 33) 128, 131-32, 134, 182, 187, 190, 193-94, 201.
 Wulf Pogwisch I 143.
 Wulf Pogwisch II 168-69, 171-72, 190-91, 194, 289-91.
 Wulf Pogwisch III 194, 289, 291.
 Wulf Pogwisch IV (Bilag 1, nr. 37) 128, 131-32, 134, 160, 168, 172, 182, 184, 187, 190-91, 193-94, 273, 289-91.
 Wulfefe Pogwisch 171.
 Wulf v.d. Wisch (Bilag 1, nr. 56) 128, 132, 134, 183, 189, 273.
 Wunsfleth 125. Se også Valdemar.
 Ærø 64, 164, 242, 246.
 Øresten 50.
 Øsby 224.
 Østergård 161.
 Åbenrå 38, 40, 243.
 – borg/len 17, 27, 99, 103, 105, 109, 121, 215, 217, 229-30, 244-45, 277.
 – by 148.
 Åsle 68, 71.